

ISSN 2413-340X

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

НАУКОВІ ПРАЦІ

КІРОВОГРАДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 33

Кропивницький • 2018

ISSN 2413-340X

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

OF KIROVOHRAD NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY

ECONOMIC SCIENCES

Issue 33

Kropyvnytskyi • 2018

Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 33. – Кропивницький: ЦНТУ, 2018. – 250 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центральноукраїнського національного технічного
університету,
протокол №9 від 29 травня 2018 року.*

Редакційна колегія:

Шалімова Н.С. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Левченко О. М. (заст. головного редактора за напрямом
«Економіка та менеджмент»), д.е.н., проф.;
Давидов Г.М. (заст. головного редактора за напрямом «Фінанси,
облік та аудит»), д.е.н., проф.;
Бугайова М.В. (відповідальний секретар за напрямом «Економіка
та менеджмент»), к.е.н.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар за напрямом «Фінанси,
облік та аудит»), к.е.н., доц.;
Білопольський М.Г., д.е.н., проф., віце-президент АЕН України;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Жовнович Р.І., д.е.н., доц.;
Каленюк І.С., д.е.н., доц.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф.;
Манчуrow І.Г., д.е.н., проф., член-кореспондент НАН України;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Ревенко А.Д., к.е.н., доц.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Ушенко Н.В., д.е.н., проф.;

Гечбаія Бадри, д.е.н, проф. (Грузія)
Д'якон Д., Др.оес, асоц. проф. (Литва);
Моравські Войцех, д. хабілітований, проф. (Польща);
Манолє Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Махмуд Хамдам, д-р філософії з управління персоналом (Ліван);
Сашер Хассан Ел-Аннан, д-р філософії по менеджменту (Ліван);

Адреса редакційної колегії:
25030, м. Кропивницький, пр. Університетський, 8,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році.

Включений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі економічних наук (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

*Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor,
Google Scholar*

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB, №15255 - 3827 ПР від 30.04.2009 р.
ISSN 2413-340X DOI: 10.32515/2413-340X

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, iss. 33. – Kropyvnytskyi: CNTU, 2018. –250 p.

*Recommended by Academic Council of Central
Ukrainian National Technical University,
minutes №9, May, 29, 2018*

Editorial Board:

Nataliia Shalimova (Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olexandr Levchenko (Assistant to Editor-in-Chief of the section "Economics and Management"), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Hryhoriy Davydov (Assistant to Editor-in-Chief of the section "Finance, Accounting and Audit"), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhaieva (Executive Secretary of the section "Economics and Management"), PhD in Economics;
Iryna Smirnova (Executive Secretary of the section "Finance, Accounting and Audit"), PhD in Economics;
Mykola Bilopolskiy, Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-President of Academy of Economic Science of Ukraine;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ruslana Zhovnovach, Doctor of Economic Sciences, PhD in Economics;
Iryna Kaleniuk, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Larysa Lutai, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Igor Mantsurov, Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Science of Ukraine;
Halyna Palchevich, PhD in Economics, Professor;
Revenko Anatoliy, Associate Professor, PhD in Economics;
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Natalia Ushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Badri Gechbaia, Professor, Doctor of Economics (Georgia);
Deniss Djakons, Dr.oec, Assoc. Professor (Latvia);
Wojciech Morawski, Professor, Dr. hab. (Poland);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Moldova);
Mahmud Hamdam, Ph.D in Personnel Management (Lebanon);
Sasher Hassan El-Annan, Ph.D in Management (Lebanon).

Editorial address:

Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyy, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
Official site: <http://economics.kntu.kr.ua>

The Collection was founded in 2001.

The Collection is included in the List of Scientific Special Editions in which the results of dissertations for scientific degrees of a candidate and a doctor in economic sciences may be published (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Order of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528).

The Collection is presented in Bibliographic Database "Ukrainika scientific" of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

*Ulrich's Periodicals Directory,
ResearchBib (Academic Resource Index),
Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
Scientific Indexing Services (SIS), CiteFactor,
Google Scholar*

Certificate of State Registration: KB № 15255-3827 PIP of April 30, 2009
ISSN 2413-340X DOI: 10.32515/2413-340X

Languages: Ukrainian, Russian, English. Periodicity - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>І.В. Несторишен, В.А. Туржанський (Україна)</i> Профілювання митних ризиків в системі забезпечення митної безпеки України (українською мовою)	9
<i>Д.Д. Плинокос, М.О. Коваленко (Україна)</i> Академічна мобільність в контексті підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти (українською мовою)	17
<i>Т.В. Решицько, І.М. Міценко (Україна)</i> Зарубіжний досвід щодо детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва (українською мовою)	25
<i>О.О. Рудич, О.О. Драган (Україна)</i> Методичні підходи до оцінки диверсифікації, як засобу зниження ризику виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств (українською мовою)	33
<i>Т.Ф. Рябоволик, В.В. Стратан (Україна)</i> Проблеми та перспективи розвитку венчурного бізнесу в Україні (українською мовою)	43
<i>Т.П. Шепель (Україна)</i> Теоретичні основи функціонування особистих селянських господарств (українською мовою)	50
<i>Ю.В. Гвоздєв (Україна)</i> Економічна сутність і значення інвестицій та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання (українською мовою)	57
<i>Е.О. Панченко (Україна)</i> Механізми формування інтелектуального капіталу транснаціональних корпорацій (українською мовою)	67
<i>І.О. Царенко (Україна)</i> Інтегральна оцінка рівня конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки: регіональний аспект (українською мовою)	75

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>М.В. Семикіна, А.В. Семикіна, А.В. Мельнік (Україна)</i> Людський капітал регіону: небезпека кадрових катастроф (українською мовою)	87
<i>Л.А. Коваль, С.А. Романчук (Україна)</i> Формування кадрової стратегії інноваційного підприємства (українською мовою)	96
<i>О.В. Горпинченко (Україна)</i> Вплив професійного розвитку на якість людського капіталу в контексті становлення інноваційної моделі національної економіки (українською мовою)	102

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>О.А. Магопєць (Україна)</i> Визначення сутності поняття «оподаткування» в контексті його сприйняття як соціального процесу (українською мовою)	111
<i>С.П. Попова, В.М. Попов (Україна)</i> Фінансове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад (англійською мовою)	120

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА*Бесік Баучадзе (Грузія)*Перспективи й тенденції розвитку управлінського обліку в Грузії
(англійською мовою) ..... 130*О.О. Головченко, Н.Ю. Головченко (Україна)*Побудова ефективних систем економічного контролю в житлово-комунальному господарстві в умовах трансформації загальних принципів управління в галузі
(українською мовою) ..... 135*Л.В. Кононенко (Україна)*

Інноваційний розвиток системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства (українською мовою) 144

І.В. Смірнова, Н.В. Смірнова (Україна)

Національні та міжнародні стандарти обліку для державного сектору: особливості застосування (українською мовою)..... 152

О.С. Роєва (Україна)

Аналіз впливу матеріальних витрат на формування собівартості продукції, робіт або послуг підприємства (українською мовою) 165

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ
ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ***Ю.В. Кернасюк (Україна)*

Науково-методичні аспекти прогнозування витрат і планування сталого розвитку агропідприємства (українською мовою) 171

В.А. Панченко (Україна)

Методи розробки динамічної моделі прийняття рішень в системі кадрової безпеки підприємства (українською мовою) 182

Л.М. Макаренко (Україна)

Методика шкалювання результатів автоматизованого тестування респондентів соціодинамічних систем (українською мовою) 189

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ***М.В. Семикіна, С.Р. Пасєка, М.В. Бугаєва (Україна)*

Розвиток підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу в контексті формування прогресивної корпоративної культури (українською мовою) 199

В.А. Вишневська, І.В. Ніколаєв (Україна)

Вплив ризиків на показники ефективності діяльності промислових підприємств (українською мовою) 211

Н.О. Коваленко, Н.В. Столярчук (Україна)

Економічний аналіз та бізнес-планування як базові елементи оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії (українською мовою) 218

О.В. Шелковникова, В.С. Шелковникова (Україна)

Привабливість підприємницької діяльності в Україні та за її межами: організаційний та податковий аспекти (українською мовою) 226

О.М. Саркісова, А.Ф. Токар (Україна)

Аналіз діяльності авіаційних перевезень в Україні (українською мовою) 236

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ 243

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ.
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>И.В. Несторишен, В.А. Туржанский (Украина)</i> Профилирование таможенных рисков в системе обеспечения таможенной безопасности Украины (на украинском языке)	9
<i>Д.Д. Плинокос, М.А. Коваленко (Украина)</i> Академическая мобильность в контексте повышения конкурентоспособности системы высшего образования (на украинском языке)	17
<i>Т.В. Решицько, И.М. Миценко (Украина)</i> Зарубежный опыт относительно детенизации деятельности населения в сфере сельскохозяйственного производства (на украинском языке)	25
<i>А.А. Рудич, А.А. Драган (Украина)</i> Методические подходы к оценке диверсификации, как средства снижения риска производственной деятельности сельскохозяйственных предприятий (на украинском языке)	33
<i>Т.Ф. Рябоволик, В.В. Стратан (Украина)</i> Проблемы и перспективы развития венчурного бизнеса в Украине (українською мовою)	43
<i>Т.П. Шепель (Украина)</i> Теоретические основы функционирования личных крестьянских хозяйств (на украинском языке)	50
<i>Ю.В. Гвоздев (Украина)</i> Экономическая сущность и значение инвестиций и инвестиционной деятельности субъектов хозяйствования (на украинском языке)	57
<i>Е.О. Панченко (Украина)</i> Механизмы формирования интеллектуального капитала транснациональных корпораций (на украинском языке)	67
<i>И.А. Царенко (Украина)</i> Интегральная оценка уровня конкурентоспособности высшего образования Украины в условиях перехода к инновационной модели экономики: региональный аспект (на украинском языке)	75

ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

<i>М.В. Семикина, А.В. Семикина, А.В. Мельник (Украина)</i> Человеческий капитал региона: опасность кадровых катастроф (на украинском языке)	87
<i>Л.А. Коваль, С.А. Романчук (Украина)</i> Формирование кадровой стратегии инновационного предприятия (на украинском языке)	96
<i>О.В. Горпинченко (Украина)</i> Влияние профессионального развития на качество человеческого капитала в контексте становления инновационной модели национальной экономики (на украинском языке)	102

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>Е.А. Магопек (Украина)</i> Определение сущности понятия «налогообложение» в контексте его восприятия как социального процесса (на украинском языке)	111
<i>С.П. Попова, В.М. Попов (Украина)</i> Финансовое обеспечение развития объединенных территориальных общин (на английском языке)	120

УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ. СТАТИСТИКА

<i>Бесик Баучадзе (Грузия)</i> Перспективы и тенденции развития управленческого учета в Грузии (на английском языке)	130
<i>А.А. Головченко, Н.Ю. Головченко (Украина)</i> Построение эффективных систем экономического контроля в жилищно-коммунальном хозяйстве в условиях трансформации общих принципов управления в отрасли (на украинском языке)	135
<i>Л.В. Кононенко (Украина)</i> Инновационное развитие системы бухгалтерского учета как информационного обеспечения деятельности предприятия (на украинском языке)	144
<i>И.В. Смирнова, Н.В. Смирнова (Украина)</i> Национальные и международные стандарты учета для государственного сектора: особенности применения (на украинском языке)	152
<i>О.С. Роева (Украина)</i> Анализ влияния материальных затрат на формирования себестоимости продукции, работ или услуг предприятия (на украинском языке)	165

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

<i>Ю.В. Кернасюк (Украина)</i> Научно-методические аспекты прогнозирования затрат и планирования устойчивого развития агропредприятия (на украинском языке)	171
<i>В.А. Панченко (Украина)</i> Методы разработки динамической модели принятия решений в системе кадровой безопасности предприятия (на украинском языке)	182
<i>Л.М. Макаренко (Украина)</i> Представление результатов автоматизированного тестирования респондентов социодинамических систем(на украинском языке)	189

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

<i>М.В. Семикина, С.Р. Пасека, М.В. Бугаева (Украина)</i> Развитие предприятий гостинично-ресторанного и туристического бизнеса в контексте формирования современной корпоративной культуры (на украинском языке)	199
<i>В.А. Вишневская, И.В. Николаев (Украина)</i> Влияние рисков на показатели эффективности деятельности промышленных предприятий (на украинском языке)	211
<i>Н.О. Коваленко, Н.В. Столярчук (Украина)</i> Экономический анализ и бизнес-планирование как базовые элементы оценки инвестиционной привлекательности авиакомпании (на украинском языке).....	218
<i>Е.В. Шелковникова, В.С. Шелковникова (Украина)</i> Привлекательность предпринимательской деятельности в Украине и за ее пределами: организационный и налоговый аспекты (на украинском языке)	226
<i>О.М. Саркисова, А.Ф. Токарь (Украина)</i> Анализ деятельности по осуществлению авиационных перевозок в Украине (на украинском языке)	236
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ.....	243

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Igor Nestoryshen, Vitalii Turzhanskyi (Ukraine)</i> Profiling Customs Risks in the Customs Security System of Ukraine (<i>in Ukrainian</i>)	9
<i>Dmytro Plynokos, Marharyta Kovalenko (Ukraine)</i> Academic Mobility in the Context of Increasing the Competitiveness of the Higher Education System (<i>in Ukrainian</i>)	17
<i>Tatyana Reshitco, Ivan Mytsenko (Ukraine)</i> Foreign Experience in Relation to Unshadowing of Activity of Population in the Field of Agricultural Production (<i>in Ukrainian</i>)	25
<i>Oksana Rudych, Oksana Dragan (Ukraine)</i> Methodological Approaches to the Assessment of Diversification as a Means of Reducing the Risk of Agricultural Activities of Agricultural Enterprises (<i>in Ukrainian</i>)	33
<i>Tetiana Ryabovolik, Viktor Stratan (Ukraine)</i> The Problems and Prospects of Development of the Venture Business in Ukraine (<i>in Ukrainian</i>)	43
<i>Tetiana Shepel (Ukraine)</i> Theoretical Foundations of the Functioning of Personal Peasant Farms (<i>in Ukrainian</i>)	50
<i>Yuriy Gvozdev (Ukraine)</i> Economic Essence and Value of Investments and Investment Activity of Business Entities (<i>in Ukrainian</i>)	57
<i>Evelina Panchenko (Ukraine)</i> Mechanisms of Formation of Intellectual Capital in the Transnational Corporations (<i>in Ukrainian</i>)	67
<i>Ilona Tsarenko (Ukraine)</i> Integral Evaluation of the Level of Competitiveness of Higher Education of Ukraine in the Context of the Transition to an Innovative Model of the Economy: the Regional Aspect (<i>in Ukrainian</i>)	75

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

<i>Maryna Semykina, Anna Semykina, Anton Melnik (Ukraine)</i> Human Capital of the Region: the Danger of Personnel Catastrophes (<i>in Ukrainian</i>)	87
<i>Liliia Koval, Sergiy Romanchuk (Ukraine)</i> Formulation of Staffing Strategies for Innovation (<i>in Ukrainian</i>)	96
<i>Olha Horpynchenko (Ukraine)</i> The Impact of Professional Development on the Quality of Human Capital in the Context of Forming an Innovative Model of the National Economy (<i>in Ukrainian</i>)	102

FINANCE AND CREDIT

<i>Olena Magopets (Ukraine)</i> Definition of the Essence of the Concept of "Taxation" in the Context of its Perception as a Social Process (<i>in Ukrainian</i>)	111
<i>Svitlana Popova, Volodymyr Popov (Ukraine)</i> Financial Support for the Development of Joint Territorial Communities (<i>in English</i>)	120

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT. STATISTICS

<i>Bauchadze Besik (Georgia)</i> Perspectives and Trends in Development of Management Accounting in Georgia (in English).....	130
<i>Oleksandr Holovchenko, Nataliia Holovchenko (Ukraine)</i> Building of Effective Systems of Economic Control in Housing and Communal Services in the Conditions of Transformation of the General Principles of Management in the Industry (in Ukrainian)	135
<i>Lesya Kononenko (Ukraine)</i> Innovative Development of Accounting System as Information Support of Company Activity (in Ukrainian)	144
<i>Iryna Smirnova, Nadiya Smirnova (Ukraine)</i> National and International Public Sector Accounting Standards: Features of Application (in Ukrainian)	152
<i>Olha Roieva (Ukraine)</i> Analysis of the Influence of Material Cost on the Formation of the Cost of Production, Works or Services of the Enterprise (in Ukrainian).....	165

**MATHEMATICAL METHODS, MODELSONY AND INFORMATION
TECHNOLOGY IN THE ECONOMY**

<i>Yuriy Kernasyuk (Ukraine)</i> Scientific and Methodical Aspects of Cost Forecasting and Sustainable Development Planning for Agro-enterprises (in Ukrainian)	171
<i>Volodymyr Panchenko (Ukraine)</i> Methods of Elaboration of Dynamic Decision Making Model in the System of Personnel Security of Enterprise (in Ukrainian).....	182
<i>Lina Makarenko (Ukraine)</i> Representation of Results of Automated Testing of Respondents of Sociodynamic Systems (in Ukrainian)	189

**DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES.
ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES**

<i>Maryna Semikina, Stanislava Pasieka, Mariia Buhaieva (Ukraine)</i> Development of Enterprises of Hotel-Restaurant and Tourist Business in the Context of the Formation of Modern Corporate Culture (in Ukrainian)	199
<i>Viktorii Vyshnevskaya, Nikolaiev (Ukraine)</i> Risk Influence on the Indicators of Performance of Industrial Enterprises (in Ukrainian)	211
<i>Nadiia Kovalenko, Nataliia Stoliarchuk (Ukraine)</i> Economic Analysis and Business Planning as the Basic Elements for Assessing the Investment Attractiveness of the Airline (in Ukrainian)	218
<i>Olena Shelkovnykova, Valerii Shelkovnykova (Ukraine)</i> Attractiveness of Entrepreneurial Activity in Ukraine and Out of Borders: Organizational and Tax Aspects (in Ukrainian)	226
<i>Olena Sarkisova, Ada Tokar (Ukraine)</i> Analysis of Air Transportation Activity in Ukraine (in Ukrainian)	236
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	243

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 339.54

JEL Classification H2; P45

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.9-16>**І. В. Несторишен**, доц., канд. екон. наук*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна***В. А. Туржанський**, доц., канд. екон. наук*Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна***Профілювання митних ризиків в системі забезпечення митної безпеки
України**

У статті проаналізовано сучасні тенденції здійснення митного контролю шляхом застосування ризикоорієнтованих інструментів митного контролю. Зазначено, що згідно вітчизняного законодавства форми та обсяги контролю обираються митницями на підставі результатів застосування системи управління ризиками. Досліджено сучасне нормативне забезпечення функціонування системи аналізу та управління митними ризиками. Проаналізовано етапи розроблення профілів митного ризику, алгоритм їх розроблення, а також процес їх формалізації відповідно до чинного законодавства.

митна безпека, система аналізу та управління митними ризиками, профілювання митних ризиків**І. В. Несторишен**, доц., канд. екон. наук*Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина***В. А. Туржанский**, доц., канд. екон. наук*Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина***Профилірування таможених ризиків в системі забезпечення таможенної
безпеки України**

В статті проаналізовані сучасні тенденції здійснення таможенного контролю шляхом застосування ризикоорієнтованих інструментів таможенного контролю. Зазначено, що згідно вітчизняного законодавства форми та обсяги контролю обираються митницями на основі результатів застосування системи управління ризиками. Досліджено сучасне нормативне забезпечення функціонування системи аналізу та управління таможеними ризиками. Проаналізовано етапи розроблення профілів таможенного ризику, алгоритм їх розроблення, а також процес їх формалізації в відповідності з діючим законодавством.

таможенна безпека, система аналізу та управління таможеними ризиками, профілювання таможених ризиків

Постановка проблеми. В умовах активної інтеграції України до світової економіки високої актуальності набувають питання особливостей здійснення контролюючої діяльності органами державної влади в сфері міжнародної торгівлі в контексті вироблення моделі забезпечення балансу між сприянням економічним операторам зовнішньоекономічній діяльності та забезпеченням митної безпеки. Вирішення цього завдання передбачає розробку заходів, направлених на суттєве спрощення митних формальностей, пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон і митним декларуванням, оптимізацію контрольних процедур, що здійснюються митними органами в умовах максимального виявлення і нейтралізації загроз та небезпек зовнішньоекономічного характеру. Визначальне місце в цій системі відносин займає автоматизована система аналізу та управління митними ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування системи аналізу митних ризиків як головного інструмента забезпечення митної безпеки країни досліджувала низка зарубіжних та вітчизняних науковців, а також фахівців митної справи Л. Геллерт (L. Gellert) [7] визначив особливості аналізу митних ризиків для уповноважених економічних операторів, Брендак А.І. [6] та Булана В.В. [6] систематизували особливості застосування системи аналізу ризиками в пунктах пропуску, Бережнюк І.Г. [1] узагальнив аспекти застосування системи аналізу ризиками країнами ЄС, Демченко С.С. [6] проаналізував міжнародні підходи до функціонування системи аналізу ризиками, Пашко П.В. [4] розглянув систему аналізу ризиками як головний інструмент забезпечення митної безпеки держави та інші. В той же час, малодослідженим залишається питання розширення застосування ризикоорієнтованих інструментів митного контролю шляхом розроблення та імплементації нових ризикоорієнтованих інструментів митного контролю з використанням митниці автоматизованої системи митного оформлення регіональних алгоритмів автоматизованого аналізу та оцінки ризиків за митними деклараціями. Такі інструменти передбачають використання митниці значного ресурсу для наповнення автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (АСАУР) з урахуванням регіональних особливостей виникнення та усунення загроз зовнішнього характеру.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей здійснення профілювання митних ризиків відповідно до вітчизняної практики здійснення митного контролю з метою вдосконалення існуючого інструментарію митниць ДФС щодо попередження та виявлення випадків порушення митних правил.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду розвинутих країн вказує на впровадження в практику нових інструментів виявлення правопорушень в сфері митного законодавства, а саме впровадження систем управління ризиками. Зауважимо, що Всесвітня митна організація визначає управління ризиками як систематичне застосування процедур і методів управління, які забезпечують митні органи необхідною інформацією для запровадження відповідних заходів щодо переміщення вантажів з високим рівнем ризику. Таке фокусування необхідне в силу головних функцій митниць ДФС України, які полягають у контролі за переміщеннями вантажів, що проходять через державний кордон з метою забезпечення дотримання національного законодавства. Управління ризиками дозволяє митним органам не лише ефективно виконувати свої основні завдання, але й оптимізувати використання ресурсів і часу. Розглянутий підхід несе в собі потенціал значного підвищення ефективності та дієвості функціонування митних органів, а також може істотно сприяти спрямуванню ресурсів в області найбільшого ризику. Зазначимо, що статтею 320 Митного кодексу України, якою запроваджується вибірковість митного контролю, визначено, що форми та обсяги контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються митниці (митними постами) на підставі результатів застосування системи управління ризиками [5].

З метою підвищення ефективності роботи органів доходів та зборів під час митного контролю та митного оформлення за рахунок упровадження інструментів управління ризиками, у тому числі аналізу ризиків із використанням інформаційних технологій, наказом Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684 затверджено Порядок здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю [4].

Здійснення органами ДФС (їх структурними підрозділами) аналізу, виявлення та оцінки ризиків, у тому числі з використанням інформаційних технологій, для визначення форм та обсягів митного контролю включають:

- 1) виявлення умов і факторів, що впливають на виникнення ризиків;
- 2) визначення областей ризику;
- 3) визначення індикаторів ризику;
- 4) здійснення оцінки імовірності виникнення ризиків та можливої шкоди у разі їх проявлення.

Відмітимо, що управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю здійснюється на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях. На стратегічному рівні управління ризиками за результатами аналізу, виявлення та оцінки ризиків ДФС визначає пріоритетні напрями розробки та реалізації заходів з управління ризиками та затверджує реєстр ризиків. Реєстр ризиків повинен містити, зокрема:

- 1) пріоритетні напрями розробки та реалізації заходів з управління ризиками;
- 2) інформацію щодо органів ДФС (їх структурних підрозділів), відповідальних за реалізацію відповідного напрямку.

На тактичному рівні управління ризиками органами ДФС (їх структурними підрозділами) в межах компетенції за результатами аналізу, виявлення та оцінки ризиків та відповідно до реєстру ризиків розробляються заходи з управління ризиками. Для цього використовуються такі інструменти:

- 1) профілі ризику;
- 2) орієнтування;
- 3) індикатори ризику;
- 4) методичні рекомендації щодо роботи посадових осіб митниць з аналізу, виявлення та оцінки ризиків;
- 5) випадковий відбір.

Органи доходів та зборів застосовують зазначені інструменти з управління ризиками у конкретних випадках переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України, зокрема при здійсненні контролю із застосуванням системи управління ризиками (СУР), для визначення форм та обсягу митного контролю.

Одним з етапів розробки та впровадження системи управління ризиками є розробка профілів ризику (далі - ПР), які є засобом, за допомогою якого митні органи застосовують управління ризиками на практиці. Відповідно до цього, наказом Держмитслужби України «Про затвердження Порядку розроблення профілів ризику» [7] було впорядковано термінологію, яка використовується в системі управління ризиками в діяльності митних органів України.

Таким чином, на даний час, головним інструментом, який використовується органами доходів і зборів для системного аналізу зовнішньоекономічних операцій, є автоматизована система митного оформлення (АСМО) «Інспектор», до складу якої входить АСАУР, а також спеціалізовані програмно-інформаційні комплекси, які входять до складу Єдиної автоматизованої інформаційної системи (ЄАІС) та забезпечують проведення контролю за доставлянням товарів до митниць призначення, митною вартістю та класифікацією товарів тощо. Зазначене програмне забезпечення широко використовується, й для вирішення інших завдань, таких як аналіз зовнішньоекономічних операцій при проведенні митного аудиту, он-лайн моніторинг товарів щодо яких спрацьовують окремі профілі ризиків, підготовка статистичних звітів, контролю за проведенням окремих операцій, вибірка даних за визначеними користувачем параметрами за допомогою інструментарію підготовки розширених звітів тощо.

В основі будь-якої системи управління ризиками покладено процес їх профілювання. В теорії ризиків, профіль ризику – це залежність зміни економічного показника від зміни впливу чинника. Вітчизняним нормативним полем регламентовано порядок розробки, формалізації, тестування та затвердження профілів ризику (рис. 1).

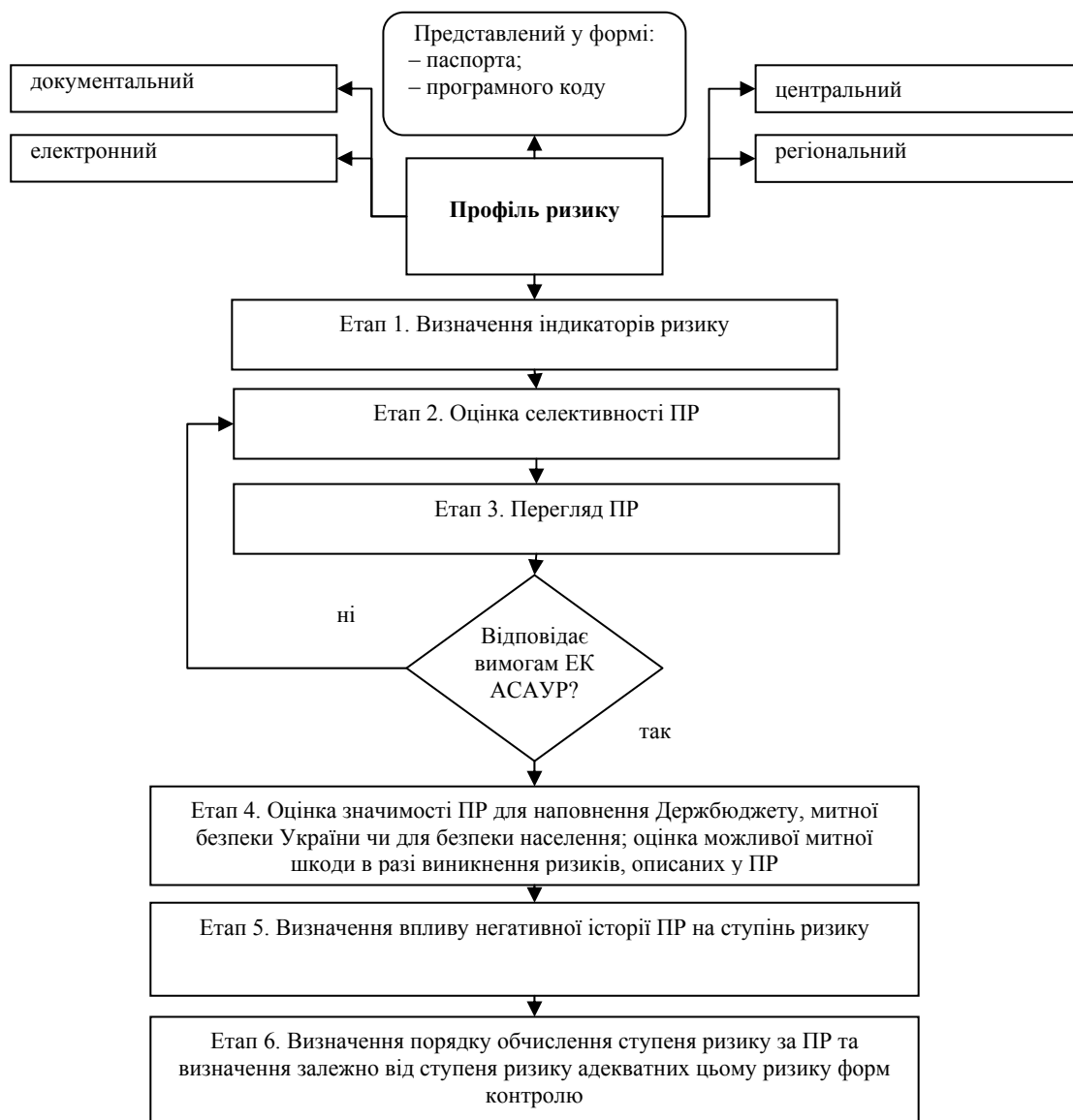

Рисунок 2 – Алгоритм розроблення профілів митних ризиків

Джерело: розроблено авторами на підставі [4; 5].

Алгоритм формалізації профілів митних ризиків передбачає можливість незавершення митного оформлення, що враховується при розрахунку негативної історії ПР. Зокрема, вказується «Код і назва причини» (містить код і назву причини відмови в митному оформленні згідно з графою 3 Класифікатора причин незавершення митного оформлення) і «Коефіцієнт значимості» (зазначається коефіцієнт значимості цієї причини для ПР). Це поле заповнюється для електронних ПР, що імплементуються до модуля АСАУР при митному оформленні за допомогою митних декларацій (МД).

Після формалізації профілів митного ризику, обов'язково здійснюється його тестування, яке може бути реалізоване кількома методами:

- шляхом вибірки даних із баз даних Єдиної автоматизованої інформаційної системи відповідно до заданих у ПР індикаторів ризику – з допомогою програмно-інформаційних комплексів ЄАІС чи з допомогою інших програмних засобів;
- шляхом перевірки реакції АСМО на цей програмний код при введенні декларації із заданими значеннями граф.

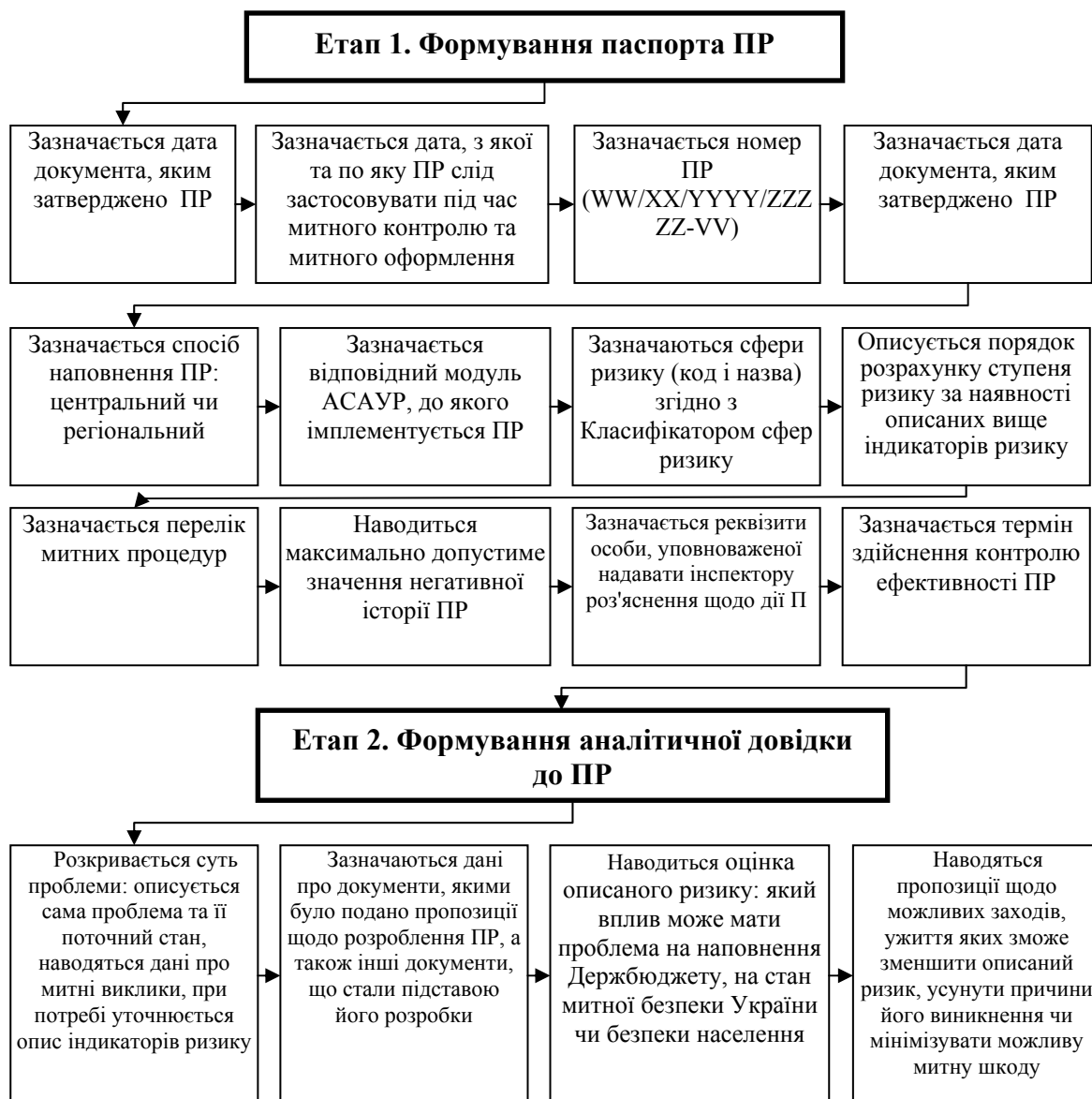

Рисунок 3 – Алгоритм формалізації профілів митних ризиків

Джерело: розроблено авторами на підставі [4; 5].

Результатом тестування може бути рішення про необхідність доопрацювання профілю або про можливість унесення його на розгляд Експертної комісії. Після тестування приймається рішення про можливість його внесення на розгляд Експертної комісії, а саме:

- ПР разом із обґрунтованою інформацією про нього вноситься на розгляд Експертної комісії;
- Експертна комісія своїм рішенням затверджує ПР або повертає його на доопрацювання.

Заключним етапом впровадження профілів митного ризику є доведення його до митниць. Зазначимо, імплементация електронних ПР до модуля АСАУР здійснюється відповідним підрозділом центрального відомчого апарату, а саме доводяться до митниць у вигляді поновлень АСМО. Після імплементации ПР відповідний структурний підрозділ центрального апарату повідомляє митниці про необхідність поновлення АСМО. Електронні регіональні ПР доводяться до митниць також у вигляді паспорта ПР, листом разом з рекомендаціями щодо наповнення регіонального ПР, зокрема, щодо

заповнення окремих полів модуля АСМО «Регіональні профілі ризику». Документальні ПР доводяться до митниць листом

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в умовах зростання рівня загроз зовнішнього характеру актуалізується питання необхідності розроблення відповідного інструментарію виявлення та попередження випадків порушення норм митного законодавства. Зазначимо, на митниці ДФС України покладено завдання забезпечення митної безпеки України шляхом застосування сучасних інструментів митного контролю. Профілювання митних ризиків є одним з визначальних інструментів виявлення випадків порушення норм митного законодавства, а також є запорукою успішного функціонування системи аналізу митними ризиками. Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах розвитку регіонального профілювання митних ризиків, яке передбачає можливість розроблення митницями ДФС власних профілів ризику відповідно до регіональних особливостей здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Одним з пріоритетних напрямів удосконалення системи управління ризиками є розробка загального нормативно-правового забезпечення, формування нормативного забезпечення на рівні митниць. Зокрема, до актуальних питань впорядкування правового регулювання управління ризиками є подальше використання митницями автоматизованої системи митного оформлення з а регіональних алгоритмів автоматизованого аналізу та оцінки ризиків за митними деклараціями.

Список літератури

1. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти [Текст] : монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
2. Митний кодекс України : кодекс [прийн. Верховною Радою України 13.03.2012 № 4495-VI, редакція від 23.10.2013] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151>
3. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) [Текст] : монографія / П.В. Пашко. – Одеса: АТ «Пласке», 2009. – 628 с.
4. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю [Електронний ресурс] : наказ [затверджено Міністерством фінансів України від 31.07.2015 № 684]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15>.
5. Про затвердження Порядку розроблення профілів ризику : наказ ДМСУ від 22.12.2010 № 1514 : офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>
6. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Текст] : монографія / за заг. ред. І.Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. – 288 с.
7. Gellert L. Withdrawal, revocation and suspension of AEO certification [Text] / L. Gellert // World Customs Journal. – 2011. – № 1, vol. 5 – P. 3–16.

References

1. Berezhniuk, I. H. (2009). *Mytne rehuliuivannia Ukrainy: natsional'ni ta mizhnarodni aspekty* [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects]. Dnipropetrovs'k: Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].
2. Mytnyj kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. [zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/paran151#n151> [in Ukrainian].
3. Pashko, P.V. (2009). *Mytna bezpeka* [Customs safety]. Odesa: AT «Plaske» [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Poriadku zdijsnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu [On Approval of the Procedure for the Analysis and Risk Assessment, the Development and Implementation of Risk Management Measures for the Forms Determination and Amounts of Customs Control]. [zakon5.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15>. [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia profiliv ryzyku [About approving the Procedure for the development of risk profiles]. *portal.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://portal.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Berezhniuk, I.H. (Eds.). (2014). *Risk management in customs: foreign experience and domestic practice*. Khmel'nyts'kyj : PP Mel'nyk A.A. [in Ukrainian].
7. Gellert, L. (2011). Withdrawal, revocation and suspension of AEO certification. *World Customs Journal*. vol. 5, 1, 3-16 [in English].

Igor Nestoryshen, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmel'nytsky, Ukraine

Vitalii Turzhanskyi, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmel'nytsky, Ukraine

Profiling Customs Risks in the Customs Security System of Ukraine

Integration of Ukraine into the world economy envisages the improvement of the control system during the movement of goods across the customs border. Topical issue features the implementation of control activities by public authorities in the context of the production model to ensure a balance between promoting economic operators of foreign trade and customs security software. Solving this problem involves the development of measures aimed at significantly simplifying customs formalities connected with the movement of goods across borders and customs declarations, optimization of control procedures carried out by the customs authorities under conditions of maximum detection and neutralization of threats and dangers of foreign economic nature. The automated system of analysis and management of customs risks is the determining place in this system of relations.

The article analyzes the current trends of customs control through the use of risk-oriented instruments of customs control. In addition, the modern normative provision of the functioning of the system of analysis and management of customs risks is investigated. It is noted that according to the domestic legislation forms and volumes of control are selected by customs on the basis of the results of application of the risk management system. Implementation by SFS (their departments) analysis, detection and risk assessment, including information technology, to determine the form and scope of customs control include: identifying conditions and factors affecting the occurrence of risks; definition of areas of risk; definition of risk indicators; assessment of the probability of occurrence of risks and possible harm in case of their manifestation.

It has been determined that risk management for determining the forms and volumes of customs control is carried out at strategic, tactical and operational levels. Income and fee bodies use such risk management tools as risk profiles; orientation; risk indicators; methodical recommendations for the work of customs officials on the analysis, identification and risk assessment; random selection for determining the forms and scope of customs control.

One of the steps in developing and implementing a risk management system is the development of risk profiles, which are the means by which customs authorities use risk management in practice. Today, the main instrument used by the income and charges for system analysis of foreign trade operations are ACCS "Inspector", which includes Automated system of analysis and management of customs risks and specialized software and information systems that are part of the Single Automated Information System and provide event monitoring the delivery of goods to customs destination, customs value and classification of goods, etc. The said software is widely used, and for other tasks such as analysis of foreign trade operations during customs audits, on-line monitoring of goods in respect of which triggered some risk profiles, preparing statistical reports, control over certain operations, the sample data for user-defined parameters using advanced reporting tools and more.

The authors analyze the stages of development of customs risk profiles, algorithm for their development, as well as the process of their formalization in accordance with the current legislation. Further improvement of the risk management system requires both the development of the general legal framework and the formation of regulatory support at the level of customs. In particular, the topical issues of streamlining of the right regulation of risk management are the further use by customs of the automated system of customs clearance from regional algorithms of automated analysis and risk assessment under customs declarations.

customs security, system of analysis and management of customs risks, profiling of customs risks

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 331.556.4

JEL Classification J61; I23

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.17-24>

Д. Д. Плинокос, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

М. О. Коваленко, канд. екон. наук

Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

Академічна мобільність в контексті підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти

У статті досліджуються процеси академічної мобільності в контексті підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти. Розглянуто сутність поняття «конкурентоспроможність системи вищої освіти» та особливості визначення рівня конкурентоспроможності системи освіти. Досліджено основні тенденції залучення іноземних студентів. Проаналізовано стан та тенденції академічної мобільності українських студентів. Досліджено основні перешкоди та перспективи розвитку міграційних процесів серед українських студентів з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти.

академічна мобільність, конкурентоспроможність, система освіти, вища освіта, міграція

Д. Д. Плинокос, доц., канд. екон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

М. А. Коваленко, канд. екон. наук

Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина

Академическая мобильность в контексте повышения конкурентоспособности системы высшего образования

В статье исследуются процессы академической мобильности в контексте повышения конкурентоспособности системы высшего образования. Рассмотрены сущность понятия «конкурентоспособность системы высшего образования» и особенности определения уровня конкурентоспособности системы образования. Исследованы основные тенденции привлечения иностранных студентов. Проанализировано состояние и тенденции академической мобильности украинских студентов. Исследованы основные препятствия и перспективы развития миграционных процессов среди украинских студентов с целью повышения конкурентоспособности отечественной системы высшего образования.

академическая мобильность, конкурентоспособность, система образования, высшее образование, миграция

Постановка проблеми. В постіндустріальну епоху рушійною силою розвитку національних економік є їх інноваційність та швидка адаптивність до викликів глобалізованого світу. В таких умовах підготовка висококваліфікованих фахівців, яким притаманні здатність та бажання створювати, використовувати та поширювати нові знання й технології, набуває особливого значення та стає запорукою конкурентних переваг на міжнародній арені. Тільки національна система освіти, яка націлена на підготовку й розвиток фахівців, здатних до продуктивної інтелектуальної діяльності, може забезпечити трансформаційні процеси економіки. Країни, які приділяють багато уваги питанням розвитку вищої освіти, її диверсифікації та інтернаціоналізації досягають великих успіхів в економічному зростанні.

В сучасному світі інтернаціоналізація вищої освіти забезпечує низку переваг, таких як збільшення та диверсифікація фінансових надходжень через залучення іноземних студентів; розширення навчальних планів і підготовка своїх студентів в зарубіжних вузах-партнерах; підвищення якості освіти та наукових досліджень за рахунок участі студентів і викладачів у міжнародному процесі обміну знаннями, тощо.

Саме необхідність підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в

Україні та її інтеграції в міжнародний освітній простір зумовили розробку і затвердження «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [15]. Розвиток процесів інтернаціоналізації актуалізує дослідження її впливу на конкурентоспроможність національних систем вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку системи вищої освіти в своїх наукових працях приділяли багато уваги В. П. Андрущенко, Л. І. Антошкіна, І.С. Каленюк, О.М. Левченко, А.С. Музиченко, О.І. Трохимець, Н.В. Ушенко та ін. Питанням академічної мобільності та її ролі у підвищенні конкурентоспроможності національних систем освіти присвячені праці таких вчених як О.С. Гринькевич [1], С.В. Захарченко [3], О.І. Кізілов [19], М. Квіск [5] та ін. Водночас, необхідність перетворення академічної мобільності на важливий чинник розвитку національної системи вищої освіти України та забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні зумовлюють необхідність досліджень сучасного етапу розвитку академічної мобільності в Україні та створення умов, які покликані забезпечити комплексну підтримку цього напрямку в рамках всебічної модернізації вітчизняної вищої школи.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесів академічної мобільності в контексті підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти. Основними завданнями, що постають відповідно до мети, є: розглянути сутність поняття «конкурентоспроможність системи вищої освіти», дослідити основні тенденції залучення іноземних студентів та академічної мобільності українських студентів, визначити їх взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси, що відбуваються, в сучасному світовому співтоваристві, торкнулись всіх сфер життєдіяльності людини, не виключенням стала і сфера освіти. У відповідь на виклики світової наукомісткої економіки в світі виникла глобальна академічна система. Академічна мобільність стає головною і невід'ємною частиною цього процесу і сучасного світу.

Існує кілька визначень академічної мобільності. Деякі фахівці в сфері інтернаціональної освіти під академічною мобільністю розуміють обмежений за часом період навчання студента в країні, де він не є громадянином. У цьому випадку мобільність закінчується, коли студент повернувся до своєї рідної країни після завершення навчання закордоном. Згідно з іншими джерелами, академічна мобільність - це можливість для студентів визначення їх освітньої траєкторії, вибору предметів та курсів, які знаходяться в освітніх стандартах, відповідно до їх здібностей, прагнень та освітніх потреб [19, с. 327-333].

Науковці в сфері політики освіти і науки все більше звертають увагу на важливість вільного пересування не тільки для окремого студента і наукового співтовариства, але і для суспільства в цілому. Розвиток академічної мобільності продиктований необхідністю подолання національної замкнутості, інтеграції в світовий освітній простір, формування конкурентоспроможної по відношенню до зовнішнього середовища системи освіти.

Конкурентоспроможність розглядається як властивість об'єкту, яка характеризує його здатність реально чи потенційно задовольнити конкретні потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами [16, с. 35]. Згідно «Енциклопедичного словника бізнесмена» конкурентоспроможність визначається як ступінь відповідності конкретного товару в конкретний момент часу вимогам ринку за технічними, економічними та іншими характеристиками [2].

На думку відомого американського економіста М. Портера, конкурентоспроможність національних систем визначається здатністю постійно розвиватися і створювати інновації. Підкреслюючи, що конкуренція - це не рівновага, а

постійні зміни, він наголошує на ключовій ролі держави у стимулюванні удосконалень та модернізацій, тобто в інноваційному розвитку [7].

Узагальнюючи різні підходи, можна стверджувати, що конкурентоспроможність являє собою сукупність властивостей і характеристик певного об'єкта, які в порівнянні з подібними забезпечують йому можливості швидкої адаптуватись до конкретних умов ринку та ефективніше досягати мети. Визначення рівня конкурентоспроможності будь-якої системи передбачає:

- визначення бази порівняння, тобто конкурентного середовища;
- визначення характеристик системи, які забезпечують конкурентні переваги;
- визначення методів оцінки (показників) характеристик системи;
- проведення аналізу та формування висновків щодо управління конкурентоспроможністю системи.

Конкурентоспроможність системи освіти тієї чи іншої країни визначається в зіставленні з системами освіти інших країн, проте, ефективність цієї системи визначається для того середовища, в якому вона функціонує, тобто держави або суспільства.

При визначенні характеристик і параметрів, порівняння яких дозволить зробити висновок щодо рівня конкурентоспроможності, першочергово слід приділити увагу результативності системи вищої освіти. Зосередження на окремих елементах системи вищої освіти, таких як кадрове забезпечення, матеріально-технічна база, міжнародна діяльність, тощо, не дозволяє повно оцінити рівень конкурентоспроможності. Польський дослідник політики в галузі освіти М. Квієк відзначає, що наразі в Європейському просторі наукових досліджень результати системи вищої освіти полягають у досягненні високих показників конкурентоспроможності економіки, розвитку академічної мобільності (як студентів, так і професіоналів), і здатності високоосвічених фахівців до продуктивної зайнятості. Тобто, в діяльності вищих навчальних закладів ключового значення набуває виконання економічних функцій освіти: забезпечення економічного зростання, підтримку знаннєвої економіки та поширення нових знань в умовах глобалізації [5, с. 299-300]. Це означає, що в умовах глобалізації відбувається диверсифікація напрямів діяльності закладів вищої освіти, реалізація яких має забезпечувати взаємодію національних і міжнародних учасників транскордонної освіти та стимулювання виробництва знань та інноваційної активності. А отже, інтернаціоналізація стає важливим чинником конкурентоспроможності національних систем освіти [1, с. 314-325].

В умовах інтеграції України до глобального освітнього простору одним із індикаторів її конкурентоспроможності є чисельність іноземних студентів. Дані щодо чисельності іноземних студентів в Україні наведена в табл. 1.

Таблиця 1 – Динаміка чисельності іноземних студентів у ВНЗ України на початок навчального року

Навчальний рік	Усього навчається, осіб	в тому числі іноземні студенти		Усього прийнято на початковий цикл навчання, осіб	в тому числі іноземні студенти	
		осіб	%		осіб	%
2012/13	1946666	49044	2,52	406217	9316	2,3
2013/14	1861600	59391	3,19	406313	11358	2,8
2014/15	1689226	56933	3,37	361110	6946	1,9
2015/16	1605270	53493	3,33	323064	5549	1,7
2016/17	1586754	52147	3,29	313856	6751	2,2

Джерело: складено авторами на основі [10-14].

Як видно з таблиці, цей показник лишається на досить низькому рівні – 3,3%, в той час, як в країнах ОЕСР у 2015 р. міжнародні студенти становили в середньому 8 % осіб [18].

За даними Українського державного центру міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України найбільша кількість іноземних студентів в Україну прибуває з Індії – 16,4%, Азербайджану – 11,3%, Марокко – 8,8%, Туркменістану – 6,7% [4]. Слід визначити, що зазвичай в Україну на навчання здебільшого прибували студенти з пострадянських країн, проте, їх частка в структурі іноземних студентів знижується. Якщо у 2015 році відмічалось 44,62% цієї категорії іноземних студентів, то у 2017 році вони склали 29,47%. В той же час спостерігається збільшення чисельності іноземних студентів з країн Африки, зокрема Нігерії та Марокко [4; 6].

Розвинені країни з високим рівнем людського розвитку, приваблюють потоки академічної міграції. Системи освіти таких країн орієнтуються на управлінські та інноваційно-технологічні види діяльності, забезпечуючи підготовку людського капіталу високої якості для національних економік. Наразі вітчизняна система вищої освіти не може з ними конкурувати.

За показником частки зайнятого населення, яке має повну вищу освіту, Україна посідає 9-те місце в рейтингу конкурентоспроможності за методологією Інституту розвитку менеджменту. Але, нажаль, слід відзначити недостатньо високу якість освіти в Україні [3, с. 13-20]. Так, у рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [20] Україна за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку, посіла 35 місце, та погіршила свої позиції в порівнянні з минулим періодом на 2 пункти. Причому, відзначається погіршення позицій як математичної та природничої освіти, так і шкіл менеджменту.

Слід також відзначити, що досить довгий час в Україні спостерігається тенденція невідповідності місця роботи випускників та фаху, здобутого ними у закладах вищої освіти. Згідно з опитуванням Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, проведеного у 2007 році, 47% випускників не працювала за спеціальністю. Подібна ситуація відмічалась і у 2012 році, коли 40% випускників вищих навчальних закладів були зайняті не за фахом [8].

Зважаючи на те, що одним з індикаторів конкурентоспроможності системи вищої освіти є її здатність забезпечувати вимогам національної економіки у підготовці фахівців, такі тенденції негативно характеризують ефективність вітчизняної системи вищої освіти і стають підґрунтям процесів розвитку академічної мобільності українських студентів.

За даними аналітичного центру CEDOS, у 2015/2016 навчальному році в іноземних навчальних закладах навчалось 66,7 тис. осіб українців. Серед країн приймаючих найбільшу чисельність українських відповідно тенденціям минулих років залишаються Польща (30041 осіб), Німеччина (9088 осіб), Росія (6936 осіб), Канада (2790 осіб), Чехія (2395 осіб). Зростання за сім років склало 176%, причому, за останні роки приріст складає майже 20% (11 тис. осіб). Найбільш стрімке збільшення показали студенти, які навчаються в Польщі – 32% – їх чисельність зросла з 22,8 до 30 тис. осіб. Взагалі, географічна та мовна близькість сприяють розвитку процесів академічної мобільності між Україною та Польщею, де частка українців серед іноземних студентів складає 57% [9].

Згідно даних ресурсу «Eurostudent», прагнення академічної мобільності серед українських студентів є досить сильним – 29% прагнуть тимчасового навчання закордоном. Серед їхніх однолітків у всіх країнах Євросоюзу це стосується приблизно третини студентів (35%). Але, слід відзначити, що українці значно менш мобільні, ніж їх європейські однолітки. Частка студентів, які здійснили навчання закордоном, в Україні є дуже низькою: лише 2% студентів повідомляють, що вони були зараховані на

навчання закордон. Тобто середнє співвідношення реалізованого та запланованого навчанням закордоном становить 1:15 (2% проти 29%).

До найпоширеніших перешкод навчання закордоном відносяться наступні. По-перше, це додаткові фінансові витрати, пов'язані з перебуванням за кордоном. Так 61% українських студентів вважають, що це є значною перешкодою. Недостатнє знання іноземної мови становить перешкоду для 39% українських студентів. Близько третини студентів зазначають, перешкодою розставання з сім'єю та близькими. Проблеми з правилами доступу до обраної країни (отримання візи, тощо) та труднощі, пов'язані з інтеграцією у вітчизняну систему освіти, зазначили, відповідно 37% і 28% українських студентів.

Участь в одному або декількох академічних курсах в іншій країні широко застосовується в Європі та світі, вважається корисним для особистого розвитку студентів. В ідеалі результати навчання за кордоном мають бути також офіційно визнані вітчизняними закладами вищої освіти та зарахованими на певному освітньому ступені. Проте, українські студенти знаходяться у відносно не вигідному становищі щодо повного визнання зарубіжних ECTS, порівняно з європейцями. Тільки 27% українських студентів, які тимчасово навчалися закордоном, повідомляють, що їх кредити, отримані за кордоном, були повністю визнані в українських закладах освіти [17].

Отже, незважаючи на очевидний високий рівень зацікавленості в навчанні закордоном серед українських студентів, частка тих, хто приймає участь в академічній мобільності, є досить низькою. Тож, для розвитку академічної мобільності в Україні необхідно вжити низку заходів: 1) підготовка адміністраторів вищих навчальних закладів для ролі організаторів процесу мобільності, організації обміну між ними в рамках європейських програм для встановлення більш тісної взаємодії; 2) розвиток багатомовності, включаючи вивчення відповідних іноземних мов ще до періоду мобільності; перепідготовка викладачів іноземного мови; розробка загальних індикаторів для оцінки мовної підготовки студентів; радикальне поліпшення мовної підготовки студентів у цілому; 3) полегшення доступу до інформації про мобільність, включаючи створення спеціальних сайтів за основними ресурсами та програмами мобільності; створення бази даних за всіма формами програм мобільності; формування співставної статистики з питань мобільності; 4) розширення числа учасників мобільності та її форм, зокрема, відкриття літніх університетів для студентів та академічного складу, розповсюдження навчальних програм в Інтернеті, підтримка партнерських відносин між університетами за умов забезпечення мобільності; 5) забезпечення необхідного відповідного статусу для людей, залучених до мобільності, включаючи такі заходи, як офіційне підтвердження відповідними структурами тезису про те, що мобільність являє необхідний компонент у навчанні студентів, а також у професійній діяльності та перепідготовці науково-педагогічного складу закладу освіти.

Глобалізація та інтернаціоналізація в сфері вищої освіти характеризується зростаючою академічною мобільністю, що вимагає більшої відкритості, прозорості, розширення інформації про вузи і програми. Це, в свою чергу, відбивається на сучасних принципах визначення гарантії якості освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чисельність іноземних студентів є важливим показником, що відображає міжнародне визнання й конкурентоспроможність країни та її університетів на міжнародному ринку освітніх послуг. Високі темпи зростання чисельності українських студентів, які обирають для навчання іноземні вищі навчальні заклади, та більш низький, в порівнянні з розвиненими країнами, рівень залучення іноземних студентів в країну свідчать про необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти. В останні роки, при помірно зростаючій кількості іноземних студентів, спостерігається

активне зростання кількості українських студентів за кордоном. Ця тенденція є загрозовою для системи освіти України. Тому одним з ключових факторів утримання українських студентів та залучення іноземних студентів на навчання на даному етапі є підвищення якості освітніх послуг. Способи та форми надання освіти вищими навчальними закладами України мають стати більш різноманітними, також потребують розвитку ділові зв'язки та інтернаціоналізація вітчизняних вишів, формування стратегії інтернаціоналізації закладів вищої освіти. В сучасних умовах розвитку глобального ринку освітніх послуг забезпечення якості освіти стає особливо складним, має забезпечувати швидку реакцію освітніх систем на мінливі умови, особливо шляхом розвитку академічної мобільності. Це вимагає нових теоретико-методичних і практичних розробок з даної тематики, з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

Список літератури

1. Гринькевич О. С. Аналіз і моделювання процесів інтернаціоналізації вищої освіти у контексті інноваційного розвитку [Текст] / О. С. Гринькевич, Н. П. Лутчин // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2017. – № 3. – С. 314–325
2. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика [Текст] / Під заг. ред. М. І. Молдаванова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.
3. Захарченко С. В. Освіта України та її регіонів у міжнародному вимірі конкурентоспроможності (оцінки за методологією IMD-lausanne) [Текст] / С. В. Захарченко // Економічний вісник університету. – 2017. – Вип. 32(1). – С. 13–20.
4. Іноземні студенти в Україні. Статистична інформація Українського державного центру міжнародної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studyinukraine.gov.ua/life-in-ukraine/international-students-in-ukraine/>
5. Квієк М. Університет і держава: вивч. глобал. трансформацій [Текст] / М. Квієк пер. з англ. Т.Цимбала. – К. : Таксон, 2009. – 380 с.
6. Левченко О.М. Експорт освітніх послуг вищими навчальними закладами України у вимірі глобалізаційних процесів [Текст] / О.М. Левченко, Д.Д. Плинокос // Науковий журнал «Економіка: реалії часу». – Одеса. – 2015. – №4 (20). – С. 212–213.
7. Портер М. Э. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран: пер. с англ. / М. Э. Портер. – 4-е изд. – М. : Альпина Паблишер, 2016. – 947 с.
8. Світящук І. Академічна міграція [Електронний ресурс] / І. Світящук, Є. Стадний. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631
9. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Є. Стадний, О. Слободян – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
10. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року» [Текст] / Державна служба статистики України – К, 2013. – 188 с.
11. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року» [Текст] / Державна служба статистики України – К, 2014. – 165 с.
12. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року» [Текст] / Державна служба статистики України – К, 2015. – 169 с.
13. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року» [Текст] / Державна служба статистики України – К, 2016. – 171 с.
14. Статистичний бюлетень «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року» [Текст] / Державна служба статистики України – К, 2017. – 208 с.
15. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» №344/2013 від 25 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/344/2013
16. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент [Текст] / Р.А. Фатхутдинов. – М. : Маркетинг, 2002. – 892 с.
17. Chvorostov A. International student mobility in Armenia, Georgia, Russia, and Ukraine [Електронний ресурс] // Chvorostov. A, Hauschildt K. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/310843013_International_student_mobility_in_Armenia_Georgia_Russia_and_Ukraine

18. International Migration Outlook 2016. – Paris : OECD Publishing, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm>
19. Kizilov O. Academic Mobility of Ukrainian Students: Intentions, Involvement and Obstacles [Текст] / О. Kizilov, А. Рапопорт, К. Kizilova // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 327–333
20. The Global Competitiveness Report 2017-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/>

References

1. Hrynkevych, O.S., & Lutchyn, N.P. (2017). Analiz i modeliuvannia protsesiv internatsionalizatsii vyshchoi osvity u konteksti innovatsiinoho rozvytku [Analysis and Modeling of the Processes of Internationalization of Higher Education in the Context of Innovation Development]. *Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations*, 3, 314-325 [in Ukrainian].
2. Moldavanova, M.I. (Eds.). (1993). *Encyclopedic Dictionary of Businessman: Management, Marketing, Informatics*. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian].
3. Zakharchenko, S.V. (2017). Osvita Ukrainy ta yii rehioniv u mizhnarodnomu vymiri konkurentospromozhnosti (otsinky za metodolohiieiu IMD-lausanne) [Education of Ukraine and its Regions in the International Dimension of Competitiveness (IMD-lausanne assessment methodology)]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin University, issue 32(1)*, 13-20 [in Ukrainian].
4. Inozemni studenty v Ukraini. Statystychna informatsiia Ukrainskoho derzhavnoho tsentru mizhnarodnoi osvity [Foreign students in Ukraine. Statistical information of the Ukrainian State Center for International Education] (n.d.). studyinukraine.gov.ua. Retrieved from <http://studyinukraine.gov.ua/life-in-ukraine/international-students-in-ukraine/> [in Ukrainian].
5. Kviiek, M. (2009). *University and State: Stud. globally transformations*. (T.Tsymbal, Trans). Kyiv: Takson [in Ukrainian].
6. Levchenko, O.M. & Plynokos, D.D. (2015). Eksport osvitnikh posluh vyshchymy navchal'nymy zakladamy Ukrayiny u vymiri hlobalizatsiynykh protsesiv [Exports of Educational Services at Higher Educational Institutions of Ukraine in Terms of Globalization Processes]. *Naukovyy zhurnal «EKONOMIKA: realiyi chasu» – Scientific journal “Economics:time realities”*, 4 (20), 212-213 [in Ukrainian].
7. Porter, M.Eh. (2016). *International competition. Competitive advantages of the countries*. (4th ed.). (Trans). Moscow: Al'pina Publisher [in Russian].
8. Svitiashchuk, I., & Stadnyi, Ye. (n.d.). Akademichna mihratsiia [Academic migration]. cedos.org.ua Retrieved from https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631 [in Ukrainian].
9. Stadnyi, Ye. & Slobodian, O. (n.d.). Ukrainski studenty za kordonom: skilky ta chomu? [Ukrainian Students Abroad: How many and Why?]. cedos.org.ua Retrieved from <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [in Ukrainian].
10. Statystychnyi biuleten «Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2012/13 navchalnoho roku» [The statistical bulletin «Basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2012/13 academic year»]. (2013). Kyiv: State Statistics Service of Ukrain [in Ukrainian].
11. Statystychnyi biuleten «Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2013/14 navchalnoho roku» [The statistical bulletin «Basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2013/14 academic year»]. (2014). Kyiv: State Statistics Service of Ukrain [in Ukrainian].
12. Statystychnyi biuleten «Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2014/15 navchalnoho roku» [The statistical bulletin «Basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2014/15 academic year»]. (2015). Kyiv: State Statistics Service of Ukrain [in Ukrainian].
13. Statystychnyi biuleten «Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2015/16 navchalnoho roku» [The statistical bulletin «Basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2015/16 academic year»]. (2016). Kyiv: State Statistics Service of Ukrain [in Ukrainian].
14. Statystychnyi biuleten «Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2016/17 navchalnoho roku» [The statistical bulletin «Basic indicators of activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2016/17 academic year»]. (2017). Kyiv: State Statistics Service of Ukrain [in Ukrainian].

15. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku» №344/2013 vid 25 chervnia 2013 r. [Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021" No. 344/2013 dated June 25, 2013] (2013.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/344/2013> [in Ukrainian].
16. Fatkhutdinov, R.A. (2002.). *Konkurentosposobnost orhanyzatsyy v usloviakh kryzysa: ekonomika, marketynh, menedzhment* [Competitiveness of an organization in a crisis: economy, marketing, management]. Moscow: Marketynh [in Russian].
17. Chvorostov, A., & Hauschildt, K. (n.d.). International student mobility in Armenia, Georgia, Russia, and Ukraine. *researchgate.net*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/310843013_International_student_mobility_in_Armenia_Georgia_Russia_and_Ukraine [in English].
18. International Migration Outlook 2016. (2016). *oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-1999124x.htm> [in English].
19. Kizilov, O. (2014 p.). Academic Mobility of Ukrainian Students: Intentions, Involvement and Obstacles [Academic Mobility of Ukrainian Students: Intentions, Involvement and Obstacles]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society, issue 20*, 327-333 [in English].
20. The Global Competitiveness Report 2017-2018 (n.d.) *reports.weforum.org* Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/> [in English].

Dmytro Plynokos, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Marharyta Kovalenko, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine

Academic Mobility in the Context of Increasing the Competitiveness of the Higher Education System

The purpose of the article is to study the processes of academic mobility in the context of increasing the competitiveness of the higher education system. The article considers the essence of the concept of "competitiveness of the system of higher education" and features of determining the level of competitiveness of the education system. The main tendencies of attraction of foreign students are studied. The state and trends of academic mobility of Ukrainian students are analyzed. The main obstacles and perspectives of the development of migration processes among Ukrainian students are studied in order to increase the competitiveness of the national system of higher education.

The number of foreign students in Ukraine remains at a rather low level - 3.3%, while in the OECD countries in 2015, international students accounted for an average of 8%. Despite the apparent high level of interest in studying abroad among Ukrainian students, the share of those who participate in academic mobility is rather low. The most common obstacles to studying abroad include additional financial costs associated with staying abroad; insufficient knowledge of a foreign language; divorce with family and relatives; problems with the rules of access to the chosen country (obtaining a visa, etc.); the difficulties associated with integration into the domestic education system. It should be noted that, as a rule, in Ukraine, for the most part, students came from post-Soviet countries, but their share in the structure of foreign students is decreasing. If in 2015, 44.62% of this category of foreign students was noted, then in 2017 they amounted to 29.47%. At the same time, there is an increase in the number of foreign students from Africa, in particular Nigeria and Morocco. The high rates of growth of the number of Ukrainian students who choose foreign higher educational establishments for studying and the lower level of attraction of foreign students in comparison with developed countries testify to the need to increase the competitiveness of the domestic higher education system.

It is determined that the current conditions of development of the global educational services market for quality of education become particularly complex, should ensure the rapid reaction of educational systems to changing conditions, especially through the development of academic mobility, which will ensure a high level of competitiveness of the national higher education system.

academic mobility, competitiveness, education system, higher education, migration

Одержано (Received) 20.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 331.024.349.2

JEL Classification E24; J43; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.25-32>

Т. В. Решитько, доц., канд. екон. наук

І. М. Міценко, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Зарубіжний досвід щодо детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва

В статті досліджено, що в економічно розвинених країнах функціонує і постійно вдосконалюється комплексна система державної підтримки діяльності суб'єктів сільськогосподарського виробництва для недопущення їх виходу в „тінь”. Проаналізовано зарубіжний досвід детінізації діяльності населення в сільському господарстві, виявлено, що державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників охоплює: виплати з бюджету і компенсації витрат виробникам; заходи щодо підтримки цін, встановлення експортних та імпорتنих квот, тарифів, а також дотації, субсидії, податкові пільги, страхові виплати тощо. Наголошено на необхідності застосування такого позитивного досвіду з легалізації зайнятості і доходів населення для виробників сільськогосподарської продукції в Україні.

зайняті неформальною діяльністю, „тіньова” зайнятість, легальна трудова діяльність, регламентація зайнятості та доходів сільського населення

Т. В. Решитько, доц., канд. екон. наук

І. М. Миценко, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина

Зарубежный опыт относительно детенизации деятельности населения в сфере сельскохозяйственного производства

В статье исследовано, что в экономически развитых странах функционирует и постоянно усовершенствуется комплексная система государственной поддержки деятельности субъектов сельскохозяйственного производства с целью не допустить выхода их в „тень”. Выполнен анализ зарубежного опыта детенизации деятельности населения в сельском хозяйстве, определено, что государственная поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей охватывает: выплаты с бюджета и компенсации затрат производителям; мероприятия относительно поддержки цен, установления экспортных и импортных квот, тарифов, а также дотации, субсидии, налоговые льготы, страховые платежи и другое. Акцентировано внимание на необходимости использования такого положительного опыта по легализации занятости и доходов населения для производителей сельскохозяйственной продукции в Украине.

занятые неформальной деятельностью, „теневая” занятость, легальная трудовая деятельность, регламентация занятости и доходов сельского населения

Постановка проблеми. Питання детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва є складним та багатоплановим. Значна частина країн світу, у тому числі з розвинутою економікою, так і не змогли уникнути неформальної економіки у різних її проявах. На думку фахівців, „неформальна зайнятість” – це дозволена законодавством трудова діяльність, що не обраховується офіційною статистикою, а отримані при цьому доходи не декларуються та не оподатковуються. Через величезні масштаби розповсюдження, такий вид діяльності негативно впливає на формування ринку праці. Він хоч і сприяє пом'якшенню проблеми безробіття, проте спотворює трудову мораль, призводить до втрати кваліфікації працівників, а в окремих випадках має ознаки тіньової і навіть кримінальної економіки.

За даними експертів, тіньова економіка в Україні сягає майже 45 %. Дані Світового банку свідчать, що нині майже 5 млн. працездатних українців працюють без офіційного оформлення трудових відносин. Найбільше їх сконцентровано на селі – у

сільськогосподарській галузі, в особистих селянських господарствах (ОСГ). Причому, питань щодо визначення статусу зайнятості, обліку стажу роботи, пенсійного та інших видів страхування членів цих господарств. Більшість зайнятих в ОСГ не здійснюють внесків до пенсійного фонду та інших фондів соціального та страхування.

Тому, розв'язання проблеми регламентації зайнятості, легалізації доходів та соціального захисту населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки, є надзвичайно важливим. Цим і зумовлюється актуальність теми даного дослідження

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою неформальної діяльності постійно займаються зарубіжні та вітчизняні вчені. На думку англійського вченого Кейта Харта «різниця між формальними» і неформальними можливостями доходу базується на відмінностях між роботою за плату і самозайнятістю [16, с. 68]. Дослідження Дональда Міда та Крістіана Моррісона доводять, що фактично у всіх країнах «третього світу» є значна частина підприємств із спільними ознаками «неформальності», а саме: мала кількість працівників, слабе дотримання податкових та інших правил, низька капіталомісткість тощо. Авторами констатовано, що неформальний сектор економіки в країнах, що розвиваються, відіграє надзвичайно важливу роль у вирішенні питань зайнятості та забезпечення доходів населення, а у деяких країнах за масштабами він навіть переважає офіційну економіку [17]. Е. Файг та П. Гутман відкрили, що неформальні економічні структури мають місце і у високо розвинутих країнах Заходу. У своїх наукових працях вони наголошували, що неофіційна діяльність розрослася настільки, що не помічати її вже не можна [14; 15].

Питанням діяльності населення в неформальному секторі економіки присвячені й праці українських вчених - економістів. Так, у працях Е. Лібанової, досліджено зміни у системі відносин, що склалися при переході до ринкової економіки, констатуються негативні процеси у соціально-трудої сфері, розглядаються окремі аспекти вдосконалення діючого механізму регулювання ринку праці [6]. Ю. Кіржецький переконаний, що скорочення обсягу тіньового обороту шляхом посилення адміністративного тиску на бізнес, розширення повноважень відомств, які контролюють господарську діяльність, здатні істотно сповільнити економічне зростання. Вчений стоїть на позиції формування вибіркових заходів регулювання щодо суб'єктів господарювання, які здійснюють тіньову діяльність [4]. В. Предборський вважає, що тіньова економіка є загрозою національній безпеці України [10].

Не зважаючи на велику кількість досліджень вчених з проблем зайнятості населення у неформальному секторі економіки, питання саме пошуку шляхів детінізації діяльності населення у сфері сільськогосподарського виробництва і застосування цього досвіду в Україні, потребує подальшого вивчення і осмислення.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка рекомендацій щодо детінізації зайнятості, доходів сільського населення, зайнятого в неформальному секторі сільської економіки України, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Неформальна діяльність має місце в багатьох країнах світу. Оскільки це явище є небажаним для суспільства, уряди держав проводять певну соціально-економічну політику, яка сприяє мотивації осіб до зайнятості в офіційному секторі економіки. Неформальну економіку, яка не має кримінального походження, можна легалізувати, виводячи доходи у сферу легальної діяльності. Її детінізація передбачає створення такого інституційного середовища, де були б гарантовані права власності. Як показує світовий досвід, для цього потрібно застосовувати методи не репресивного, а стимулюючого характеру. Особливо цінним для нас є зарубіжний досвід детінізації діяльності населення у сільській місцевості.

З метою недопущення тіньової діяльності товаровиробників, у багатьох країнах світу функціонує і постійно вдосконалюється комплексна система їх державної

підтримки. В економічно розвинених країнах державне регулювання діяльності сільськогосподарських виробників включає досить великий набір важелів, що впливають на доходи фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, фінансово-кредитну систему тощо. Форми і методи державного регулювання визначаються особливостями економічного та соціального розвитку кожної конкретної країни.

В значній частині зарубіжних країн, головним змістом аграрної політики є державна підтримка фермерів, що дозволяє знизити наслідки нееквівалентності товарообміну сільськогосподарської продукції з іншими галузями економіки, забезпечити належний дохід та ефективне функціонування сільськогосподарських виробників. Виділяються доволі суттєві фінансові кошти на модернізацію сільськогосподарської техніки, запровадження новітніх технологій тощо.

У розвинених країнах фінансування сільськогосподарського сектора у 1,5-2 рази перевищує ринкову вартість його продукції. Світовими лідерами в цьому процесі є країни Євросоюзу, США і Японія. Наприклад, субсидії у країнах ЄС сягають 40-45 % вартості продукції фермерів, а в Японії і Фінляндії – майже 70 % [3].

Відповідно до нормативів Світової організації торгівлі (СОТ) засоби державної підтримки сільського господарства поділяють на три «кошки»: «жовтий» або «бурштиновий», «блакитний» і «зелений». Перший передбачає прямі дотації і субсидії, що стимулюють виробництво, тобто пряме фінансування певної культури на гектар земельної площі або на одну голову тварин. До нього входить, також, компенсація частини витрат фермерів на мінеральні добрива, засоби захисту рослин тощо.

Заходи «зеленого кошика» безпосередньо не пов'язані з підтримкою сільськогосподарського виробництва, але сприяють його розвитку. Вони спрямовуються на: компенсацію втрат від стихійного лиха, розвиток та підтримку збутової, інформаційної, фінансової, транспортної інфраструктури сільських територій, наукові дослідження, екологічні програми, поліпшення родючості ґрунтів тощо. Так, приріст сільськогосподарського виробництва в США за останні десятиріччя на 50 % забезпечувався державним фінансуванням секторів науки, пов'язаних з сільським господарством.

«Блакитний кошик» охоплює програми, спрямовані на скорочення виробництва, обмеження розмірів сільськогосподарських угідь, поголів'я худоби, зміну конкурентоздатності шляхом відтермінування платежів за кредитами, податкові пільги, пільгові або безвідсоткові кредити, списання та реструктуризацію боргів, переведення боргів сільськогосподарських товаровиробників до складу державного внутрішнього боргу тощо [3]. При цьому здійснюється як пряме, так і непряме державне субсидування суб'єктів господарювання.

До прямих заходів фінансової підтримки відносять: державні компенсаційні виплати; виплати з метою відшкодування збитків завданих стихійним лихом; компенсаційні виплати для відшкодування збитків, зумовлених реорганізацією виробництва (зменшенням посівних угідь, вимушений забій тварин тощо); субсидії на одиницю площі угідь чи поголів'я худоби; виплати для закупівлі ресурсів виробництва (міндобрив, засобів захисту рослин, кормів тощо); фінансування цільових програм витрат на науково-дослідні роботи. Найбільше прямих платежів на підтримку сільського господарства здійснюється в Норвегії, Австралії, США та країнах Євросоюзу [5; 12].

Непряме державне субсидування полягає у: ціновому втручанні у ринок продовольства шляхом підтримки внутрішніх цін вітчизняних товаровиробників, встановлення квот, тарифів, податків на експорт та імпорту продукції; пільговому фінансово-кредитному забезпеченні та оподаткуванні; введенні системи квот і податків на експорт та імпорту продукції; сільськогосподарському страхуванні; розвитку ринку,

що передбачає виділення державних ресурсів на розроблення та реалізацію програм, субсидії на транспортування, збереження сільськогосподарської продукції; забезпеченні розвитку виробничої інфраструктури через виділення державних ресурсів на здійснення заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності виробництва (субсидії на будівництво виробничих приміщень, реалізацію іригаційних проектів, рекультивацію земель, створення кооперативів тощо).

Дослідження показують, що в структурі державних субсидій економічно розвинених країн найбільша питома вага припадає на підтримку цін. Зокрема, система державного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію передбачає встановлення верхньої і нижньої межі коливання цін та скуповування або продаж продукції (що не швидко псується) з метою товарної інтервенції та підтримки необхідного рівня цін [8]. Основою ціноутворення в АПК економічно розвинених країн є узгодження закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з суспільно необхідними витратами на її виробництво та реалізацію.

Для стимулювання розвитку фермерства та малого підприємництва в офіційному секторі сільської економіки в багатьох країнах застосовується спрощена система реєстрації їх діяльності. Вона носить не дозвільний, а характер, повідомляє і полягає у тому, що фермеру достатньо заявити про початок підприємницької діяльності і зареєструватись у податкових органах. Наприклад, у США для отримання реєстраційного номера потрібно заповнити спеціальну форму на сайті в Інтернеті або надіслати заповнену форму поштою, а по телефону дізнатися про свій реєстраційний номер. Програмне забезпечення підтримки фермерів також сприяє їх реєстрації і функціонуванню в формальному секторі економіки [2].

Фермери більшості економічно розвинених країн здійснюють соціальні внески як і працівники інших галузей. Вони виплачують соціальні податки з доходу, наймані працівники – із зарплати.

Для детінізації діяльності сільського населення та забезпечення його офіційної зайнятості і отримання доходів Європейський Союз у 2009 році виділив 57 млрд. євро або 41 % бюджету ЄС на підтримку сільського господарства. В перерахунку на площу сільськогосподарських угідь підтримка складала 325 євро на 1 га оброблюваної землі. Окремі країни ЄС додатково надавали допомогу своїм виробникам з національних бюджетів, в середньому 80 євро на 1 га. Тобто, загальний розмір підтримки сягав 405 євро. Найбільше ресурсів отримали: Франція (17 %), Німеччина, Іспанія (по 13 % кожна), Італія (11 %) та Велика Британія (7 %) [13].

У 2011 р. Євросоюз на прямі виплати фермерам додатково виділив 42,5 млрд. євро на інтервенції для підтримання цін на деякі сільськогосподарські товари та 353 млн. євро на розвиток ветеринарного обслуговування і фіто-санітарний контроль. За цих умов, фермер (без найманих працівників) одержував субсидії – 225 євро на 1 голову молодняка великої рогатої худоби і на 1 га посівів кормових культур на рік [11; 13].

У 2013 році в ЄС змінилися умови отримання прямих субсидій на розвиток сільського господарства. Зокрема, в бюджеті Євросоюзу передбачено кошти на підтримку сільського господарства (прямі виплати фермерам) і розвиток сільських територій. Починаючи з 2013 року, фермери, які запроваджують нові високо екологічні технології виробництва сільськогосподарської продукції, отримують додаткові субсидії [9].

Важливим засобом детінізації діяльності в сільському господарстві, сприяння офіційній зайнятості та легалізації доходів є застосування пільгового оподаткування. Практика свідчить, що державна політика економічно розвинених країн в сільському господарстві передбачає систему оподаткування, що дозволяє регулювати сільськогосподарське виробництво і умови життя фермерів. При цьому, податок на

доходи диференційований. Для сільськогосподарських товаровиробників існує система пільг, що полегшують облік та знижують податкове навантаження на фермерів і малий бізнес (порівняно із суб'єктами господарювання інших галузей).

Податкові пільги проявляються у: зниженні основної ставки оподаткування; спрощеному порядку розрахунку податку для фермерів з низькими доходами й спрощенні бухгалтерської звітності; встановленні неоподаткованого мінімуму; зниженні бази оподаткування шляхом попередніх відрахувань; виведенні із податкової бази частини надходжень (виплат у фонди соціального страхування, допомоги на дітей, витрат на професійне навчання тощо); встановленні особливого режиму розрахунку капітальних витрат при визначенні витрат виробництва. У сільському господарстві більшості зарубіжних країн, діє режим прискореної амортизації.

Для заохочення дрібних сільськогосподарських товаровиробників до праці в офіційному секторі економіки, в багатьох країнах передбачені пільги з податку на доходи господарств. Зокрема, у Франції, держава використовує оподаткування, враховуючи необхідність розв'язання соціальних проблем (допомоги сім'ям, малозабезпеченим тощо). В секторі сільськогосподарського виробництва застосовується три режими оподаткування залежно від рівня доходу товаровиробників. До першої категорії платників податків віднесено фермерів, у яких середній дохід за два останні роки не перевищував 500 тис. франків. Вони сплачують, так званий, сукупний податок. Районна податкова комісія з прямих податків розраховує для них стандартну (з 1 га) питому вагу податку (залежно від виробничої спеціалізації). За розрахованою ставкою визначається розмір податку. При цьому для розрахунків беруть не реальний, а кадастровий дохід, який може бути отриманий при використанні середньої типової ділянки. Фермери цієї категорії не зобов'язані вести бухгалтерські розрахунки.

До другої категорії платників податків відносяться фермери, у яких середній дохід за два останні роки складав від 500 тис. франків до 1000 тис. франків. Для них передбачена спрощена схема оподаткування. Розмір доходу, що оподатковується, визначає сам фермер, йому також надається право вести спрощену бухгалтерію – журнал обліку витрат і виручки від реалізації продукції. Фермери, які обрали спрощену схему оподаткування, можуть вступати в місцеві центри правління сільським господарством, де їм надаються послуги щодо ведення документації (у них є можливість отримати знижки до 20 % з оподаткованого доходу).

Третю категорію платників податків складають фермери, в яких середній дохід за два останні роки перевищував 1000 тис. франків. Вони повинні вести і надавати податковій інспекції наступну документацію: журнал обліку, інвентарну книгу, баланс прибутків і збитків, розрахунки фактури тощо [7].

В особливо складних випадках, коли виникають проблеми із сплатою податків та нестачею обігових коштів, державні податкові органи європейських країн допомагають підприємствам – надають розстрочку із сплати податків, зменшують розмір пені (штрафів), яку потрібно виплатити підприємству. У випадку виникнення заборгованості з виплати податків, іноді застосовується її реструктуризація, якщо підприємство підтвердило, що його труднощі тимчасові та поправні.

Важливе місце у легалізації діяльності зарубіжних сільськогосподарських товаровиробників займає пільгове кредитування. Наприклад Франція, не лише кредитує своїх сільськогосподарських виробників (загальний кредит, складає більше 42 млрд. євро), а й допомагає фермерам із збутом продукції. Для цього на рівні Міністерства сільського господарства створено комітет з питань експорту продукції в країни Азії, який регулює питання експорту та узгодження фіто-санітарних вимог і дотримання прав інтелектуальної власності.

Для залучення інвестиційних проектів щодо раціоналізації праці та поліпшення умов життя фермерів у Німеччині діє програма сільськогосподарського кредитування земель. Отримати кредит може лише виробник сільськогосподарської продукції, загальні доходи якого не перевищують певних встановлених розмірів. Причому, на сільських територіях з несприятливими кліматичними умовами держава компенсує 5 % за кредитом, а в традиційних регіонах – 3 %. Внесок самого фермерського господарства має бути не менше 10 % [1; 5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз зарубіжного досвіду сприяння офіційній зайнятості і доходів у сільському господарстві дозволяє зробити висновки, що більшість розвинених країн з цією метою проводять державну підтримку діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Така державна підтримка складається із прямих дотацій та виплат з бюджету, компенсації витрат виробникам, заходів щодо підтримки цін, встановлення експортних та імпорتنих квот і тарифів, податкових пільг, страхових виплат, кредитних програм та договорів з комерційними банками щодо зниження відсоткових ставок, програм розвитку міжнародної торгівлі, спрямованих на зняття торговельних бар'єрів та регулювання експортно-імпорتنих операцій тощо.

Досвід зарубіжних країн із детінізації діяльності сільського населення є надзвичайно цікавим і важливим для нашої держави. Оскільки, на жаль, сьогодні в Україні не вирішеними залишаються проблеми легалізації діяльності та державного соціального страхування населення, зайнятого в неформальному секторі сільської економіки. Нині більшість членів ОСГ не сплачують ЄСВ, що в майбутньому позбавить їх права на соціальний захист (одержання пенсії тощо). Неформальна зайнятість через її величезні масштаби негативно впливає на формування ринку праці і взагалі на соціально-економічні та психологічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Головна її загроза – це погіршення трудової моралі, дискваліфікація робочої сили, втрата професійних здібностей і навичок, розширення тіньової економіки та маргіналізація значної частини суспільства. У той же час, вона є суттєвим амортизатором для працевлаштування громадян. Цей момент потрібно врахувати, зважаючи на те, що особи, зайняті нерегламентовано, виконують переважно корисну для суспільства незаборонену працю. А тому, державі поступово за допомогою пільг та преференцій необхідно регламентувати такі види діяльності.

Вважаємо, що принципи і форми державної підтримки розвитку сільського господарства зарубіжних країн можуть бути враховані при розробці пропозицій щодо регламентації діяльності населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки України.

З метою створення сприятливих умов для виходу сільської економіки України з „тіні” та стимулювання сільського населення України до легальної продуктивної зайнятості, вважаємо за необхідне, в законодавчому порядку запровадити комплекс інструментів і заходів, зокрема:

- щодо підтримки цін на продукцію;
- дотації та субсидії виробникам сільськогосподарської продукції;
- пільгове кредитування та оподаткування їх діяльності.

Гострота та багатоаспектність проблеми детінізації діяльності населення у сільськогосподарській галузі України, зумовлюють складність її розв'язання. Адже більшість питань, які при цьому потрібно вирішувати, є настільки новими і незвичайними на сучасному етапі розвитку українського суспільства, що в багатьох випадках підходи до їх розв'язання ще тільки окреслюються, тому проблема переведення неформальної діяльності в офіційне русло, у вітчизняному сільському господарстві потребує подальших досліджень.

Список літератури

1. Государственная поддержка фермеров в развитых странах [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.agroinsurance.com/ru/practice>.
2. Звіт про НДР „Регламентация зайнятості та доходів сільського населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки” [Текст] / К.: НДІ праці і зайнятості населення, 2013. – 50 с.
3. Зимина Л.Б. Сельское хозяйство: в чем секрет успеха? [Электронный ресурс] / Л.Б. Зимина // Сельское хозяйство. – 2012. – №3. Март. – Режим доступа: <http://bujet.ru/article/177647.php>
4. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрямки її подолання в Україні: монографія [Текст] / Ю. І. Кіржецький. – Л.: Ліга-Прес, 2013. – 170 с.
5. Кучин С.А. Мировой опыт финансовой поддержки аграрного сектора экономики и возможность его адаптации в России [Текст] / С.А. Кучин // Управление экономическими системами. – 2012. – №8. – С. 18–26.
6. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посібник із соціальної політики [Текст] / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 491 с.
7. Налогообложение сельского хозяйства в развитых странах [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.budgetrf.ru/Publications/Analysis/iet/an_iet_250902/an_iet_250902990.htm.
8. Опыт государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства за рубежом [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>.
9. Пошкус Б.И. Что нового в системе поддержки сельского хозяйства в странах Европейского Союза [Электронный ресурс] / Б.И. Пошкус. – Режим доступа: <http://www.viapi.ru/publication/e-biblio/detail.php>.
10. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія [Текст] / В. А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
11. Субсидии фермерам - основа агрополитики [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://agroconf.org/content/es-subsidii-fermeram-osnova-agropolitiki>.
12. Уровень поддержки фермерских хозяйств в США в три раза выше, чем в ЕС [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://abercade.ru/research/industrynews/8344.html>.
13. Уровень субсидирования производства важнейших видов сельскохозяйственной продукции в ЕС, % [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ref.rushkolnik.ru/v2867/P.2>.
14. Feige E. L. How big is the irregular economy? [Текст] / Feige E. L., Feige E. // Challenge. – 1979. – Vol. 6. – № 22. – P. 5–13.
15. Gutmann P. The Suteranean Economy [Текст] / Gutmann P. // Financial Analysis Journal. – 1977. – Vol. 33. – P. 10–18.
16. Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana [Текст] / Hart K. // Journal of Modern African Studies. – 1973. – Vol. 11. – № 1. – P. 68.
17. Mead D. C. The Informal Sector Elephant [Текст] / Mead D. C., Morrisson C. // World Development. – 1996. – Vol. 24. – № 10. – P. 1611–1619.

References

1. Gosudarstvennaja podderzhka fermerov v razvityh stranah [State support of farmers in developed countries]. *agroinsurance.com*. Retrieved from <http://www.agroinsurance.com/ru/practice> [in Russian].
2. *Report on NDR „Regulation of employment and profits of rural population, busy in the informal sector of rural economy”*. (2013). Kyiv: NDI pratsi i zajniatosti naselennia [in Ukrainian].
3. Zimina, L. B. (2012). *Sel'skoe hozjajstvo: v chem sekret uspeha* [Agriculture: the secret of success]. *Sel'skoe hozjajstvo – Agriculture*, 3. Retrieved from <http://bujet.ru/article/177647.php> [in Russian].
4. Kirzhets'kyj, Yu. I. (2013). *Tin'ova ekonomika ta napriamky ii podolannia v Ukraini* [Shadow economy and directions of its overcoming in Ukraine]. L'viv: Liha-Pres [in Ukrainian].
5. Kuchin, C. A. (2012). *Mirovoj opyt finansovoj podderzhki agrarnogo sektora jekonomiki i vozmozhnost' ego adaptacii v Rossii* [World experience of financial support of agrarian sector of economy and possibility of its adaptation in Russia]. Zh. VAK: Upravlenie jekonomicheskimi sistemami, 8 [in Russian].
6. Libanova, E. & Palij, O. (2004). *Rynok pratsi ta sotsial'nyj zakhyst* [The labor market and social protection]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko „Osnovy” [in Ukrainian].
7. *Nalogooblozhenie sel'skogo hozjajstva v razvityh stranah* [Taxation of agriculture in developed countries]. *budgetrf.ru*. Retrieved from http://www.budgetrf.ru/Publications/Analysis/iet/an_iet_250902/an_iet_250902990.htm [in Russian].

8. Opyt gosudarstvennogo regulirovaniya i podderzhki sel'skogo hozjajstva za rubezhom [Experience in state regulation and support of agriculture abroad] *agroobzor.ru*. Retrieved from <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html> [in Russian].
9. Poshkus, B. I. (2011). Chto novogo v sisteme podderzhki sel'skogo hozjajstva v stranah Evropejskogo Sojuza [What's new in the agricultural support system in the countries of the European Union s]. *www.viapi.ru*. Retrieved from <http://www.viapi.ru/publication/e-biblio/detail.php> [in Russian].
10. Predbors'kyj, V.A. (2005). *Detinizatsiia ekonomiky u konteksti transformatsijnykh protsesiv. Pytannia teorii ta metodolohii [Deconstructing the economy in the context of transformation processes. The questions of theory and methodology]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
11. Subsidii fermeram-osnova agropolitiki [Subsidies to farmers - the basis of agrarian policy]. (n.d.). *agroconf.org*. Retrieved from <http://agroconf.org/content/es-subsidii-fermeram-osnova-agropolitiki> [in Russian].
12. Uroven' podderzhki fermerskih hozjajstv v SSHA v tri raza vyshe, chem v ES [The level of farm support in the US is three times higher than in the EU]. (n.d.). *abercade.ru*. Retrieved from <http://abercade.ru/research/industrynews/8344.html> [in Russian].
13. Uroven' subsidirovaniya proizvodstva vazhnejshih vidov sel'skohozjajstvennoj produkcii v ES [The level of subsidizing the production of the most important agricultural products in the EU]. (n.d.). *ref.rushkolnik.ru*. Retrieved from <http://ref.rushkolnik.ru/v2867/R.2> [in Russian].
14. Feige, E. L. & Feige, E. (1979). How big is the irregular economy? *Challenge*, Vol. 6, 22, 5-13 [in English].
15. Gutmann, P. (1977). The Suteranean Economy. *Financial Analysis Journal*, Vol. 33 [in English].
16. Hart, K. (1973). Informal of urban income opportunities and urban employment in of Ghana. *Journal of Modern African Studies*. Vol. 11, 1, 68 [in English].
17. Mead, D. C. & Morrisson, C. (1996). The Informal Sector Elephant. *World Development*. Vol. 24, 10, 1611-1619 [in English].

Tatyana Reshitco, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ivan Mytsenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Foreign Experience in Relation to Unshadowing of Activity of Population in the Field of Agricultural Production

The article highlights that the issue of unshadowing of activity of population in the field of agricultural production is difficult and complex. It needs new research. A significant part of the world, including highly developed countries, could not escape the informal economy in its various manifestations. According to experts, "informal employment" is the labour law permitted by the legislation, which is not calculated by official statistics, and the received income is not declared and taxed. Due to the huge scale of distribution, this kind of activity negatively affects the formation of the labour market. Although it contributes to mitigating the problem of unemployment, it negatively affects the formation of labour morality, leads to the loss of skills of workers, and in some cases has signs of a shadow and even a criminal economy. For Ukraine the issue of legalization of activity of population in the field of agricultural production is extremely actual as taking into account the data of experts almost 45 % of the Ukrainian economy is in „shade”.

The article shows that in the economically developed countries, a complex system of state support of the activities of agricultural producers is functioning and is constantly being improved to prevent them from entering the shadow, which includes: payments from the budget and compensation of expenses to producers; measures to support prices, establish export and import quotas, tariffs, as well as subsidies, subsidies, tax breaks, insurance payments, etc. Forms and methods of government control are determined the features of economic and social development of every concrete country.

The necessity of applying such positive experience on legalization of employment and incomes of the population for agricultural producers in Ukraine is emphasized. In fact today unsolved are problems of legalization of activity and state social security of domestic population, busy in the informal sector of rural economy. Presently most members of OSG do not pay ESV, that in the future will deprive their rights of social protection (pension and other social support). With the purpose of creation of favourable terms for the output of rural economy of Ukraine from „shade” and stimulation of rural population of Ukraine to legal productive employment, it is suggested in a legislative order to inculcate the complex of instruments and measures on support of prices on an agricultural produce, grants and subsidies the producers of this products; favourable crediting and taxation of their activity.

engaged in informal activity, "shadow" employment, legal employment, regulation of employment and income of the rural population

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 338.33

JEL Classification C1; M21; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.33-43>

О. О. Рудич, доц., канд. екон. наук

О. О. Драган, доц., канд. екон. наук

*Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна***Методичні підходи до оцінки диверсифікація, як засобу зниження ризику виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств**

За результатами проведених досліджень розроблено структурну модель здійснення процесу розробки стратегічного плану в загальному алгоритмі стратегічного управління диверсифікованого аграрного підприємства. На основі комплексного підходу розроблено загальну послідовність дій, які доцільно виконати при пошуку, обґрунтуванні та прийнятті управлінського рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрних підприємств. Виявлено недоліки існуючих методичних підходів до оцінки диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств та запропоновано універсальну методику оцінки рівня диверсифікації.

диверсифікація, ризик, виробнича діяльність, сільськогосподарське підприємство, оцінка

А. А. Рудич, доц., канд. екон. наук

А. А. Драган, доц., канд. екон. наук

*Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина***Методические подходы к оценке диверсификация, как средства снижения риска производственной деятельности сельскохозяйственных предприятий**

По результатам проведенных исследований разработана структурная модель осуществления процесса разработки стратегического плана в общем алгоритме стратегического управления диверсифицированного аграрного предприятия. На основе комплексного подхода разработана общая последовательность действий, которые целесообразно выполнить при поиске, обосновании и принятии управленческого решения о диверсификации производственной деятельности аграрных предприятий. Выявлены недостатки существующих методических подходов к оценке диверсификации производственной деятельности аграрных предприятий и предложена универсальную методику оценки уровня диверсификации.

диверсификация, риск, производственная деятельность, сельскохозяйственное предприятие, оценка

Постановка проблеми. Ринкові перетворення вітчизняної економіки зумовили прояв дестабілізуючих чинників на умови ведення виробничо-збутової діяльності та можливості розширеного відтворення, наслідком впливу яких було зниження економічної стійкості організаційних структур. За таких умов посилюється необхідність використання суб'єктами господарювання підходу, який передбачає розробку раціональної господарської стратегії та її реалізації в напрямі неперервної адаптації до факторів зовнішнього середовища.

Особливо складним є вирішення зазначених проблем в аграрному секторі економіки, який являє собою багатоукладну, багатогалузеву та територіально поділену систему. Очевидно, що у цій галузі розробка та реалізація стратегії розвитку аграрних підприємств ускладнюється поєднанням природно-кліматичної та ринкової варіативності. У зв'язку із цим необхідним є формування системи заходів щодо здійснення диверсифікації виробничої діяльності, які б могли забезпечити ефективне функціонування підприємств і сприяти досягненню передбачених стратегічних орієнтирів їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномічні грані важливої економічної проблеми диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств

знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних та іноземних економістів. Значний внесок у формування концептуальних засад диверсифікації діяльності підприємств здійснили І. Ансофф, Б. Карлофф, В. Кер, Г. Кені, К.Кляйн, Л. Чейс-Вілд, М. Паскє та багато інших. Окремі питання, пов'язані із формуванням теоретико-методологічних засад розвитку різних аспектів процесу диверсифікації діяльності, у тому числі й аграрних підприємств, розглянуто у працях вітчизняних науковців: В. Андрійчука, І. Баланюка, О. Варченко, А. Гуторова, Н. Добрянської, В. Зіновчука, Т. Зінчук, М. Корінька, Н. Куцмус, М. Кропивка, М. Маліка, О. Маслака, О. Могильного, В. Россохи, В. Ткачука, Г. Черевка, І. Хорунжого, В. Юрчишина та інших.

Як зазначає В.І. Ткачук різнобічність поглядів на диверсифікацію доцільно вивчати із залученням двох підходів. За першим дефініція диверсифікації формується виходячи з позиції розширення асортименту продукції підприємства, виходу його на нові сегменти. За другим підходом диверсифікацію розуміють як стратегічний напрям збільшення кількості ринків, видів і найменувань продукції та послуг, призначених для експорту [11, с. 63.]

Якщо систематизувати визначення поняття диверсифікації, наведені в іноземній літературі такими авторами, як А.А. Томпсон, А.Дж. Стрікланд, Р. Гріфін, то їх можна звести до наступного: «диверсифікація» – це розширення номенклатури товарів (послуг) підприємства за рахунок споріднених чи нових, які можуть виготовлятися і збуватися на основі використання існуючого потенціалу, а також розвиток діяльності фірми в абсолютно нових для неї напрямках [13, с. 137].

Найчастіше диверсифікацію виробництва в аграрному секторі розглядають як розширення номенклатури й асортименту, зміну виду продукції, що виробляється підприємством, з метою підвищення ефективності господарської діяльності, отримання економічної вигоди, запобігання банкрутства з урахуванням екологічних та соціальних потреб населення [2, с. 114].

У цьому контексті розглядає диверсифікацію В.А. Борисова, яка пов'язує її із розширенням, зміною продукції, освоєнням нових видів виробництв, задоволенням екологічних і соціальних потреб суспільства [3, с. 16]. На думку М.М. Скоробагатова, диверсифікація – це одночасний розвиток кількох або багатьох не взаємопов'язаних технологічних видів виробництва чи обслуговування, розширення асортименту виробництва або послуг [10, с. 19.].

Однак мінливість зовнішнього середовища та посилення кризових явищ актуалізує сучасні підходи до проблем дослідження з урахуванням необхідності розв'язання ряду завдань щодо диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств, діагностики зовнішнього середовища підприємств і забезпечення їх економічної стійкості в довгостроковій перспективі.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних та методичних положень щодо оцінки диверсифікація, як засобу зниження ризику виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Активізація процесу диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств доводить необхідність забезпечення більш тісних функціональних зв'язків між їхніми окремими підрозділами, посилення координації дій, спрямованих на забезпечення одержання прибутку товаровиробниками. Предметом стратегічного управління у багатoproфільному підприємстві є визначення довгострокових цілей, розробка планів їх досягнення та організація роботи щодо запровадження комплексу заходів. Із цією метою необхідно визначити послідовність формування та проектної реалізації стратегії диверсифікації виробництва.

Методичне забезпечення процесу порівняння стратегічних задач із плановими проектними результатами, на нашу думку, повинно базуватися на сукупності способів

аналізу дохідності та наступних дисконтованих критеріях: чистої поточної вартості, індексу прибутковості, терміну окупності. Відхилення у вартості та часових параметрах виконання проектних рішень доцільно діагностувати на основі інструментів оцінки обсягу капітальних вкладень [4, с. 69].

В ієрархії інструментального забезпечення процесу управління проекти диверсифікації виробничої діяльності доцільно розглядати за стратегією їх розвитку. Очевидно, багатопрофільність підприємства зумовлює наявність зворотного зв'язку в системі «стратегія диверсифікації – проектні рішення». В умовах невизначеності та ризику часто виникає потреба у використанні досвіду, набутого в ході здійснення окремих експериментальних і новаторських ідей, тому результати реалізації проектів слід брати до уваги при розробленні відповідної стратегії аграрного підприємства.

Оскільки у самостійних виробничих підрозділах великих багатопрофільних аграрних фірм та об'єднань існують потужні функціональні власні відділи (служби), тому можливе дублювання подібних функцій між функціональними підрозділами різних рівнів. Саме цей факт став причиною формалізації і певної диференціації функцій, які здійснюються на загальнокорпоративному (загальнофірмовому) рівні і в межах окремих виробничих відділень. Унаслідок цього функції розробки всіх аспектів, що стосуються стратегічного управління, перемістилися на вищий рівень управління агрохолдингів, аграрних фінансово-промислових груп та окремих господарств і стали основною прерогативою центральної служби, а поточне маркетингове планування та оперативне управління нині здійснюються на рівні виробничих відділень (підрозділів).

Відомо, що успішна реалізація стратегічного плану неможлива без супутньої розробки ряду численних додаткових програм, планів-проектів і бюджетів. Тому система розробки стратегічного плану аграрних підприємств в загальному вигляді являє собою складну і, в кожному конкретному випадку, абсолютно унікальну сукупність (або систему) взаємопов'язаних планових документів, в яких повинні бути належним чином відображені всі прийняті стратегічні рішення й моделі розподілу ресурсів на стратегічну перспективу [8, с. 177].

Розробка алгоритму (системи етапів) стратегічного планування, на нашу думку, повинна здійснюватися таким чином, щоб кожен попередній етап планування від подальшого відрізнявся своїми специфічними методами виконання. При цьому процес розробки стратегії в багатопрофільних аграрних фірмах може бути представлений у вигляді етапів послідовного вирішення ряду взаємопов'язаних стратегічних проблем.

За результатами проведених досліджень розроблено наступну структурну модель здійснення процесу розробки стратегічного плану в загальному алгоритмі стратегічного управління диверсифікованого аграрного підприємства (рис. 1).

На наведеній схемі етапів розробки стратегічного плану суцільними лініями показано робочі зв'язки і послідовність розробки необхідних документів. Пунктирними лініями показано зворотний зв'язок та з'єднано найважливіші етапи, які мають бути пройдені в процесі узгодження розроблюваних документів із урахуванням оцінок стратегічної фінансової перспективи. Процес завершується розробкою і затвердженням вищої ланкою управління аграрним підприємством або агрохолдингом стратегічної фінансової перспективи з урахуванням аналізу варіантів використання ресурсів усіх стратегічних зон господарювання.

Узагальнення наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців дозволило зробити висновок про необхідність повномасштабної адаптації господарюючих суб'єктів до нових умов функціонування, а також до темпів змін у системі суспільного відтворення. З огляду на це набуває актуальності пошук найбільш доцільних напрямків ринково-обґрунтованого функціонування аграрних підприємств за рахунок використання модифікованих технологій управління їхнім потенціалом і подальшим

розвитком [9, с. 67]. Підвищується роль диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств, як фактора забезпечення економічної стійкості.

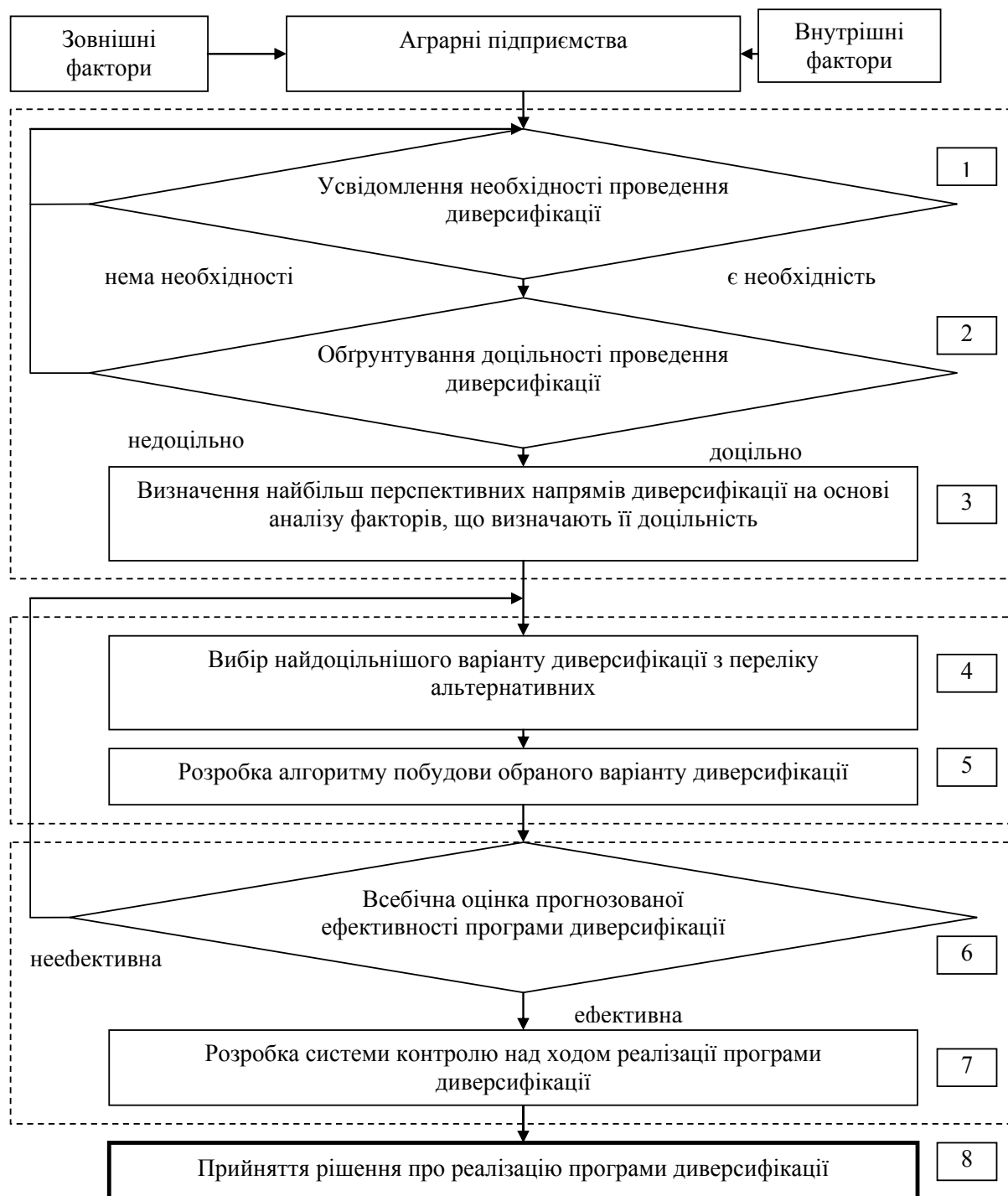

Рисунок 1 – Концептуальна схема прийняття рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором.

Аналіз наукових праць у галузі побудови програм диверсифікації при формуванні основ стратегічних змін на матеріалах господарств корпоративного сектору аграрної економіки, проведений автором, дає можливість діагностувати значимість комплексного підходу стосовно даної проблематики, що враховує всю сукупність і різноманіття факторів, які впливають на організацію та процеси, що в ній відбуваються.

На основі комплексного підходу розроблено загальну послідовність дій, які доцільно виконати при пошуку, обґрунтуванні та прийнятті управлінського рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрних підприємств.

Початковим етапом прийняття рішення про розробку та реалізацію програми диверсифікації діяльності господарюючого суб'єкта має стати усвідомлена необхідність реалізації такої стратегії розвитку. Це відбувається, як правило, при встановленні аграрним підприємством значних змін факторів внутрішнього та/або зовнішнього середовища, що впливають на його економічні результати.

Наступним етапом є обґрунтування доцільності проведення диверсифікаційних перетворень виробничої діяльності аграрного підприємства. Передбачувані зміни базуються на глибокому аналізі не тільки сукупності факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, а й можливих ефектів синергії. Фактори зовнішнього середовища, умови, які організація змінити не може, але повинна постійно враховувати в процесі свого функціонування і пристосовуватися до них, прийнято поділяти на фактори макросередовища і мікросередовища.

Наступним блоком факторів, які визначають економічну доцільність диверсифікаційних перетворень аграрного підприємства, є сукупність ефектів синергії. Синергія є додатковою стратегічною перевагою, що виникає при реалізації кількох напрямків діяльності в межах однієї організаційної структури, за рахунок якогось підсумовуючого ефекту взаємодії, що перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми.

На підставі аналізу факторів макросередовища, мікросередовища, внутрішнього середовища аграрного підприємства, а також можливих ефектів синергії в процесі прийняття рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрного підприємства визначають найбільш перспективні напрями диверсифікаційних перетворень, цілі і завдання перетворень набувають більш чіткого формулювання [12, с. 130].

На наступному етапі прийняття рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрного підприємства за допомогою експрес-аналізу проектів здійснюється вибір найбільш доцільного варіанта диверсифікаційних перетворень з ряду варіантів виробничої діяльності.

Після цього детально розробляється алгоритм побудови обраного варіанта диверсифікаційних перетворень аграрного підприємства.

Подальший етап передбачає всебічну оцінку прогнозованої ефективності відібраного проекту, в тому числі з урахуванням можливих ефектів синергії.

Наступним етапом є розробка системи контролю над ходом реалізації програми. І, нарешті, на завершальному етапі розробляють рекомендації щодо реалізації проекту.

Запропонована концептуальна схема прийняття рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрного підприємства дає можливість не тільки вибрати раціональний напрями перетворень, а й управляти ними, оскільки дозволяє розглядати зміну в часі багатьох факторів внутрішнього середовища організації.

Фактори макросередовища або так звані неконтрольовані змінні, що впливають на всіх суб'єктів ринкового середовища (мікросередовища), поділяються на політико-правові, природні, науково-технічні, економічні, соціально-культурні, техніко-технологічні, міжнародні. Як відомо, до основних елементів мікросередовища аграрного підприємства відносять: споживачів, постачальників, конкурентів,

Зазначимо, що однією із найбільш вагомих складових ефективності процесу диверсифікації є визначення рівня його диверсифікованості.

Як зазначає академік НААН В.Г. Андрійчук, для оцінки впливу диверсифікації виробництва на результати діяльності аграрного підприємства доцільно розраховувати такі показники: абсолютний рівень диверсифікації та інтегральний показник диверсифікації [1, с. 164].

Зазначимо, що абсолютний показник диверсифікації визначається загальною кількістю галузей, що технологічно не пов'язані між собою на стадії виробництва сільськогосподарської продукції кінцевого споживання, проміжної і сировини. Для більш повного уявлення про характер диверсифікації окремо виділяється кількість і частка галузей: а) основного виробництва; б) вертикально інтегрованих галузей; в) вертикально інтегрованих галузей. Частка цих груп визначається діленням кількості галузей певної групи на загальну кількість галузей підприємства [7, с. 244].

Найбільш затребуваним у даній області дослідження є коефіцієнт, зворотний коефіцієнту Херфіндаля-Хіршмана, який враховує кількість галузей і нерівність їхніх часток, характеризуючи рівень концентрації. Отже, щодо виміру рівня диверсифікації, за Бері [коефіцієнт Херфіндаля-Хіршмана буде таким:

$$H = 1 - \sum_{i=1}^n P_i^2, \quad (1)$$

де H – коефіцієнт диверсифікації;

P_i – частка i -го виду товарів/послуг у сукупному обсязі товарів/послуг;

n – кількість врахованих видів товарів/послуг.

Значення коефіцієнта, яке дорівнює 0, свідчить про те, що досліджувана діяльність ведеться у межах однієї галузі. Значення ж коефіцієнта, що прямує до 1, у свою чергу, свідчить про рівномірний розподіл зусиль у кількох галузях.

Узагальнення існуючих методичних підходів до оцінки диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств дало змогу виявити певні недоліки існуючих методик:

- у більшості із них принцип виділення видів виробничої діяльності підприємств не обґрунтовуються;
- рівень виробничої діяльності підприємства ототожнюється з рівнем її горизонтальної (як правило, продуктової) диверсифікації. Не розглядаються й не оцінюються диверсифікація концентрична та вертикальна;
- із величезної кількості запропонованих різними авторами показників рівня диверсифікації вимогам універсальності відповідають тільки зворотний індекс Херфіндаля-Хіршмана та індекс ентропії;
- теоретична необґрунтованість граничних значень показників, які характеризують рівень диверсифікації виробничої діяльності підприємства, що призводить до дуже суперечливих висновків при використанні різних методик.

Реалізація певних управлінських рішень щодо здійснення диверсифікації окремих напрямів виробничої діяльності аграрного підприємства вимагає розробки бізнес-плану та розрахунку показників його ефективності. У цьому разі основними показниками, які характеризуватимуть ефективність диверсифікації, будуть: приведена вартість доходу; індекс прибутковості; термін окупності інвестицій; внутрішня норма рентабельності

Розрахунок вищезазначених показників ґрунтується на концепції зміни вартості капіталу в часі. Для цього доцільно використати метод дисконтування, який дасть можливість порівняти ефективність різних проектів капіталовкладень, або провести порівняльний аналіз одноразової інвестиції на даний момент із сумою майбутніх поточних надходжень у результаті цієї інвестиції. В обох випадках необхідно задати тривалість планової перспективи і норму (ставку) процентного відсотка на передбачуваний до вкладення капітал, розраховану у викладеному вище порядку.

Показник чистого дисконтованого доходу (ЧДД) використовують для порівняння інвестиційних затрат і майбутніх надходжень, приведених до зіставних умов [6, с. 28]. Він являє собою перевищення інтегральних результатів порівняно з їх затратами, або різницю між сумою грошових надходжень у результаті реалізації

проекту (дисконтованих до поточної вартості) та сумою дисконтованих поточних вартостей всіх інвестиційних вкладень.

Чистий дисконтований дохід є критерієм економічної доцільності інвестування коштів: додатне значення ЧДД свідчить про те, що за розрахунковий період дисконтовані грошові надходження перевищують дисконтовану суму інвестиційних затрат і тим самим забезпечать збільшення вартості підприємства; від'ємне значення ЧДД чистої поточної вартості показує, що інвестиційний проект не забезпечить одержання необхідної норми дохідності, і, як наслідок, даний проект є потенційно збитковим.

Зазначимо, що чистий дисконтований дохід виступає також критерієм, який визначає мінімальну необхідну норму дохідності (нормативну рентабельність) інвестицій за період експлуатації інвестиційного проекту. Якщо ЧДД є додатною величиною, то це означає одержання додаткового доходу понад мінімально очікувану величину прибутку, за від'ємної величини ЧДД прогнозні грошові надходження не забезпечать відшкодування інвестицій та одержання мінімального очікуваного прибутку.

Вважаємо, що характеризуючи потенційний інтегральний ефект від реалізації проекту диверсифікації виробничої діяльності аграрного підприємства, показник ЧДД дає змогу оцінити зміни економічного потенціалу організації. Водночас ЧДД, характеризуючи абсолютний розмір можливого перевищення прогнозних грошових надходжень над інвестиційними вкладеннями, не дає уяви про відносний рівень такого перевищення.

Наступним важливим показником оцінки ефективності проекту є індекс дохідності, який дає можливість визначити рівень перевищення доходу від реалізації проекту в розрахунку на одиницю вкладених коштів. Норма внутрішньої норми дохідності (ВНД) характеризує рівень дохідності певного інвестиційного об'єкта, яка виражається нормою дисконту, за якого майбутня вартість грошових потоків від інвестицій дорівнює поточній вартості інвестиційних коштів, тобто величина чистого дисконтованого доходу дорівнює нулю.

Оскільки ВНД виступає як така норма дисконту, за якої ЧДД дорівнює нулю, то вона дозволяє знайти граничне значення норми дисконту, яке поділяє інвестиційні проекти на прийнятні і не прийнятні. Зазначимо, що більше внутрішня норма дохідності перевищує прийнятну ставку дисконту, то вищий ступінь стійкості інвестиційного проекту, отже, даний показник може бути індикатором рівня ризику по проекту. Термін окупності інвестицій з урахуванням дисконтування характеризує тривалість періоду від початкового моменту до моменту окупності, який можна визначити на основі середньорічної вартості величини дисконтованих грошових надходжень або на основі нарощення дисконтованих грошових надходжень за роками до досягнення величини початкових інвестицій [5, с. 31].

З метою економічного обґрунтування характеру диверсифікації нами узагальнено методичні підходи до діагностики виробничих та економічних результатів аграрного підприємства. Дана методика передбачає використання статистичних, економіко-математичного, розрахунково-конструктивного методів дослідження і дозволяє врахувати ресурсний потенціал, спеціалізацію, вимоги сівозміни, внутрішні потреби організації в сільськогосподарській продукції (табл. 1).

Залежно від рівня, цілей і завдань діагностики результативності диверсифікації дана методична схема може змінюватися. Зокрема, групувальними ознаками можуть бути розмір землекористування, рівень товарності, територіальне розташування, зайнятість, наявність техніки, худоби. З урахуванням змісту групувальних ознак коригуються характеристики типових груп і результативні показники.

Таблиця 1 – Методична схема діагностики виробничих та економічних результатів диверсифікованих організацій

Назва етапу діагностики	Методи дослідження	Зміст дослідження
I. Типологія	Статистичні	Групування за вагомою ознакою; оцінка груп за розміром виручки, прибутку, рівнем рентабельності, поголів'ю худоби, розміром земельних угідь, наявністю техніки
2. Визначення основних параметрів діяльності підприємства	Статистичні, лінійне програмування, розрахунково-конструктивний і нормативний	Визначення виробничо-економічних параметрів типових груп із урахуванням сівозміни, структури посівів, обсягів виробництва товарної продукції
3. Розрахунок затрат	Статистичні, розрахунково-конструктивний, нормативний	Визначення затрат на розвиток диверсифікованого виробництва
4. Розрахунок валового доходу	Розрахунково-конструктивний	Визначення рівня базової дохідності типових груп
5. Розрахунок показників ефективності	Розрахунково-конструктивний	Визначення показників технологічної, економічної, бюджетної та соціальної ефективності диверсифікації

Джерело: складено авторами.

Необхідним методичним підходом до оцінки економічної доцільності здійснення диверсифікації виробничої діяльності аграрного підприємства є оцінка співвідношення дохідності та ризику. Із поняттям прибутковості нерозривно пов'язане поняття ризику, що характеризує невизначеність кінцевого результату інвестицій – можливі відхилення фактичної дохідності від очікуваної величини. Ґрунтуючись на безлічі можливих результатів (прогнозованих значень прибутковості), які супроводжуються оцінками ймовірностей даних результатів, як міру ризику розглядають дисперсію і стандартне відхилення прибутковості, що є випадковою величиною.

Диверсифікація істотно знижує виробничі, фінансові та комерційні ризики, згладжує відмінності в рівні рентабельності різних видів продукції. Аграрні підприємства можуть реалізовувати можливості диверсифікації на основі розвитку багатогалузевого профілю підприємства, переробки сільськогосподарської продукції, використання різноманітних каналів збуту, формування стійких зв'язків із великими агропромисловими фірмами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особливості розвитку диверсифікації аграрного виробництва визначаються властивими цій галузі: природними, організаційно-технологічними й економічними передумовами, а також волативністю ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, підвищеною ризиковістю, труднощами в залученні інвестицій. Прийняття рішення про диверсифікацію виробничої діяльності аграрного підприємства за допомогою експрес-аналізу проектів здійснюється вибір найбільш доцільного варіанта диверсифікаційних перетворень з ряду варіантів виробничої діяльності.

Реалізація певних управлінських рішень щодо здійснення диверсифікації

окремих напрямів виробничої діяльності аграрного підприємства вимагає розробки бізнес-плану та розрахунку показників його ефективності. У цьому разі основними показниками, які характеризуватимуть ефективність диверсифікації, будуть: приведена вартість доходу; індекс прибутковості; термін окупності інвестицій; внутрішня норма рентабельності

Узагальнення методичних підходів до оцінки диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств дав можливість виявити їх недоліки та запропонувати універсальну методику оцінки рівня диверсифікації, яка ґрунтується на оцінці різноманітності видів економічної діяльності та вироблюваних товарів/послуг у межах кожного виду економічної діяльності, стадій отримання доданої вартості в рамках кожного виду економічної діяльності. Відповідно до запропонованого підходу, необхідно використовувати наступні показники рівня диверсифікації виробничої діяльності аграрних підприємств: для розрахунку рівня горизонтальної диверсифікації виробничої діяльності підприємства – відносний показник ентропії; рівня концентричної диверсифікації – адаптований індекс ентропії; рівня вертикальної диверсифікації, що характеризує стадії отримання доданої вартості – коефіцієнт Лернера.

Перспективним напрямом подальших досліджень є удосконалення вказаних методик з урахуванням особливостей ринків конкретної сільськогосподарської продукції.

Список літератури

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств [Текст] : Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Бакуш К. Теоретичні основи диверсифікації сільськогосподарського виробництва [Текст] / К. Бакуш // Вісник ЛНАУ. Економіка АПК. – 2010. – № 17 (2). – С. 112–119.
3. Борисова В. А. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва фермерських господарств / В. А. Борисова. – Суми : Довкілля, 2002. – 341 с.
4. Веселовська О. Є. Диверсифікація як ефективний механізм підтримки фінансово-економічної безпеки підприємства [Текст] / О. Є. Веселовська // Економіка і управління. – 2013. – № 3. – С. 67–72.
5. Вітківський О. С. Ефективність стратегії диверсифікації діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища [Текст] / О.С. Вітківський // Економіка та держава. – 2009. – № 8. – С. 30–32.
6. Зінчук Т. О. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду [Текст] / Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 27–34.
7. Корінько М. Д. Диверсифікація : теоретичні та методологічні основи : монографія [Текст] / М. Д. Корінько. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2007. – 447 с.
8. Некрасова Л. А. Диверсифікація як інструмент зменшення ризику в діяльності підприємства [Текст] / Л. А. Некрасова // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2012. – Вип. 6. – С. 176–179.
9. Свиноус І. В. Організаційно-економічні аспекти диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств [Текст] / І. В. Свиноус, Л. М. Сатир // Вісник аграрної науки. – 2015. – № 8. – С. 66–70.
10. Скоробогатов М. М. Диверсифікація як один із шляхів підвищення ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах [Текст] / М. М. Скоробогатов // Економічний вісник Донбасу. – № 3 (25). – 2011. – С. 18–25.
11. Ткачук В. І. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва в контексті світового досвіду [Текст] / В. І. Ткачук // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Вип. 7/1 (29). – 2008. – С. 62–65.
12. Ткачук В. І. Диверсифікація сільської економіки: соціально-економічний ефект [Текст] / В.І. Ткачук // Економіка АПК №4. – 2009. – 129–132.
13. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа [Текст] / А. А. Томпсон, А. Дж. Стріклэнд. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2006. – 371 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2004). *The economy of agrarian enterprises*. (2d ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Bakush, K. (2010). *Teoretychni osnovy dyversyfikatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva* [The

- theoretical basis of diversification of agricultural production]. *Visnyk LNAU. Ekonomika APK – Visnyk LNAU Economics of AIC*, 17 (2), 112–119 [in Ukrainian].
3. Borysova, V.A. (2002). *Dyversyfikatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva fermerskykh gospodarstv [Diversification of agricultural production by farms]*. Sumy : Dovkillia [in Ukrainian].
  4. Veselovskaya, O.E. (2013). Dyversyfikatsiia yak efektyvnyi mekhanizm pidtrymky finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Diversification as an Effective Mechanism for Supporting the Financial-Economic Security of the Enterprise]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and Management*, 3, 67-73 [in Ukrainian].
  5. Vitkovskiy, O.S. (2009). Efektyvnist stratehii dyversyfikatsii diialnosti v umovakh nestabilnoho zovnishnoho seredovyscha [The effectiveness of the strategy of diversifying activities under conditions of an unstable environment]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 8, 30-32 [in Ukrainian].
  6. Zinchuk, T.O. (2011). Teoretychno-metodolohichni zasady dyversyfikatsii silskoi ekonomiky v konteksti yevropeiskoho dosvidu [Theoretical and Methodological Principles of Diversification of the Rural Economy in the Context of European Experience]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 1, 27-34 [in Ukrainian].
  7. Korinko, M.D. (2007). *Dyversyfikatsiia : teoretychni ta metodolohichni osnovy [Diversification: theoretical and methodological foundations]*. Kyiv: NNTs “Instytut ahrarnoi ekonomiky” [in Ukrainian].
  8. Nekrasova, L.A. (2012). Dyversyfikatsiia yak instrument zmenshennia ryzyku v diialnosti pidpriemstva [Diversification as a tool for risk reduction in the activity of the enterprise]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky – Visnyk Kamyants-Podilskiyi Ivan Oguyenko National University. Economic sciences*, 6, 176-179 [in Ukrainian].
  9. Svinous, I.V. (2015). Dyversyfikatsiia silskoi ekonomiky: sotsialno-ekonomichniy efekt [Diversification of the rural economy: the socio-economic effect]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 4, 129-132 [in Ukrainian].
  10. Skorobohatov, M.M. (2011). Dyversyfikatsiia iak odyin iz shliakhiv pidvyschennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv u suchasnykh umovakh [Diversification as one of ways of increase of efficiency of the enterprise activities in modern conditions]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu. – Economic Herald of the Donbass*, 3 (25), 18-25 [in Ukrainian].
  11. Tkachuk, V.I. (2008). Dyversyfikatsiia sil'skohospodars'koho vyrobnytstva v konteksti svitovoho dosvidu [Diversification of agricultural production in the context of world experience]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu – Visnik Sums'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu*, 7/1 (29), 62–65 [in Ukrainian].
  12. Tkachuk, V.I. (2009). Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty dyversyfikatsii vyrobnychoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Organizational and Economic Aspects of Diversification of Agricultural Enterprises' Production]. *Visnyk ahrarnoi nauky – The Bulletin of Agrarian Science*, 8, 66-70 [in Ukrainian].
  13. Tompson, A.A. & Striklend, A.Dzh. (2006). *Stratehicheskyi menedzhment. Kontseptsyy y sytuatsyy dlia analiza [Strategic management. Concepts and situations for analysis]*. Moscow: Yzd. dom «Viliams» [in Russian].

Oksana Rudych, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oksana Dragan, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine)

Methodological Approaches to the Assessment of Diversification as a Means of Reducing the Risk of Agricultural Activities of Agricultural Enterprises

The purpose of the study is to develop the theoretical, methodological provisions on the evaluation of diversification as a means of reducing the risk of agricultural activities of agricultural enterprises.

According to the results of the conducted research, the following structural model of implementation of the strategic plan development process in the general algorithm of strategic management of a diversified agrarian enterprise was developed. The analysis of scientific works in the field of building diversification programs in the formation of the basics of strategic changes on materials of organizations, conducted by the author, makes it possible to diagnose the significance of an integrated approach to this problem, taking into account the totality and variety of factors that affect the organization and processes that occur in it. On the basis of the integrated approach, a general sequence of actions was developed that would be appropriate to perform when seeking, substantiating and adopting a management decision to diversify the production activities of agrarian enterprises. The proposed conceptual scheme of the decision to diversify the production activities of the agrarian enterprise enables not only to choose rational directions of transformations, but also to manage them, since it allows to consider the change in time of many factors of the internal environment of the organization.

The generalization of methodological approaches to assessing the diversification of agricultural activities of agricultural enterprises made it possible to identify their shortcomings and propose a universal

methodology for assessing the level of diversification, which is based on the assessment of the diversity of types of economic activity and goods / services produced within each economic activity, the stages of obtaining value added within each kind of economic activity. According to the proposed approach, the following indicators of the level of diversification of production activities of agrarian enterprises should be used: for the calculation of the level of horizontal diversification of the enterprise's production activity - the relative indicator of entropy; the level of concentric diversification - the adapted index of entropy, the level of vertical diversification, characterizing the stages of obtaining added value - the coefficient of Lerner.

diversification, risk, production activity, agricultural enterprise, evaluation

Одержано (Received) 21.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 336.767

JEL Classification M13; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.43-50>

Т. Ф. Рябоволик, канд. екон. наук

В. В. Стратан

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблеми та перспективи розвитку венчурного бізнесу в Україні

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних з розвитком венчурного бізнесу в Україні. В ній відображено коротку історію становлення венчурного бізнесу в Україні та порівняння з іншими країнами світу. Розглянуто світову практику становлення та розвитку венчурного бізнесу. Наведено негативні фактори розвитку венчурного бізнесу в Україні. Поставлено завдання щодо підвищення ефективності венчурного фінансування в Україні. Наведено основні стимулюючі та стримуючі фактори розвитку венчурного бізнесу в країні.

венчурний бізнес, венчурні фонди, венчурний капітал, венчурне інвестування, інвестиції, ризик

Т. Ф. Рябоволик, канд. екон. наук

В. В. Стратан

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Украина

Проблемы и перспективы развития венчурного бизнеса в Украине

Статья посвящена исследованию проблем, связанных с развитием венчурного бизнеса в Украине. В ней отражена краткая история становления венчурного бизнеса в Украине и сравнение с другими странами мира. Рассмотрена мировая практика становления и развития венчурного бизнеса. Приведены негативные факторы развития венчурного бизнеса в Украине. Поставлено задание увеличения эффективности венчурного финансирования в Украине. Приведены основные стимулирующие и сдерживающие факторы развития венчурного бизнеса в стране.

венчурный бизнес, венчурные фонды, венчурный капитал, венчурное инвестирование, инвестиции, риск

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку країни напряму залежить від рівня розвитку інноваційної діяльності, тому впровадження інновацій є головним чинником успіху підприємства, що впливає й на рівень розвитку країни загалом. На сьогоднішній день в Україні розвиток венчурного фінансування інноваційних підприємств знаходиться на початковій стадії, адже венчурні фонди не відповідають світовим реаліям, а саме, мають найгірші інвестиційні можливості у напрямі прямого і венчурного фінансування. Однак Україна продовжує мати статус країни, в якій значну частку займають сировинні галузі промисловості й практично не створені умови для ефективного здійснення інноваційної діяльності через різного роду перешкоди (фінансові, політичні, правові), які постають на шляху до реалізації інноваційної моделі розвитку в країні. Інструментом реалізації такої моделі є створення ефективної національної інноваційної системи.

Реформування економіки України та її орієнтації на входження у європейську спільноту зумовлює пошук нових джерел фінансування для модернізації виробничих секторів економіки країни, зокрема інвестування інноваційної діяльності. Одним із джерел для такого швидкого переходу являється венчурний капітал. Венчурний капітал є важливим джерелом фінансування для починаючих (наново створених) компаній або компаній, що перебувають у складних умовах (на межі банкрутства чи спадній стадії розвитку), це так званий «ризиковий» капітал [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питання розвитку венчурного бізнесу в розвинених країнах світу відображено в наукових працях Гулькіна П. [1], Зябрева Н. [3], Ковтуна Т. [4]. Зокрема Кузнецова І.С. [5], Лазарева С.Ф. [6], та Нежиборець В. [7] охарактеризували його виникнення та еволюцію. Такі вчені як Орлюк О.В. [8], Федулова Л.І. [9] та багато інших досліджували питання еволюції й особливості венчурного бізнесу.

Але не зважаючи на значну кількість праць присвячених даній проблемі, все ж в них недостатньо висвітлено проблеми та перспективи розвитку венчурного бізнесу конкретно для України, а тому підняте питання є досить актуальним на сьогоднішній час. Також залишається недостатньо дослідженим питання ефективної взаємодії інвестора й підприємства-реципієнта, зменшення ризику втрати коштів, що інвестуються, просування нової технології та продукту на іноземні ринки збуту, що суттєво гальмує обсяги фінансування підприємств на ранніх стадіях розвитку. Гарантом розвитку інноваційної діяльності є вдало врегульовані фінансові відносини в інвестиційній діяльності, які недостатнім чином висвітлені у вітчизняній науковій літературі, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка рівня розвитку венчурного бізнесу в Україні та визначення основних стримуючих та стимулюючих факторів, які впливають на венчурний бізнес.

Виклад основного матеріалу. Формування венчурних підприємств в Україні започатковано у 1992 році. Першим вітчизняним фондом венчурного капіталу став фонд "Україна", який здійснив інвестиції в 30-ть вітчизняних компаній на суму 10 мільйонів доларів США. Велика частка інвестування цим фондом здійснювалась за рахунок Європейського банку реконструкції та розвитку. Згодом були створені ще декілька венчурних фондів, до найуспішніших з яких можна віднести фонд прямого інвестування Western NIS Enterprise Fund (з 1995 року) і Sigma Bleyzer (з 1994 року). Крім них також привертає увагу AVentures (з 1994 року) – українська венчурна компанія з широкою міжнародною мережею технологічних та інвестиційних партнерів, яка спеціалізується на інвестуванні на ранніх етапах побудови міжнародних технологічних компаній, а саме на основі українських інновацій та інженерних талантів. Також хотілося б відмітити і венчурну компанію "ТЕХІНВЕСТ", яка була створена в березні 2004 року як правонаступник експортно-орієнтованого венчурного бізнесу компанії AVentures, яка має 10-річний досвід успішної роботи в українському хай-тек бізнесі [9].

Світовий досвід переконливо свідчить про те, що рівень економічного розвитку кожної сучасної держави безпосередньо залежить від ефективності її політики в інвестиційній сфері.

Варто зазначити, що український ринок венчурного інвестування істотно відрізняється від іноземних ринків. На світовому ринку основними сферами інвестування венчурного капіталу є виробництво напівпровідників, електронних новинок, комп'ютерної техніки, біотехнологій, інформаційної безпеки, генної інженерії та ряду інших. В перспективі знаходиться розробка нанотехнологій. Найпривабливішими сферами для інвестицій в Україні є будівництво, переробка сільськогосподарської продукції, харчова промисловість, роздрібна торгівля. Такі

галузі для України є більш привабливими, розповсюдженими та мало ризиковими на відміну від країн ЄС і США, де венчурні інвестиції здійснюються в інноваційні галузі промисловості.

Венчурні фонди в Україні використовуються для оптимізації управління активами фінансово-промислових холдингів та зниження податкового навантаження, тоді як венчурне інвестування (або інвестування ризикового капіталу) у світі залишається одним із найважливіших джерел капіталу для компаній, швидкий ріст та розвиток яких постійно потребує додаткових зовнішніх інвестицій (як правило, це підприємства малого та середнього бізнесу). Венчурні інвестиційні фонди повинні стати головною ланкою зв'язку між інвестиціями та інноваціями як складовими економічного зростання [6].

Специфіка українського ринку та робота на ньому венчурних фондів спрямовує венчурне інвестування в Україні усе далі від прийнятих у світовій практиці основ цього бізнесу. Як і раніше, самими важливими й активними на вітчизняному ринку є фонд прямого інвестування Western NIS Enterprise Fund (капіталізація 150 млн. дол.) і Sigma Bleyzer (управляє фондом UGF у розмірі більше 100 млн. дол.) [4].

Найбільш цікавими та перспективними об'єктами для венчурного капіталу є малі інноваційні компанії, орієнтовані на розробку та виведення на ринок наукомісткої продукції на базі високих технологій. Тому досить часто венчурне фінансування пов'язується із прямими інвестиціями в компанії саме технологічного сектора.

Як показав аналіз закордонного досвіду, венчурне інвестування не може компенсувати недостачу коштів з інших джерел для розвитку науково-технічної сфери. Воно корисне у своїй конкретній «ніші» розвитку інноваційної активності господарських систем. Недарма питома вага венчурного капіталу в загальному обсязі інвестованих коштів у багатьох країнах не перевищує декількох відсотків (крім США та Великобританії). Виникнення й активний розвиток сучасного венчурного бізнесу у ряді країн (США, країнах Європи) стали можливими, насамперед, завдяки зростаючій необхідності високоризикового капіталу з боку малих і середніх інноваційних виробничо-технологічних компаній, що зуміли створити високий комерційний потенціал розробок НДДКР.

Країни з наздоганяючою та мало розвиненою економікою створюють привабливі умови для венчурних підприємців та менеджерів із США та інших передових країн. Зокрема Ізраїль шляхом співфінансування приватних фондів і ухвалення частини ризиків на державу зумів порівняно швидко залучити іноземних венчурних інвесторів і менеджерів та перейняти їхній досвід [7].

Сінгапур пішов дещо іншим шляхом. Інвестиції здійснювались в країні в 1980-х роках у «Силіконову долину», де прибуток і реінвестувався. Поступово в них склалися з американськими венчурними підприємцями і менеджерами міцні зв'язки.

Подібним шляхом сьогодні намагається іти й Україна. Венчурний бізнес діє в нашій державі порівняно недовго. Історія його розвитку ще досить коротка [8].

Так 2006 рік вважають роком активного розвитку ринку спільного інвестування в Україні. У 2016-2017 роках інтенсивне зближення України з країнами ЄС та відповідними політичними та інтеграційними процесами в самій країні зумовило ще більш інтенсивний розвиток спільного інвестування. Більш швидкими темпами зростає кількість суб'єктів ринку, які займаються інноваціями чи нововведеннями, збільшуються вартісні показники обсягу ринку, відчутні досягнення показав ринок і за якістю управління активами, але попри це існують фактори, які гальмують розвиток венчурного бізнесу України (рис. 1).

Рисунок 1 – Гальмівні фактори розвитку венчурного бізнесу в Україні

Джерело: складено авторами за матеріалами [3; 5; 9].

Розглядаючи більш детально перелічені негативні фактори розвитку венчурного бізнесу в Україні хотілося б відзначити, що в українському законодавстві не виокремлено суті та основних завдань «венчурного бізнесу», особливостей взаємодії суб'єктів венчурного бізнесу. Законодавчу базу, що регламентує інноваційну діяльність вітчизняних підприємств відображають лише два Закони: Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» та Закон України «Про інноваційну діяльність». В цих законах вперше було висвітлено особливості функціонування інвестиційних фондів, проте лише в контексті інвестування у вже існуючий бізнес, однак не зазначено, яким чином відбувається вкладення коштів у новостворений ризиковий бізнес (венчурний бізнес). В Законі України «Про інноваційну діяльність» чітко регламентовано умови здійснення фінансової підтримки венчурного бізнесу Державною інноваційною фінансово-кредитною установою інноваційних проектів шляхом надання кредитів під заставу майна, укладення договору страхування та поруки, формування гарантій комерційним інститутам тощо, але не відображений чіткий поетапний механізм, як конкретно на практиці це буде здійснюватися [2].

Також в українському законодавстві існують обмеження щодо участі фізичних осіб та інституційних інвесторів (інвестиційних та пенсійних фондів, страхових компаній) у якості інвесторів венчурного підприємництва, що, в свою чергу, суттєво зменшує потенційну привабливість венчурних інвестицій. Зокрема, чудовим прикладом є стрімкий розвиток венчурних фондів у США, який тісно пов'язаний із можливістю пенсійних фондів вкладати 10 % власних активів у ризикові проекти. Зважаючи на це, венчурне підприємництво в Україні фінансується за рахунок вільного капіталу вітчизняних фінансово-промислових груп (ФПГ), приватних та інституціональних

іноземних інвесторів. Разом з тим, їх розвиток стримують наступні фактори: наявність високих ризиків венчурних інвестицій, сумнівна репутація української венчурної індустрії, недостатня інвестиційна привабливість бізнес-середовища України.

Розвиток фондового ринку України повинен надавати інвесторам надійний механізм захисту їхніх прав та здійснення портфельних інвестицій у венчурний бізнес. Це зменшить ймовірність появи ризиків. Такий механізм реалізації цінних паперів супроводжується страхуванням інвесторів від всіх можливих ризиків, в тому числі і від ймовірної невдачі реалізації проекту, в результаті чого власники привілейованих акцій мають право першої черги отримання вкладених коштів. В законодавстві України зазначено, що розмір звичайних привілейованих акцій у статутному фонді не повинен перевищувати 10%. На відміну від привілейованих, звичайні акції не дають права участі в управлінні венчурними процесами, оскільки їх суми недостатньо для реалізації венчурного проекту. В цьому випадку звичайні акції, що не передбачають страхування інвестора від ймовірних збитків, стають єдиним інструментом венчурного інвестора в Україні.

Організація венчурної діяльності в Україні пов'язана з рядом проблем, пов'язаних із складністю реорганізації наукового комплексу, що залишився у спадок після розпаду колишнього СРСР. Весь науковий потенціал був зосереджений у науково-дослідницьких інститутах, науково-виробничих об'єднаннях, академіях, тому така інноваційна структура не сприяла прориву до високих технологій, а політичний режим тих років гальмував розвиток комп'ютерних наук, асоціюючи кібернетику з «буржуазною наукою» [1].

Негативно впливає на розвиток і недостатня кількість «якісних» проектів на ринку венчурного інвестування. Основними критеріями «якісних» проектів є: розробка маркетингової стратегії як етапу підготовки та реалізації бізнес-ідеї; формування управлінської команди на засадах пошуку групи фахівців, що належать до різних сфер організаційної діяльності, однак працюють над спільним вирішенням існуючих проблем підприємства; планування діяльності підприємства (складання бізнес-плану); дослідження етапів розвитку технологій та перспективи їх використання; довгострокові перспективи розвитку компанії; захист права інтелектуальної власності шляхом національного чи міжнародного патентування та потенційна місткість ринку.

Відчувається брак фахівців у сфері венчурного підприємництва, що мають теоретичні знання та практичні навички щодо технології виявлення та оцінки інноваційних проектів та сприяють встановленню стабільних джерел фінансування на початковій стадії розвитку проектів. Необхідним є здійснення перевірок спеціалістами у сфері менеджменту аналізу ймовірності настання ризиків, їх ідентифікації та ранжування за рівнем вагомості, науково-технічної, інвестиційної та маркетингової стратегії та пошук під кожен інноваційний проект потенційних інвесторів.

Недосконалість інституту захисту інтелектуальної власності та відсутність розвиненої системи комерціалізації теж є несприятливим фактором. Номінальна кількість розробок в Україні збільшується, разом з тим поступово зменшується їх якість (науково-технічний рівень). За даними Держдепартаменту інтелектуальної власності в Україні видається 15-20 тисяч патентів щороку, однак реалізується на ринку менше 1% інновацій. Зокрема, патент України не забезпечує охорону майнових прав патентовласника на території інших держав, особливо у разі виникнення спірних ситуацій чи незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Незважаючи на вище перелічені проблеми та недоліки, увага до «венчурного» бізнесу в Україні поступово зростає. Це можна пояснити тим, що в умовах інтенсивного науково-технічного прогресу відмова від здійснення ризикових, але перспективних підприємницьких проектів на практиці несе для економіки та суспільства в цілому загрозу значно більших фінансових втрат, пов'язаних з можливою

втратою конкурентоспроможності національних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином венчурний бізнес в Україні знаходиться на стадії становлення. Для його розвитку необхідне подальше удосконалення державної політики в галузі венчурного фінансування, в тому числі прямої фінансової підтримки. Ефективність венчурного фінансування в Україні буде залежати від виконання таких завдань:

- оцінка інвестиційного потенціалу у високотехнологічній сфері;
- підвищення освітнього рівня підприємців та усіх зацікавлених осіб у сфері венчурного бізнесу;
- формування та забезпечення реалізації державної політики щодо захисту інвесторів;
- залучення інвестиційних капіталів і технологій (ноу-хау);
- розвиток та функціонування ринку цінних паперів та їх похідних.

Основними стримуючими (гальмуючими) факторами розвитку венчурної індустрії в Україні на нашу думку є:

1. Слабка законодавча база.
2. Брак джерел венчурного фінансування та дія обмежень на залучення коштів від фізичних осіб.
3. Погіршення ситуації у секторі генерації наукових знань.
4. Брак у сфері венчурного інвестування дійсно «якісних» проектів.
5. Відсутність у сфері венчурного менеджменту досвідчених фахівців.

Основними стимулюючими факторами розвитку венчурної індустрії в Україні, на нашу думку, має стати якомога швидше усунення гальмівних факторів, а саме: посилення законодавчої бази, оскільки термін «венчурний бізнес» вже протягом багатьох років зустрічається в окремих законодавчих актах України, проте ще й досі не надано визначення його суті, функцій та принципів діяльності справжніх венчурних фондів і венчурних фірм; залучення до науково-технічної сфери приватного капіталу, обсяг якого здатний перевищувати державні інвестиції у сотні разів; формування ефективної системи захисту інтелектуальної власності та інших результатів наукової діяльності; здійснення модернізації вітчизняної промисловості шляхом створення нових виробництв, які базуються на високих технологіях; створення розширеної програми співпраці з вищими навчальними закладами щодо підготовки якісних та конкурентоспроможних на сучасному ринку праці фахівців; більш широке залучення цільових іноземних інвестицій до розвитку вітчизняної технологічної сфери.

Отже, лише після проведення ряду реформ Україна зможе повернути до себе увагу світових країн-інвесторів та залучити в свою економіку значний венчурний інвестиційний капітал, який зможе допомогти налагодити ділові стосунки та взаємини із потенційними світовими партнерами. В свою чергу, це спонукає вітчизняних науковців в подальшому більш детально досліджувати дану проблематику.

В умовах збільшення глобальної інвестиційної спрямованості на міжнародному ринку активізація венчурного інвестування є ефективним інструментом впливу на важливі макроекономічні показники в країні та, відповідно, повинна стати пріоритетним завданням не лише органів державної влади, але й міжнародних фінансових інститутів і приватних інвесторів, оскільки венчурні інвестиції дозволяють реалізовувати високодоходні проекти.

Перспективами подальших наукових розробок з даної тематики є дослідження стану венчурної індустрії в країнах, наближених у своєму економічному розвитку до нашої країни, а також вивчення важелів впливу держави на функціонування венчурного інвестування.

Список літератури

1. Гулькин П. Венчурный капитал. Немного истории и статистики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_2E54E72B-8816-457B-8434-1AAA3EEFD265.html.
2. Закон України «Про інститути спільного інвестування (корпоративні та пайові інвестиційні фонди)» № 2299-III від 15 березня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14>.
3. Зябрева Н. Особенности украинского венчура [Текст] / Н.Зябрева // Компаньон. – 2002. – №41. – С. 32-35.
4. Ковтун Т. Їхні гроші та нашим би вченим. Українські проекти у сфері хай-тек презентують у Силіконовій долині [Електронний ресурс] / Т. Ковтун // Україна молода. – № 208. – 2005. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/548/159/19804/>
5. Кузнецова І.С. Інститут венчурних інвестицій: стан та перспективи розвитку в Україні [Текст] / І.С. Кузнецова // Наука та інновації. – 2008. – Т4. – №1. – С. 87–95.
6. Лазарева С.Ф. Економіка та організація інформаційного бізнесу [Текст] : Навч. посібник / С.Ф. Лазарева. – К.: КНЕУ, 2002. – 667 с.
7. Нежиборець В. Венчурне інвестування: стан, проблеми, закордонний досвід [Текст] / В. Нежиборець // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 4. – С. 56–60.
8. Орлюк О.В. Венчурне фінансування: світова практика та вітчизняні реалії [Текст] / О.В. Орлюк // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2007. – №6. – С. 60–67.
9. Федулова Л.І. Інноваційна економіка [Текст] / Л.І. Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 155с.
10. Venture Capital White Paper 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iri.jrc.ec.europa.eu/concord-2010/presentations/fricke.pdf>

References

1. Gul'kin, P. Venchurnyj kapital. Nemnogo istorii i statistiki [Venture Capital. A bit of history and statistics]. www.innovbusiness.ru. Retrieved from http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_2E54E72B-8816-457B-8434-1AAA3EEFD265.html [in Russian].
2. Zakon Ukrainy «Pro instytuty spil'noho investuvannia (korporativni ta pajovi investytsijni fondy)» № 2299-III vid 15 bereznia 2001 r. [Law of Ukraine "On Mutual Investment Institutions (Corporate and Mutual Investment Funds) No. 2299-III of March 15, 2001] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14> [in Ukrainian].
3. Zjabreva, N. (2002). Osobennosti ukrainskogo venchura [The Features of the Ukrainian Convolution]. *Kompan'on – Companion*, 41, 32-35 [in Russian].
4. Kovtun, T. (2005). Ykhni hroshi ta nashym by vchenym. Ukrain's'ki proekty u sferi khaj-tek prezentuiut' u Sylikonovij dolyni [Their money and our scientists. Ukrainian high-tech projects are presented in the Silicon Valley]. *Ukraina moloda – Ukraine is young*, 208. Retrieved from <http://umoloda.kiev.ua/number/548/159/19804/> [in Ukrainian].
5. Kuznietsova, I.S. (2008). Instytut venchurnykh investytsij: stan ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Institute for Venture Investment: State and Development Prospects in Ukraine]. *Nauka ta innovatsii – Science and Innovation*, Vol.4, 1, 87-95 [in Ukrainian].
6. Lazarieva, S.F. (2002). *Ekonomika ta orhanizatsiia informatsijnoho biznesu [Economics and organization of information business]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Nezhyborets', V. (2008). Venchurne investuvannia: stan, problemy, zakordonnyj dosvid [Venture investment: state, problems, foreign experience]. *Teoriia i praktyka intelektual'noi vlasnosti – The theory and practice of intellectual property*, 4, 56-60 [in Ukrainian].
8. Orliuk, O.V. (2007). Venchurne finansuvannia: svitova praktyka ta vitchyzniani realii [Venture financing: world practice and domestic realities]. *Teoriia i praktyka intelektual'noi vlasnosti – The theory and practice of intellectual property*, 6, 60-67 [in Ukrainian].
9. Fedulova, L.I. (2006). *Innovatsijna ekonomika [Innovative economy.]*. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
10. Venture Capital White Paper 2010. iri.jrc.ec.europa.eu. Retrieved from <http://iri.jrc.ec.europa.eu/concord-2010/presentations/fricke.pdf> [in English].

Tetiana Ryabovoliik, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Viktor Stratan

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Problems and Prospects of Development of the Venture Business in Ukraine

The purpose of this research is evaluation of the level of venture business's development in Ukraine and also determination of the main factors of restraining and stimulating, which affect on the venture business.

The current level of country's development depends on the level of development of the innovative activities, therefore the using of innovations is the main factor of the enterprise's success, which also affects to the level of country's development in general. To date, in Ukraine, the development of venture financing of the innovative enterprises is at the initial stage, because the venture funds do not correspond to the world realities, namely, they have the worst investment opportunities in the direction of direct and venture financing. However, Ukraine continues to occupy the status of a country in which the industries of raw materials occupy a significant part, and virtually there are not conditions for the effective implementation of innovative activities due to the various kinds of obstacles (financial, political, legal) which appear on the way to the realization of the innovative model of development in the country.

The instrument of the implementation of such model is a creation of an effective national innovative system. Under the conditions of reforming Ukraine's economy and its orientation towards to the joining the European community it makes the search for the new sources of funding for the modernization of the productive sectors of the country's economy, particularly for the investment of the innovative activities. Venture capital is one of the sources for such a rapid transition. Venture capital is an important source of financing for the start-up (newly created) companies or companies, which are in difficult conditions (on the verge of bankruptcy or a descending stage of development), this is the so-called "risk" capital.

The possibility of using new financial instruments for promotion of innovative activities in Ukraine will partially solve the problem primarily small and medium businesses. The leading role in investing research and development is gradually moving from the public to the private sector. Creation and development of new technologies with simultaneous maximization of profits with high degree of risk needs to work with active, experienced, strategically oriented institutional investors. Venture capitalists specialize in analyzing, selecting and managing technological innovation projects, agree to go to justified risk in order to generate income.

Further research in this area will cover the creation of favourable conditions for the development in Ukraine of high risk investments, the development of special system of state incentives for the creation of venture funds and companies.

venture business, venture funds, venture capital, venture capital, investment, risk

Одержано (Received) 10.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 631.115.13:636

JEL Classification Q12; L25; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.50-57>

Т.П. Шепель, канд. екон. наук, докторант

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна

Теоретичні основи функціонування особистих селянських господарств

В статті розкриваються теоретичні основи функціонування особистих селянських господарств. Встановлено, що виробництво сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах, якому притаманна висока трудомісткість, дає можливість створити сферу вторинної зайнятості для працездатних осіб сільської місцевості, а для деяких соціальних груп сільських жителів – основної зайнятості, виступаючи стабілізуючим фактором негативних соціальних процесів. Еволюція функціонування особистих селянських господарств доводить, що впродовж усього періоду свого існування ці господарства намагалися мінімізувати свої формальні взаємовідносини з державою. В умовах економічного зростання роль особистих селянських господарств в продовольчому забезпеченні населення України буде втрачатися. У цих умовах буде знижуватися частка їх доходу у структурі сукупних ресурсів сільського домогосподарства, що створить умови для перетворення їх у "хобі-ферми".
особисте селянське господарство, трансформація, хобі-ферма, сільськогосподарська продукція, виживання

Т.П. Шепель, канд. екон. наук, докторант

Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина

Теоретические основы функционирования личных крестьянских хозяйств

© Т.П. Шепель, 2018

В статье раскрываются теоретические основы функционирования личных крестьянских хозяйств. Установлено, что производство сельскохозяйственной продукции в личных крестьянских хозяйствах, которому присуща высокая трудоемкость, дает возможность создать сферу вторичной занятости трудоспособных лиц сельской местности, а для некоторых социальных групп сельских жителей - основной занятости, выступая стабилизирующим фактором негативных социальных процессов. Эволюция функционирования личных крестьянских хозяйств доказывает, что в течении всего периода своего существования эти хозяйства старались минимизировать свои формальные взаимоотношения с государством. В условиях экономического роста роль личных крестьянских хозяйств в продовольственном обеспечении населения Украины будет сокращаться. В этих условиях будет снижаться доля их дохода в структуре совокупных ресурсов сельского домохозяйства, что создаст условия для превращения их в "хобби-фермы".

личное крестьянское хозяйство, трансформация, хобби-ферма, сельскохозяйственная продукция, выживания

Постановка проблеми. В умовах численних інституційних перетворень, що мають місце в історії України, де характерною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ ст. виявилася руйнація матеріальної бази великотоварних виробників сільськогосподарської продукції, особисті селянські господарства стали основними товаровиробниками найбільш трудомістких та економічно непривабливих галузей сільського господарства, передусім тваринництва.

Виробництво сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах, якому притаманна висока трудомісткість, дає можливість створити сферу вторинної зайнятості для працездатних осіб сільської місцевості, а для деяких соціальних груп сільських жителів – основної зайнятості, виступаючи стабілізуючим фактором негативних соціальних процесів. Враховуючи стан розвитку інфраструктури села, особливо торговельної мережі, та рівень забезпечення населення продуктами харчування особисте селянське господарство слугує за джерело їх надходження не тільки безпосередньо до виробника – власника особистого селянського господарства (ОСГ), а й зважаючи на наявність неформальних і родинних зв'язків, до інших сільських домогосподарств, а також до жителів міст.

Водночас, через низький рівень грошових доходів сільських жителів реалізація сільськогосподарської продукції залишається майже єдиною можливістю поповнення коштами сімейного бюджету сільського домогосподарства. Держава, на відміну від великотоварних підприємств, упродовж усього періоду існування ОСГ не виявляла прихильності до цієї форми господарювання, обмежуючи їх у фінансовій підтримці, створюючи штучні податкові та адміністративні перепони. Як мотивація, в більшості випадків вказувалася їх неперспективність та, деякою мірою, власні ідеологічні переконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах становлення ринкових відносин в Україні дослідженню цієї форми господарювання приділяли увагу С. Баланюк, О. Біттер, О. Варченко, Д. Крисанов, В. Липчук, В. Лисенко, І. Прокопа, І. Свиноус, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін.

Так, Свиноус І.В. вважає, що особисте селянське господарство не просто сільськогосподарське виробництво, а певною мірою автономне сімейне виробництво. Цим воно відрізняється від інших форм дрібного виробництва в сільському господарстві за іншими параметрами воно споріднене з ними й докорінно відрізняється від дрібнотоварного господарства. ОСГ – не самостійний тип господарства, а підсобне виробництво, що має споживчий характер [9, с. 101]. На думку Баланюка С.І. уклад та умови сільського життя також обумовлюють існування ОСГ, оскільки це специфічний, реальний прояв способу життя сільських жителів, спосіб збереження традицій, а також засіб підтримання родинних зв'язків і сусідської взаємодопомоги на селі [2, с. 175]. Поділяємо думку О.М. Шпичака стосовно того, якщо особисте селянське господарство є основним місцем трудової діяльності, то за умови, що розрахунковий дохід на кожного члена сім'ї не нижчий за прожитковий мінімум. Потім даний об'єкт

оподаткування має трансформуватися до складу сукупного оподаткованого доходу [12, с. 56]. Дослідниця О.М. Варченко також вважає, що в сучасних умовах має місце підприємницька діяльність особистих господарств у сфері реалізації надлишків виробленої продукції споживачам [4].

Проте, поза увагою дослідників залишилися нерозкритими теоретичні основи їх функціонування, чинники стійкості, особливо в умовах прояву деструктивних явищ в економіці країни, методичні підходи до оцінки їх ефективності.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка методичних підходів щодо трактування категорії «особисте селянське господарство» та оцінки чинників їх стійкості в умовах прояву деструктивних явищ в економіці країни.

Виклад основного матеріалу. На протязі тривалого періоду часу існуюче поняття "особисте селянське господарство" зазнало цілого суттєвих змін. До 1917 р. це був земельний відруб (земельна парацела), від 1917 до 1935 р. – колгоспний двір, від 1935 до 1938 р. – особисте підсобне господарство колгоспників, із 1939 по 1958 р. – особисте підсобне господарство робітників та колгоспників, із 1958 по 2003 р. – особисте підсобне господарство сільських жителів, з 2003 р. – особисте селянське господарство.

В особистих селянських господарствах, як виду сільськогосподарської діяльності сільських домогосподарств, під час трансформаційних процесів у суспільстві виявляється двоїстість їх ролі в житті сільського населення. З одного боку, виробництво продуктів харчування в ОСГ здійснюється не орієнтуючись на їхню економічну ефективність, а з метою задоволення потреб членів сільського домогосподарства та інших осіб, з якими вони перебувають у родинних стосунках. Подібний підхід є проявом рис натурального господарства. З іншого боку, реалізація частини виробленої сільськогосподарської продукції членами ОСГ за межами сільського домогосподарства підпадає під дію законів ринкової економіки [10, с. 38]. В умовах безробіття в сільській місцевості зайнятість в особистих селянських господарствах виступає стримуючим фактором прояву негативних соціальних процесів на селі.

Виробництво сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах доцільно розглядати як прояв захисної реакції сільської спільноти на негативні наслідки інституційних змін у суспільстві, недостатній рівень розвитку продуктивних сил держави, що унеможливує забезпечення в повному обсязі продуктами харчування населення за рахунок високотоварного виробництва та низьку купівельну спроможність населення країни. Нині також загострилася проблема споживання високоякісних, не шкідливих для здоров'я людей продуктів харчування, як основи виживання населення, нації [8, с. 88]. Особисті селянські господарства є одним із джерел надходження високоякісних продуктів харчування, у тому числі для власного споживання членами домогосподарства. Як показали результати дослідження, відсутність чіткості у тлумаченні методологічних основ функціонування особистих селянських господарств та наявність значних методичних похибок у трактуванні поняття "особисте селянське господарство" призвели до втрати більшістю селян, які мають земельну ділянку для ведення особистих селянських господарств, на відміну від жителів міст, права на отримання соціального захисту від держави внаслідок відсутності постійного місця роботи.

Так, на основі Закону України "Про особисте селянське господарство" особистими селянськими господарствами вважаються не тільки сільські домогосподарства, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції з метою задоволення власних потреб, а також суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи. Нечітке трактування поняття "особисте селянське господарство" викликає непорозуміння, за яким в єдиному правовому полі діють сільські домогосподарства з площею

землекористування як 0,25 га, так і 17,1 га. Хоча слід зазначити, що частка сільських домогосподарств з площею землекористування до 1 га становить 78,7 %. Проте майже 70,6 % площ сільськогосподарських угідь, які перебувають у користуванні сільських домогосподарств, сконцентровані у 30 % сільських домогосподарств. Вони й становлять частину тіньового сектору аграрної економіки. Це зумовлено відсутністю обмежень площ землекористування, недосконалістю нормативно-законодавчих актів із оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників [7, с. 89].

Ретроспективний аналіз розвитку й функціонування особистих селянських господарств свідчить, що на початку діяльності ОСГ (у 30-і роки XX ст.) існувало чітке розмежування між поняттями "особисте підсобне господарство колгоспників" і "одноосібне селянське господарство". В основі цього розмежування знаходилися: ступінь трудової участі членів сільського домогосподарства у суспільному секторі аграрної економіки, площа землекористування та рівень матеріального добробуту.

Впровадження подібних стандартів відносно поділу сільських домогосподарств на такі, що ведуть особисте селянське господарство і ті, що здійснюють одноосібну сільськогосподарську діяльність неможлива, оскільки відсутня норма обов'язкової трудової участі у суспільному секторі аграрної економіки [5, с. 25]. Недосконалість нормативно-законодавчих актів дає змогу документально зменшити площу землекористування членом сільського домогосподарства.

Використання західних стандартів поділу на особисте селянське і фермерське господарство за величиною доходу від реалізованої продукції, чисельності сільськогосподарських тварин та площі землекористування у сучасних економічних умовах України також неможливе. Вважаємо, що у разі їх впровадження більшість ОСГ набудуть статусу фермерського господарства, що зумовить відповідне посилення податкового тиску.

Для більшості дослідників поняття "особисте селянське господарство", що характеризує діяльність сільських домогосподарств з виробництва сільськогосподарської продукції, ототожнюється з поняттям "господарства населення". За методологією Держкомстату України, до особистих селянських господарств відносяться виключно сільські домогосподарства, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції [1, с. 15].

Крім того, недосконалість нормативно-правових актів дає можливість не відображати в статистичному обліку сільських домогосподарств, які здійснюють товарне виробництво, та суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб, які займаються виробництвом і реалізацією сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим доцільніше для аналізу діяльності особистих селянських господарств користуватися статистичними даними облікової категорії "господарства населення".

Враховуючи існування численних тлумачень щодо характеристики сільських домогосподарств, які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, постає проблема їх уніфікації [11, с. 264]. На нашу думку, найприйнятнішим підходом до визначення категорії "особисте селянське господарство" є: "особисті підсобні господарства – це вид сільськогосподарської діяльності домогосподарств, що знаходяться в селах та селищах, який не має підприємницького спрямування і характеризується такими рисами: мета виробництва – самозабезпечення продуктами харчування, з реалізацією надлишків одержаної сільськогосподарської продукції; в умовах економічної стабільності – елемент вторинної, а за умови економічної нестабільності – основної зайнятості; для виробництва сільськогосподарської продукції використовується виключно праця членів домогосподарства".

Узагальнення еволюційного розвитку та систематичних досліджень діяльності особистих селянських господарств дає підстави вважати, що в нинішніх умовах для більшості особистих селянських господарств характерна стратегія "стійкості" (рис. 1).

Виробництво сільськогосподарської продукції в ОСГ із використанням ручної праці та примітивних засобів виробництва стало певною мірою вимушеним заходом, оскільки для більшості сільських домогосподарств не існує інших джерел надходження продуктів харчування. За даними вибіркового обстеження сільських домогосподарств, у 94,9 % із них для обробітку належної їм земельної ділянки застосовується ручна праця. Отже, вирішення питання продовольчого забезпечення на рівні домогосподарства виступає в основному як необхідність задоволення потреб людського організму [4, с. 57].

Еволюція функціонування особистих селянських господарств доводить, що впродовж усього періоду існування ОСГ намагалися мінімізувати свої формальні взаємовідносини з державою. Першопричиною цих обставин стало неоднозначне відношення органів влади до їх діяльності, де мотивацією виступають ідеологічні переконання та неперспективність їх діяльності.

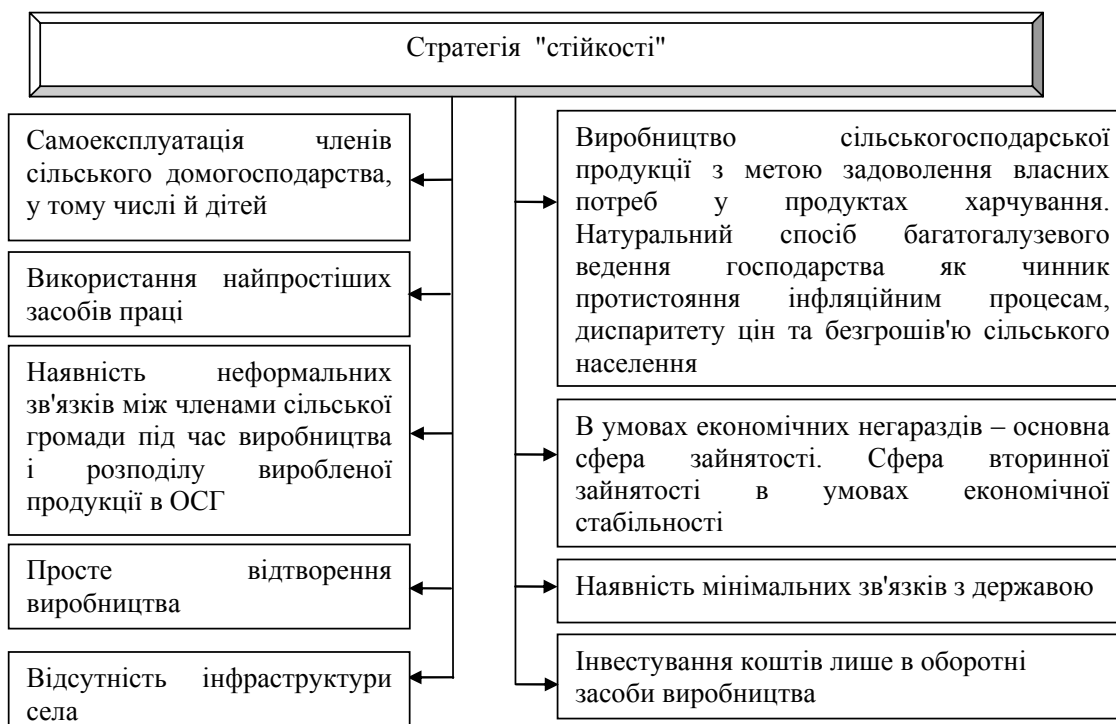

Рисунок 1 – Основні принципи стратегії "стійкості" особистих селянських господарств
Джерело: розроблено автором.

У майбутньому частина ОСГ буде трансформуватися у дрібнотоварного виробника з наступним перетворенням (шляхом кооперування чи нарощування ресурсного потенціалу) у високотоварні господарства; інша частина – у "хобі-ферми".

Стимулюючим чинником трансформації особистих селянських господарств у високотоварне виробництво є розвиток кооперативних зв'язків із переробними підприємствами та торгово-посередницькими структурами. Вважаємо, що в умовах дефіциту м'ясопирівини одним із напрямів вирішення цього питання є відновлення кооперативних зв'язків переробних підприємств із ОСГ. Така співпраця у цей перехідний період може забезпечити наступні економічні та соціальні вигоди: мінімізація залучення інвестиційних ресурсів у високоризикову галузь, таку як тваринництво; часткове зняття проблеми реалізації фуражного зерна – для сільськогосподарських підприємств; економічна зацікавленість сільськогосподарських підприємств та переробників тваринницької продукції і торговельних структур у реалізації кооперативних зв'язків із особистими селянськими господарствами – виробництво екологічно чистої продукції; додатковий дохід для власників особистих

селянських господарств; наросування поголів'я свиней і великої рогатої худоби у цілому по Україні; часткова зайнятість сільського населення.

Вважаємо, що такий підхід буде вигідним для ОСГ і переробних підприємств та держави зокрема. По-перше, створюються умови для використання вільної робочої сили на селі та виробничих приміщень сільських домогосподарств. По-друге, м'ясопереробні підприємства не відчуватимуть відсутності високоякісної сировини. По-третє, вирішиться проблема продовольчої безпеки. По-четверте, це дало б можливість сформувати прошарок товарних особистих селянських господарств, які згодом трансформувалися б у суб'єкти підприємницької діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції [6, с. 68].

Відсутність дієвої підтримки з боку державних і місцевих органів влади відносно розвитку та функціонування дрібнотоварного виробництва на базі особистих селянських господарств призводить до негативних процесів, які виявляються у трансформації фермерських господарств в особисті селянські господарства. Основними причинами є бюрократизація владних структур, відсутність дієвих заходів стосовно захисту вітчизняного дрібного товаровиробника від засилля імпоротної продукції, яка гірша за якісними показниками, але дешевша, а також постійний негативний тиск на власників особистих селянських господарств протягом всього періоду їх існування. Як приклад позитивного вирішення накопичених проблем можна навести формування прошарку товарних особистих селянських господарств з виробництва тваринницької і плодоовочевої продукції, яким вдалося зайняти певну нішу на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції і постачати вітчизняним споживачам високоякісні продукти харчування, не отримуючи від держави майже ніякої допомоги, за виключенням певних податкових преференцій та грошових виплат.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що категорію "особисте селянське господарство" доцільно трактувати як "особисте підсобне господарство" – вид сільськогосподарської діяльності домогосподарств, зосереджених в селах та селищах, який не має підприємницького спрямування і характеризується такими рисами: мета виробництва – самозабезпечення продуктами харчування, з реалізацією лишків одержаної сільськогосподарської продукції; в умовах економічної стабільності – елемент вторинної, а у періоди економічних негараздів – основної зайнятості та не є основним джерелом формування сукупних ресурсів сільського домогосподарства; для виробництва сільськогосподарської продукції використовується праця членів домогосподарства.

Склалася парадоксальна ситуація: особисті підсобні господарства населення виробляють близько 50 % сільськогосподарської продукції, а в країні повністю відсутня достовірна економічна інформація про них (собівартість, затрати живої та уречевленої праці на одиницю продукції, рентабельність виробництва по видах продукції та в цілому по особистому підсобному господарству) та методика їх визначення. Нині нагальною проблемою є розробка ефективного механізму трансформації особистих селянських господарств, як складової «неформального» сектору аграрної економіки в суб'єкти підприємницької діяльності, що і визначає перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2014 рік [Текст] : [наук.-практ. зб.] / [І. М. Демчак та ін.] ; Укр. НДІ продуктивності та агропром. комплексу. - Київ : НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2015. – 51 с.
2. Баланюк С. Методологічні засади функціонування господарств населення в системі розвитку сільських територій [Текст] / С. Баланюк // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5, № 3–4. – С. 174–180.
3. Крисанов Д. Сільські домогосподарства України в умовах глобалізації [Текст] / Д. Крисанов, Л. Удова, О. Варченко // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 32–39.

4. Варченко О.М. Сучасний стан та проблеми розвитку особистих селянських господарств в Україні [Текст] / О. М. Варченко, І. В. Свиноус, І. М. Демчак // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 11. – С. 55–59.
5. Гоблик В. В. Типологія особистих селянських господарств як передумова регулювання їх розвитком [Текст] / В. В. Гоблик, Я.І. Токар // Науковий вісник Мукачівського державного університету: Серія Економіка – 2016 – Випуск 1(5) – С.23–28.
6. Збарський В.К. Особисті селянські господарства – основна формування малого підприємництва на селі [Текст] : наукова доповідь / В.К. Збарський, А.І. Липов'як-Мелкозьорова; за ред. професора В.К. Збарського. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 106 с.
7. Кропивко М.М. Шляхи розвитку тваринництва у господарствах населення в умовах децентралізації влади й управління [Текст] / М.М. Кропивко // Прикладна економіка – від теорії до практики : матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції 15 жовтня 2015 р. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2015. – С. 87–90.
8. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств [Текст] / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С.87–95.
9. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств [Текст] / І.В. Свиноус. – К. : ТОВ "Аграр Медіа Груп", 2010. – 418 с.
10. Свиноус І. В. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств [Текст] / І. В. Свиноус, Д. М. Микитюк // Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки. – 2013. – Вип. 23. – С. 37–41.
11. Терещенко В.К. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій [Текст] : Монографія / В.К. Терещенко. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 487 с.
12. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність [Текст] / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К. : ІАЕ, 2008. – 320 с.

References

1. Demchak, I. M. et al. (2015). Analitichni doslidzhennia pokaznykiv produktyvnosti u haluzi tvarynnystva osobystykh selians'kykh hospodarstv za 2014 rik [Analytical studies of productivity indicators in the field of animal husbandry of private farms for 2014]; *Ukr. NDI produktyvnosti ta ahroprom. kompleksu*. Kyiv : NDI "Ukrahropromproduktyvnist" [in Ukrainian].
2. Balaniuk, C. (2012). Metodolohichni zasady funktsionuvannia hospodarstv naseleння v systemi rozvytku sil's'kykh terytorij [Methodological principles of functioning of households in the system of development of rural territories] . *Ahrarna ekonomika– Agrarian economy, Vol. 5, 3-4*, 174-180. [in Ukrainian].
3. Krysanov, D., Svyous I.V. & I. M. Demchak. (2012). Sil's'ki domohospodarstva Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Rural Households of Ukraine in the Conditions of Globalization]. *Ekonomist – Economist, 4*, 32-39. [in Ukrainian].
4. Varchenko, O.M., Svyous, I. V. & Demchak, I. M. (2013). Suchasnyj stan ta problemy rozvytku osobystykh selians'kykh hospodarstv v Ukraini [Current state and problems of development of private farms in Ukraine]. *Visnyk ahrarnykh nauk – News of agrarian sciences, 11*, 55-59 [in Ukrainian].
5. Hoblyk, V. V. & Tokar, Ya.I. (2016). Typolohiia osobystykh selians'kykh hospodarstv iak peredumova rehuliuвання ikh rozvytkom [Typology of Subsidiary Economy as Precondition of Their Development Regulation]. *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu: Serii Ekonomika – Scientific Bulletin OF Mukachevo State University Series Economics, Vol. 1(5)*, 23-28 [in Ukrainian].
6. Lypov'iak-Melkoz'orova, A.I. (2011). *Personal peasant farms are the main formations of small businesses in the countryside*. V.K. Zbars'kyj (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [in Ukrainian].
7. Kropyvko, M.M. (2015). Shliakhy rozvytku tvarynnystva u hospodarstvakh naseleння v umovakh detsentralizatsii vlady j upravlinnia [Ways of livestock development in households in conditions of decentralization of power and management]. *Applied economics - from theory to practice: I vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiy (15 zhovtnia 2015 roku) – 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 87-90). Ternopil': VPTs «Ekonomiczna dumka» [in Ukrainian].
8. Malik, M.J. & Zaiats', V.M. (2013). Teoretychni zasady ta napriamy transformatsii osobystykh selians'kykh hospodarstv [Theoretical foundations and directions of transformation of personal peasant farms]. *Ekonomika APK – Economics of AIC, 5*, 87-95 [in Ukrainian].
9. Svyous, I.V. (2010). *Ekonomiczni aspekty funktsionuvannia osobystykh selians'kykh hospodarstv [Economic aspects of the functioning of private peasant farms]*. Kyiv : TOV "Ahrar Media Hrup" [in Ukrainian].
10. Svyous, I. V. (2013). Kontseptual'ni zasady funktsionuvannia osobystykh selians'kykh hospodarstv [Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств]. *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva. ekonomichni nauky – Productivity of agricultural production. Economic sciences, 23*, 37-41 [in Ukrainian].

11. Tereschenko, V.K. (2010). *Orhanizatsijno–ekonomichnyj mekhanizm rozvytku sil's'kykh terytorij* [Organizational and Economic Mechanism for the Development of Rural Areas]. Nizhyn: Vydavets' PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].
12. Shpychak, O.M. & Svyynous, I.V. (2008). *Realizatsiia produktsii osobystymy selians'kymy hospodarstvamy – vytraty, tsiny, efektyvnist'* [Realization of products by private peasant farms - costs, prices, efficiency]. Kyiv : IAE [in Ukrainian].

Tetiana Shepel, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), postdoctoral student

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukrain

Theoretical Foundations of the Functioning of Personal Peasant Farms

The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions on the functioning of private peasant farms.

The production of agricultural products in individual peasant farms should be considered as a manifestation of the protective reaction of the rural community to the negative effects of institutional changes in society, the insufficient level of development of productive forces of the state, which makes it impossible to fully provide food products to the population due to high-value production and low purchasing power of the population. The use of Western standards of division into a private peasant and farm based on the large amount of income from sales, agricultural holdings and land use in the current economic conditions of Ukraine is also not feasible. We believe that in the event of their introduction, most OSGs will acquire the status of a farm, which will result in a corresponding increase in tax pressure. The evolution of the functioning of individual peasant farms proves that during the whole period of existence OSG tried to minimize their formal relations with the state. The root cause of these circumstances was an ambiguous attitude of the authorities to their activities, where the ideological beliefs and unpredictability of their activities are motivating. We consider that the category of "private peasant economy" is appropriate to be interpreted as a "private subsidiary" - a type of agricultural activity of households concentrated in villages and settlements, which has no entrepreneurial direction and is characterized by the following features: the purpose of production - self-provision of food products, with the sale of the remainder of the resulting agricultural products; in the conditions of economic stability - an element of secondary, and during periods of economic troubles - basic employment and is not the main source of the formation of the total resources of the rural household; for the production of agricultural products, the work of household members is used.

In the conditions of economic growth, the role of OSG in providing food to the population of Ukraine will be lost. In these conditions, the share of income from OSG in the structure of the total resources of the rural household will decrease, which will create conditions for their transformation into "hobby-farm".

personal peasant economy, transformation, hobby-farm, agricultural products, survival

Одержано (Received) 18.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 330.322:631.11

JEL Classification D25; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.57-67>

Ю. В. Гвоздєв, асп.

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна

Економічна сутність і значення інвестицій та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання

В статті розкривається економічна сутність і значення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Узагальнюючи вищезазначене, систематизуємо найбільш важливі ознаки інвестицій: дозволяють реалізувати безліч цілей – економічні (у вигляді отримання доходу), менеджменту (підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, оптимізації витрат та ін.), неекономічні (соціальні, екологічні); сприяють перетворенню різних ресурсів господарюючих суб'єктів у альтернативні види активів; забезпечують відповідність ринковим законам попиту та пропозиції на інвестиційні ресурси та послуги; супроводжуються ризиками вкладення капіталу, тобто ймовірністю очікуваних результатів цілям інвестування; характеризуються невизначеністю термінів отримання досягнутого ефекту від здійснення інвестицій, а також залежністю термінів отримання вигод від управлінських рішень інвестора.

інвестиція, капітальні вкладення, суб'єкт господарювання, діяльність, фінансові ресурси

© Ю. В. Гвоздєв, 2018

Ю. В. Гвоздев, асп.

Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина

Экономическая сущность и значение инвестиций и инвестиционной деятельности субъектов хозяйствования

В статье раскрывается экономическая сущность и значение инвестиционной деятельности субъектов хозяйствования. Обобщая вышесказанное, систематизируем наиболее важные признаки инвестиций: позволяют реализовать множество целей - экономические (в виде получения дохода), менеджмента (повышение качества и конкурентоспособности продукции, оптимизации затрат и др.), Неэкономические (социальные, экологические) способствуют превращению различных ресурсов хозяйствующих субъектов в альтернативные виды активов; обеспечивают соответствие рыночным законам спроса и предложения на инвестиционные ресурсы и услуги; сопровождаются рисками вложения капитала, то есть вероятностью ожидаемых результатов целям инвестирования; характеризуются неопределенностью сроков получения достигнутого эффекта от осуществления инвестиций, а также зависимостью сроков получения выгод от управленческих решений инвестора.

инвестиция, капитальные вложения, субъект хозяйствования, деятельность, финансовые ресурсы

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки супроводжувався глибокою кризою інвестиційної сфери, що знайшло прояв у різкому зниженні інвестиційної привабливості та інвестиційної активності, особливо в реальному секторі економіки. Це негативно позначилося на формуванні й розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства та інших галузей, різко знизився рівень продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Сформовані темпи інвестиційного розвитку в Україні не можна визнати задовільними, вітчизняне сільське господарство значно поступається за рівнем розвитку провідним країнам світу, тому без прийняття дієвих заходів державного значення подолати ситуацію неможливо.

Послаблення негативної динаміки у вітчизняному аграрному секторі економіки, її стабілізація та забезпечення економічного зростання потребує створення відповідних умов для залучення, інвестицій у реальний сектор, формування фінансової бази інвестування виробництва за рахунок консолідації вільних фінансових ресурсів, а також ефективного управління ними відповідно до економічних і соціальних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відтворення капіталу, джерел формування інвестицій і умов їх залучення в економіку досліджуються досить широко. До найбільш відомих зарубіжних науковців, які вивчали процеси інвестування, необхідно віднести, зокрема: Г. Бірмана та С. Шмідта [1], З. Боді, А. Кейна та Дж. Маркуса [3], Л.Дж. Гітмана та М.Д. Джонка [5], Дж.М. Кейнса [7], Б. Коласса [9], І.В. Ліпсіца та В.В. Коссова [13], К.Р. Макконелла та С.Л. Брю [14], І. Фішера [22], У.Ф. Шарпа, Г. Александара та Дж. Бейлі [23] та інших авторів. Вагомий внесок в економічну теорію засад інвестиційної діяльності, економічної оцінки ефективності інвестицій та інвестиційної привабливості зробили вітчизняні науковці: І.О. Бланк [2], О.М. Варченко [4; 10], О.А. Кириченко та С.А. Єрохін [8], Д.Ф. Крисанов [10], О.Є. Кузьмін, С.В. Князь, І.Й. Малий [15], О.В. Мертенс [17], Н.В. Тувакова та А.Я. Кузнєцова [11], П.А. Лайко [12], Ю.М. Нестерчук та Ю.В. Улянич [18], С.К. Реверчук [6] та багато інших.

Разом з тим, незважаючи на вагомі здобутки дослідників, до цих пір у визначенні самого терміну «інвестиційна діяльність» та його сутнісних ознак відсутня єдність поглядів. Так, інвестиційна діяльність підприємства розглядається як комплекс заходів і дій фізичних та юридичних осіб, які вкладають свої ресурси (у матеріальній, фінансовій або іншій майновій формі) з метою отримання прибутку [4, с. 9]; як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [10, с. 158-167]; як придбання та реалізація підприємством тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою еквівалентів грошових коштів —

короткострокових високоліквідних фінансових інвестицій, що вільно конвертуються в певні суми грошових коштів і характеризуються незначним ризиком зміни їх вартості [12, с. 222]; як сукупність практичних дій її суб'єктів (інвесторів та учасників) щодо реалізації інвестицій [19, с. 43]. Відсутність єдиного концептуального бачення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання та, відповідно, єдиного методичного підходу, який би дозволяв би здійснювати її оцінку та вимір її рівня, здійснювати порівняння на мікро-, мезо- та макrorівнях, моделювати можливі наслідки управлінських рішень зумовили цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розробка теоретичних положень щодо трактування поняття «інвестиційна діяльність» суб'єктів господарювання та методичних підходів щодо її оцінки.

Виклад основного матеріалу. Складна структура економічних процесів, різноманіття форм відносин між суб'єктами економічних відносин зумовлюють рівень активізації інвестиційної діяльності. Підвищення інвестиційної активності розглядається як пріоритетне завдання вітчизняної економіки. Водночас, сутність процесу інвестування трактується по-різному залежно від сфери спрямування й особливостей залучення інвестицій. У реальному секторі економіки основну увагу приділяють необхідності оновлення зношених основних фондів, забезпечення розширеного відтворення, освоєння нових видів продукції за рахунок власних коштів, залучення кредитів, іноземних інвестицій та інших джерел. Для фінансових інститутів інвестиційна активність передбачає активізацію фондового ринку.

Динамічний та ефективний розвиток інвестиційної діяльності є необхідною умовою стабільного функціонування й розвитку економіки. Масштаби, структура і ефективність, використання інвестицій великою мірою визначають результати господарювання на різних рівнях економічної системи, стан, перспективи розвитку та конкурентоспроможність національного господарства.

Інвестиції – відносно новий для вітчизняної економіки термін, однак, в економічній теорії та підприємницькій практиці немає такого поняття, яке б використовувалося настільки часто й водночас – неоднозначно. Ефективність використання інвестицій створює передумови для забезпечення ефективності функціонування певної економічної системи. З огляду на це важливим завданням науки у даній сфері постає розробка відповідних нинішнім ринковим умовам механізмів реалізації інвестиційних потреб. Особливу роль у цьому відіграє систематизація теоретичних і практичних засад інвестиційної діяльності. Розглядаючи взаємозв'язок економічного росту та інвестицій, можна виділити кілька гіпотез щодо поведінки інвесторів. Основними із них є акселераційна теорія інвестицій, теорії, що ґрунтуються на мотивах прибутку; гіпотеза про визначальну ліквідність при прийнятті інвестиційних рішень; теорії взаємозв'язку розмірів інвестицій і величини норми процента; неокласична теорія інвестицій. В акселераційній теорії визначено, що метою виробництва є його зростання. При цьому випуск продукції розглядається підприємцем лише як засіб одержання прибутку. В цій теорії величина очікуваного капіталу визначається на основі досягнутого технічного рівня розвитку пропорційно показникові обсягу виробництва, очікуваного в поточному періоді, тобто очікуваного попиту. У цілому акселераційне трактування інвестиційного процесу висвітлює односторонню залежність між величинами, які розглядаються, і тому воно вичерпно не характеризує інвестиційний процес. Відомі економісти, серед яких Адам Сміт, Альфред Маршалл, Джон Кейнс, вважали, що головний мотив інвестиційної діяльності будь-якого підприємства – це одержання максимального прибутку. При цьому можливість реалізації такої стратегічної мети завжди обмежена, з одного боку, витратами виробництва, з іншого – попитом на продукцію, що виробляється підприємством.

З погляду теорії максимізації прибутку інвестиції у приватному секторі

реалізуються тільки тоді, коли поряд з очікуваннями збільшення збуту одержують достатню величину прибутку. Отже, вихідним пунктом прийняття інвестиційних рішень є прибуток. Подальшим розвитком гіпотез, що ґрунтуються на мотиві прибутку як головного показника інвестиційної діяльності, є гіпотеза ліквідності. У межах цієї гіпотези наявність власних коштів для можливості самофінансування капіталовкладень розглядається як необхідна передумова для інвестиційних витрат. Гіпотеза ліквідності дає змогу врахувати відмінності у використанні власного та позиченого капіталу. Величина грошових коштів, що перебувають у розпорядженні підприємця для інвестиційних цілей, за умови власного фінансування складається із збереженого для цих цілей прибутку та амортизації, а при зовнішньому фінансуванні – із кредитів і додаткової емісії акцій. Гіпотеза ліквідності виходить із того, що насамперед формуються можливості для самостійного фінансування, а рішення залучити зовнішні джерела формування власних фінансових ресурсів приймаються після того, як будуть вичерпані всі внутрішні джерела. Ця гіпотеза може дати позитивний результат, коли спостерігається ситуація сприятливого розвитку попиту та відчується необхідність у засобах для інвестиційних вкладень у зв'язку з очікуванням розширеного попиту. На основі гіпотези ліквідності неможливо зробити висновок про динаміку інвестиційної діяльності на довгостроковий період. Вона може становити інтерес при використанні інших, більш загальних теорій, як додатковий фактор, який визначає схильність до інвестування приватного сектору залежно від наявності фінансових ресурсів.

Теорія, що визначає загальні інвестиційні витрати через ринкову норму процента, пояснює взаємозв'язок обсягів виробництва та інвестиційної активності. Невід'ємною передумовою цієї теорії є необхідність ринку досконалої конкуренції. Теорія розглядає норму процента як фактор, який приводить до рівноваги бажання інвестувати та готовності зберігати. За інвестуванням стоїть попит на відповідні ресурси, за зберіганням – їх пропозиція, у той час як норма процента є така «ціна» ресурсів для інвестиції, за якого попит і пропозиція урівноважуються. При цьому капітал, за цією теорією, являє собою майбутні доходи, продисконтовані на поточний момент часу.

Некласична теорія інвестиційної поведінки господарюючих суб'єктів визначає оптимальну величину капіталу, що використовується залежно від розмірів виробництва, ціни продукту та витрат використання капіталу. За умови, що відомі чиста вартість підприємства й витрати використання капіталу, можна розрахувати оптимальну величину капіталу з урахуванням коефіцієнта його еластичності, обсягу виробництва, індексу цін. Отже, неокласична інвестиційна теорія ґрунтується на понятті вартості фірми. У спрощеному вигляді вартість підприємства є продисконтованими на початковому моменті часу майбутніми витратами підприємства, які підприємець максимізує. Визначення оптимальної моделі поведінки суб'єктів інвестиційної поведінки є складним та багатоплановим завданням. Це рішення тісно пов'язано із моделлю економічного розвитку, із рівнем інтеграції у глобальні економічні процеси та ін. Очевидно, що інвестиції є ключовим фактором економічного росту як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні. Досвід багатьох країн переконує, що інвестиції виступають каталізатором економічних процесів, а ефективність їх є критерієм збалансованого розвитку суб'єктів інвестиційної діяльності. При цьому ефективність інвестицій, як наслідок – темпи економічного розвитку, деякою мірою залежать від культури інвестування, національних і регіональних особливостей інвестиційного процесу. У вітчизняній науці на відміну від зарубіжної практики поняття «інвестиції» використовується не так давно.

Вивчення зарубіжної та вітчизняної теорії інвестиційної діяльності, теоретичний аналіз методів державного регулювання інвестиційного процесу дали змогу визначити коло питань, які стосуються інструментарію інвестиційного механізму. Їх можна

узагальнити наступним чином: засоби пізнання та економічні категорії (як інструмент пізнання функціонування інвестиційного механізму та фінансового регулювання діяльності інвестиційних інститутів, а також результатів та засобів цього пізнання), що використовуються у теорії та практиці дослідження проблем удосконалення інвестиційного механізму; інститути, що здійснюють державне фінансове регулювання, що стосуються суб'єктів інвестиційної діяльності; принципи і правила, функції, завдання та види їх виробничої діяльності; методи та важелі інвестиційного механізму, які використовуються у процесі державного (адміністративного) та ринкового (економічного) регулювання діяльності інвестиційних інститутів. Категорія як широке поняття відображає найбільш загальні та важливі властивості, ознаки, зв'язки та відносини предметів, явищ, процесів і т.д. Категорія, як писав К. Маркс, «це – важливе типове у численних тлумаченнях сутності». Щодо економічних категорій, то вони являють собою «теоретичний вираз, абстракції суспільних відносин виробництва» [16, с. 161].

Економічні категорії – важливі поняття економічної науки, які відображають істотні сторони економічних процесів та явищ (наприклад, вартість, ціна, процент, податкова ставка, прибуток, економічні нормативи регулювання діяльності, накопичення і т.д.). В Україні законодавчо визначено основні поняття та категорії інвестиційної діяльності. Так, у Законі України «Про інвестиційну діяльність» під інвестиціями розуміють усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті яких утворюється прибуток або досягається соціальний ефект» [20, с. 646]. Зазначимо, якщо раніше інвестиції розглядали як «капіталовкладення», то нині активно використовується поняття «інвестиції», що охоплює ширше коло економічних відносин, які необхідно охарактеризувати.

Наукове тлумачення сутності інвестицій започаткували представники класичної школи. Так, Б. Коласс стверджував, що будь-який капітал, й особливо, будь-яке прирощення, є результатом заощадження [9, с. 345]. Виробництво продукції забезпечує певну суму грошового доходу, але завдяки заощадженню він повністю не витрачається. Грошовий ринок встановлює рівноважну ціну на використання грошей – рівноважну ставку процента, за якої обсяг заощаджених (запропонованих) грошей дорівнює обсягу інвестованих грошей (на які пред'явлено попит). Тому заощадження фактично не зумовлюють дисбалансу у потоці доходи-витрати, або рівноважна процентна ставка сприяє тому, що кожна заощаджена одиниця, потрапляючи в руки інвесторів, витрачається ними на виробниче інвестування.

Очевидним є і те, що у предметному покажчику до повного зібрання творів К. Маркса не наведено термін «інвестиції», оскільки вони не є основним предметом його досліджень. Однак, на нашу думку, праці Маркса містять деяку систему поглядів, які дозволяють визначити основні підходи і напрями аналізу інвестиційного процесу як на макро-, так і на макрорівні, що дає можливість розглядати його роботи як наступний етап у науковому осмисленні інвестиційного процесу та категорії інвестицій. На думку Маркса, гроші є необхідною передумовою виникнення капіталу. Виходячи із відомої формули Г-Т-Г' саме прирощення грошей (Г) у гроші (Г') через створення доданої вартості і є прирощенням вартості в капітал. Отже, використання доданої вартості як капіталу є зворотним прирощенням доданої вартості у капітал, яке називається накопиченням капіталу [16, с. 592]. Накопичення капіталу відбувається лише у формі реальних інвестицій, оскільки воно забезпечує розширене відтворення і являє собою придбання або створення нових засобів виробництва. Саме тому вважаємо можливим досліджене Марксом поняття «накопичення» відносити і до поняття «інвестиції», розглядаючи їх реальну складову. Спираючись на власну концепцію капіталу і вартості, К. Маркс фактично сформував основи категорії зайнятості, на основі якої можна

передбачити, що головним фактором, який визначає рівень зайнятості у країні, є рівень накопичення капіталу, що в нашому розумінні рівнозначно рівню реальних інвестицій. Рівновага настає тоді, коли загальна величина неоплаченої праці найманих працівників повною мірою гарантує збалансований ріст усього капіталу.

Сучасне розуміння механізму управління інвестиціями як економічної категорії сформувалося під впливом праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» [7, с. 224]. Основою кейнсіанського вчення став висновок про те, що для розвитку економіки важливим є попит, який забезпечує реалізацію товарів, а не пропозиція ресурсів. Об'єднуючи закономірності впливу процентної ставки на рівень планових інвестицій і планових інвестицій на рівень національного доходу, кейнсіанська теорія виводить взаємну залежність між ставкою процента і національним доходом. Сутність «передавального механізму» Кейнса є наступною: від пропозиції грошей (М) до ставки процента (г), далі до інвестицій (І) і потім до національного доходу (Y), тобто це означає, що експансіоністська грошово-кредитна політика призводить до меншого рівня процентних ставок і вищого рівня рівноваги національного доходу. І навпаки, грошово-кредитна політика, яка скорочує грошову масу в обігу, підвищує рівноважну норму процента та знижує рівень національного доходу.

Кейнсіанській економічній політиці протистоїть монетарна теорія національного доходу і циклу, що ґрунтується на статистичних дослідженнях і теоретичних узагальненнях американського економіста М. Фрідмана [24, с. 25]. В основі інвестицій прибічники монетарної концепції висунули на передній план грошовий фактор. Вирішальне значення вони надають відмінностями між грошовим попитом і пропозицією. На противагу теорії Кейнса, у якого функція попиту на гроші (перевага ліквідності) є нестійкою і зазнає впливу спекулятивних факторів, у монетарній теорії функція попиту на гроші стабільна і визначається стійкою схильністю до заощадження з метою досягнення бажаного рівня багатства. Звідси можна зробити такий висновок: стабільність функції попиту на гроші означає, що економіка потребує стійкого збільшення грошової маси, необхідної для нормального функціонування господарства. Отже, аналіз підходів до дефініції терміна «інвестиції» у зарубіжній економічній літературі свідчить, що у різних школах і напрямках економічної думки визначення поняття «інвестиції» містять спільну рису – зв'язок інвестицій з одержанням доходу як цільової установки інвестора.

Зазначимо, що інвестиції ототожнювалися із поняттям «капітальні вкладення» і розглядалися у двох площинах: як процес, який відображає рух вартості при відтворенні основних фондів, і як економічна категорія, яка описує рух вартості, авансованої в основні фонди від моменту мобілізації грошових коштів до моменту їх відшкодування. У вітчизняній економічній літературі до 80-х років XX ст. термін «інвестиції» для аналізу процесів відтворення практично не використовували, основною сферою його застосування були перекладені праці зарубіжних авторів і дослідження у сфері капіталістичної економіки. Базовим поняттям інвестиційної діяльності є поняття капітальних вкладень, однак термін «капіталовкладення» трактується вужче, ніж «інвестиції». Щодо тлумачення поняття «інвестиції», його фінансового аспекту, в середовищі вітчизняних економістів дискусія велася між прибічниками витратного і ресурсного підходів. У межах витратного підходу капітальні вкладення розглядалися як витрати на відтворення основних фондів, їх нарощення й удосконалення [17, с. 12]. За ресурсним підходом капіталовкладення – це фінансові ресурси, які витрачаються на будівництво нових, реконструкцію, розширення і технічне переозброєння діючих підприємств (виробничі та невиробничі капіталовкладення) [11, с. 41]. На нашу думку, обидві позиції не є суперечливими, а відображають зміст і форму одного й того ж явища – капітальні вкладення, яке за

економічним змістом є частиною суспільного продукту, що направляється на відтворення основних засобів, а за формою вони виступають у вигляді грошових коштів, які направляються на капітальне будівництво, придбання обладнання, машин та іншої техніки, що входить до складу основних фондів. Однак, обидва підходи мали істотний недолік, оскільки передбачав статичну характеристику об'єкта аналізу, яка базувалася на виділенні якого-небудь одного елементу інвестицій, витрат або ресурсів, що обмежувало можливості дослідження інвестицій як цілісного процесу.

Сформований досвід функціонування ринкової економіки у розвинених країнах дозволив зарубіжним науковцям сформулювати теоретичні засади інвестування, однак тенденції останніх років, глобалізація, розвиток науково-технічного прогресу, світова фінансово-економічна криза, формування нової економічної парадигми зумовлюють зміни підходів до розуміння інвестицій. Очевидно, що у найближчій перспективі розуміння інвестицій буде наповнено новим економічним змістом.

Традиційно під інвестиціями прийнято розуміти здійснення певних економічних проектів сьогодні із розрахунком отримати доходи в майбутньому. Водночас, у науковій літературі немає однозначного підходу до визначення даного терміну. Так, у сучасному економічному словнику інвестиції визначено як довгострокові вкладення державного або приватного капіталу у власній країні чи за кордоном з метою отримання доходу в підприємствах різних галузей, підприємницькі проекти, соціально-економічні програми, інноваційні проекти [21, с. 142]. Основоположним моментом у даному випадку є збільшення вартості об'єкта інвестицій, але інвестиції не завжди здійснюються для отримання, чітко вираженого в грошових коштах приросту вартості об'єкта капіталовкладення. Хоча отримання додаткового корисного ефекту має неодмінно бути присутнім в інвестиціях або в активному чи пасивному стані, інакше втрачається їхній зміст.

У своїй книзі «Інвестиції» Вільям Ф. Шарп визначає інвестиції як вкладення грошових коштів сьогодні, щоб отримати більшу їх суму в майбутньому, при цьому автор вказує на постійний зв'язок інвестування із часом і ризиком [23, с. 235].

Відомий економіст-теоретик Дж. Кейнс розглядав інвестиції як поточний приріст цінності капітального майна в результаті виробничої діяльності певного періоду, що є тією частиною доходу за цей період, яка не була використана на споживання. На думку П. Самуельсона інвестиції формуються внаслідок відмови від використання доходів на поточне споживання на користь капіталоутворення (вкладення) й очікуваного розширення споживання в майбутньому [8, с. 46]. Подібну позицію відстоюють Г. Бірман і С. Шмідт, які під інвестиціями розглядають витрати ресурсів із надією на отримання доходів у майбутньому, по закінченні достатньо тривалого періоду часу; Е. Боді, А. Кейн, А. Дж. Маркус – як витрачання наявних у певний момент ресурсів в очікуванні отримання більшого їх обсягу в майбутньому [3, с. 12]; Л. Дж. Гітман, М. Д. Джонк – як спосіб розміщення капіталу, який повинен забезпечити збереження чи зростання вартості капіталу та(чи) принести позитивну величину доходу [5, с. 13]. Отже, традиційно під інвестиціями прийнято розуміти здійснення певних економічних проектів у поточний момент часу із розрахунком отримати доходи в майбутньому. Такий підхід до розуміння інвестицій є переважаючим як у вітчизняній, так і зарубіжній економічній літературі.

У більш широкому трактуванні інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. При цьому приріст капіталу повинен бути достатнім для того, щоб компенсувати інвестору відмову від використання наявних коштів на споживання у поточному періоді, забезпечити йому винагороду за ризик та відшкодувати втрати від інфляції в майбутньому періоді. Інвестування має здійснюватися в ефективних формах, оскільки вкладення коштів у морально застарілі засоби виробництва чи технології не матиме позитивного економічного ефекту.

Інвестиції без інновацій є не раціональними, оскільки відтворення обладнання, застарілого за своїми характеристиками, є неефективним [18, с. 112].

Об'єктами вкладення, на думку К. Р. Макконела, С. Л. Брю, можуть виступати матеріальні та фінансові активи [14, с. 288]. Американські економісти С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [22, с. 16] розглядають інвестиційні витрати як витрати на створення нових потужностей з виробництва машин, фінансування житлового, промислового та сільськогосподарського будівництва, а також товарних запасів.

Більш широке трактування інвестицій було представлено позицією, згідно з якою інвестиції виступають як вкладення не тільки в основні фонди, а й у приріст оборотних коштів [2, с. 17]. Включення витрат на формування приросту оборотних коштів до складу капітальних витрат поклало початок дослідженню обороту інвестицій та його окремих стадій. Водночас, інвестиції, як правило, розглядалися у зв'язку з розширеним відтворенням основних фондів, оскільки завершення інвестиційного циклу пов'язувалося із введенням у дію основних фондів і виробничих потужностей.

У вітчизняній економічній літературі виділяють такі підходи до дефініції поняття «інвестиції»: всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку [13, с. 201]; вкладення капіталу в усіх його формах у різні об'єкти (інструменти) господарської діяльності з метою отримання прибутку, а також досягнення іншого економічного та неекономічного ефекту, здійснення якого базується на ринкових принципах і пов'язано з факторами часу, ризику та ліквідності [3, с. 117]; на думку фінансистів, інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарську діяльність з метою отримання доходу, а з погляду економістів, інвестиції – це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також не пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-виробничих запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал [6, с. 85]; інвестиції – це значна кількість вкладень капіталу практично в усі види діяльності прибуткового характеру, а також у підприємницьку діяльність, де досягається соціальний ефект [15, с. 21].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вищезазначене, систематизуємо найбільш важливі ознаки інвестицій: дозволяють реалізувати безліч цілей – економічні (у вигляді отримання доходу), менеджменту (підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, оптимізації витрат та ін.), неекономічні (соціальні, екологічні); сприяють перетворенню різних ресурсів господарюючих суб'єктів у альтернативні види активів; забезпечують відповідність ринковим законам попиту та пропозиції на інвестиційні ресурси та послуги; супроводжуються ризиками вкладення капіталу, тобто ймовірністю очікуваних результатів цілям інвестування; характеризуються невизначеністю термінів отримання досягнутого ефекту від здійснення інвестицій, а також залежністю термінів отримання вигод від управлінських рішень інвестора.

На основі перелічених властивостей інвестицій можна зазначити, що це цілеспрямоване вкладення капіталу, яке не пов'язане із поточним споживанням та передбачає перетворення ресурсів господарюючих суб'єктів із однієї форми в іншу з метою отримання прибутку, а також для досягнення іншого економічного та неекономічного довгострокового ефекту.

Можна виділити такі функції інвестицій відповідно до їх економічної природи: відтворення основних та оборотних коштів; трансформація капіталу для отримання кращого ефекту його власниками; підвищення виробничого потенціалу суб'єктів господарювання, що формують передумови до його зростання.

Отже, розглядаючи теоретичні основи інвестицій та інвестиційної діяльності, можна зробити висновок про те, що в сучасних умовах будь-який вид інвестицій, у тому

числі і в агропромисловому комплексі, базується на інвестиційній діяльності, у повній відповідності з її умовами, цілями і завданнями. Окрім того, будь-які інвестиції, зокрема і в аграрному секторі, починаються із формування ефективної інвестиційної інфраструктури, яка в свою чергу в сукупності з нормативно-правовою базою більшою мірою забезпечують сприятливий інвестиційний клімат. Інвестиційна інфраструктура та інвестиційний клімат знаходяться в органічній єдності в області практичної діяльності в межах забезпечення інвестиційної діяльності.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене вивчення сутнісних характеристик та ознак інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання різних галузей економіки з метою розробки методичних підходів щодо її оцінювання з урахуванням специфіки діяльності.

Список літератури

1. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов [Текст] / Г. Бирман, С. Шмидт. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 631 с.
2. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента: в 2 т. [Текст] / И. А. Бланк. – К.: Эльга-Н, 2001. – Т. 2. – 512 с.
3. Боди З. Принципы инвестиций [Текст] / З. Боди, А. Кейн, Дж. Маркус. – М.: Вильямс, 2002. – 984 с.
4. Варченко О. М. Бюджетна підтримка як інструмент забезпечення ефективності державної аграрної політики [Текст] / О. М. Варченко // Економіка та управління АПК. – 2012. – Вип. 9. – С. 5–9.
5. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования [Текст] / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М.: Дело, 1997. – 1008 с.
6. Інвестологія: наука про інвестування [Текст] : навч. посіб. / [С. К. Реверчук, Н. Й. Реверчук, І. Г. Скоморович та ін.] ; за ред. С. К. Реверчука. – К.: Атака, 2001. – 264 с.
7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: избранные произведения [Текст] / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика, 1993. – С. 224–518.
8. Кириченко О. А. Інвестування [Текст] : підруч. / О. А. Кириченко, С. А. Єрохін. – К.: Знання, 2009. – 573 с.
9. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы [Текст] : учеб. пособ. / Б. Коласс. – М.: Финансы; ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
10. Крисанов Д. Ф. Інвестиційно-інноваційне забезпечення продовольчого комплексу України [Текст] / Д. Ф. Крисанов, О. М. Варченко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2014. – Вип. 10(1). – С. 156–167.
11. Кузьмін О. Є. Інвестиційна та інноваційна діяльність [Текст] : монографія / О. Є. Кузьмін, С. В. Князь, Н. В. Тувакова, А. Я. Кузнєцова. – Львів: ЛБІНБУ, 2003. – 233 с.
12. Лайко О. І. Трансформація концепції дослідження інвестиційних процесів [Текст] / О. І. Лайко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1. – С. 220–229.
13. Липсиц И. В. Инвестиционный проект [Текст] : учеб. пособ. / И. В. Липсиц, В. В. Коссов. – М.: БЕК, 1996. – 528 с.
14. Макконепл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2-х томах [Текст] / К. Р. Макконепл, С. Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – 388 с.
15. Малий І. Й. Іноземні інвестиції. Зарубіжний досвід стимулювання. Шляхи залучення в економіку. [Текст] / . – К.: НДФІ, 1999. – 43 с.
16. Маркс К. Капитал [Текст] / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1988. – Т. 1. – 891 с.
17. Мертенс О. Інвестиційні рішення. Реструктуризація підприємства [Текст] / О. Мертенс. – Київ: Міжнародний інститут бізнесу, 2001. – 43 с.
18. Нестерчук Ю. О. Розвиток капіталізації сільськогосподарських підприємств [Текст] : монографія / Ю. О. Нестерчук, Ю. В. Улянич. – Умань: Соцінський, 2013. – 204 с.
19. Нестерчук Ю. О. Основи формування ресурсного потенціалу підприємств АПК та підвищення рівня їх капіталізації [Текст] / Ю. О. Нестерчук, Ю. В. Улянич, Н. В. Бутко // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2012. – Вип. 81(2). – С. 39–46.
20. Про інвестиційну діяльність від 18 вересня 1991 р. №1560-ЧП. Закон України [Текст] // ВВР. – 1991. – № 47. – С. 646.
21. Современный экономический словарь [Текст] / Под ред. Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовского, Е. Б. Стародубцевой. – М.: ИНФРА, 2005. – 478 с.
22. Фишер С. Экономист [Текст] / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.

23. Шарп У. Инвестиции [Текст] / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли. – М.: Ифра-М, 2001. – 1028 с.
24. Friedman M. Price theory, a provisional text [Text] / Friedman Milton. – Chicago: Aldine Pub. Co., 1968.

References

1. Birman, G. & Shmidt, S. (1997). *Jekonomicheskij analiz investicionnyh proektov [Economic analysis of investment projects]*. Moscow: JuNITI [in Russian].
2. Blank, I. A. (2001). *Osnovy investicionnogo menedzhmenta [Fundamentals of Investment Management]*. (Vols. 1-2; Vol.2). Kyiv: Jel'ga-N [in Russian].
3. Bodi, Je., Kejn, A. & Markus, Dzh. (2002). *Principy investicij [Principles of investment]*. Moscow: Vil'jams [in Russian].
4. Varchenko, O. M. (2012). Biudzhethna pidtrymka iak instrument zabezpechennia efektyvnosti derzhavnoi aharnoi polityky [Budget support as a tool for ensuring the effectiveness of the state agrarian policy]. *Ekonomika ta upravlinnia APK – Economics and Management APC*, 9, 5-9 [in Ukraine].
5. Gitman, L. Dzh. & Dzhonk, M. D. (1997). *Osnovy investirovanja [Basics of investing]*. Moscow: Delo [in Russian].
6. Reverchuk, S.K., Reverchuk, N.J., Skomorovych, I.H. & et al. (2001). *Investology: the science of investing*. S. K. Reverchuka (Ed.). Kyiv: Ataka [in Ukraine].
7. Kejns, Dzh. M. (1993). *Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg: izbrannye proizvedenija [General theory of employment, interest and money: selected works]*. Moscow: Jekonomika [in Russian].
8. Kyrychenko, O. A. & Yerokhin, S. A. (2009). *Investuvannia [Investment]*. Kyiv: Znannia [in Ukraine].
9. Kolass, B. (1997). *Upravlenie finansovoj dejatel'nost'ju predprijatija. Problemy, koncepcii i metody [Management of financial activity of the enterprise. Problems, concepts and methods]*. Moscow: Finansy; JuNITI [in Russian].
10. Krysanov D.F. & Varchenko, O.M. (2014). Investytsijno-innovatsijne zabezpechennia prodovol'choho kompleksu Ukrainy [Investment and innovation support of the food complex of Ukraine]. *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – The actual problems of regional economy development*, 10(1), 156-167 [in Ukraine].
11. Kuz'min, O.Ye., Kniaz', S. V., Tuvakova, N.V. & Kuznietsova, A.Ya. (2003). *Investytsijna ta innovatsijna diial'nist' [Investment and innovation activity]*. L'viv: LBINBU [in Ukraine].
12. Lajko, O.I. (2013). Transformatsiia kontseptsii doslidzhennia investytsijnykh protsesiv [Transformation of the concept of research of investment processes]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen' – Socio-Economic Research Bulletin*, 1, 220-229 [in Ukraine].
13. Lipsic, I. V. & Kossov, V.V. (1996). *Investicionnij proekt: ucheb. Posob [Investment project]*. Moscow: BEK [in Russian].
14. Makkonepl, K. R. & Brju, S.L. (1992). *Jekonomiks: principy, problemy i politika [Economics: Principles, Problems and Politics]*. (Vols. 1-3). Moscow: Respublika [in Russian].
15. Mal'j, I.J. (1999). *Inozemni investytsii. Zarubizhnyj dosvid stymuliuвання. Shliakhy zaluchennia v ekonomiku [Foreign investments. Foreign experience of stimulation. Ways of Engaging in the Economy.]*. – Kyiv: NDFI [in Ukraine].
16. Marks, K. (1988). *Kapital [Capital]*. (Vol.1). Moscow: Politizdat [in Russian].
17. Mertens, O. (2001). *Investytsijni rishennia. Restrukturyzatsiia pidpriemstva [Investment decisions. Enterprise restructuring]*. Kyiv: Mizhnarodnyj instytut biznesu [in Ukraine].
18. Nesterchuk, Yu.O. & Ulianych, Yu.V. (2013). *Rozvytok kapitalizatsii sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Development of capitalization of agricultural enterprises]*. Uman': Sochins'kyj [in Ukraine].
19. Nesterchuk, Yu.O., Ulianych, Yu.V. & Butko, N.V. (2012). *Osnovy formuvannia resursnoho potentsialu pidpriemstv APK ta pidvyschennia rivnia ikh kapitalizatsii [Basis of formation of resource potential of enterprises of agroindustrial complex and increase of their capitalization]*. *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva - Collected Works of Uman National University of Horticulture*. 81(2), 39-46 [in Ukraine].
20. Pro investytsijnu diial'nist' vid 18 veresnia 1991 r. №1560-ChII. Zakon Ukrainy [On investment activity of September 18, 1991 №1560-ChII. Law of Ukraine]. *VVR*, 47, 646 [in Ukraine].
21. Rajzberga, B.A., Lozovskogo, L.Sh., Starodubcevoj, E. B. (2005). *Modern Economic Dictionary*. Moscow: INFRA [in Russian].
22. Fisher S. Dornbush, R. & Shmalenzi, R. (1995). *Jekonomist [Economist]*. Moscow: Delo LTD [in Russian].
23. Sharp, U., Aleksander, G. & Bjejlj, Dzh. (2001). *Investicii*. Moscow: Ifra-M [in Russian].
24. Friedman, Milton (1968). *Friedman Milton Price theory, a provisional text*, Chicago: Aldine Pub. Co. [in English].

Yuriy Gvozdev, postgraduate

Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

Economic Essence and Value of Investments and Investment Activity of Business Entities

The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions for assessing the content of the concept of "investment activity" of business entities.

The study of the foreign and domestic theory of investment activity, the theoretical analysis of the methods of state regulation of the investment process made it possible to determine the range of issues relating to the instruments of the investment mechanism. They can be summarized as follows: means of knowledge and economic categories (as an instrument for understanding the functioning of the investment mechanism and the financial regulation of the activities of investment institutes, as well as the results and means of this knowledge) used in the theory and practice of studying the problems of improving the investment mechanism; institutes that carry out state financial regulation concerning the subjects of investment activity; principles and rules, functions, tasks and types of their production activities; methods and levers of the investment mechanism that are used in the process of state (administrative) and market (economic) regulation of the activity of investment institutes. The category as a broad concept reflects the most general and important properties, signs, connections and relations of objects, phenomena, processes, etc. Summarizing the above, we systematize the most important signs of investment: they can realize many goals - economic (in the form of income generation), management (improving the quality and competitiveness of products, optimizing costs, etc.), non-economic (social, environmental); contribute to the transformation of various resources of economic entities into alternative types of assets; ensure compliance with market laws of demand and supply for investment resources and services; accompanied by risks of capital investment, that is, the probability of expected results for investment purposes; are characterized by uncertainty of the timing of obtaining the achieved effect from the investment, as well as the dependence of the timing of obtaining benefits from the managerial decisions of the investor.

On the basis of the listed properties of investments it can be noted that this is a purposeful investment of capital that is not connected with current consumption and involves the transformation of resources of economic entities from one form to another in order to generate profit, as well as to achieve another economic and non-economic long-term effect.

investment, capital investments, business entity, activity, financial resources

Одержано (Received) 21.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 331.101.262

JEL Classification J24; O34

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.67-75>

Е. О. Панченко, асп.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна

Механізми формування інтелектуального капіталу транснаціональних корпорацій

У статті узагальнено сучасні практики формування та накопичення інтелектуального капіталу у транснаціональних корпораціях. Проаналізовано обсяги та динаміку фінансування транснаціональними корпораціями досліджень і розробок. Обґрунтовано, що існує два ключові механізми залучення інтелектуального капіталу – формування власного та залучення із зовнішніх джерел, які більшість транснаціональних корпорацій використовують для максимально ефективного накопичення інтелектуального капіталу та його використання. Висвітлено існуючі механізми спільної участі корпорацій в наукових дослідженнях, обсяги торгівлі результатами інтелектуальної діяльності.

інтелектуальний капітал, транснаціональна корпорація, дослідження і розробки (ДіР), роялті, патенти, ноу-хау

Е. О. Панченко, асп.

ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», г. Киев, Украина

© Е. О. Панченко, 2018

Механизмы формирования интеллектуального капитала транснациональных корпораций

Обобщены современные практики формирования и накопления интеллектуального капитала в транснациональных корпорациях. Проанализированы объемы и динамика финансирования транснациональными корпорациями исследований и разработок. Обосновано, что существует два ключевых механизма привлечения интеллектуального капитала – формирование собственного и заемного из внешних источников, которые большинство транснациональных корпораций используют для максимально эффективного накопления интеллектуального капитала и его использования. Освещены существующие механизмы совместного участия корпораций в научных исследованиях, объемы торговли результатами интеллектуальной деятельности.

интеллектуальный капитал, транснациональная корпорация, исследования и разработки (ИиР), роялти, патенты, ноу-хау

Постановка проблеми. В умовах становлення постіндустріальної парадигми суспільного розвитку ключовим ресурсом стають знання та, відповідно, всі фактори, пов'язані з їх створенням та поширенням. У цьому контексті особливого значення набуває інтелектуальний капітал, що створюється і функціонує в межах підприємницьких структур. У великих транснаціональних корпораціях (ТНК) першочергового значення набувають наукомісткі процеси, пошук і впровадження новітніх виробів, технологій тощо. Зростання ролі інтелектуального капіталу в розвитку транснаціональних корпорацій пояснює збільшення уваги до цієї проблеми в наукових колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та використання інтелектуального капіталу в межах сучасних потужних ТНК є актуальними в сучасній економічній науці. Вони досліджуються в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких: Д.В. Станіс [9], Б. Лев [15], В.О. Боос [3], Є.Н. Ветрова, Є.В. Коковина [6], В.Ю. Школа, В.О. Щербаченко [11], А.А. Бикова, М.А. Молодчик [1], А. Пулик [16], Дж. Лаінг, Дж. Дюнн, С. Хагес-Лукас [14] тощо. Незважаючи на велику кількість досліджень в цьому напрямі, не втрачають своєї актуальності проблеми новітніх механізмів накопичення та використання інтелектуального капіталу, які дозволяють ТНК займати лідируючі позиції в глобальному середовищі. Всі ці процеси потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та узагальнення сучасних підходів ТНК до формування та накопичення окремих складових інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі діяльності транснаціональних компаній вирішальним фактором їх довгострокової конкурентоспроможності, стабільного розвитку є формування та максимально ефективне використання інтелектуального капіталу.

Виходячи з того, що структура інтелектуального капіталу включає в себе людський, структурний та організаційний капітал визначаємо найбільш ефективний та демонстраційний з капіталів – структурний. Структурний капітал корпорації включає в себе патентну активність та діяльність, дослідні роботи, ліцензії, ноу-хау та ін. Сам капітал може бути власним або залученим із зовнішніх джерел (купівля, оренда, вільний доступ).

Формування структурного інтелектуального капіталу ТНК на сучасному етапі включає в себе процеси розробки нових технологій і продуктів за допомогою науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), досліджень і розробок (development and researches – R&D), створення міжнародних альянсів в цій сфері між ТНК для реалізації масштабних проектів, а також юридичне оформлення прав на результати такої діяльності за допомогою реєстрації патентів, покупки і продажу ліцензій і ноу-хау, формування патентних і ліцензійних пакетів ТНК.

Однією з сучасних тенденцій розвитку інтелектуального капіталу ТНК є стрибкоподібне зростання витрат провідних компаній світу на проведення досліджень і розробок (R&D), лідерство в яких перетворюється в домінуючу компоненту міжнародної конкурентоспроможності. Зміна пріоритетів у формуванні конкурентних переваг ТНК стало одним з факторів, які зумовлюють постійне зростання витрат міжнародних компаній на дослідження і розробки, причому це стосується практично всіх галузей діяльності ТНК.

Основними центрами проведення досліджень і розробок ТНК є країни ЄС, США та окремі країни Азії. Так, за результатами 2016 року найвищі витрати бізнес-сектору на наукові роботи спостерігаються у США, Китаї, Японії (табл. 1).

Таблиця 1 – Витрати бізнес-сектору на дослідження та розробки, 2016 р.

Країна	Витрати, млн. дол.	Частка від загальних витрат
Південна Корея	57255,4	78,2%
Японія	132584,8	77,8%
Китай	286453,2	77,3%
США	340728,0	71,5%
Німеччина	74286,1	67,7%
Великобританія	28771,7	65,1%
Франція	38675,9	63,6%
Росія	23742,3	59,6%
Італія	16792,1	56,7%
Австралія	13027,6	56,3%
Канада	14711	53,2%

Джерело: розраховано та сформовано автором на основі [13].

Як свідчать дані про витрати корпоративного сектору на дослідні роботи, найвищий рівень витрат належить США, на другому місці знаходиться Китай, проте аналізуючи частку бізнес-сектору в структурі загальних витрат найвищий рівень у Південній Кореї, друге місце займає Японія, частка якої надзвичайно висока – 78,2 та 77,8% відповідно. Рівень же витрат бізнесу в Китаї становить 77,3%, що, виходячи із реальних об'ємів інвестування, становить колосальні суми. Варто відмітити, що сукупні витрати компаній США та Китаю (627181,2 млн. дол.) більш ніж на 40% перевищують витрати інших 8 компаній в ТОП-10. Загалом у всіх країнах, що входять в ТОП-10, рівень корпоративних витрат на наукові дослідження перевищує 50% від загальної суми витрат, що свідчить про високий рівень залучення бізнесу та тісні зв'язки в структурі «бізнес-наука».

Глобальні ж витрати на дослідження поступово зростають: з 1,08% від глобального ВВП в 2001 році до 1,15% в 2011р. [18]. В 2017 році корпоративні витрати на дослідження та розробки зросли на 3% порівняно з попереднім роком, а основні тенденції розвитку ринку корпоративного інвестування в розробки свідчать, з одного боку, про посилення економічного націоналізму, а з іншого, - про тотальну глобалізацію ринку наукових досліджень та розробок. Так, близько 94% основних глобальних корпорацій проводять свої дослідження за кордоном. Стримуючими факторами цього процесу стають посилення уваги до правил та політики віз, руху робочої сили та правил, що регулюють обмін знаннями та технологіями. Це викликає питання наскільки стабільними є інтегровані глобальні інноваційні мережі, адже 33% керівників компаній стверджують про наслідки економічного націоналізму для придбання або ж збереження талантів у сфері досліджень та розробок по причині візових чи міграційних обмежень [12]. Так, майже 50% компаній Північної Америки запланували змінити дослідницькі програми відповідно до зміни зовнішнього

середовища. За останні роки найбільшими компаніями з точки зору інвестицій в сферу досліджень і розробок (R&D) стали компанії США та Європи (табл. 2).

Серед найбільш ефективних компаній з високим рівнем витрат на дослідження і розробки (R&D) переважна більшість компаній з материнським капіталом США. Так, з 25-ти компаній 15 належать США, 7 компаній з Європейського Союзу і 3 з Азії. За секторальним розподілом ТОП-25 включає 8 компаній фармацевтичного сектору, 6 автомобільних та 5 компаній, що працюють в секторі програмного забезпечення. Серед означених компаній в табл. 2 лише Volkswagen Aktiengesellschaft за період 2016-2017 рр. демонструє зниження витрат, всі інші демонструють стійкий приріст фінансів. Загалом ТОП-10 компаній інвестували в наукові розробки більше 120 млрд. дол.

Таблиця 2 – ТОП-10 компаній за рівнем витрат на дослідження та розробки (R&D)

Міс-це	Компанія	Країна	Сфера діяльності	Витрати на дослідження і розробки, млрд. дол.		Прибуток, млрд. дол.		Інтенсивність досліджень і розробок, %	
				2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	Amazon.com Inc.	США	Продажі	12,5	16,1	107,0	136,0	11,7	11,8
2	Alphabet Inc.	США	Програмне забезпечення та послуги	12,3	13,9	75,0	90,3	16,4	15,5
3	Intel Corporation	США	Напівпровідники	12,1	12,7	55,4	59,4	21,9	21,5
4	Samsung Electronics Co., Ltd.	Південна Корея	Технології та обладнання	12,0	12,7	166,7	167,7	7,2	7,6
5	Volkswagen Aktiengesellschaft	Німеччина	Автомобілі та запчастини	12,5	12,1	255,2	229,4	5,6	5,3
6	Microsoft Corporation	США	Програмне забезпечення та послуги	12,0	12,0	93,6	85,3	12,9	14,1
7	Roche Holding AG	Швейцарія	Фармацевтика	9,4	11,4	49,6	51,8	19,0	21,9
8	Merk&Co., Inc	США	Фармацевтика	6,7	10,1	39,5	39,8	17,0	25,4
9	Apple Inc.	США	Програмне забезпечення та послуги	8,1	10,0	233,7	215,6	3,5	4,7
10	Novartis AG	Швейцарія	Фармацевтика	9,5	9,6	50,4	49,4	18,8	19,4

Джерело: розраховано та сформовано автором на основі [17].

Домінуючі позиції на світовому ринку технологій належать ТНК з США, серед інших країн - лідерів можна відзначити країни ЄС, Китай, Японію, Індію та ін. На сьогоднішній день на ТНК США припадає 40% світових витрат на розробку новітніх технологій; 38% патентів на нові технології, отримані в промислово розвинених країнах; 37% вчених; 35% світових наукових публікацій. У США працюють 70% вчених - лауреатів Нобелівської премії; 66% авторів наукових робіт, які найбільш активно цитуються в світі; у цій країні знаходиться 75% університетів, які входять в двадцятку кращих закладів вищої освіти світу.

При цьому слід зазначити, що значна частина ТНК не має фінансових, кадрових, дослідницьких або інженерно-технічних можливостей для того, щоб створювати самостійно технології. І як джерело їх залучення розглядають можливість придбання технологій на міжнародному ринку у інших продуцентів. Таким чином, існування значного попиту на сучасні технології, неможливість для більшості ТНК створювати їх самостійно, і, навпаки, наявність у окремих компаній надлишкових технологій, призвела до того, що в світі сформувалася потужна індустрія торгівлі високими технологіями - світовий ринок технологій.

Нездатність багатьох ТНК проводити самостійно масштабні дослідження і розробки, які вимагають великих фінансових і організаційних ресурсів, а також необхідність в їх обміні і придбанні, призвела до формування міжнародних стратегічних альянсів ТНК у сфері досліджень і розробок.

Чим вище інтенсивність досліджень та розробок в галузі, тим більш значна частина витрат даного напрямку спрямовується ТНК на загальні дослідження, в тому числі на створення міжнародних стратегічних альянсів.

Зростання участі в технологічних партнерствах для ТНК є необхідною умовою для збереження їх конкурентних позицій. Важливою в цьому напрямку є співпраця ТНК з університетами і урядовими дослідними організаціями. Причиною збільшення кількості технологічних партнерств між вищими навчальними закладами, урядовими організаціями та корпораціями є те, що три основних учасники таких партнерств знаходять в них значні переваги [2, с. 14].

Для корпорацій це можливість зменшити витрати на центральні лабораторії досліджень і розробок (R&D). Державні дослідні організації можуть розширити свою місію і виправдати державну підтримку. Для університетів такі партнерства є дуже корисними, оскільки дозволяють підвищити професійний рівень викладачів, рівень навчання студентів і поліпшити матеріальну базу, а також дають можливість студентам і науковим співробітникам отримати сучасні практичні навички.

Значному поширенню міжнародних стратегічних альянсів, як форми нарощування інтелектуального капіталу ТНК, сприяють такі чинники:

- значне збільшення витрат на створення нових продуктів в окремих галузях;
- значний час між початком досліджень і розробок і виведенням на ринок деяких продуктів (від п'яти до десяти років для авіапромисловості, фармацевтики);
- збільшення складності продажу окремих продуктів на закордонних ринках без створення значної частки доданої вартості на цих ринках;
- збільшення необхідності компенсації значних і тривалих витрат на дослідження і розробки за рахунок швидкого і одночасного виведення нового продукту на велику кількість національних ринків.

Результатом проведених досліджень і розробок окремими ТНК або ж їх стратегічними альянсами є отримання компаніями патентів, ноу-хау, які в свою чергу можуть продаватися або ж купуватися за допомогою ліцензійних угод.

Міжнародна торгівля ліцензіями і ноу-хау, як форма передачі технології, поступово стала новим методом розподілу ринків між великими ТНК. Тому останнім часом часто у великих промислових компаніях створюються спеціальні ліцензійні (патентні) відділи, відділення закордонного ліцензування і дочірніми компаніями по зарубіжному ліцензуванню. Ліцензійні відділи великих ТНК виконують такі функції:

- збір і надання інформації технічним, виробничим і економічним службам;
- вивчення торгівлі патентами і ліцензіями;
- виявлення фірм, які цікавляться покупкою ліцензій, і проведення операцій з купівлі-продажу;
- забезпечення патентної охорони наукових досягнень своєї компанії [10, с. 26].

Питання ліцензійних угод ТНК і їх ролі в міжнародних економічних відносинах досить докладно розглянуто окремими авторами. Встановлено, що, з точки зору трансферу технологій, ліцензування має певні переваги для ТНК приймаючих країн. Зокрема, розміри ліцензійних винагород, як правило, визначаються заздалегідь. Замість постійних виплат дивідендів на прямі іноземні інвестиції, країни, що розвиваються, при укладанні ліцензійної угоди платять винагороду, розмір якої в основному залежить від обсягів продажів компанії, яка придбала ліцензію.

Однак ліцензування, на нашу думку, більш вигідно ліцензіарові, ніж ліцензіату тому, що останній стикається з низкою проблем, які виникають внаслідок:

- придбання тільки одного технологічного рішення;
- обмеженості використання переданих за ліцензією результатів інноваційної діяльності;
- постійного контролю за комерційною і виробничою діяльністю ліцензіата з боку ліцензіара;
- шахрайства при переговорах про ліцензування з метою переконати потенційного покупця в цінності ліцензії;
- ускладненості активізації інновацій, оскільки внесення змін до продукту вимагає обов'язкового узгодження з власником ліцензії [7, с. 68].

Разом з тим, в ряді випадків для ТНК продаж ліцензій є найбільш вигідною формою трансферу технологій та комерціалізації інтелектуального капіталу. До подібних ситуацій відносяться:

- прагнення збути невикористану технологію;
- проникнення на важкодоступні ринки;
- відсутність надлишкового капіталу і кваліфікованої робочої сили, необхідної для створення філії за кордоном;
- високий політичний ризик інвестицій в окремих країнах, що розвиваються.

Продаж ліцензій має сенс у тому випадку, якщо фірма, яка володіє цінними технологічними ноу-хау або патентами на унікальну продукцію, не має організаційних структур на зарубіжних ринках і ресурсів для самостійного виходу на ринок.

Можна зробити висновки, що політика ТНК в сфері формування інтелектуального капіталу ТНК, торгівлі ліцензіями і ноу-хау на сучасному етапі має такі особливості:

- 1) продаж ліцензій на початкових етапах життєвого циклу товарів, причому нерідко власним конкурентам, щоб протягом все більш короткого періоду існування ринкового попиту на технічне нововведення встигнути окупити витрати на дослідження і розробки доходами від реалізації результатів;
- 2) встановлення монополюно високих цін на запатентовану продукцію, обмеження виробництва і випуску нової продукції покупцями ліцензій;
- 3) придбання блоків патентів, створення патентних пулів;
- 4) штучне гальмування використання нових винаходів з метою розтягування термінів морального старіння реалізованих винаходів;
- 5) позбавлення дочірніх компаній самостійності у виборі техніки і технології;
- 6) використання внутрішньо корпоративного обміну технологіями, як засобу зовнішньоекономічної експансії;
- 7) застосування обмежуваної ділової практики при передачі технології незалежним іноземним компаніям;
- 8) обмеження на використання технології або ноу-хау після закінчення терміну дії патенту або ліцензії;
- 9) встановлення умов, які зобов'язують покупця технології передавати продавцеві зроблені ним удосконалення і поліпшення технології;
- 10) встановлення цін на продукцію, вироблену з використанням проданої технології;
- 11) обмеження обсягів виробництва і експорту, сфер використання ліцензованого виробу;
- 12) прагнення до міжфірмового співробітництва замість конкуренції [4, с. 154].

Загалом, компанії, які розгорнули 60 і більше відсотків своїх витрат на дослідження і розробки за межами штаб-квартири, отримали премію в розмірі 30 % від операційної маржі та прибутку на активи та 20 % від зростання операційного доходу за рахунок інших конкурентів, орієнтованих на національну економіку. Так, компанії, що застосовують стратегії формування інтелектуального капіталу вииграють порівняно з компаніями, орієнтованими на національну економіку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування інтелектуального капіталу корпорацій включає в себе широкий спектр механізмів, що орієнтовані в першу чергу на формування та забезпечення структурного капіталу, як найбільш ефективного. Існує два ключові механізми залучення інтелектуального капіталу – формування власного та залучення із зовнішніх джерел. Більшість ТНК використовують обидва механізми для максимально ефективного накопичення інтелектуального капіталу та його використання. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування можливостей використання досвіду ТНК у вітчизняній практиці.

Список літератури

1. Быкова А. А. Влияние интеллектуального капитала на результаты деятельности компании [Текст] / А.А. Быкова, М.А. Молодчик // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8. Менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 27–55.
2. Білошапка В. А. Транснаціональні корпорації в міжнародному бізнесі [Текст] / В.А. Білошапка. – Киев: КНЕУ, 2011. – 45 с.
3. Боос В.О. Использование понятия энтропии для описания влияния интеллектуального капитала на финансовые результаты предприятия [Текст] / В. О. Боос // Вестник ЮУрГУ. Серия: Экономика и менеджмент. – 2011. – № 28 (245). – С. 12–16.
4. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: Ключ к успеху в новом тысячелетии [Текст] : пер. с англ. / Э. Брукинг; Ред. Л.Н. Ковалик]. – СПб.: Питер, 2009. – 288 с.
5. Васильев В.С. Американская политика в области науки [Текст] / В.С. Васильев // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №6. – С.20–24.
6. Ветрова Е.Н. Отдельные аспекты управления интеллектуальным капиталом организации / Е.Н. Ветрова, Е.В. Коковина [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 5. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4836>.
7. Гойло В. Интеллектуальный капитал [Текст] / В. Гойло // Международная экономика и международные отношения. – 1998. – №11. – С.68–75.
8. Мазур А.А. Современные инновационные структуры [Текст] / А.А. Мазур, И.Е. Гагауз. – Киев-Харьков, 2009. – 312 с.
9. Станис Д.В. Интеллектуальный капитал как фактор развития корпоративных отношений в России [Текст] / Д.В. Станис // Вестник РУДН. Серия: Экономика. – 2005. – № 1. – С. 37–45.
10. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке [Текст] / В.А. Супрун. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
11. Школа В.Ю. Управление интеллектуальным капиталом предприятия машиностроительной отрасли [Текст] / В.Ю. Школа, В.А. Щербаченко // Основы ЭУП. – 2013. – № 4(10). – С. 87–91.
12. Corporate R&D spending hits record highs for the Top 1000, despite concerns of economic protectionism [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.strategyand.pwc.com/global/home/press/displays/2017-global-innovation1000-study>.
13. How much does your country invest in R&D? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending/>.
14. Laing G. Applying the VAIC model to Australian hotels. Journal of Intellectual Capital [Текст] / Laing G., Dunn J., Lucas S.H. – 2010. – № 11(3). – P. 269–283.
15. Lev B. New Math for a New Economy [Текст] / B. Lev // Fast Company. – 2000. – January-February. – 7.
16. Pulic A. VAIC – an accounting tool for IC management [Электронный ресурс] / A. Pulic – Режим доступа: www.vaic-on.net.
17. The 2017 Global Innovation 1000 study. Investigating trends at the world's 1000 largest corporate R&D spenders [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.strategyand.pwc.com/innovation1000>.
18. UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf>.

References

1. Bykova, A.A., & Molodchik, M.A. (2011). Vliyaniye intellektualnogo kapitala na rezultaty deyatel'nosti kompanii [The Influence of Intellectual Capital on the Results of the Company's Activities]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 8. Menedzhment – Herald of the St. Petersburg University. Series 8. Management*, 1, 27–55 [in Russian].
2. Biloshapka, V.A. (2011). *Transnatsionalni korporatsii v mizhnarodnomu biznesi* [Transnational

- corporations in the international business*]. Kyev: KNEU [in Ukrainian].
3. Boos, V. O. (2011). Ispolzovaniye ponyatiya entropii dlya opisaniya vliyaniya intellektualnogo kapitala na finansovyye rezultaty predpriyatiya [Using the concept of entropy to describe the impact of intellectual capital on the financial performance of an enterprise]. *Vestnik YuUrGU. Seriya: Ekonomika i menedzhment*. – *Herald of SUSU. Series: Economics and Management*, 28 (245), 12–16 [in Russian].
  4. Bruking, E. (2009). *Intellectual Capital: The Key to Success in the New Millennium*. L.N. Kovalik (Ed.). SPb.: Piter [in Russian].
  5. Vasilyev, V.S. (2010). Amerikanskaya politika v oblasti nauki [American policy in the field of science]. *SShA – Kanada: ekonomika. politika. kultura*. – *USA - Canada: economics, politics, culture*, 6, 20–24 [in Russian].
  6. Vetrova, E.N., & Kokovina, E.V. (2011). Otdelnyye aspekty upravleniya intellektualnym kapitalom organizatsii [Some aspects of the organization's intellectual capital management]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. – *Modern problems of science and education*, 5. Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4836> [in Russian].
  7. Goylo, V. (1998). Intellektualnyy kapital [Intellectual Capital]. *Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya – International Economics and International Relations*, 11, 68–75 [in Russian].
  8. Mazur, A.A., & Gagauz, I.E. (2009). *Sovremennyye innovatsionnyye struktury [Modern innovative structures]*. Kiyev-Kharkov [in Russian].
  9. Stanis, D.V. (2005). Intellektualnyy kapital kak faktor razvitiya korporativnykh otnosheniy v Rossii [Intellectual capital as a factor in the development of corporate relations in Russia]. *Vestnik RUDN. Seriya: Ekonomika – Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: The Economy*, 1, 37–45 [in Russian].
  10. Suprun, V.A. (2005). *Intellektualnyy kapital: glavnyy faktor konkurentosposobnosti ekonomiki v KhKhI veke [Intellectual capital: the main factor of the economy's competitiveness in the 21st century]*. M.: KomKniga [in Russian].
  11. Shkola, V.Yu., & Shcherbachenko, V.A. (2013). Upravleniye intellektualnym kapitalom predpriyatiya mashinostroitel'noy otrasli [Management of intellectual capital of the enterprise of machine-building branch]. *Osnovy EUP – Fundamentals of EHR*, 4(10), 87–91 [in Russian].
  12. Corporate R&D spending hits record highs for the Top 1000, despite concerns of economic protectionism. (n.d.). *strategyand.pwc.com*. Retrieved from <https://www.strategyand.pwc.com/global/home/press/displays/2017-global-innovation1000-study> [in English].
  13. How much does your country invest in R&D? (n.d.). *uis.unesco.org*. Retrieved from <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending/> [in English].
  14. Laing, G., Dunn, J., & Lucas, S.H. (2010). Applying the VAIC model to Australian hotels. *Journal of Intellectual Capital*, 11(3), 269 – 283 [in English].
  15. Lev, B. (2000). New Math for a New Economy. *Fast Company*, 7 [in English].
  16. Pulic, A. (n.d.). VAIC – an accounting tool for IC management. *vaic-on.net*. Retrieved from www.vaic-on.net [in English].
  17. The 2017 Global Innovation 1000 study. Investigating trends at the world's 1000 largest corporate R&D spenders. (n.d.). *strategyand.pwc.com*. Retrieved from <https://www.strategyand.pwc.com/innovation1000> [in English].
  18. UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030. (n.d.). *unesdoc.unesco.org*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235406e.pdf> [in English].

Evelina Panchenko, Postgraduate

SHEE “Kyiv National Economic University Named after Vadym Hetman”, Kyiv, Ukraine

Mechanisms of Formation of Intellectual Capital in the Transnational Corporations

The modern practices of formation and accumulation of intellectual capital in transnational corporations are summarized. At the current stage of transnational companies' activity, the formation and the most efficient use of intellectual capital is a decisive factor in their long-term competitiveness, sustainable development. Proceeding from the fact that the structure of intellectual capital includes human, structural and organizational capital, we determine the most effective and demonstrative of capital - structural. The structural capital of the corporation includes patent activity and activities, research works, licenses, know-how, etc. The capital itself may be its own, or borrowed from external sources (purchase, lease, free access).

The article defines and analyzes the corporate expenses of the R&D in the country as well as the share of corporate expenses from the general ones. The volumes and dynamics of financing of transnational corporations of research and development are analyzed. The existing mechanisms of joint participation of corporations in scientific researches, volumes of trade in the results of intellectual activity are highlighted. Factors contributing to the significant dissemination of international strategic alliances, as a form of increasing the intellectual capital of transnational corporations are considered. The advantages and disadvantages of license

agreements of transnational corporations as an advantageous form of technology transfer and the commercialization of intellectual capital are explored.

It is substantiated that the formation of intellectual capital of corporations includes a wide range of mechanisms, focused primarily on the formation and provision of structural capital, as the most effective. It is determined that there are two key mechanisms for attracting intellectual capital - the formation of own and attracting from external sources. It is proved that most of transnational corporations use both mechanisms to maximize the efficient accumulation of intellectual capital and its using. Prospects for further research are the justification of the possibilities of using the experience of transnational corporations in national practice.

intellectual capital, transnational corporation, research and development (R&D), royalty, patents, know-how

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 330.4:378

JEL Classification I23; O3

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.75-86>

І. О. Царенко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Інтегральна оцінка рівня конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки: регіональний аспект

У статті розроблено методичний підхід до інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти на регіональному рівні. Здійснено інтегральне оцінювання конкурентоспроможності вищої освіти за регіонами України, за результатами якого запропоновано диференційовані заходи державного регуляторного впливу, запровадження яких дасть змогу забезпечити подолання існуючих територіальних асиметрій, підвищення ефективності функціонування закладів вищої освіти і конкурентоспроможності вищої освіти в умовах переходу до інноваційної моделі економіки України в цілому.

заклад вищої освіти, заклади вищої освіти, вища освіта, інтегральна оцінка, конкурентоспроможність, державне регулювання

И. А. Царенко, асп.

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Интегральная оценка уровня конкурентоспособности высшего образования Украины в условиях перехода к инновационной модели экономики: региональный аспект

В статье разработан методический подход к интегральной оценке уровня конкурентоспособности высшего образования на региональном уровне. Осуществлена интегральная оценка конкурентоспособности высшего образования по регионам Украины, по результатам которой предложены дифференцированные меры государственного регуляторного влияния, внедрение которых позволит обеспечить преодоление существующих территориальных асимметрий, повышения эффективности функционирования учреждений высшего образования и конкурентоспособности высшего образования в условиях перехода к инновационной модели экономики Украины в целом.

учреждение высшего образования, учреждения высшего образования, высшее образование, интегральная оценка, конкурентоспособность, государственное регулирование

Постановка проблеми. В сучасних умовах трансформаційної перебудови національної економіки загалом та вимог до інтеграції економічної системи у світовий простір особливої уваги зі сторони держави потребує система вищої освіти, адже на етапі дестабілізації усіх сфер суспільно-політичного та фінансово-економічного стану країни, катастрофічного зниження рівня життя, політичної та економічної криз, повсюдного відтоку «мізків» та підвищення міграційних потоків за кордон, сектор третинної освіти стає вкрай важливим, як один із ключових елементів досягнення довгострокових конкурентних переваг країною та каталізатора її подальшого розвитку.

Загалом вища освіта, як сфера економіки, є важливим пріоритетним важелем розвитку для будь-якої країни, адже відповідає за якість та конкурентоспроможність людських ресурсів національного господарства, які, в свою чергу, є одним з основних його ресурсів, особливо в умовах переходу до інноваційної моделі економіки. На сьогодні, в умовах сучасного інформаційного суспільства, саме інтелектуальна складова стає ключовою. Нині розвиток науки та освіти визначає, зокрема, можливість накопичення багатства країною та її суспільством. Отже, конкурентоспроможність вищої освіти – це індикатор успіху суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різноманітних теоретичних і прикладних аспектів розвитку вищої освіти України відображено в працях таких вчених, як: М.П. Вербового, О.І. Гонти, І.С. Каленюк [4], О.О. Кукліна [5], О.М. Левченка [7], Н.В. Ушенко [14], Н.І. Холявко [4; 16] та ін. Зокрема, аспекти інтеграції вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір досліджували І.С. Каленюк, О.І. Гонти, М.П. Вербовий, Н.І. Холявко [4]. О.М. Левченко вивчав особливості інноваційного виміру розвитку вищої освіти України: сучасні реалії та її перспективи [7]. В продовження даного напрямку наукового пошуку, варто відзначити, наукову працю Н.І. Холявко, яка присвячена сектору вищої освіти в системі інноваційного розвитку національної економіки [16]. Досить актуальним є дослідження Н.В. Ушенко щодо освітніх потреб в умовах розбудови економіки знань [14].

Аналізуючи дослідження та публікації, які стосуються оцінки конкурентоспроможності вищої освіти, варто зазначити, що більшість з них націлена на аналіз функціонування, в першу чергу, закладів вищої освіти, а не вищої освіти в цілому. Зокрема, теоретичні та методичні підходи до методів оцінки конкурентоспроможності закладів вищої освіти представлені в працях таких науковців, як: О.С. Гринькевич, О.З. Сорочак [2], С.А. Іващенко [3], М.В. Михайліченко [9], Т.М. Тардаскін [13], Ю.А. Філенко [15] та інших. Варто відзначити вагомий внесок І.Г. Карзун у проблематику дослідження розвитку системи закладів вищої освіти, яка розробила методичний підхід до інтегральної оцінки рівня інноваційного розвитку таких закладів на регіональному рівні [6].

Загалом, здійснення компаративного аналізу конкурентоспроможності вищої освіти України у територіальному розрізі є досить актуальним на етапі реформування сфери вищої освіти загалом та особливо гостро постає в умовах децентралізації влади, що вимагає урахування регіонального аспекту при розробці стратегії підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України. З огляду на це, виникає необхідність здійснення компаративної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти України у територіальному розрізі. Разом з тим, існуючі методи оцінки постійно доповнюються новими, з огляду на турбулентність ринкового середовища та викликам до змін. Одним із методів оцінки є інтегральний, який передбачає побудову єдиного інтегрального показника, що дає змогу об'єднати багато різних за назвами, одиницями виміру, значущістю та іншими характеристиками чинників, з метою ухвалення остаточного управлінського рішення щодо рівня конкурентоспроможності вищої освіти.

Таким чином, відсутність єдиної методики оцінювання конкурентоспроможності вищої освіти викликає ряд суперечностей в її оцінці, тому виникає необхідність формування інтегральної методики, яка була б найбільш оптимальною для здійснення оцінювання рівня конкурентоспроможності вищої освіти України в цілому та аналізу регіональних диспропорцій у рівні конкурентоспроможності вищої освіти в країні.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є обґрунтування науково-методичного підходу щодо здійснення інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах переходу до інноваційної

моделі економіки на регіональному рівні, його практична апробація та розробка відповідних рекомендацій для груп регіонів. Для досягнення даної мети необхідно вирішити наступні завдання: по-перше, визначити доцільність використання інтегральних показників під час компаративного аналізу конкурентоспроможності вищої освіти; по-друге, розробити інтегральний показник компаративного аналізу конкурентоспроможності вищої освіти, який був би економічно обґрунтованим та простим у застосуванні для надання відповідних рекомендацій щодо побудови механізму посилення конкурентоспроможності вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Інтегральна система конкурентоспроможності вищої освіти дозволяє як кількісно, так і якісно охарактеризувати основні тенденції в розвитку регіону, вказує на слабкі місця, які необхідно усунути з ціллю покращення його рейтингу.

Термін «інтегральний» передбачає об'єднання, унаслідок чого з'являються нові якості та ознаки. Комплексна інтегральна оцінка в багатьох випадках визначається як єдина можлива, оскільки внаслідок проведення різних видів аналізу отримують великі масиви різнопланової інформації, оцінка якої в сукупності досить проблематична, а побудова єдиного інтегрального показника дає можливість урахувати вплив різноманітних чинників на економічні процеси. Переваги інтегрального методу оцінки полягають у тому, що він дає змогу усунути неоднозначність оцінки впливу чинників і отримати найбільш точний результат [1, с. 137]. До того ж, моделювання інтегрального показника припускає дослідження системи показників, що лежать в основі оцінки, а висновки, отримані на основі інтегрального показника, хоча і мають орієнтований характер, виконують допоміжну роль визначення характеру змін у результатах функціонування вищої освіти України.

До переваг інтегрального методу оцінки конкурентоспроможності вищої освіти слід віднести таке:

- простота розрахунків;
- доступність інформації;
- можливість однозначної інтерпретації отриманих результатів.

Серед недоліків виділяють такі:

- складність установа рівня значущості показників, які включені до інтегрального показника ефективності;
- обов'язкова умова врахування особливостей сфери та галузі функціонування;
- статичність оцінки та вірогідність результату протягом певного періоду часу;
- оцінка за певний період часу для середовища, де функціонує об'єкт;
- необхідність визначення еталона та отримання необхідних даних.

Аналізуючи праці науковців та практиків у сфері управління, можна відмітити, що метод інтегрованих індикаторів стає все більш популярним. Зведення ряду показників в єдиний інтегральний показник дає можливість здійснення повноцінних висновків щодо розвитку досліджуваних процесів в межах регіонів, поліпшення чи погіршення ситуації в аналізованому періоді. Зведений індикатор, як результат, дає можливість зробити висновки, отримані на базі інтегрального показника, що носять орієнтовний характер, який сприяє визначенню місця регіону в сукупності порівнюваних об'єктів.

З огляду на те, що компаративний аналіз буде проведений в територіальному розрізі країни, тобто за регіонами, які в своєму розвитку досить сильно відрізняються один від одного, доцільно запропонувати алгоритм здійснення такого аналізу (рис. 1). Виходячи з указаних обмежень та враховуючи необхідність взаємозв'язку показників функціонування вищої освіти, під час розробки інтегрального показника рівня конкурентоспроможності вищої освіти слід врахувати одночасно декілька комплексних

показників, які характеризують окремі сторони її функціонування.

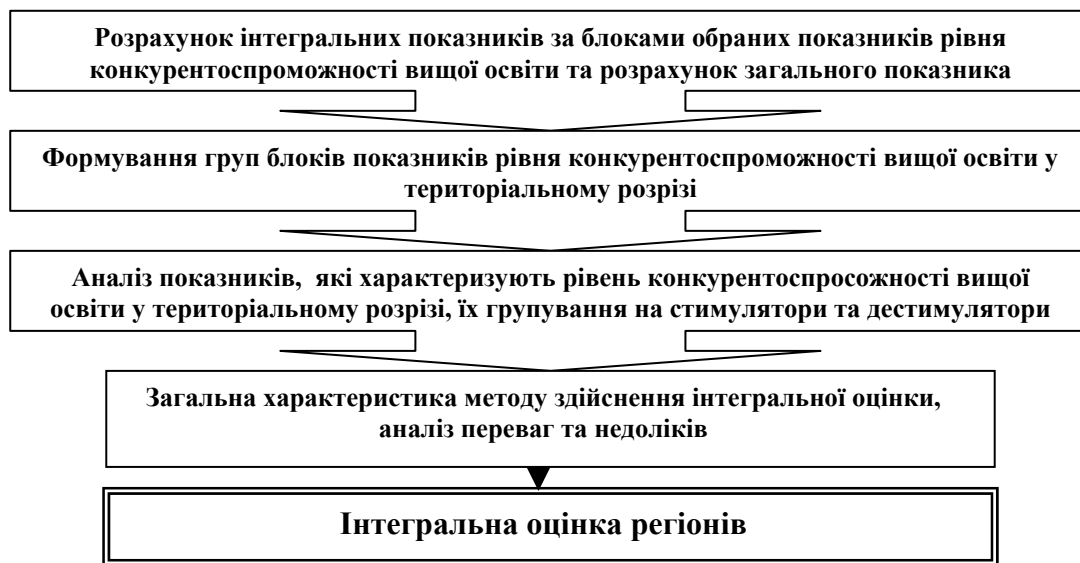

Рисунок 1 – Алгоритм інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти у територіальному розрізі

Джерело: розроблено автором.

За методологією інтегральної оцінки визначаємо середнє значення по кожному блоку показників згідно визначених стимуляторів та дестимуляторів за такими формулами (1; 2):

для показників стимуляторів:

$$R = (Y - Y_{min}) / (Y_{max} - Y_{min}), \quad (1)$$

для показників дестимуляторів:

$$R = (Y_{max} - Y) / (Y_{max} - Y_{min}), \quad (2)$$

де R – значення показника блоку показників інтегральної оцінки;

Y, Y_{max}, Y_{min} – поточне, мінімальне та максимальне значення показника блоку показників.

Потім для кожного регіону в межах кожного блоку обчислюється середнє значення інтегрального показника за наступною формулою (3):

$$W = (Y_i + \dots + Y_n) / I, \quad (3)$$

де W – середнє значення інтегрального показника;

$Y_i; Y_n$ – значення регіону по показниках відповідного блоку показників;

I – кількість показників відповідного блоку показників.

Отримані в такий спосіб середні значення інтегрального показника по кожному з блоків показників дадуть змогу провести загальну їх інтегральну оцінку за формулою, що подана нижче (4):

$$IP = (W_i + \dots + W_n) / X, \quad (4)$$

де IP – показник інтегральної оцінки;

$W_i; W_n$ – сума середніх значень інтегрального показника по кожному блоку показників;

X – кількість блоків показників інтегральної оцінки.

Таким чином, метою даної інтегральної оцінки є необхідність порівняння усіх регіонів України за рівнем конкурентоспроможності вищої освіти за даними 2016 року

загалом та частково у зв'язку з відсутністю даних по деяким показникам, що є зонами проведення антитерористичної операції, а саме: частини території Луганської та Донецької областей.

Інтегральний показник являє собою підсумок комплексної оцінки діяльності регіонів, отриманий шляхом часткового розрахунку та дослідження системи статистичних показників, які характеризують рівень конкурентоспроможності вищої освіти України. Для практичної реалізації методики інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти необхідно, перш за все, провести обґрунтування системи показників, за якими буде здійснено оцінку результатів діяльності регіонів; здійснюється збір статистичної інформації, необхідної для розрахунку цих показників; формується матриця початкових даних, до якої заносяться всі показники, що характеризують діяльність кожного регіону у спектрі компаративної оцінки рівня конкурентоспроможності вищої освіти (рис. 2).

Вирахуване середнє значення по кожному блоку показників дає можливість розрахувати загальну інтегральну оцінку дослідження (табл. 1).

Таблиця 1 – Інтегральна оцінка рівня конкурентоспроможності вищої освіти України

Регіони країни	Середнє значення блоку показників					Інтегральна оцінка
	Блок 1	Блок 2	Блок 3	Блок 4	Блок 5	
<i>Вінницька</i>	0,29	0,21	0,36	0,25	0,44	0,31
<i>Волинська</i>	0,34	0,21	0,36	0,04	0,50	0,29
<i>Дніпропетровська</i>	0,43	0,21	0,39	0,29	0,53	0,37
<i>Донецька</i>	0,26	0,21	0,41	0,13	0,39	0,28
<i>Житомирська</i>	0,30	0,21	0,18	0,03	0,45	0,23
<i>Закарпатська</i>	0,17	0,21	0,31	0,12	0,33	0,23
<i>Запорізька</i>	0,48	0,21	0,26	0,22	0,27	0,29
<i>Івано-Франківська</i>	0,18	0,21	0,35	0,29	0,26	0,26
<i>Київська</i>	0,47	0,21	0,14	0,02	0,49	0,27
<i>Кіровоградська</i>	0,33	0,21	0,30	0,07	0,53	0,29
<i>Луганська</i>	0,34	0,21	0,32	0,08	0,31	0,25
<i>Львівська</i>	0,31	0,21	0,45	0,28	0,40	0,33
<i>Миколаївська</i>	0,33	0,21	0,26	0,18	0,41	0,28
<i>Одеська</i>	0,30	0,21	0,37	0,45	0,35	0,34
<i>Полтавська</i>	0,39	0,21	0,41	0,23	0,32	0,31
<i>Рівненська</i>	0,45	0,21	0,23	0,06	0,36	0,26
<i>Сумська</i>	0,37	0,21	0,42	0,25	0,43	0,34
<i>Тернопільська</i>	0,32	0,21	0,31	0,27	0,39	0,30
<i>Харківська</i>	0,36	0,21	0,55	0,60	0,62	0,47
<i>Херсонська</i>	0,33	0,21	0,19	0,03	0,27	0,21
<i>Хмельницька</i>	0,37	0,21	0,28	0,02	0,34	0,24
<i>Черкаська</i>	0,35	0,21	0,28	0,13	0,23	0,24
<i>Чернівецька</i>	0,26	0,21	0,50	0,24	0,39	0,32
<i>Чернігівська</i>	0,32	0,21	0,16	0,00	0,35	0,21
<i>м. Київ</i>	0,60	0,21	0,77	0,80	0,51	0,58

Джерело: сформовано автором на основі власних розрахунків

З метою визначення інтегрального індексу рівня конкурентоспроможності вищої освіти України є доцільним здійснення оцінки вагових значень кожної зі складових, що безпосередньо входять до результуючого інтегрального показника, використовуючи; метод експертних оцінок [8, с. 190]. Для визначення вагових коефіцієнтів було обрано метод прямої розстановки та сформовано групу з десяти експертів у галузі вищої освіти різних регіонів України, що мають досвід роботи на посаді не менше п'яти років та закордонні стажування. За методом прямої розстановки були одержані відповідні вагові коефіцієнти для компонент інтегральної оцінки.

Статистична обробка надійності результатів експертного оцінювання потребує обчислення ступеня узгодженості думок експертів, мірою якої слугує коефіцієнт конкордації, який є доцільним розрахувати за допомогою програми STATISTICA 12.0. В результаті розрахунків коефіцієнт конкордації Кендалла дорівнює 0,86, що може свідчити про досить високий ступінь узгодженості думок експертів щодо значущості обраних компонент та, відповідно, отриманих результатів.

Інтегральна оцінка в цілому (табл. 1) дозволяє зробити висновки про суттєву диференціацію регіонів країни за більшістю досліджуваних показників (рис. 2). Чим вищий показник інтегральної оцінки, тим ефективніше здійснюється підготовка майбутніх спеціалістів та створюються умови для комерціалізації науково-дослідної роботи.

Крім того, для більшої інформативності отриманих результатів пропонується поділити регіони за рівнем конкурентоспроможності вищої освіти України на групи. Приблизна кількість інтервалів (груп) може бути визначена за формулою: $k = \sqrt{N}$, де N - число дослідів чи вимірів величини.

Отже, доцільно виокремити п'ять груп регіонів ($k = \sqrt{25} = 5$). Для визначення ширини інтервалу використовуємо таку залежність (ширину інтервалів приймаємо рівною): $h = R / k$, де R – різниця між максимальним та мінімальним значеннями. Отже, $h = (0,58 - 0,21) / 5 = 0,074$. Тоді межі інтервалів становлять відповідно: 0,21-0,28, 0,28-0,36, 0,36-0,43, 0,43-0,51, 0,51-0,58. Оскільки межі інтервалів збігаються, то для виключення невизначеності віднесення межових значень ознаки до той чи іншої групи використовуємо правило: ліве число не включає в себе значення ознаки, праве включає. Всі інтервали у даному випадку будуть закритими.

Тоді за рівнем конкурентоспроможності вищої освіти регіони України можна згрупувати таким чином (рис. 3):

- найнижчий рівень (0,21...0,28): Херсонська, Чернігівська, Закарпатська, Житомирська, Черкаська, Хмельницька, Луганська, Івано-Франківська, Рівненська та Київська області.
- низький (0,28...0,36): Миколаївська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Волинська, Тернопільська, Вінницька, Полтавська, Чернівецька, Львівська, Сумська, Одеська області.
- середній (0,36...0,43): Дніпропетровська область;
- високий (0,43...0,51): Харківська область;
- найвищий (0,51...0,58): м. Київ.

ПОКАЗНИКИ ЗДІЙНЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

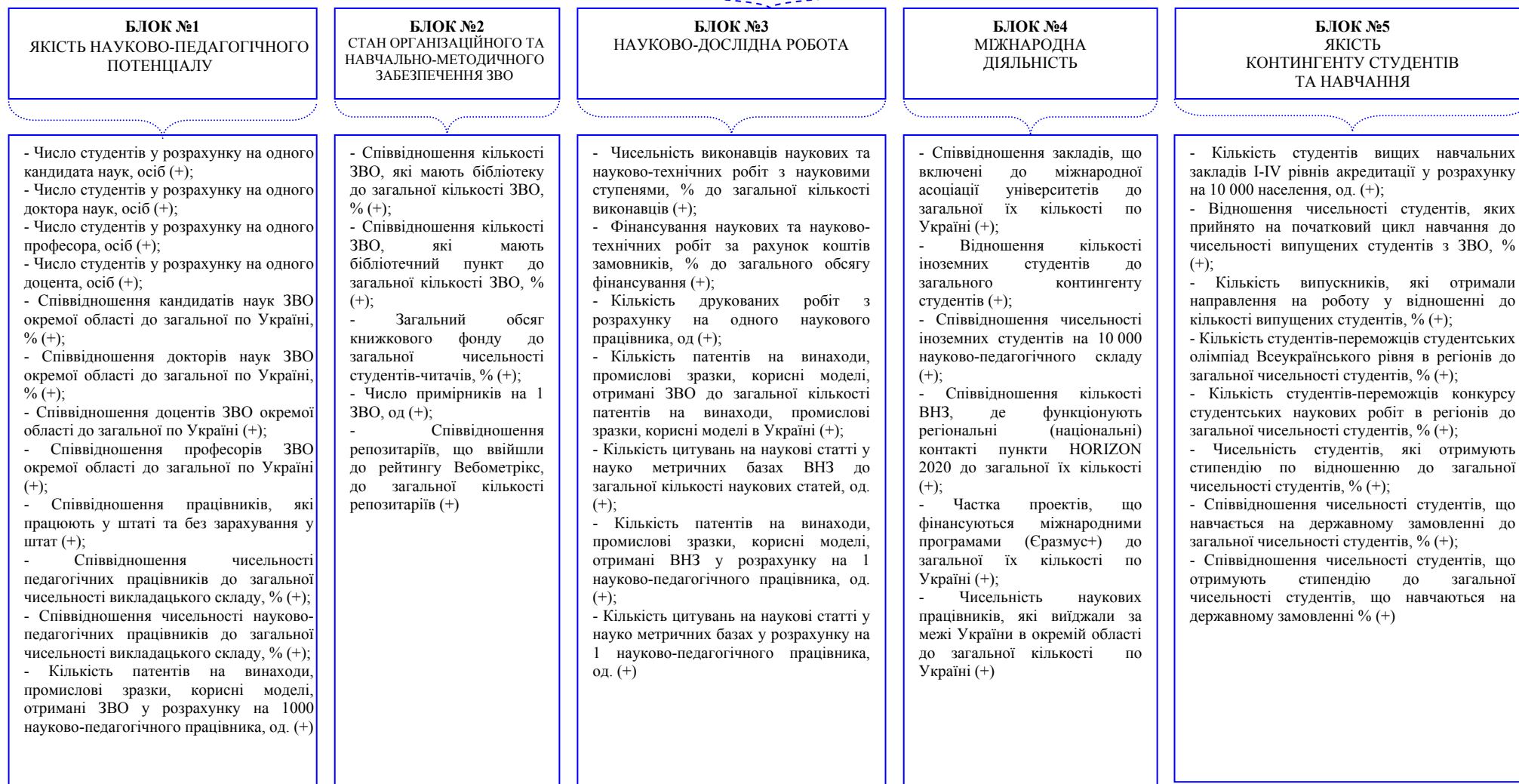

Рисунок 2 – Схема показників інтегрального оцінювання рівня конкурентоспроможності вищої освіти України

Джерело: складено автором.

(+) – стимулятор; (-) – дестимулятор

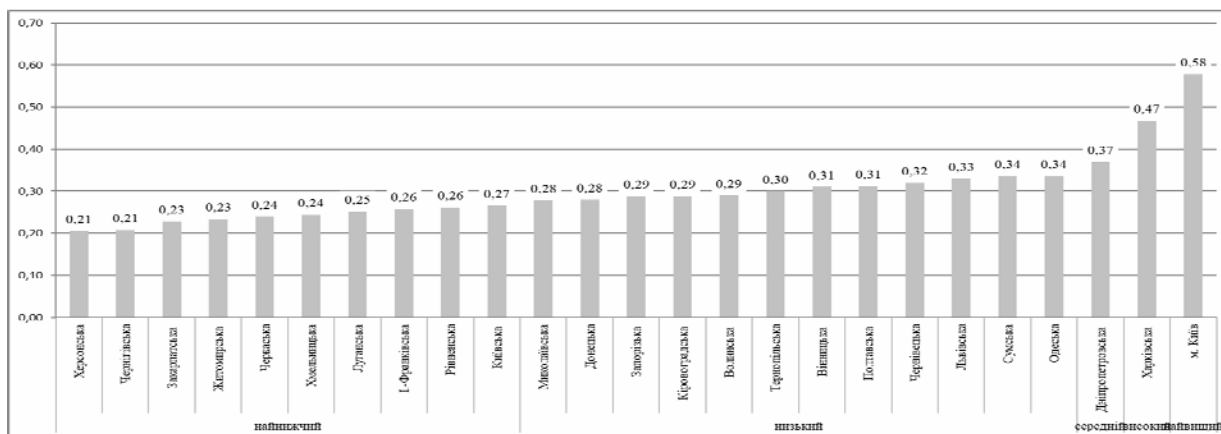

Рисунок 3 – Інтегральна оцінка рівня конкурентоспроможності вищої освіти України регіонів України в 2016 році

Джерело: побудовано автором за результатами розрахунків, вихідними даними до яких послуговували дані Державної служби статистики України та наказів Міністерства освіти і науки України [10;11;12].

Виходячи з результатів інтегральної оціни визначаємо групи регіонів з найвищим, високим, середнім, низьким та найнижчим рівнем конкурентоспроможності вищої освіти України, що є підставою для розробки диференційованих заходів державного регуляторного впливу на них (табл. 2).

Таблиця 2 – Розподіл регіонів України за рівнем конкурентоспроможності вищої освіти України

Групи регіонів	Рекомендації щодо поліпшення рівня конкурентоспроможності вищої освіти
Найнижчий рівень (0,21...0,28): Херсонська, Чернігівська, Закарпатська, Житомирська, Черкаська, Хмельницька, Луганська, Івано-Франківська, Рівненська та Київська області	1. Сприяти покращенню організаційно-методичного забезпечення, поповненню бібліотечних фондів. 2. Забезпечити створення бібліотечних репозитаріїв та контроль із їх наповнення. 3. Створити сприятливі умови для залучення професорсько-викладацького складу до грантової участі на фінансування науково-дослідної роботи. 4. Створити сприятливі умови для залучення підприємств до впровадження інноваційної діяльності та передових технологій, відкривання науково-дослідних лабораторій. 5. Залучення підприємств для роботи зі студентами шляхом активізації практичної діяльності, що покращить їх знання. 6. Залучення закладів вищої освіти до міжнародної діяльності, активізація мобільності. 7. Створити сприятливі умови для професорсько-викладацького складу з активізації науково-дослідної роботи.
Низький (0,28...0,36): Миколаївська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Волинська, Тернопільська, Вінницька, Полтавська, Чернівецька, Львівська, Сумська, Одеська області	1. Реалізація кадрової політики закладів вищої освіти щодо поліпшення якісного складу професорсько-викладацького складу та укомплектування кафедр науково-педагогічними кадрами, академічно та професійно кваліфікованими, постійне підвищення рівня їх кваліфікації та професійної компетентності. 2. Створити сприятливі умови для залучення коштів на оновлення організаційно-методичного забезпечення. 3. Створити сприятливі умови для професорсько-викладацького складу з поширення та активізації науково-дослідної роботи. 4. Створення науково-дослідних лабораторій для апробації нових ідей. 5. Залучення закладів вищої освіти до міжнародної діяльності. 6. Заохочення професорсько-викладацького складу до академічної мобільності, наукових стажувань.

Продовження таблиці 2

Середній (0,36...0,43): Дніпропетровська область	1. Оптимізація обсягів прийому на навчання, активне посилення профорієнтаційної роботи, розширення ступеневої підготовки фахівців. 2. Заохочувати професорсько-викладацький склад до здійснення науково-дослідної роботи; створення умов та поширення інформації щодо грантової підтримки таких досліджень закордоном, створення проектних офісів. 3. Спрямувати та сприяти встановленню кооперації закладів вищої освіти з підприємствами регіону. 4. Прискорити інтеграцію закладів вищої освіти в міжнародний простір. 5. Оновлення організаційно-технічного забезпечення закладів вищої освіти. 6. Активізація роботи з розробки репозитарію та наповнення їх бібліотечними фондами та наукових публікація професорсько-викладацького складу.
Високий (0,43...0,51): Харківська область	1. Забезпечення розвитку наукової діяльності з наближенням його до параметрів дослідницького закладу вищої освіти, що сприятиме підвищенню науково-дослідної роботи та залученню фінансування. 2. Створення репозитарію бібліотечних фондів, що надасть можливість покращити доступ до інформації та наповнить його обсяг. 3. Сприяти реалізації наукових розробок, шляхом впровадження державної підтримки, встановлення прямих контактів з підприємствами, які мають потреби в таких розробках. 4. Заохочувати заклад вищої освіти до входження в міжнародні асоціації студентів. 5. Заохочувати професорсько-викладацький склад до написання наукових публікацій, поширені наукових ідей та їх комерціалізації.
Найвищий (0,51...0,58): м. Київ	1. Забезпечення участі професорсько-викладацького складу у різного роду дослідженнях закордоном, сприяти їх академічній мобільності. 2. Створення умов щодо забезпечення активізації процесу академічної мобільності серед студентів. 3. Заохочувати заклад вищої освіти до впровадження моделей якості з метою поліпшення їх діяльності та входження в міжнародні рейтингові системи. 4. Заохочувати заклад вищої освіти до входження в міжнародні асоціації студентів. 5. Підтримувати талановитих студентів та професорсько-викладацький склад, який працює з даною категорією молоді. 6. Створення сприятливих умов для виникнення дослідницьких центрів, поширення, на базі ЗВО, інноваційно-інтегрованих структур. 7. Заохочувати професорсько-викладацький склад у заявленні патентів на винаходи, промислові зразки, корисні моделі тощо.

Джерело: розроблено автором за даними з використанням даних [10; 11; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтегральна система конкурентоспроможності вищої освіти дозволяє як кількісно, так і якісно охарактеризувати основні тенденції в розвитку вищої освіти регіону, вказує на слабкі місця, які необхідно усунути з метою покращення його рейтингу. За результатами розробки інтегрального показника конкурентоспроможності вищої освіти та здійснення відповідного інтегрального оцінювання за регіонами України можна констатувати наявну суттєву диференціацію регіонів України за більшістю досліджуваних показників, які були обрані для характеристики рівня конкурентоспроможності вищої освіти. Було виокремлено п'ять груп регіонів: з найвищим, високим, середнім, низьким та найнижчим рівнем конкурентоспроможності вищої освіти України, що стало підставою для розробки диференційованих заходів державного регуляторного впливу на них. Розроблення рекомендацій для регіонів України щодо підвищення рівня конкурентоспроможності вищої освіти України відповідно до приналежності області до відповідної групи повинно забезпечити підвищення ефективності функціонування вищої освіти кожного з регіонів України та вищої освіти в цілому. Запропоновано диференційовані заходи державного регуляторного впливу, запровадження яких дасть змогу забезпечити подолання існуючих територіальних асиметрій, підвищення ефективності функціонування закладів вищої освіти і конкурентоспроможності вищої

освіти в умовах переходу до інноваційної моделі економіки України в цілому. Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є розробка шляхів вдосконалення державного механізму регулювання конкурентоспроможністю вищої освіти України.

Список літератури

1. Баканов М.И. Теория экономического анализа [Текст] / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 201 с.
2. Гринькевич О.С. Застосування теорії нечітких множин у рейтинговій оцінці конкурентоспроможності ВНЗ [Текст] / О.С. Гринькевич, О.З. Сорочак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ek/2011_1-3/9.pdf
3. Иващенко С.А. Маркетинговые стратегии и конкурентоспособность вуза [Текст] : монография / С.А. Иващенко. – Ростов-на-Дону: Ростовский гос. экон. ун-т «РИНХ», 2006. – 205 с.
4. Каленюк І.С. Інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір: економічний вимір: монографія [Текст] / І.С. Каленюк, О.І. Гонга, М.П. Вербовий, Н.І. Холявко; За заг. ред. д.е.н., проф. Каленюк І.С. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – 165 с.
5. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : монографія [Текст] / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. – К. : Знання, 2012. – 343 с. – (Сучасна наука).
6. Карзун І.Г. Інтегральна оцінка рівня інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти [Текст] / І. Г. Карзун // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво – 2016. – № 3 (90). – С. 3–7.
7. Левченко О.М. Інноваційний вимір розвитку вищої освіти України: сучасні реалії та перспективи: колективна монографія [Текст] / [За заг. ред. д.е.н., проф. О.М. Левченка]. – Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2015. – Ч. I. – 580 с.
8. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку : монографія [Текст] / О.М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2009. – 375 с.
9. Михайліченко М.В. Рейтингування як механізм оцінювання якості освітніх послуг [Електронний ресурс] / М.В. Михайліченко. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/282/1/31.pdf>
10. Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.07.2017 № 1098 «Про підсумки Всеукраїнської студентської олімпіади 2016/2017 навчального року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2017/08/02/nakaz-mon-vid-31-072017-1098-pro-pidsumky-vseukrajinskoji-studentskoji-olimpiady-2016-2017-navchalnoho-roku/>
11. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2017 №1038 «Про підсумки Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2016/2017 навчальному році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2017/07/20/nakaz-mon-vid-14-07-2017-1038-pro-pidsumky-vseukrajinskoho-konkursu-studentskyh-naukovykh-robit-z-prirodnych-tyehniknyh-ta-humanitarnykh-nauk-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/>
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Тардаскіна Т.М. Складові конкурентоспроможності ВНЗ та визначення методів її оцінки [Електронний ресурс] / Т.М. Тардаскіна, І.Г. Зубкова – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/6_135194.doc.htm
14. Ушенко Н.В. Освітні потреби в умовах розбудови економіки знань [Текст] / Н.В. Ушенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 4 (70). – С. 22–31.
15. Филенко Ю. А. Региональные аспекты конкурентоспособности вуза [Текст] / Ю.А. Филенко // Вестник Новосибирского государственного университета. Сер. Социально-экономические науки. – 2009. – № 3. – С. 88–92.
16. Холявко Н.І. Сектор вищої освіти в системі інноваційного розвитку національної економіки [Текст] / Н.І. Холявко. // Економіка і управління. – 2014. – №1. – С. 33–37.
17. Levchenko O.M. The impact of higher education on national economic and social development: comparative analysis [Text] / Levchenko O.M., Levchenko A.O., Horpynchenko O.V., Tsarenko I.O. // Journal of Applied Economic Sciences. – 2017. – Vol. XII, No. 3(49). – P. 850–862.

References

1. Bakanov, M.I., & Sheremet, A.D. (2000). *Teoriya ekonomicheskogo analiza [Theory of Economic Analysis]*. M.: Finansy i statistika [in Russian].
2. Hrynkevych, O.S., & Sorochak, O.Z. (2011). Zastosuvannya teorii nechitkykh mnozhyn u reitynhovii

- otsyntsi konkurentospromozhnosti VNZ [Application of the theory of fuzzy sets in the rating evaluation of the competitiveness of universities]. *archive.nbuv.gov.ua* Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ek/2011_1-3/9.pdf [in Ukrainian].
3. Ivaschenko, S.A. (2006). *Marketingovyie strategii i konkurento-sposobnost vuza: monografiya [Marketing Strategies and Competitive Ability of the University: Monograph]*. Rostov-na-Donu: Rostovskiy gos. ekon. un-t «RINH» [in Russian].
4. Kaleniuk, I.S., Honta, O.I., Verbovyi, M.P., & Kholiavko, N.I. (2011). *Intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeyskyi ta svitovyi osvutnii prostir: ekonomichnyi vymir: monohrafiia [Integration of Higher Education of Ukraine into European and World Educational Space: Economic Dimension: Monograph]*. I.S. Kaleniuk (Ed.). Chernihiv: RVC "Desnianskaya Pravda".
5. Kaleniuk, I.S., & Kuklin, O.V. (2012). *Rozvytok vyshchoi osvity ta ekonomika znan : monohrafiia [Higher education development and knowledge economy: monograph]*. I.S. Kaleniuk (Ed.). K.: Znannia. (Suchasna nauka).
6. Karzun, I.H. (2016). *Intehralna otsinka rivnia innovatsiinoho rozvytku systemy zakladiv vyshchoi osvity [Integral Assessment of the Level of Innovation Development of the System of Higher Education]*. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and Regions. Series: Economics and Business*, 3 (90), 3–7 [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M. (Eds). (2016). *Innovative dimension of the development of higher education in Ukraine: current realities and perspectives: collective monograph*. Kirovohrad: Eksklyuzyv-System. (Vol. S). *dspace.kntu.kr.ua*. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/6214> [in Ukrainian].
8. Levchenko, O.M. (2009). *Profesionalnyi potentsial: rehuliatorni mekhanizmy innovatsiinoho rozvytku : monohrafiia [Professional potential: regulatory mechanisms of innovation development: monograph]*. Kirovohrad: RCD [in Ukrainian].
9. Mykhailichenko, M.V. (n.d.). *Reitynhuvannia yak mekhanizm otsiniuvannia yakosti osvutnykh posluh [Rivals as a mechanism for assessing the quality of educational services]*. *enpuir.npu.edu.ua*. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/282/1/31.pdf> [in Ukrainian].
10. Nakaz MON vid 31.07.2017 № 1098 "Pro pidsumki vseukrayinskoyi studentskoyi olimpiadi 2016/2017 navchalnogo roku" [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 31.07.2017 № 1098 "On the results of the All-Ukrainian Student Olympiad 2016/2017 academic year"]. *imzo.gov.ua*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/2017/08/02/nakaz-mon-vid-31-072017-1098-pro-pidsumky-vseukrajinskoji-studentskoji-olimpiady-2016-2017-navchalnogo-roku/> [in Ukrainian].
11. Nakaz MON vid 14.07.2017 №1038 "Pro pidsumki vseukrayinskogo konkursu studentskih naukovih robIt z prirodnichih, tehnlchnih ta gumanItarnih nauk u 2016/2017 navchalnomu rotsi" [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 14.07.2017, №1038 "On the results of the All-Ukrainian contest of student scientific works on natural, technical and humanitarian sciences in the 2016/2017 academic year"]. *imzo.gov.ua*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/2017/07/20/nakaz-mon-vid-14-07-2017-1038-pro-pidsumky-vseukrajinskoho-konkursu-studentskyh-naukovyh-robit-z-pryrodnychyh-tehnichnyh-ta-humanitarnyh-nauk-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/> [in Ukrainian].
12. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Tardaskina, T.M., & Zubkova, I.H. (2013). *Skladovi konkurentospromozhnosti VNZ ta vyznachennia metodiv yii otsinky [Components of the Competitiveness of the University and the Establishment of Methods for its Evaluation]*. *rusnauka.com*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Economics/6_135194.doc.htm [in Ukrainian].
14. Ushenko, N.V. (2013). *Osvitni potreby v umovakh rozbudovy ekonomiky znan [Educational Needs in Developing Knowledge Economy]*. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Chernihiv State Technological University*, 4 (70), 22–31 [in Ukrainian].
15. Filenko, Yu.A. (2009). *Regionalnyie aspektyi konkurentospobnosti vuza [Regional aspects of the competitiveness of the high school]*. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. Sotsialno-ekonomicheskie nauki – Bulletin of the Chernihiv State Technological University*, 3, 88–92 [in Russian].
16. Kholiavko, N.I. (2014). *Sektor vyshchoi osvity v systemi innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The Higher Education Sector in the System of Innovative Development of the National Economy]*. *Ekonomika i upravlinnia – Economy and management*, 1, 33–37 [in Ukrainian].
17. Levchenko, O.M., Levchenko, A.O., Horpynchenko, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017) The impact of higher education on national economic and social development: comparative analysis. *Journal of Applied Economic Sciences. Vol. XII*, 3(49), 850 – 862 [in English].

Ihona Tsarenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Integral Evaluation of the Level of Competitiveness of Higher Education of Ukraine in the Context of the Transition to an Innovative Model of the Economy: the Regional Aspect

The paper deals with the issue of integral evaluation of the level of competitiveness of higher education of Ukraine in the context of the transition to an innovative model of the economy, in particular the regional aspect of the conducted result. The aim of this paper is to carry out an integrated evaluation of the level of competitiveness of higher education of Ukraine at the regional level and the development of the appropriate recommendations for each group of regions. The paper is developed the methodological approach to the conduction an integral evaluation of the level of competitiveness of higher education of Ukraine in the context of the transition to an innovative model of the economy, its regional aspect.

The works of domestic and foreign researchers in the field of the development of higher education and the carrying out an integral evaluation are analyzed by the author. It has been established, that there is no single method for evaluation the competitiveness of higher education in the territorial perspective, which is an urgent issue for make an analysis the regional disparities in the level of competitiveness of higher education in Ukraine. The scheme of indicators of the integrated evaluation of the level of competitiveness of higher education of Ukraine is formed. According to the results of the development of the integral indicator of the competitiveness of higher education and the implementation of an appropriate integrated assessment of the regions of Ukraine, it has been stated that there is a significant differentiation of the regions of Ukraine by the most of the studied indicators that were selected to characterize the level of competitiveness of higher education. An integral evaluation of the competitiveness of higher education by the regions of Ukraine was carried out, within the limits of which the Kherson region (0.21) received the lowest integrated score and the highest - Kyiv (0.58). Five groups of regions were distinguished: with the highest, high, middle, low and lowest level of competitiveness of higher education in Ukraine.

According to the obtained results, the differentiated measures of the state regulation was proposed, the implementation of which would allow to overcome the existing territorial asymmetries, improve the efficiency of higher education institutions and competitiveness of higher education in the transition to an innovative model of the Ukrainian economy as a whole. The prospect for further research is the development of ways of improving the state mechanism of regulation of the competitiveness of higher education in Ukraine.

higher education institutions, higher education, integral evaluation, competitiveness, state regulation

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК [331.522.4:339.137.2-048.32]:316.4

JEL Classification J24; O15; R11

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.87-95>**М. В. Семикіна**, проф., д-р екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***А. В. Семикіна**, канд. екон. наук*Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна***А. В. Мельнік**, асп.*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Людський капітал регіону: небезпека кадрових катастроф**

У статті розкрито сутність людського капіталу з обґрунтуванням ролі основних чинників його формування, використання та розвитку. На прикладі Кіровоградської області здійснено аналіз тенденцій демографічного розвитку та міграційного руху населення, особливостей розвитку та використання людського капіталу регіону. Розкрито витоки та небезпеку кадрових катастроф підприємств регіону в умовах вкрай низької оплати праці. Здійснено комплексну оцінку стану та перспектив формування людського капіталу регіону. Розроблено пропозиції щодо подолання виявлених негативних тенденцій у формуванні людського капіталу області, його розвитку та використанні в економіці регіону з урахуванням руху країни у напрямі євроінтеграції.

людський капітал, якість, демографічна криза, міграція, оплата праці, плинність кадрів, кадрова катастрофа, конкурентоспроможність, євроінтеграція

М. В. Семикина, проф., д-р экон. наук*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***А. В. Семикина**, канд. экон. наук*Одесский национальный экономический университет, г. Одесса, Украина***А. В. Мельник**, асп.*Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина***Человеческий капитал региона: опасность кадровых катастроф**

В статье раскрыта сущность человеческого капитала с обоснованием роли основных факторов его формирования, использования и развития. На примере Кировоградской области осуществлен анализ тенденций демографического развития и миграционного движения населения, особенностей развития и использования человеческого капитала в экономике региона. Раскрыты причины и опасность кадровых катастроф предприятий региона в условиях крайне низкой оплаты труда. Осуществлена комплексная оценка состояния и перспектив формирования человеческого капитала региона. Разработаны предложения по преодолению выявленных негативных тенденций в формировании человеческого капитала области, его развитии и использовании в экономике региона с учетом движения страны в направлении евроинтеграции.

человеческий капитал, качество, демографический кризис, миграция, оплата труда, текучесть кадров, кадровая катастрофа, конкурентоспособность, евроинтеграция

Постановка проблеми. Перспективи євроінтеграції ставлять перед Україною низку завдань, серед яких найбільш складними є формування людського капіталу з високою конкурентною якістю, збереження такого капіталу в інтересах ефективного використання в економіці країни. На тлі системної кризи у переважній більшості регіонів України і, зокрема в Кіровоградській області, набула гострої актуальності проблема демографічних та міграційних втрат людського капіталу. Як результат, підприємства потерпають від вкрай обмеженого притоку молоді робочої сили, від'їзду за кордон багатьох кваліфікованих працівників. Ознаки кадрових катастроф на українських підприємствах несуть загрози їх подальшому ефективному функціонуванню, стабільному розвитку економіки регіонів. Вивчення витоків кадрових

катастроф та розробка науково-практичних рекомендацій щодо їх попередження та подолання стають важливим завданням наукових пошуків, присвячених аспектам формування, використання та розвитку людського капіталу. Актуальність проблеми загострюється на тлі євроінтеграційних процесів, до яких залучається Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розвитку людського капіталу пов'язано передусім з іменами зарубіжних вчених Г. Беккера [14; 15], Т. Шульца [16; 17] та їх однодумців. В Україні дослідженням цих питань ґрунтовно займаються В. Антонюк [1; 4], О. Грішнова [2], Е. Лібанова [5], Д. Мельниченко [6] та інші. Втім назріла практична потреба у продовженні та поглибленні наукових досліджень в цьому напрямі для розробки адекватних управлінських рішень на регіональному рівні, що відповідатимуть інтересам розвитку економіки та добробуту населення і одночасно дозволять попередити або подолати явища кадрових катастроф на підприємствах. Йдеться, передусім, про пошук можливостей збереження людського капіталу регіонів, нарощування конкурентних переваг у продуктивних здібностях населення, знаннях та навичках у відповідності з вимогами міжнародного ринку праці.

Постановка завдання. Стаття ставить за мету поглибити розуміння сутності людського капіталу, з'ясувати особливості та перспективи його формування на прикладі Кіровоградської області з обґрунтуванням сутності та витоків кадрових катастроф на підприємствах і на цій основі розробити науково-практичні рекомендації щодо усунення або пом'якшення їх негативного впливу на функціонування економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз засвідчив, що появу категорії «людський капітал» в літературі найчастіше пов'язують з ім'ям американських дослідників Т. Шульца і Г. Беккера, які запропонували бачити в такому капіталі сукупність знань, здоров'я, навичок і досвіду, які використовуються для отримання доходу [15]. Г. Беккер розрахунками довів, що передусім освіта завдяки капіталовкладенням стає фундаментом збільшення доходів найманих працівників, роботодавців, держави [14; 15]. Т. Шульцем було обґрунтовано необхідність соціальних інвестицій освіті, у здоров'я населення, умови життя [16]. Ці ідеї отримали свій розвиток як у працях сучасних зарубіжних авторів, так і в публікаціях вітчизняних вчених.

Серед праць українських авторів найбільш відомими є монографії В. Антонюк, Л. Гальків, О. Грішнєвої, Е. Лібанової, О. Макарової, Л. Семів, В. Куценко, У. Садової, Л. Шаульської та ін. [1; 2; 3]. Автори велику увагу приділяють питанням збереження та розвитку людського капіталу, підвищенню його якості. Узагальнюючи наукову думку, розуміємо якість людського капіталу як наявність сукупності якісних характеристик, притаманних працівникам, які дозволяють ефективно реалізувати здібності до праці з отриманням доходу в умовах ринкового середовища. Йдеться, передусім, про стан здоров'я, рівень освітньо-професійного розвитку, наявність компетенцій, загальної культури, мотивованості, дисциплінованості, мобільності, творчих, підприємницьких здібностей, трудову та інноваційну активність, володіння іноземними мовами, комп'ютерними технологіями. Попит на конкретні якісні складові людського капіталу працівників визначається особливостями сучасних професій, специфікою вакантних робочих місць, проте, завдячуючи цілеспрямованому розвитку певних якостей, людина працевлаштовується і отримує дохід, чим забезпечується певний добробут, можливості подальшого самовдосконалення [10].

Узагальнюючи та розвиваючи наукову думку, трактуємо *людський капітал* як багаторівневу категорію, що відображає сукупність якісних характеристик людини, колективу працівників, зайнятого населення регіону, країни, що стосуються здатності до продуктивної праці, здібностей до освітньо-професійного розвитку, реалізація яких у трудовій діяльності забезпечує отримання доходу, сприяє підвищенню

конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, регіонів і країни загалом. При цьому якість людського капіталу розуміємо як сукупність характеристик здоров'я, тривалості життя, трудової активності, освіченості, наявності сучасних знань, умінь і навичок, здібностей до перенавчання, адаптації до змін, мобільності, які дозволяють найкращим чином реалізувати трудові потенції населення на ринку праці, забезпечуючи прогресивні зміни у розвитку економіки регіону (країни), доходах населення [7]. У свою чергу, конкурентною називаємо таку якість людського капіталу, яка задовольняє вимогам ринкового попиту і завдяки цьому приносить його власникам, а також підприємствам, регіону, країні, порівняно більший дохід в умовах конкурентного середовища.

Термін «кадрові катастрофи», що далі застосовується у статті, розуміємо як багатофакторне явище настання гострих кадрових ризиків, що супроводжуються для підприємств, регіону, країни людськими та фінансово-економічними втратами.

Сучасні дослідження засвідчують, що підприємства регіонів України сьогодні функціонують не лише в умовах системної кризи та озброєного конфлікту на сході країни, а й перебувають на порозі масштабної кадрової катастрофи [8]. Вчені справедливо підкреслюють, що важкими для сьогодення підприємств виявилися наслідки масштабної демографічної кризи, невдалої економічної та соціальної державної політики, неефективних реформ в освіті. Плинність кадрів, нестача якісного людського капіталу, низька конкурентна якість персоналу, масові звільнення кваліфікованих працівників, які обрали шлях працевлаштування за кордоном, – все це, як ніколи раніше, нині перешкоджає ефективній діяльності, зростанню доходу, уповільнює розвиток підприємств, економіки регіонів і країни в цілому.

Витоки кадрових катастроф на українських підприємствах потребують окремого розгляду, що ґрунтується на положеннях теорії людського капіталу.

Зосередимо увагу на окремих причинах масштабних людських втрат. Зауважимо, що населення України зменшується втричі швидшими темпами, ніж в Європі. Роки становлення ринкової економіки з непомірним зниженням рівня оплати праці і соціального захисту материнства, дитинства, малозабезпечених, пенсіонерів, зростаючого безробіття стали роками розгортання медико-демографічної і соціальної кризи. В наслідок цього відбувалося стрімке зниження народжуваності, зумовлене поширенням зубожіння населення, зростанням зареєстрованого і незареєстрованого безробіття, вкрай низьким рівнем пенсійного забезпечення. За умов поглиблення системної кризи в державі і озброєного конфлікту на сході країни відтворення населення стало ще більш проблематичним.

В Кіровоградській області проблема відтворення людського капіталу є особливо гострою. За даними Державної служби статистики України, чисельність населення Кіровоградщини порівняно з багатьма іншими регіонами України скорочується значно швидше. Тільки за 2000-2017 рр. населення зменшилося майже на 200 тис. осіб (втрати становлять понад 12 тис. осіб щорічно [13], що у 1,2 рази перевищує аналогічні середньоукраїнські показники) (рис. 1).

Серед причин втрат людського капіталу в регіоні слід відокремити такі: низька якість життя населення, поширена бідність, слабкий соціальний захист; низька якість медичного обслуговування, відсутність всеохоплюючої періодичної медичної діагностики населення усіх вікових груп; поширення нездорового способу життя (алкоголізм, наркоманія, проституція; гіподинамія, неувага до власного здоров'я); руйнація масової фізичної культури; нерозвинена культура праці та відпочинку; несприятлива екологічна ситуація; зниження якості їжі та питної води; нестача робочих місць з гідними умовами праці та її оплати [9].

Рисунок 1 – Динаміка кількості населення Кіровоградської області (тис. осіб)

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі [13].

З огляду на дані рис. 2, чисельність покоління батьків в Кіровоградській області не замінюється чисельністю покоління дітей, отже, кількість населення області зменшується.

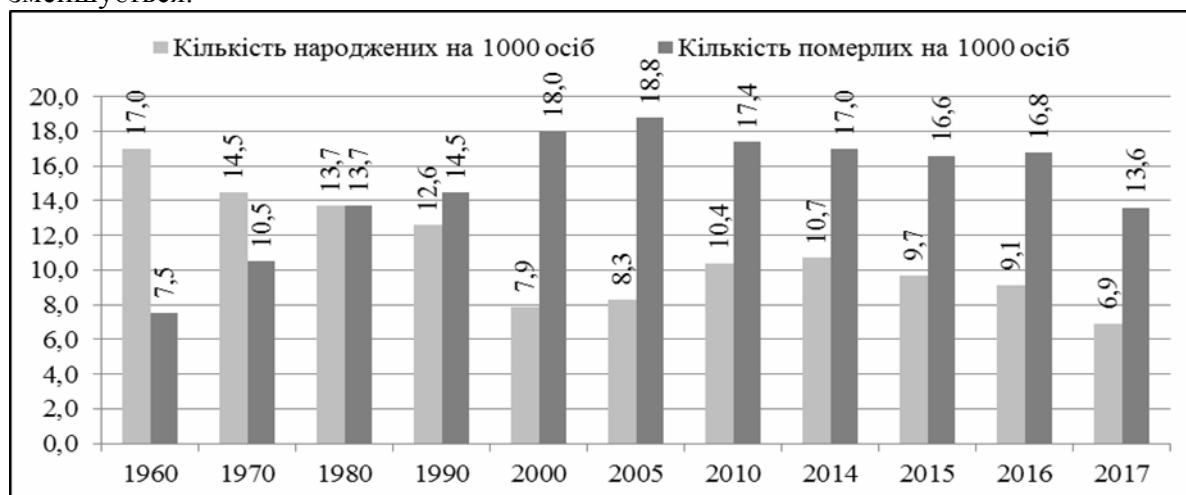

Рисунок 2 – Кількість народжених і кількість померлих в Кіровоградській області (на 1000 наявного населення)

Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі [12].

Низька народжуваність, надмірна смертність (особливо серед чоловіків працездатного віку), міграція за межі регіону (кількість вибулих переважає кількість прибулих щорічно в середньому більше, ніж на 1000 осіб), – все це кількісно зменшує людський капітал, який має працювати на економіку регіону сьогодні і подальшими роками. Причини ж надвисокої смертності і низької народжуваності в Кіровоградській області пов'язуємо з хронічним недоінвестуванням в людський капітал. За загальним індексом регіонального людського розвитку у 2016 р. Кіровоградська область посідає останнє, 20-е місце. Найбільше відставання від інших регіонів України спостерігається за показниками соціального середовища, відтворення населення, комфортності життя та добробуту. На нашу думку, саме асиметрія параметрів людського розвитку зумовлює відтік за межі регіону найбільш мобільних, енергійних, освічених молодих людей.

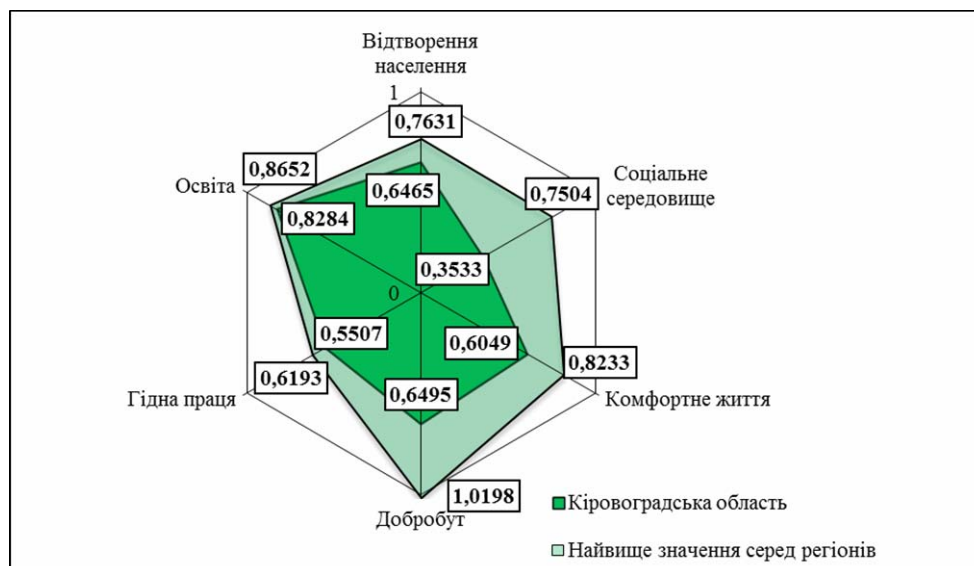

Рисунок 3 – Асиметрія параметрів людського розвитку Кіровоградської обл., 2016 р.
Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі [11].

Сучасні умови відтворення, використання та розвитку людського капіталу Кіровоградського регіону визначає низка несприятливих соціальних та економічних чинників. Йдеться про явища заборгованості з виплат заробітної плати, недовикористання робочого часу, вимушеної неповної зайнятості, низький рівень соціальної незахищеності працівників внаслідок низької оплати праці, обмежених соціальних гарантій, зростання виробничого травматизму і захворюваності у зв'язку із збереженням частки важкої фізичної праці у промисловому та аграрному секторах економіки, де вкрай повільно відбувається модернізація робочих місць, зберігається техніко-технологічна відсталість більшості підприємств.

Як наслідок, швидко погіршуються кількісно-якісні параметри людського капіталу: зростає захворюваність населення (хвороби серцево-судинної системи, туберкульоз, онкологічні захворювання тощо), знижуються продуктивність праці, трудова та інноваційна активність персоналу, посилюється дефіцит професійних кадрів, обмежується доступ до якісної освіти, зростає міграція за межі регіону – кількість вибулих переважає кількість прибулих щорічно в середньому більше, ніж на 1000 осіб (рис. 4). Українці масово їдуть за кордон навчатись, працювати, жити. В цьому сенсі перспективи євроінтеграції відкривають багато нових можливостей для енергійних, мобільних, освічених та мотивованих працівників, які залишають вітчизняні підприємства з неконкурентною оплатою праці.

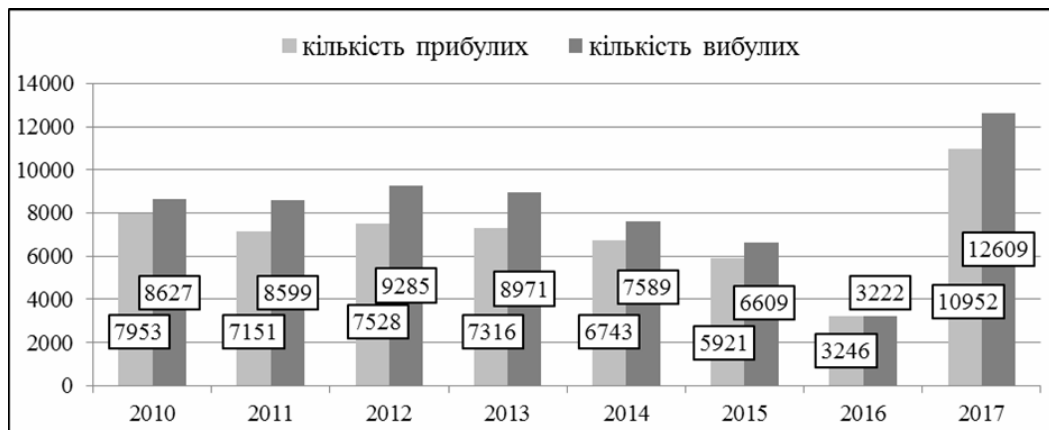

Рисунок 4 – Міграційний рух населення Кіровоградської обл. (2010-2017 рр., осіб)
Джерело: розраховано та побудовано авторами на основі [12].

На нашу думку, ознаки кадрових катастроф на підприємствах Кіровоградського регіону, пов'язані з погіршенням якості людського капіталу і дефіцитом людських ресурсів, пояснюються дією комплексу чинників, серед яких основними є: слабкість соціальної та демографічної політики держави, неефективність економічних реформ, інфляція, зниження реальних доходів від праці, обмеженість фінансування закладів освіти, медицини, соціальної сфери, звуження доступу населення до якісних освітніх та медичних послуг, війна на сході країни, масштабна корупція, неефективний мотиваційний менеджмент на підприємствах, низький рівень соціальної відповідальності власників підприємств.

За таких умов можна очікувати, що відток молоді за кордон зростатиме (особливо освіченої молоді) доти, поки оплата праці не зрівняється з можливістю заробітків в окремих європейських державах. Немає сумнівів в тому, що утримати освічену молодь в межах регіону можливо лише за рахунок створення на підприємствах сучасних робочих місць з конкурентною оплатою праці, підвищення соціально-економічної привабливості регіону, подолання відставання від інших регіонів України за показниками соціального середовища, комфортності життя та добробуту.

Слід враховувати, що в сучасному світі кращі перспективи і конкурентні можливості розвитку мають ті країни або регіони, де пріоритетом є людський капітал, де приділяється постійна увага інвестуванню в здоров'я, освіту, професійний розвиток населення. Там, де цього не відбувається, має місце відставання за темпами економічного та інноваційного розвитку, зниження конкурентоспроможності підприємств, регіонів, країни, погіршення якості людського життя, внаслідок чого зростають міграції, кількісно-якісні втрати людського капіталу, що загрожує безпеці країни.

Поділяємо висновки Е. Лібанової, провідного демографа України, в тому, що втрати людського капіталу можна знизити завдяки цілеспрямованим заходам щодо підвищення народжуваності. Цього можна досягти за рахунок збільшення соціальних виплат, розвитку системи дитячих дошкільних установ, надання жінкам реальних можливостей працювати і займатися дітьми, сім'єю (дистанційна, неповна зайнятість). Завдяки цьому можна отримати швидкий ефект у наращуванні людського капіталу, але він буде короткочасним. Довготривалий результат, на думку Е.Лібанової, можливий лише за рахунок припливу мігрантів з країн з високою народжуваністю [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено, що людський капітал регіону – це сукупність якісних характеристик зайнятого населення регіону, яка відображає здатність до продуктивної праці та освітньо-професійного розвитку, реалізація яких у трудовій діяльності забезпечує отримання доходу. Перспективи економічного зростання та інноваційного розвитку регіонів України і держави загалом слід пов'язувати передусім з вирішенням проблеми збереження та розвитку людського капіталу, забезпечення його конкурентної якості на основі соціального інвестування. Проте в умовах недосконалої соціально-економічної і демографічної політики на рівні держави та регіону чисельність населення Кіровоградської області упродовж останніх років швидко зменшується, отже, обмежуються ресурси людської праці для економіки регіону.

Причини загроз кадрових катастроф для підприємств регіону є багатофакторними. Йдеться не тільки про низький рівень оплати праці на більшості підприємств, непривабливі для молоді умови трудової діяльності, низький рівень техніко-технологічного розвитку, застарілі технології виробництва тощо. Руйнівником мотивації праці на українських підприємствах стала передусім тривала політика недоінвестування в людський капітал. Ця ж політика на рівні держави зумовила масштабні людські втрати, зміну пріоритетів багатьох українців на користь трудової міграції.

Аналіз засвідчив, що Кіровоградській області загрожують подальші кількісно-якісні втрати людського капіталу, які відбуватимуться зокрема за рахунок відтоку освіченої молоді в регіони і країни з більш привабливими оплатою та умовами праці. Тенденції швидкого старіння населення регіону в результаті зниження рівня народжуваності та міграції юнаків і дівчат для працевлаштування за кордоном призведуть до подальшого зменшення частки молоді на підприємствах. За нашими оцінками, у найближчі 4-7 років відбудеться загострення кадрової кризи на багатьох підприємствах промисловості та АПК Кіровоградської області. Це вимагатиме переорієнтації кадрової політики в частині активного використання трудового потенціалу працівників похилого віку та розгляду можливостей запрошення іноземних мігрантів для роботи на підприємствах регіону.

Усунення або пом'якшення негативного впливу виявлених чинників на регіональному рівні можливо лише в разі реформування державної та регіональної демографічної і соціально-економічної політики на користь інвестування в людський капітал, поступової відмови від політики дешевої робочої сили в регіонах України, розробки та запровадження системи соціальних інновацій в інтересах збільшення доступності якісних освітніх, медичних послуг, розвитку системи дитячих дошкільних установ, надання жінкам реальних можливостей одночасно працювати і займатися дітьми, забезпечення безперервного професійного розвитку населення, що сприятиме підвищенню конкурентної якості людського капіталу регіону в умовах євроінтеграційних процесів.

З позицій пошуку можливостей подолання кадрових катастроф на підприємствах окремого ретельного вивчення вимагатимуть питання запрошення іноземних трудових мігрантів для роботи в регіоні. Перспективи подальших наукових розвідок мають бути також пов'язані з розробкою механізмів відтворення, розвитку та ефективного використання людського капіталу Кіровоградської області, адаптованих до умов євроінтеграції.

Список літератури

1. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія [Текст] / В.П. Антонюк. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2007. – 348 с.
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] : монографія / О. А. Грішнова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 254 с.
3. Економіка праці та соціально-трудова відносини [Текст] : підручник / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2009. – 711 с.
4. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку [Текст] : моногр. / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с.
5. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.) [Текст] / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2016. – 328 с.
6. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення [Текст] : монографія / Д.П. Мельничук. – Житомир: Полісся, 2015. – 564 с.
7. Семикіна А. В. Соціальні інновації у розвитку людського капіталу в контексті регулювання економічної безпеки суб'єктів господарювання [Текст] / А. В. Семикіна // GR та PR менеджмент в контексті економічної безпеки: Монографія. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А. – Черкаси, 2014. – С. 99–121.
8. Семикіна А.В. Людський капітал: підвищення конкурентоспроможності на основі соціальних інновацій [Текст] : монографія / А.В. Семикіна. – «Атлант» ВОИСОІУ, 2018. – Одеса. – 272 с.
9. Семикіна А.В. Людський капітал: реалії та перспективи відтворення та використання в економіці регіону [Електронний ресурс] / А. В. Семикіна, А. В. Мельник // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2017. – №4 (32). – С. 60–68. – Режим доступу: <https://economics.opu.ua/files/archive/2017/No4/60.pdf>

10. Семикіна М.В. Якість людського капіталу і корпоративна культура: аспекти взаємозв'язку в системі соціально-трудових відносин [Текст] / М.В. Семикіна, Т.О. Беляк // Збірник наукових праць НУК. – Миколаїв : НУК, 2015. – № 3 (459). – С. 118–125.
11. Статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток». [Текст] // Державна служба статистики України. – 2017. – 98 с.
12. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2016 рік. [Текст] // Головне управління статистики у Кіровоградській області. – 2017. – 474 с.
13. Статистичний щорічник України за 2016 рік. [Текст] // Державна служба статистики України. – 2017. – 611 с.
14. Becker G. Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education: 2d ed./ G. Beker. – New York: National Bureau of Economic Research: distributed by Columbia University Press, 1975. – 400 p.
15. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. / G. Becker. – Columbia University Press, New York, 1964. – 400 p.
16. Schultz T. Investment in Human Beings / T. Schultz. – Chicago: University of Chicago Press, 1962. – 550 p.
17. Schultz T. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research / T. Schultz. — New York: Free Press, 1971. – 550 p.

References

1. Antonyuk, V.P., (2007). *Formuvannya ta vykorystannya lyuds'koho kapitalu v Ukraini: sotsial'no-ekonomichna otsinka ta zabezpechennya rozvytku: monohrafiya* [Formation and use of human capital in Ukraine: socio-economic assessment and development: monograph]. Donetsk: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
2. Hrishnova, O.A., (2004). *Lyuds'kyy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiynoyi pidhotovky* [Human Capital: Formation in the System of Education and Vocational Training]. Kyiv: Knowledge, KOU [in Ukrainian].
3. Kolot, A.M., Grishnova, O.A., & Gerasimenko, O., (2009). *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Economics of Labor and Social-Labor Relations]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
4. Antonyuk, V.P., Amosha, A.I., & Melzer, L.G., (2011). *Lyuds'kyy kapital rehioniv Ukrainy v konteksti innovatsiynoho rozvytku* [Human Capital of the Regions of Ukraine in the Context of Innovation Development]. Donetsk: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].
5. Libanova, E.M. (2016). *Lyuds'kyy rozvytok v Ukraini. Innovatsiyni vydy zaynyatosti ta perspektyvy yikh rozvytku* [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. Kyiv: Institute of Demography and Social Studies of M.V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
6. Mel'nychuk, D.P., (2015). *Lyuds'kyy kapital: priorytety modernizatsiyi suspil'stva u konteksti polipshennya yakosti zhyttya naseleennya* [Human capital: priorities of modernization of society in the context of improving the quality of life of the population]. Zhitomir: Polissya [in Ukrainian].
7. Semykina, A.V. (2014). *Sotsialni innovatsiyi u rozvytku lyuds'koho kapitalu v konteksti rehulyuvannya ekonomichnoyi bezpeky sub'yektiv hospodaryuvannya* [Social innovations in the development of human capital in the context of regulating economic security of economic entities]. *GR ta PR menedzhment v konteksti ekonomichnoyi bezpeky - GR and PR management in the context of economic security*. Cherkassy: PP Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].
8. Semykina, A.V., (2018). *Lyuds'kyy kapital: pidvyshchennya konkurentospromozhnosti na osnovi sotsial'nykh innovatsiy* [Human Capital: Increasing Competitiveness on the Basis of Social Innovation]. Odesa: «Atlant» VOYSOYU [in Ukrainian].
9. Melnik, A.V., & Semykina, A.V., (2017). *Lyuds'kyy kapital: realiyi ta perspektyvy vidtvorennya ta vykorystannya v ekonomitsi rehionu* [Human Capital: Realities and Prospects for Reproduction and Use in the Economy of the Region]. *Economics: realities of time. Scientific Journal – Economics:time realities*. Scientific journal, 4(32), 60-68. Retrieved from <https://economics.opu.ua/files/archive/2017/No4/60.pdf> [in Ukrainian].
10. Semykina, M.V., & Belyak, T.O., (2015). *Yakist' lyuds'koho kapitalu i korporativna kul'tura: aspekty vzayemozv'yazku v systemi sotsial'no-trudovykh vidnosyn* [The quality of human capital and corporate culture: aspects of interconnection in the system of social and labor relations]. *Zbirnyk naukovykh prats NUK - Collection of scientific works of NUS*, 3(459), 118-125 [in Ukrainian].
11. Statistical bulletin “Regional human development”. (2016). *State Statistics Service of Ukraine* [in Ukrainian].

12. Statistical Yearbook of Kirovograd Oblast for 2016. (2017). *The Main Department of Statistics in the Kirovograd region* [in Ukrainian].
13. Statistical Yearbook of Ukraine for 2016. (2017). *State Statistics Service of Ukraine* [in Ukrainian].
14. Becker, G. S., (1975). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. (2d ed.). National Bureau of Economic Research: distributed by Columbia University Press, 2.
15. Becker, G. (1964) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York: Columbia University Press [in English].
16. Schultz, T.W. (1962). *Investment in Human Beings*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
17. Schultz, T.W. (1971). *Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research*. New York: Free Press [in English].

Maryna Semykina, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Anna Semykina, PhD in Economics (Candidate of Economics sciences)

Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine

Anton Melnik, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Human Capital of the Region: the Danger of Personnel Catastrophes

The signs of personnel catastrophes in Ukrainian enterprises are threatening their further effective functioning, stable development of the regional economy. The study of the origins of personnel disasters and the development of scientific and practical recommendations for their prevention and overcoming become an important task of scientific research, devoted to the aspects of the formation, use and development of human capital. The urgency of this issue is growing significantly in the context of the European integration processes, which Ukraine is involved in. The article aims to deepen understanding of the essence of human capital and its qualities, to evaluate the peculiarities and prospects for the formation, development and use of human capital on the example of the Kirovohrad region, with the justification of the sources of personnel catastrophes at enterprises, and on this basis to develop scientific and practical recommendations for elimination or mitigation their negative impact on the functioning of the region's economy.

The article describes the essence of human capital with the justification of the role of the main factors of its formation, use and development. It is determined that the human capital of the region is a set of qualitative characteristics of the employed population of the region, which reflects the ability to productive labor and educational and professional development, the implementation of which in the work activity ensures income, promotes the competitiveness of workers, businesses and the region as a whole. An example of Kirovograd region analyzes the trends of demographic development and migration of the population, especially the development and use of human capital in the region. The sources and risks of personnel catastrophes of enterprises of the region in the conditions of extremely low wages are revealed. A comprehensive assessment of the state and prospects for the formation of human capital of the region is carried out.

The proposals for overcoming the identified negative tendencies in the formation of human capital of the region, its development and use in the economy of the region, taking into account the movement of the country in the direction of European integration, have been developed. From the point of view of finding opportunities to overcome personnel disasters at enterprises, a separate thorough study will require the invitation of foreign migrant workers to work in the region. Prospects for further scientific research should also be related to the development of mechanisms for the reproduction, development and efficient use of human capital of the Kirovograd region, adapted to the conditions of European integration.

human capital, quality, demographic crisis, migration, labor remuneration, staff turnover, personnel catastrophe, competitiveness, Eurointegration

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 339.138

JEL Classification J4; M51; M54

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.96-101>

Л. А. Коваль, доц., канд. екон. наук

С. А. Романчук, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна

Формування кадрової стратегії інноваційного підприємства

В статті запропоновано напрями підвищення інноваційної активності підприємств за рахунок вдосконалення кадрових стратегій. Проаналізовано наявний кадровий потенціал підприємства, проведено діагностику рівня сприйнятливості працівників підприємства до інновацій та оцінка мотивації персоналу до розвитку інноваційної праці, сприятливість персоналу до окремих видів інноваційної праці на промисловому підприємстві.

кадровий потенціал, сприйнятливості персоналу до інновацій, рівень конкурентоспроможності працівників, кадрова стратегія підприємства, інноваційна культура, сутність інноваційної праці, інноваційна активність, інноваційна поведінка, інтерес

Л. А. Коваль, доц., канд. екон. наук

С. А. Романчук, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна

Формирование кадровой стратегии инновационного предприятия

В статье предложены направления повышения инновационной активности предприятий за счет совершенствования кадровых стратегий. Проанализирован имеющийся кадровый потенциал предприятия, проведена диагностика уровня восприимчивости работников предприятия к инновациям и оценка мотивации персонала к развитию инновационного труда, склонность персонала к отдельным видам инновационного труда на промышленном предприятии.

кадровый потенциал, восприимчивость персонала к инновациям, уровень конкурентоспособности работников, кадровая стратегия предприятия, инновационная культура, сущность инновационного труда, инновационная активность, инновационное поведение, интерес

Постановка проблеми. Вихід економіки на траєкторію зростання та інноваційних зрушень потребує активізації усіх рушійних сил розвитку інноваційної активності українських працівників які формуються як під впливом системи зовнішніх чинників (глобалізація, світова інформатизація, міжнародна конкуренція, вплив світової фінансової кризи тощо), так і під впливом сукупності різноманітних внутрішніх чинників. Серед останніх – нерозвиненість конкурентного середовища в Україні, низький попит на інновації на макроекономічному рівні, відсутність сучасної інноваційної інфраструктури, складність та несприятливість внутрішньополітичної, соціально-економічної ситуації в країні, обмеженість фінансових можливостей держави щодо розвитку освіти, науки, підтримки інноваційного розвитку підприємств та організацій, кількісно-якісні втрати трудових ресурсного потенціалу, низька якість життя, неефективні стимули до прояву трудової та інноваційної активності тощо.

Розв'язання цієї актуальної і досить складної проблеми потребує оновлення усталених традицій поглядів на працю і трудові відносини, пошуку нових методів формування сукупності нових трудових цінностей, відродження системи безперервної освіти та трудового виховання на виробництві в тісному зв'язку з університетами. У зв'язку з цим особливої значущості набуватиме залучення творчих здібностей людини на виробництві через створення інноваційних груп, надання різноманітних можливостей для реалізації інноваційного потенціалу особистості на підприємстві, розробки та застосування методик щодо оцінки та стимулювання конкурентоспроможності працівників. При цьому інноваційна спрямованість кадрової стратегії має передбачати створення умов, за яких майже кожен працівник підприємства матиме можливість запропонувати нову ідею, оформити юридично нову

пропозицію, прийняти участь в маркетингових дослідженнях, тому чи іншому етапі інноваційного процесу, реалізовувати нововведення з орієнтацією на потреби ринку. Розробка та реалізація кадрової стратегії, адекватної цілям інноваційного розвитку, означатиме не тільки збереження науково-технічного та винахідницького потенціалів персоналу, а передусім – реальну перспективу зміцнення конкурентоспроможності підприємства на ринку, а з нею – досягнення цілей соціальних партнерів у трудових відносинах - роботодавця та найманих працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи інноваційної економіки досліджують у своїх працях Бандур С.І. [1], Грішнова О.А., Колот. А.М. [5], Лібанова Е.М. [4], Лісогор Л.С. [6], Новікова О.Ф., Новіков В.М., Онікієнко В.В., Федулова Л.І. [3], Семикіна М.В. [7], Білорус О.Г. [2] та ін. У час глобальних змін світової економіки активізація праці інноваційного змісту набуває надзвичайної актуальності. За цих умов, як справедливо підкреслює Колот А.М. [5], «дедалі відчутнішими і чи не основними факторами розвитку стають інноваційна праця та інтелектуальний капітал». Але результати наукових пошуків вітчизняних дослідників засвідчують, що кризові явища у стані трудового потенціалу України значною мірою зумовлені тривалою відсутністю державної стратегії розвитку соціально-трудових відносин, невбудованістю її в економічні реформи, не говорячи про завдання інноваційного насичення змісту праці [4–7]. З цих позицій набувають особливого значення та потребують подальшого розвитку для України питання кадрової стратегії такого підприємства, яке ставить за мету впроваджувати інноваційну модель розвитку.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення специфіки та особливостей застосування методик щодо оцінки та стимулювання конкурентоспроможності працівників, шляхів розробки та реалізації кадрової стратегії, адекватної цілям інноваційного розвитку,

Виклад основного матеріалу. З урахуванням специфіки інноваційної діяльності в процесі відбору кадрів і підготовки резерву вважаємо за необхідне запроваджувати різноманітні методи збору інформації та оцінки – співбесіди, тестування, випробування, атестацію (включаючи застосування оцінки конкурентоспроможності), пропонувати особам, які претендують на певну вакансію, скласти резюме, яке дає уявлення про трудовий досвід, освіту, публікації, винаходи, ділові якості, рекомендації тощо. Для підготовки резерву кадрів має сенс застосовувати різні форми: заміщення керівників на час відпустки, хвороби, відрядження, проведення стажування в інших підрозділах, інших організаціях, навчання на курсах, семінарах, одержання другої освіти у навчальних закладах, участь у роботі науково-практичних конференцій та ін.

У підготовці кадрів важливо орієнтуватися на підготовку фахівців широкого профілю, які зможуть гнучко використовувати свої знання для розв'язання суміжних завдань, актуальним є укладання контрактів на підготовку управлінських кадрів у сфері інноваційного менеджменту, дефіцит яких є гостро відчутним. В кожному регіоні мають бути тісними зв'язки інноваційних підприємств з вищою школою, перспективними слід вважати ідеї щодо створення навчально-науково-інноваційних комплексів, які за структурою об'єднують інноваційні компанії та університети.

У загальному вигляді кадрова стратегія інноваційного підприємства має передбачати три стрижньових блоки, а саме:

І. Задоволення якісних та кількісних потреб підприємства у конкурентоспроможній робочій силі (завдяки пошуку необхідних працівників на ринку праці; проведенню профорієнтації, якісному відбору майбутніх кадрів серед випускників навчальних закладів, цільовій підготовці кадрів за певним напрямом безпосередньо на підприємстві та за його межами, у закладах освіти на контрактній

основі за рахунок підприємства, заохочення прагнень працівника до розвитку конкурентоспроможності тощо);

II. *Оптимізацію розставлення кадрів, їх руху на підприємстві* (управління професійною адаптацією працівників, атестація працівників; підготовка резерву кадрів на висування, планування кар'єри на основі вивчення індивідуальних потреб та інтересів, трудових мотивів, схильності до розробки та впровадження інновацій; визначення динаміки конкурентоспроможності персоналу, дослідження потенціалу кадрового зростання працівника, ротація кадрів, забезпечення взаємодії професійної і службової кар'єри тощо);

III. *Створення необхідних умов для ефективного використання та розвитку трудового потенціалу персоналу* в інтересах ефективної інноваційної діяльності підприємства (інтенсифікація виробництва, гуманізація, інтелектуалізація праці, скорочення витрат часу, запровадження гнучких графіків роботи для персоналу, зайнятого інноваційною працею, гнучка система управління стимулами (моральне, статусне, матеріальне заохочення винахідництва та раціоналізації, ефективної праці та професійного самовдосконалення); створення тимчасових творчих колективів (інноваційних груп з числа вчених, інженерів, техніків, економістів, фахівців у сфері маркетингових досліджень, інноваційного менеджменту), залучення персоналу до участі в управлінні підприємством, власністю, прибутку тощо).

Формування кадрової стратегії інноваційного підприємства, на наш погляд, має включати декілька етапів (рис 1.).

На початковому етапі має відбутись оцінка стану зовнішнього середовища підприємства (економічна ситуація в регіоні, країні, сприятливість умов господарювання, співвідношення попиту і пропозиції даної продукції на ринку, рівень цін, наявність конкурентів, їх ділова активність, форми конкурентної боротьби, особливості кон'юнктури на ринку праці тощо) та прогнозування тенденцій його змін, що дозволить виокремити стратегічні цілі інноваційного розвитку.

Водночас аналізується стан наявного кадрового потенціалу підприємства, рівня інноваційної культури працівників, що дасть змогу визначити мету розвитку кадрового потенціалу.

Наступний етап формування кадрової стратегії передбачає аналіз можливостей досягнення інноваційних цілей. На цьому етапі вважаємо за необхідне:

- провести діагностику рівня сприйнятливості працівників підприємства до інновацій (основи такої методики пропонуємо далі),
- здійснити оцінку мотивації персоналу до розвитку інноваційної праці на основі мотиваційного моніторингу;
- вивчити нахили персоналу до окремих видів інноваційної праці на промисловому підприємстві;
- здійснити оцінку конкурентоспроможності персоналу, особистісних характеристик працівників з урахуванням особливостей їх менталітету.

Після одержання відповідної інформації, її аналізу необхідно перейти до розробки альтернативних проектів (варіантів) кадрової стратегії. При цьому слід виходити з оцінки ефективності діючої системи організації інноваційної праці, її мотивації та стимулювання, ресурсного, інформаційного забезпечення, стану управління розвитком персоналу, необхідності інвестицій в людський капітал тощо.

Черговий етап - аналіз складених проектів з точки зору їх відповідності вимогам до кадрової стратегії інноваційного підприємства. Пріоритетне значення має виявлення та усунення суперечностей в балансі інтересів роботодавця та найманих працівників з позицій забезпечення ефективності інноваційної праці персоналу, конкурентоспроможності підприємства на ринку.

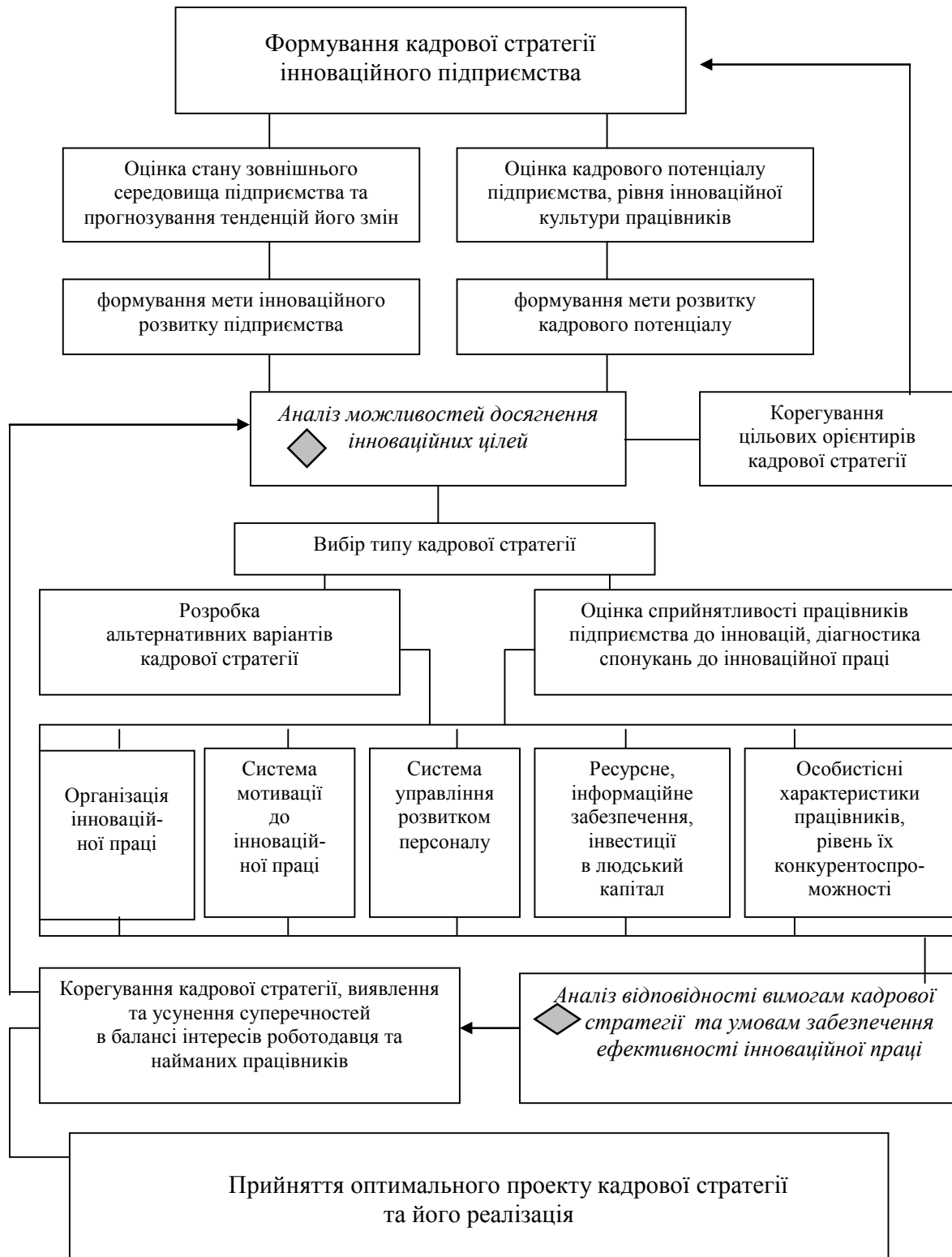

Рисунок 1 – Формування кадрової стратегії інноваційного підприємства
Джерело: розроблено авторами.

За результатами аналізу обирається прийнятний варіант кадрової стратегії, в разі необхідності він корегується і приймається як оптимальний для реалізації в управлінні персоналом у наступному періоді.

Кожен працівник має розглядатися на підприємстві як потенційне джерело нововведень, тому акцент в управлінні працею менеджери мають робити саме на

розвиток ініціативи і творчого відношення до праці, формування системи корпоративних цінностей, стрижнем якої має стати інноваційна культура.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стосовно змісту кадрової стратегії слід підкреслити, що вона має відображати нову концепцію підготовки кадрів, яку викликають до життя саме об'єктивні потреби інноваційного розвитку, тісна єдність технологічних, організаційних, комерційних та соціальних нововведень. В основі нового бачення розвитку і використання людських ресурсів – орієнтація на висококваліфіковану робочу силу, інтегровану у систему виробництва: безперервність процесу збагачення знань і підвищення кваліфікації.

Надзвичайно ускладнює реалізацію завдань досягнення високої інноваційної активності найманих працівників в наші часи і найближчими роками незадовільний стан трудоресурсного забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Зміни у структурі зайнятості не носять інноваційний характер, держава перетворюється у постачальника сировинних та енергоресурсів, а не стає конкурентоспроможним виробником машин, високотехнологічної продукції. Формування інноваційної активності працівників гальмує обмеженість інвестування в освіту, науку, підготовку кадрів та підвищення кваліфікації.

Недосконала мотивація до інновацій – нестача відчутних матеріальних стимулів, занижена оцінка витрат часу і трудових зусиль, відсутність належного соціального захисту інноваторів у будь-якій сфері діяльності є причиною низької інноваційної активності найманих працівників та їх масової незацікавленості у розробці і впровадженні інновацій.

Враховуючи спрямованість даного дослідження, подальші розробки в цьому напрямі мають спрямовуватися передусім на цільові зміни трудової мотивації людей, щоб досягти максимальної віддачі, високих кінцевих результатів в інноваційному процесі. Останнє можливо лише тоді, коли кінцевою метою кадрової стратегії стає максимальне наближення інтересів керівників підприємства (власників) і найманих працівників, реалізація їх трудових очікувань.

Список літератури

1. Бандур С.І. Державна інноваційна політика в контексті її впливу на зайнятість населення [Текст] / С.І. Бандур // Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення: матеріали міжнар. наук. конф., 20 бер. 2009 р. [у 3-х част.]. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 2. – С. 30 – 33.
2. Глобалізація і безпека розвитку [Текст] : Монографія / Г.Білорус, Г.Лук'яненко та ін.; Керівник авт.кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733с.
3. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика [Текст] / [за ред. Л.І. Федулової]. – К. : Основа, 2005. – 552 с.
4. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань [Текст] / А.Колот // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 4. – С. 4–9.
5. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття [Текст] / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка, 2008. – № 1. – С. 9–22.
6. Лісогор Л.С. Освітні чинники забезпечення інноваційного людського розвитку НАТО [Текст] / Л.С. Лісогор // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України [зб. наук. праць]. – Полтава. – 2008. – № 2 (27). – Ч. 2. – С. 421–424.
7. Семікіна М.В. Інноваційна праця в конкурентному середовищі: загальна методологія, мотиваційні основи регулювання [Текст] : монографія / М.В. Семікіна, Л.А. Коваль. – Кіровоград: «Степ», 2002. – 212 с.

References

1. Bandur, S.I. (2009). Derzhavna innovatsijna polityka v konteksti ii vplyvu na zajnatiist' naseleennia [State innovation policy in the context of its impact on employment of the population]. Development of the productive forces of Ukraine: from VI Vernadsky to the present: *Mizhnarodna naukova konf.* (20

- bereznia 2009 roku) – *International Scientific Conference*. (pp. 30–33, Vol.2). Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Bylorus, G., & Lukyanenko, G., et.al. (2001). *Globalization and Bake-free development*. O.G. Belorussian (Ed.). Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
  3. Fedulovoi, L.I. (Eds.). (2005). *Innovative economic development: model, management system, state policy*. Kyiv : Osnova. [in Ukrainian].
  4. Kolot, A. (2007). Innovatsijna pratsia ta intelektual'nyj kapital u systemi faktoriv formuvannia ekonomiky znan' [Innovative work and intellectual capital in the system of formation factors of knowledge economy]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 4, 4-9 [in Ukrainian].
  5. Libanova, E.M. (2008). Stratehichni priorityty sotsial'noi polityky Ukrainy na pochatku XXI stolittia [Strategic priorities of the social policy Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 1, 9–22 [in Ukrainian].
  6. Lisohor, L.S. (2008). Osvitni chynnyky zabezpechennia innovatsijnoho liuds'koho rozvytku NATO [Educational factors in providing NATO innovative human development]. *Naukovyy visnyk Poltav's'koho universytetu spozhyvchoi kooperatsii – Scientific Bulletin Ukrainy Poltava of Consumer Cooperatives of Ukraine*, 2 (27), 2, 421–424 [in Ukrainian].
  7. Semykina, M.V., & Koval', L.A. (2002). *Innovatsijna pratsia v konkurentnomu seredovyschi: zahal'na metodolohiia, motyvatsijni osnovy rehuliuвання [Innovative work in a competitive environment: general methodology, motivational basics of regulation.]*. Kirovohrad: «Step» [in Ukrainian].

Liliia Koval, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Sergiy Romanchuk, Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Formulation of Staffing Strategies for Innovation

Possibilities of manifestation and development of innovative activity of Ukrainian workers are formed both under the influence of the system of external factors (globalization, global informatization, international competition, influence of the global financial crisis, etc.), and under the influence of a combination of various internal factors.

Taking into account the specificity of innovation in the process of recruitment and reserve preparation, we consider it necessary to introduce a variety of methods for collecting information and assessments - interviewing, testing, testing, certification (including the application of an assessment of competitiveness); To offer individuals who are applying for a vacancy to provide a resume that gives an idea of labor experience, education, publications, inventions, business qualities, recommendations, etc. It makes sense to use different forms to prepare the reserve of staff: the replacement of managers at the time of holidays, illness, business trips, internships in other units, other organizations, training in courses, seminars, obtaining second education in educational institutions, participation in scientific and practical conferences and other.

In the training of personnel it is important to focus on the training of a wide range of specialists who can flexibly use their knowledge for solving related tasks, it is important to conclude contracts for the training of management personnel in the field of innovative management, whose deficit is acutely tangible. In each region there should be close links between innovative enterprises and higher education, and ideas should be considered as the creation of educational, research and innovation complexes, which are united by innovative companies and universities.

Consequently, the obstacles in the manifestation of innovation activity of hired workers in many enterprises serve a set of factors associated with the lack of management of innovative personnel activities, the imperfection of the organization of wages and the promotion of innovation content, features of the mentality, low innovation culture of employees, etc.

personnel potential, personnel susceptibility to innovation, level of competitiveness of employees, personnel strategy of the enterprise; innovation culture essence of innovation work, innovation activity, innovative behavior, interest

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 377:378:338.2

JEL Classification J24; J44; O15

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.102-110>

О. В. Горпинченко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Вплив професійного розвитку на якість людського капіталу в контексті становлення інноваційної моделі національної економіки

В статті проаналізовано вплив професійного розвитку працівників на якість людського капіталу. Досліджено стан та тенденції професійного розвитку працівників в Україні у територіальному розрізі. За допомогою регресійного аналізу встановлено залежність соціально-економічних факторів (заробітної плати, рівня освіти працівників, кількості працівників, кількості інноваційно-активних підприємств) з професійним розвитком працівників в умовах переходу до інноваційної моделі національної економіки.

професійний розвиток працівників, підвищення кваліфікації, неформальна освіта, самонавчання

О. В. Горпинченко, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина

Влияние профессионального развития на качество человеческого капитала в контексте становления инновационной модели национальной экономики

В статье проанализировано влияние профессионального развития работников на качество человеческого капитала. Проанализировано состояние и тенденции профессионального развития работников в Украине в территориальном разрезе. С помощью регрессионного анализа установлена зависимость социально-экономических факторов (заработной платы, уровня образования работников, количества работников, количества инновационно активных предприятий) с профессиональным развитием сотрудников в условиях перехода к инновационной модели национальной экономики.

профессиональное развитие работников, повышение квалификации, неформальное образование, самообразование

Постановка проблеми. Процеси формування та розвитку інноваційно-орієнтованого прогресивного суспільства в Україні неможливі без якісних змін на різних рівнях, зокрема, починаючи від якості роботи працівника і закінчуючи якістю функціонування державного механізму.

Як свідчить досвід розвинених країн основним чинником розвитку є освітній рівень населення. Частка працівників з вищою освітою досить висока, що впливає як на темп економічного розвитку країни, так і на вагому частку населення, яка задіяна в професійному розвитку. Разом з тим, дослідження показали, що в розвинених країнах світу на рівень їх конкурентоспроможності впливає показник навчання населення протягом життя [4; 9].

Стосовно України ситуація склалася досить неоднозначно, з одного боку, за кількісним показником – охоплення вищою освітою – Україна перебуває в числі перших 15 країн світу, проте, з іншого боку, якісна характеристика неадекватна потребам ринку праці. Поряд з цим, на професійний розвиток працівників впливає ще низка факторів, зокрема, якість робочих місць, рівень оплати праці, що сповільнює мультиплікативний ефект від зайнятих з вищою освітою на кінцевий розвиток національної економіки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань професійного розвитку відображено в працях багатьох вчених, серед яких, варто виокремити наступні дослідження: Грішнова О.А. розглядає теоретичні та практичні проблеми гендерного розвитку, забезпечення в Україні сталого людського розвитку як мети соціально-економічної політики держави [1]; Левченко О.М. приділяє увагу проблемам

державного механізму регулювання професійного розвитку працівників [5]; Лібанова Е.М. розглядає людський та професійний розвиток на засадах людиноцентричності соціуму, економіки та екології [7]; Савченко А.В. акцентує увагу на професійному розвитку в межах певного підприємства, на якому працює особа [8]. Проте, враховуючи особливості сучасної моделі економіки України, залишається недостатньо дослідженим вплив соціально-економічних чинників на характер професійного розвитку кадрів.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є аналіз стану професійного розвитку працівників в Україні, визначення основних факторів, що впливають на нього в контексті становлення інноваційної моделі економіки.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби статистики України кількість зайнятого населення віком від 15 до 70 років у 2016 році становила 18,6 млн. осіб [3], що свідчить про спад кількості зайнятих порівняно з 2008 роком на 17 %. Проте, варто звернути увагу на те, що починаючи з кінця 2013 року кількість зайнятого населення зменшилась у зв'язку з початком антитерористичної операції на Сході та Півдні України, зовнішніми міграційними процесами та високим показником смертності населення. Найвищий рівень зайнятого населення спостерігається у Дніпропетровській, Херсонській, Сумській, Миколаївській, Житомирській, Харківській областях та м. Києві, а найнижчий – у Івано-Франківській, Тернопільській, Донецькій та Волинській областях. Найбільш зайняте населення спостерігається серед вікової групи 40-49 рр. та 50-59 рр. відповідно. Це пояснюється тим, що працівники у цьому віці вже визначилися з місцем своєї постійної роботи. Також характерним явищем для України є те, що переважна більшість жінок у віці після 40 р. виходять з декретних відпусток.

Таблиця 1 – Зайнятість населення за рівнем освіти

Роки	Рівень освіти						Усього
	повна вища	базова вища	неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня	початкова загальна середня	
2008	5715	187	4229,9	12378,1	960	39	23509
2009	5591	198	4105,9	11938,1	893	42	22768
2010	5713	154	4227,9	12369,1	826	37	23327
2011	5835	110	4239,9	11198,6	759	35,5	22178
2012	5957	143	4251,9	9614,1	730	40	20736
2013	6079	176	4263,9	7966,1	725	39	19249
2014	6201	209	4275,9	6796,1	696	38	18216
2015	6323	242	4287,9	6591,4	691	35,7	18171
2016	6445	275	4299,9	6905,8	662	34,3	18622

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2].

Аналіз даних табл. 1 свідчить про те, що вагома частка працівників в Україні має лише повну загальну освіту, що становить близько 30% від загальної кількості зайнятого населення, але спостерігається позитивну тенденцію до збільшення кількості працівників, які здобули неповну вищу і базову освіту, найбільша частка зростання помітна серед працівників, що здобули повну вищу освіту. Тому можна стверджувати, що, потенційно, саме ці зайняті працівники будуть в майбутньому підвищувати кваліфікацію.

У табл. 2 представлено рівень ередньомісячної заробітної плати працівників в залежності від рівня освіти. Як видно, середня зарплата спеціаліста та магістра серед чоловіків на 51% перевищує середню зарплату по державі. Натомість зарплата спеціаліста та магістра серед жінок є вищою за середню лише на 17,8% від середньої.

Це сигналізує про гендерний розрив. Не дивлячись на такі розриви, середня заробітна плата по Україні менше, ніж некваліфікованих працівників в Європі, що гальмує процеси якісної підготовки [10].

Таблиця 2 – Середньомісячна заробітна плата працівників в залежності від рівня освіти у 2016 році

Рівень освіти	Нараховано в середньому за місяць штатному працівнику, грн.			У % до середньої заробітної плати в Україні		
	усього	чоловіки	жінки	усього	чоловіки	жінки
Повна вища	3726	4273	3333	131,6	151,0	117,8
Базова вища	2582	3008	2317	91,2	106,3	81,9
Неповна вища	2509	3059	2221	88,7	108,1	78,5
Професійно-технічна	2281	2564	1884	80,6	90,6	66,6
Повна загальна середня	2240	2643	1773	79,1	93,4	62,7
Базова загальна середня	2047	2442	1609	72,3	86,3	56,9
Нижче базової середньої	1726	2040	1431	61,0	72,1	50,6
Усього в середньому по країні	2830	3192	2511	100,0	112,8	88,7

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2]

За браком достатньої статистичної інформації нами було проаналізовано динаміку підвищення кваліфікації працівників у територіальному розрізі за 2006-2014 роки (в результаті спрощення процедури подачі фінансової звітності підприємствами така стаття звітності, як підвищення кваліфікації, з 2015 року була ліквідована) (табл. 3).

Таблиця 3 – Динаміка підвищення кваліфікації працівників в Україні за регіонами

За регіонами	Підвищили кваліфікацію, тис. осіб									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	відхилення
АР Крим	32,2	38,4	36,4	34,2	31,8	31,4	34,2	0	0	-32,20
Вінницька	23,4	24,7	25,4	21,8	22,2	23,5	22,8	23,4	22,4	-1,00
Волинська	16,6	19,8	17,5	14,3	15,1	16,2	17,1	18,4	17,5	0,90
Дніпропетровська	117,9	131	116	103	119	117,5	109,4	117	108,5	-9,40
Донецька	151,5	153	150	124	136	152,8	157,2	151	64,5	-87,00
Житомирська	17,6	19,9	19	17,2	17,3	17,7	18,8	17,9	19	1,40
Закарпатська	17,1	16,1	12,9	12,2	15,4	13,9	13,4	15,2	14,8	-2,30
Запорізька	60,8	66,8	62,8	52,3	53,3	52	50,9	53,9	57	-3,80
Івано-Франківська	20,1	23,5	21,4	22,1	22,8	21,7	24,9	23,8	22,2	2,10
Київська	26,3	28,8	27,7	23,4	24,3	25	29,2	24,6	23,6	-2,70
Кіровоградська	19,7	20,9	19,1	19,9	19,3	20,3	20,9	18	18	-1,70
Луганська**	60,9	63,1	61,8	49	50,3	54	61,9	59,2	14,3	-46,60
Львівська	36,6	42	38,8	38,6	41,5	43,6	42,4	43,1	41,8	5,20
Миколаївська	23,1	21,6	20,3	18,4	16,9	21,2	21,4	22,8	21,2	-1,90
Одеська	33,9	39,1	38,9	31,5	34,9	32,8	37,9	37,1	32,7	-1,20
Полтавська	39,1	40,7	42,4	38,7	39	40,4	42,1	42,1	39,7	0,60
Рівненська	23,2	22	24,1	18,7	20,9	22,7	25,3	20,9	20,9	-2,30
Сумська	26,7	28,4	28,1	21,9	23,4	23,9	26	27,8	23,6	-3,10
Тернопільська	11,3	13,8	14,9	12	12,4	12,9	15,3	16,3	13,8	2,50
Харківська	59,6	62,5	62,5	58,1	58,8	61,9	66,7	65,8	60,5	0,90
Херсонська	20,1	20,1	19,7	17	15,6	17,7	17,8	17,3	16,3	-3,80
Хмельницька	22,2	23,1	24,3	21,9	22	22,9	23,2	24,6	21,5	-0,70

Продовження таблиці 3

Черкаська	19,2	20,8	21,6	16,5	18	17,2	18,3	17,6	17	-2,20
Чернівецька	10,6	10,9	11,7	10	10,5	10,5	10,2	11,5	11,3	0,70
Чернігівська	20,1	19,8	18,4	15,7	16,2	16,9	16	17,1	17,2	-2,90
м.Київ	78,7	94,1	81,4	73,5	82,3	81,4	86,6	90,5	84,8	6,10
м. Севастополь	6	5,9	5,8	4,9	5,2	6,4	6,6	0	0	-6,00
Україна, всього	994,5	1071	1023	890	944	978,4	1017	977	804,1	-190,40

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2].

Аналізуючи дані табл. 3 можна зазначити, що в цілому по Україні станом на кінець 2014 року підвищили кваліфікацію 804,1 тис. осіб, що на 190,4 тис. осіб менше, аніж у 2006 році. Зокрема, за територіальним аспектом спостерігаємо, що найбільше в 2014 р. підвищили кваліфікацію працівники в м. Київ, Дніпропетровській та Харківській області. Це пояснюється тим, що там проживає значна чисельність жителів та сконцентрована досить велика кількість промислових підприємств. Аутсайдерами по підвищенню кваліфікації в 2014 році були такі області та міста, як Чернівецька та Тернопільська. Відсутність великих підприємств, значна плинність кадрів та рівень безробіття негативно впливає на готовність та необхідність підвищувати працівникам свою кваліфікацію.

У зв'язку з тим, що статистичні дані щодо підвищення кваліфікації працівників в Україні лише на кінець 2014 року, варто зробити прогноз, проте нестабільність політичної, економічної ситуації в країні дає змогу зробити лише середньостроковий прогноз для точності прогнозованих даних. Для цього, вважаємо за потрібне, використати метод регресійного аналізу. Сформуємо у табл. 4 дані Y та X (залежні та незалежні змінні).

Таблиця 4 – Соціально-економічні фактори, що впливають на професійний розвиток працівників

Підвищення кваліфікації, тис. осіб, Y	Динаміка кількості штатних працівників, тис. осіб, X1	Середньомісячна заробітна плата, в дол. США, X2	Кількість інноваційно-активних підприємств на 1 працівника, X3	Показник частки охоплення серед працівників бюджетної сфери підвищенням кваліфікації, X4
1022,70	11389,00	342,89	1397	34,15
890,40	10653,00	244,64	1411	37,34
943,90	10758,00	283,55	1462	36,77
978,40	10556,00	332,37	1 679	37,97
1016,50	10589,00	380,55	1 758	39,17
976,90	10164,00	410,61	1 715	41,79
804,10	8960,00	292,78	1 609	43,92
645,6	8063	192,04	824	-
654,1	7869	202,85	834	-

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2].

Дослідження емпіричних даних дає змогу побудувати функціональний зв'язок між ними і за відсутності статистичних даних. Кількість працівників, які підвищили свою кваліфікацію в Україні залежить від багатьох факторів, яку можна описати за допомогою нелінійної множинної регресії. Оцінки коефіцієнтів регресійної моделі знаходимо за допомогою МНК (методу найменших квадратів) у матричній формі. В результаті чого було одержано математичну модель, яка має такий вигляд:

$$Y = a x_1 + b x_2 + c x_3 + d x_4, \quad (1)$$

де y – кількість працівників, які підвищили кваліфікацію в Україні;

x_1 – середньооблікова чисельність працівників, тис. осіб;

x_2 – середньомісячна заробітна плата, перерахована до середньорічного обмінного курсу долара США;

x_3 – кількість інноваційно активних підприємств на 1 працівника;

x_4 – коефіцієнт підвищення кваліфікації серед працівників бюджетної сфери, %.

Для побудови регресійної моделі, з одного боку, потрібно включити в регресію всі фактори, які мають суттєвий статистичний вплив на показник, а з іншого боку, потрібно, щоб була виконана умова лінійної незалежності між факторами для ефективного застосування МНК.

Нами було розраховано відношення середньооблікової чисельності штатних працівників бюджетної сфери, які підвищили кваліфікацію, до середньооблікової чисельності штатних працівників, що підвищили кваліфікацію в цілому за всіма видами економічної діяльності протягом аналізованого періоду (табл. 5).

Таблиця 5 – Середньооблікова чисельність штатних працівників, що підвищили кваліфікацію в Україні в цілому та в бюджетній сфері зокрема

Період	Середньооблікова чисельність штатних працівників, що підвищили кваліфікацію	Середньооблікова чисельність працівників бюджетної сфери, що підвищили кваліфікацію	Показник частки охоплення серед працівників бюджетної сфери підвищенням кваліфікації
2008	1022,7	349,3	34,15
2009	890,4	332,5	37,34
2010	943,9	347,1	36,77
2011	978,4	371,1	37,97
2012	1016,5	398,2	39,17
2013	976,6	408,3	41,79
2014	804,1	353,2	43,92

Джерело: побудовано та розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2].

В Україні кількість працівників бюджетної сфери становить понад 30% від середньооблікової чисельності штатних працівників, в 2013-2014 рр. ця кількість зросла до 40-45% у зв'язку з реформуванням сфери освіти, охорони здоров'я та державного управління, що вимагало постійного процесу підвищення кваліфікації працівників. До того ж, окремі категорії працівників охорони здоров'я проходять підвищення кваліфікації кожні 3 роки на відмінну від установлену Законом України «Про професійний розвиток працівників» періодичності для всіх інших працівників. Таким чином, з табл. 5 видно, що коефіцієнт підвищення кваліфікації серед працівників бюджетної сфери постійно зростає. У 2014 р. він становив майже 45%, тобто половина від усіх працівників, що підвищили свою кваліфікацію, - це працівники сфери освіти, охорони здоров'я та органів державного управління.

Якщо існує наближена лінійна залежність хоча б між двома факторами, то можна стверджувати, що між цими факторами існує мультиколінеарність. Методом Фаррара-Глобера виявлено, що в моделі (1) присутня мультиколінеарність. Перевірка за допомогою тесту χ^2 показала, що із надійністю $p = 0,0163$ існує загальна мультиколінеарність, а χ^3 із надійністю $p = 0,033$.

Перевірка за допомогою тесту χ^1 та χ^3 показала, що мультиколінеарність залишилася, але значно зменшилася. Також, t -тест на значимість коефіцієнтів регресії свідчить, що всі параметри регресії значущі, тобто жодний із факторів не можна вилучати із регресії.

Таким чином, провівши розрахунки було знайдено значення кількості осіб, які підвищили свою кваліфікацію в 2015 році, яка становить 830 тис. осіб, тоді як у 2016 році – 808 тис. осіб. Відбувається зниження підвищення кваліфікації працівників за таким видами економічної діяльності, як: промисловість - на 149,2 тис. осіб, діяльність транспорту та зв'язку - 17 тис. ос., будівництво - 10 тис. ос.). Це пов'язано з тим, що більша частина промислових підприємств була розміщена у Донецькій та Луганських областях, але з 2014 року це окуповані території. Також зміни в умовах подання фінансової звітності вплинули на те, що було спрощено форми річної звітності. В результаті дані по підвищенню кваліфікації є необов'язковими для більшості підприємств.

В цілому, порівняння середньооблікової чисельності штатних працівників з кількістю осіб, які підвищили кваліфікацію за 10 років (рис. 1), свідчить, що відношення є незначним в порівнянні з європейськими пропорціями, просте за останні два аналізовані роки (2014 та 2015 рр.) спостерігається незначне збільшення на 2 %.

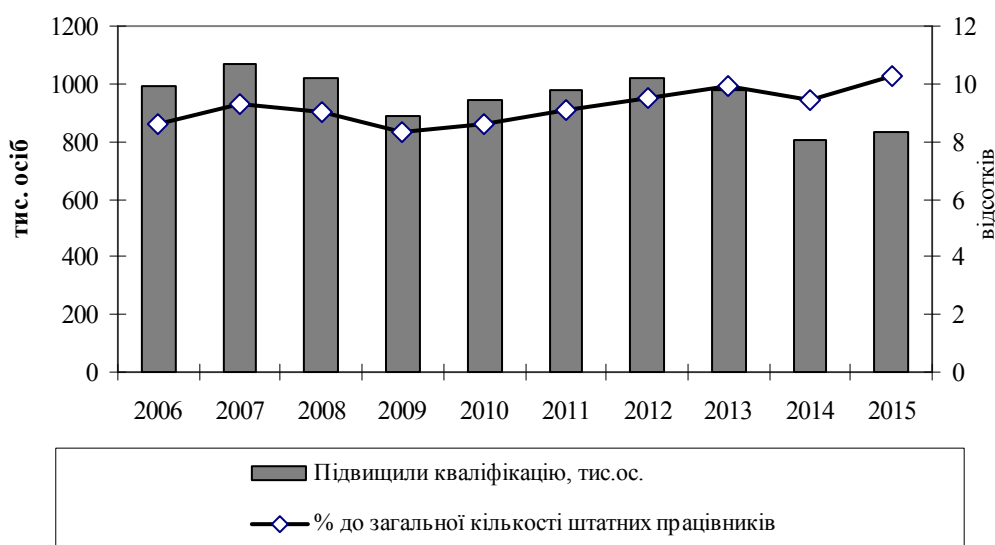

Рисунок 1 – Підвищення кваліфікації працівників за 2006-2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [2].

Тому для з'ясування реального стану щодо підвищення кваліфікації працівників та якості цього процесу нами було проведене опитування.

Проведене опитування серед 837 респондентів різної вікової категорії щодо участі їх у процесі безперервного професійного розвитку показало такі результати: 42,4% опитаних отримали освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»; 29,4% - ОКР «Спеціаліст» та 28,2 % - освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр», з них більше половини, а саме: 51,8 % навчалися на «відмінно», 45,9% – на «добре», 2,4% - на «задовільно». Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 та за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує 1,4%.

Цікавим є той факт, що 59,3% працевлаштувалися за профілем навчання. На питання «Чи продовжили навчання після закінчення ЗВО?» 82,3% відповіли «так», що свідчить про розуміння необхідності професійного розвитку. Варто відмітити, що велика частка опитаних, що мали високі показники в навчанні, продовжували своє професійне навчання постійно (рис. 2).

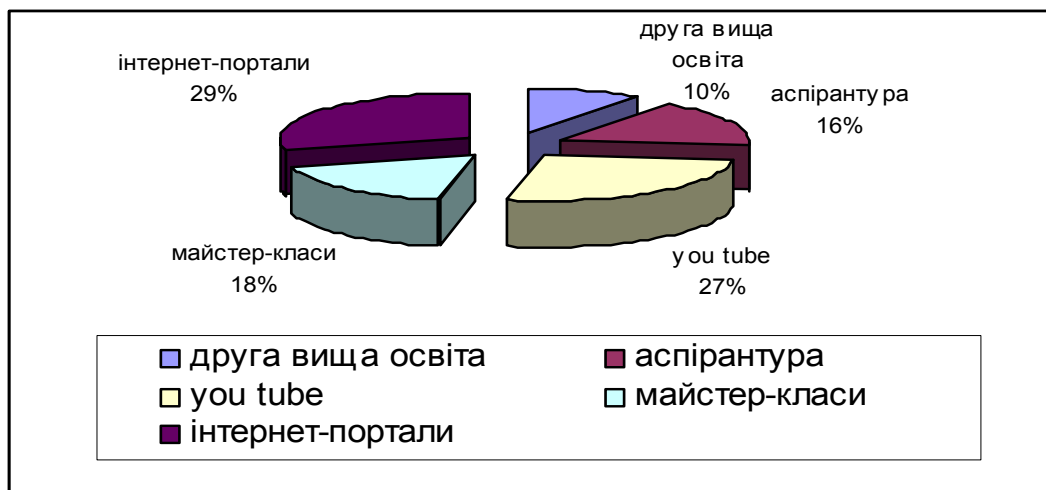

Рисунок 2 – Результати опитування щодо участі у процесі безперервного професійного розвитку
Джерело: побудовано автором за результатами опитування.

Отже, за результатами опитування можна висунути гіпотезу про те, що здатність та бажання до продовження навчання, до безперервного професійного розвитку напряму залежить від рівня освіти та її якості. Це пояснюється тим, що серед опитаних респондентів значна частина приділяла велику увагу навчанню у закладах середньої освіти, потім продовжувала навчання у закладах вищої освіти, отримавши найвищі освітньо-кваліфікаційні рівні та постійно удосконалюють свої знання за допомогою тренінгів, майстер-класів, семінарів, продовжуючи навчання в закладах освіти та ін.

Свідченням цього є приклад підвищення кваліфікації саме неформального виду за допомогою пошукових систем в Інтернеті (табл. 6).

Таблиця 6 – Кількість запитів користувачами Інтернет мережі щодо підвищення кваліфікації

Пошуковий ресурс	Назва запиту	Кількість результатів запиту
Google	підвищення кваліфікації	1 720 000
	курси підвищення кваліфікації	2 570 000
	навчання і тренінги для підвищення кваліфікації	2 340 000
You tube	майстер-класи	1 830 000
	курси онлайн	1 620 000
	відео-уроки	80 500 000
	лайфхаки	2 930 000
	відео конференції онлайн	1 670 000

Джерело: побудовано автором за даними пошукової системи Google [6].

Як видно з табл. 6, спостерігається досить велика кількість переглядів відео-уроків, лайфhakів, майстер-класів, таким чином ефективність засвоєння інформації через Інтернет не поступається, а в деяких випадках є в рази більше, ніж отриманої формально, оскільки працівники зацікавлені в цих знаннях.

Такі результати свідчать про те, що в традиційних галузях економіки (переважно це бюджетна сфера) сучасні працівники готові до самонавчання, проте єдиною перешкодою є те, що в Україні їх знання та навички, накопичені самостійно, не визнаються. Лише документи, які отримані при формальному навчанні в закладах освіти, мають юридичну силу для більшості підприємств формального сектору, що, в свою чергу, демонструє дисонанс з розвиненими країнами, де такого роду навчання, має не менш важливе значення, особливо в високотехнологічних галузях економіки, де

цінитися та визнається як більш ефективне аніж формальне, адже демонструє мотивацію працівників, бажання до самовдосконалення та саморозвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищенаведеного аналізу, можна стверджувати, що особливо актуальною система професійного розвитку є в умовах формування інноваційної моделі економіки, де оновлення знань відбувається прискореними темпами. Для вітчизняної економіки характерними є негативні тенденції як рівня конкурентоспроможності економіки, так і професійного розвитку працівників. Підвищення кваліфікації працівників відбувається переважно в державному секторі економіки, про що свідчать статистичні дані. Разом з тим, відповідно до проведеного опитування, спостерігаються позитивні тенденції залучення працівників до самонавчання шляхом відвідування тренінгів, участі в різноманітних кейс-стаді, курсах з використання ІКТ тощо. В контексті даного дослідження нами встановлено залежність між підвищенням кваліфікації працівників та рядом факторів, а саме: рівнем заробітної плати працівників, кількістю інноваційно-активних підприємств та динамікою штатних працівників.

Виходячи з вище викладеного, перспективою подальших досліджень у цьому напрямку може стати розробка рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правової бази, що регулюватиме професійний розвиток працівників в Україні, зокрема, створення Національної системи кваліфікацій та розробка професійних стандартів по різних галузях, які стануть реальною основою для формування освітніх стандартів.

Список літератури

1. Грішнова О. А. Людський розвиток [Текст] : навч. посібник / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
2. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Левченко А.О. Особливості професійного розвитку найманих працівників в Україні [Текст] / А.О. Левченко, О.В. Горпинченко // Пріоритети розвитку підприємств у XXI ст. : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (12 квітня 2016 р.). – КНТУ. – Кіровоград, КОД, 2016. – С. 58–62.
4. Левченко А.О. Компаративний аналіз тенденцій освіти впродовж життя в контексті розвитку інноваційно-інтегрованих структур у світі [Текст] / А.О. Левченко. – Соціально-економічні аспекти інноваційного розвитку людських ресурсів: колективна монографія / за заг. ред. М. В. Гудзь і А. В. Карпенка; Запорізький національний технічний університет. – Запоріжжя : «Просвіта», 2017. – С. 186–192.
5. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку [Текст] / О.М. Левченко. – Монографія. – Кіровоград: КОД, 2009. – 375 с.
6. Пошукова система Google [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>
7. Лібанова Е.М. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості [Текст] : Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
8. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу [Текст] : навч. посіб. / В. А. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002. – 351 с.
9. Levchenko A. Impact of lifelong learning on innovative processes in EU countries [Електронний ресурс] / A. Levchenko, O. Horpynchenko // CEFE 2017. Central European Conference in Finance and Economics. – Режим доступу: <http://dSPACE.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7170>
10. The impact of higher education on national economic and social development: comparative analysis. [Електронний ресурс] / Levchenko O.M., Levchenko A.O., Horpynchenko O.V., Tsarenko I.O. // Journal of Applied Economic Sciences. 2017. – Volume XII, Summer, 3(49). – P. 850–862. – Режим доступу: <http://dSPACE.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7154>

References

1. Hrishnova, O. A. (2006). *Liudskiy rozvytok. [Human Development]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

3. Levchenko, A.O., & Horpynchenko, O.V. (2016). Osoblyvosti profesiinoho rozvytku naimanykh pratsivnykiv v Ukraini [Features of professional development of hired workers in Ukraine]. Priorities of the development of enterprises in the XXI century '12: *Mizhnarodnaya naukovo-praktychna konferentsiya (12 kvitnia 2016 roku)* – International Scientific and Practical Conference (pp. 65–66). KNTU: Kirovohrad: KOD [in Ukrainian].
4. Levchenko, A.O. (2017). A comparative analysis of life-long learning trends in the context of the development of innovative-integrated structures in the world. Social-economic aspects of innovative development of human resources: collective monograph. Gudz, M.V., & Karpenko, A.V. (Ed.). Zaporizkyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Zaporizhzhia: «Prosvita» [in Ukrainian].
5. Levchenko, O.M. (2009). *Profesionalnyi potentsial: rehuliatorni mekhanizmy innovatsiinoho rozvytku : monohrafiia* [Professional Potential: Regulatory Mechanisms of Innovation Development : monograph]. Kirovohrad: KOD [in Ukrainian].
6. Poshukova systema Google [Searching System]. (n.d.). *google.com.ua*. Retrieved from <https://www.google.com.ua> [in Ukrainian].
7. Libanova, E. (2012). *Stalyi liudskiy rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti: Natsionalna dopovid* [Sustainable Human Development: Ensuring Justice: A National Report]. Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy. Uman : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Vizavi» [in Ukrainian].
8. Savchenko, V.A. (2002). *Upravlinnia rozvytkom personalu* [Personnel Management]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
9. Levchenko, A., & Horpynchenko, O. (2017) Impact of lifelong learning on innovative processes in EU countries. *CEFE 2017 – Central European Conference in Finance and Economics*. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7170> [in English].
10. Levchenko, O.M., Levchenko, A.O., Horpynchenko, O.V., & Tsarenko, I.O. (2017). The impact of higher education on national economic and social development: comparative analysis. *Journal of Applied Economic Sciences, Vol. XII, 3(49)*, 850–862. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7154> [in English].

Olha Horpynchenko, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Impact of Professional Development on the Quality of Human Capital in the Context of Forming an Innovative Model of the National Economy

The processes of forming and development of innovation-oriented progressive society in Ukraine are impossible without the qualitative changes at the different levels, in particular, from the quality of work of the employee, ending with the quality of functioning of the state mechanism. In the context of the research we have established the level of competitiveness is influenced by the level of education of the population during whole life. As the experience of developed countries demonstrates, the educational level of the population is the main factor of development, in particular, the share of employees with higher education is rather high, which affects both the pace of country's economic development and the high share of the population, which are involved to the professional development.

The influence of professional development of employees on the quality of human capital is analyzed in the paper. The purpose of research is to analyze the status of professional development of employees in Ukraine, to identify the main factors, which affect on it in the context of forming an innovative model of the national economy. The status and tendencies of professional development of employees in Ukraine in the territorial section are analyzed. With using the regression analysis, the dependence of socio-economic factors (wages, the level of education of employees, the number of employees, and the number of innovative enterprises) and the professional development of employees in the conditions of transition to the innovative model of the national economy have been established. As the analysis is showed, there are positive tendencies in involving employees to the self-education, participation in a variety of case studies, courses, using ICT, etc.

The perspective of further research will be the development of recommendations for the improvement of the regulatory framework which will regulate the professional development of employees in Ukraine, in particular, the creation of the National Qualifications System and development of professional standards in the various fields which could be a real basis for the forming of educational standards.

professional development of workers, professional development, informal education, self-education

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.221:4

JEL Classification H20; H21; O35

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.111-119>

О.А. Магопєць, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Визначення сутності поняття «оподаткування» в контексті його сприйняття як соціального процесу**

В статті аргументовано доцільність сприйняття поняття «оподаткування» в якості соціального процесу. На основі узагальнення та систематизації наукових підходів щодо трактування сутності поняття «оподаткування», їх критичного аналізу, розкриття специфічних властивостей, характеристик та ключових ознак запропоновано авторський підхід щодо визначення сутності поняття «оподаткування». Визначені суб'єкти та об'єкти процесу оподаткування, окреслено їх основні дії, встановлено взаємозв'язки та взаємодію. Охарактеризовано особливості різних періодів розвитку оподаткування як соціального процесу в Україні.

податки, оподаткування, соціальний процес, суб'єкти процесу оподаткування, об'єкти процесу оподаткування, податкова система

Е.А. Магопєць, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Определение сущности понятия «налогообложение» в контексте его восприятия как социального процесса**

В статье аргументировано целесообразность восприятия понятия «налогообложение» в качестве социального процесса. На основе обобщения и систематизации научных подходов к трактовке сущности понятия «налогообложение», их критического анализа, раскрытия специфических свойств, характеристик и ключевых признаков предложен авторский подход к определению сущности понятия «налогообложение». Определены субъекты и объекты процесса налогообложения, очерчены их основные действия, установлены взаимосвязи и взаимодействие. Охарактеризованы особенности различных периодов развития налогообложения как социального процесса в Украине.

налоги, налогообложение, социальный процесс, субъекты процесса налогообложения, объекты процесса налогообложения, налоговая система

Постановка проблеми. Оподаткування є невід'ємним елементом економічної політики будь-якої держави, джерелом її життєзабезпечення, базисом економічного зростання, адже забезпечує акумулювання коштів у бюджеті, що дозволяє державі виконувати свої функції. Крім того, оподаткування виступає дієвим інструментом регулювання й розвитку усіх галузей національної економіки та сфер суспільного життя, оскільки за допомогою відповідних методів і важелів надає змогу стимулювати економічне зростання, підприємницьку активність та сприяє виконанню соціальної функції держави, а відтак є механізмом регулювання соціальних процесів життєдіяльності суспільства. В сучасних умовах система оподаткування виступає одним з найважливіших соціальних інститутів, процес розвитку якого обумовлює не лише загальноекономічні показники розвитку національної економіки, але й соціальні показники суспільного добробуту. Тому дослідження питань оподаткування повинно відбуватися у напрямі його сприйняття не лише як економічного, але і як соціального процесу, без якого неможливе забезпечення соціального захисту, соціальної підтримки населення, регулювання процесів соціальної диференціації у суспільстві та підвищення рівня і якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих питань соціальних властивостей оподаткування присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних учених як: Андрущенко В. [2; 12], Баруліна С. [3], Вилкової О. [5], Захожай В. [6], Іванова Ю. [7], Крисоватого А. [8], Романовського М. [10] та ін., проте здебільшого увага науковців зосереджена на дослідженні проблем формування податкової політики та податкового регулювання в контексті розвитку соціальної держави, визначенні економічної ефективності окремих заходів оподаткування (податкових пільг, рівня податкового навантаження, структури системи оподаткування тощо) й недостатньо вивченими залишаються питання щодо сприйняття оподаткування у якості соціального процесу.

Постановка завдання. Завданням даної статті є обґрунтування доцільності сприйняття оподаткування як соціального процесу, дослідження та визначення його сутності на основі розкриття специфічних властивостей, характеристик та ключових ознак оподаткування, його еволюційного розвитку, що забезпечує комплексний підхід до висвітлення сутності поняття «оподаткування» з позиції його розуміння як соціального процесу.

Виклад основного матеріалу. Нині переважна більшість досліджень в сфері оподаткування спрямована на аналіз оподаткування як економічного явища і дослідження організаційно-методичних заходів його практичної реалізації. У той же час, питанням визначення і трактування безпосередньо сутності поняття «оподаткування» як з позиції економічного, так і соціального феномену приділяється недостатньо уваги. Проаналізуємо підходи щодо визначення поняття «оподаткування», які зустрічаються в економічній літературі. Слід наголосити на тому, що переважна більшість наукової та навчальної літератури, яка присвячена питанням податків та оподаткування, детально досліджуючи поняття «податок», майже не зосереджує уваги на понятті «оподаткування», подекуди взагалі їх ототожнюючи. Акцентуючи увагу на тому, що «оподаткування» – одна з головних інституцій держави [8, с. 17], зустрічаються підходи згідно з якими науковці визначають оподаткування як порядок, систему чи процес справляння податків. Так, Романовський М.В. трактує оподаткування як процес встановлення та справляння податків в державі, включаючи визначення їх видів і елементів відповідно до розробленої податкової політики і встановлених принципів [10, с. 32]. Абішев А.А. визначає оподаткування також як процес, але процес обчислення і сплати в бюджет та позабюджетні фонди податків і зборів, передбачених законодавством відповідної країни, а також контроль за своєчасністю і правильністю їх сплати [20, с. 368]. В деяких джерелах під оподаткуванням розуміють «систему податків, порядок їх справляння та сплати» [19, с. 634], або визначають податкову систему безпосередньо через оподаткування [11, с. 31]. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує оподаткування як обкладення податками [4].

Сприйняття оподаткування виходячи з визначених вище трактувань є дуже вузькоспрямованим, оскільки характеризує лише окремі аспекти досліджуваної категорії, акцентуючи увагу на діяльності щодо встановлення та справляння податків, не враховуючи взаємовідносин, які виникають під час такої діяльності, учасників такої діяльності, їх дії та взаємодії. В даному контексті заслуговує на увагу визначення Баруліна С.В., який під оподаткуванням розуміє не лише техніку справляння податків за встановленими елементами оподаткування, але й всю сукупність податкових відносин – від прийняття рішень щодо встановлення, зміни та скасування податків до врегулювання взаємовідносин між платниками податків і податковими органами [3].

Узагальнюючи наявні підходи щодо визначення досліджуваного поняття у різноманітних тлумачних словниках, які здебільшого характеризують оподаткування як певну дію [1; 15; 16], та наукові підходи, згідно з якими під оподаткуванням розуміють

діяльність держави пов'язану із встановленням та стягненням податків, слід вказати на те, що найбільш правильним буде сприйняття оподаткування, по-перше, як процесу, а не системи чи порядку, по-друге, – слід акцентувати увагу на учасниках такого процесу, їх діях (діяльності), взаємозв'язках, взаємовідносинах та взаємодії.

Отже, під оподаткуванням слід розуміти встановлений у законодавчому порядку процес справляння податків (зборів), що ґрунтується на організаційно-економічних взаємовідносинах, взаємозв'язках та взаємодії між його суб'єктами (учасниками – державою, платниками податків, податковими агентами, суспільством) та об'єктами (податками, зборами), під час провадження якого здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту з метою створення фінансового базису життєдіяльності держави.

Оподаткуванню властиві всі ознаки соціальних процесів, оскільки:

- оподаткуванню притаманний стійкий порядок взаємодії між його учасниками;
- процес оподаткування зберігає ідентичність в часі (стійка сукупність взаємозв'язків в межах податкової системи забезпечується в першу чергу нормами податкового законодавства);
- процесу оподаткування притаманний еволюційний характер (правила оподаткування постійно удосконалюються й уточнюються);
- в основі процесу оподаткування лежить взаємодія різних суб'єктів (учасників процесу оподаткування), які свідомо орієнтовані один на одного (держави в особі органів законодавчої та виконавчої влади, які формують та реалізують державну податкову політику, регулюють систему оподаткування, зокрема органи Державної фіскальної служби, безпосередньо платники податків (юридичні і фізичні особи) та суспільство, яке отримує певні суспільні блага у процесі перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту).

Таким чином, зазначені вище ознаки, лежать в основі функціонування податкової системи (податкова система – це сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом порядку [13]) й обумовлюють специфіку процесу оподаткування як одного з різновидів соціальних процесів в сфері економіки і фінансів.

Оподаткування як соціальний процес схематично можна представити у вигляді рисунка (рис. 1).

Отже, ключовими суб'єктами процесу оподаткування є «держава» – з однієї сторони, як соціальний інститут та різні державні органи, що уповноважені від імені держави здійснювати певні дії і функції з метою формування та реалізації державної податкової політики та платники податків – з іншої сторони, які мають об'єкт оподаткування і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів. Взаємозв'язок між цими суб'єктами забезпечується завдяки безпосередньо податкам, як об'єкту впливу держави на платників податків.

Держава визначена в якості суб'єкта оподаткування, у зв'язку з тим, що державне регулювання і податкова політика держави відіграють вирішальну роль у формуванні цивілізованих соціальних умов і забезпеченні соціального захисту населення, у формуванні програм боротьби з бідністю, в державному розвитку освіти, охорони здоров'я тощо. Джерелом фінансового забезпечення даних напрямів діяльності держави є податки як інструмент реалізації податкової політики та процесу оподаткування.

В структурі платників податків можна виділити дві основні групи: юридичні особи та їх відокремлені підрозділи й фізичні особи. Платники податків – юридичні особи, становлять значний інтерес для соціально-економічного аналізу процесу оподаткування, оскільки вони, по-суті, є «формою об'єднання людей для їх спільної діяльності в рамках певної структури» [14].

Рисунок 1 – Оподаткування як соціальний процес

Джерело: розроблено та побудовано автором.

Інша, не менш важлива складова група платників податків – це фізичні особи. До цієї категорії потрапляє практично все працездатне населення країни, з моменту коли воно вступає в трудові чи цивільні правовідносини й починає отримувати доходи. У той же час в силу специфіки податкової системи ступінь залученості даних платників податків в процес оподаткування значно вужче у порівнянні з юридичними особами. У фізичних осіб, за умови, якщо вони не являються суб'єктами підприємницької діяльності, практично не виникає необхідність здійснювати активну участь в процесі оподаткування, так як податковий облік їх доходів, розрахунок суми податків й їх сплату до бюджету, як правило, здійснює роботодавець (податковий агент). Таким чином, соціально-рольова функція платників податків – фізичних осіб проявляється, лише у випадку, якщо вони отримують доходи, не пов'язані з роботою за наймом (наприклад, доходи від підприємницької діяльності, доходи від оренди тощо), з яких вони зобов'язані самостійно сплатити податки. Отже, дана група платників податків, їх особистий статус, відіграють важливу соціальну роль в процесі оподаткування, так як в силу загального характеру оподаткування може мати значний вплив на ефективність процесу оподаткування (зокрема, рівень збирання податків, свідоме виконання обов'язків платників податків, формування податкової культури нації тощо).

Основним об'єктом процесу оподаткування виступають податки. Податок – це обов'язковий, безумовний, індивідуально безоплатний, регулярний та законодавчо визначений платіж, який сплачується фізичними і юридичними особами до бюджету відповідного рівня з метою фінансового забезпечення діяльності держави (регіонів) й задоволення суспільних потреб [9]. Одночасно податки – це одна з форм фінансових відносин, які забезпечують розподіл та перерозподіл доходу між різними соціальними групами населення відповідно до економічних і соціальних завдань держави.

Виникнення і функціонування податкових інститутів є результатом соціальних дій і соціальної взаємодії держави, уповноважених нею органів та платників податків. Саме ця взаємодія і забезпечує функціонування податкової системи та її еволюцію в процесі оподаткування.

Таким чином, сукупність соціальних дій суб'єктів оподаткування, які забезпечують функціонування і зміну оподаткування як соціальної системи формує і сам процес оподаткування, як постійно функціонуючу і змінювану соціальну систему.

Оподаткування як соціальний процес також характеризується певною динамікою свого розвитку, зокрема, як і будь-який соціальний процес, воно проходило декілька еволюційних стадій розвитку, приймаючи різні форми: зародження, розвиток, стабілізація, адаптація, трансформація, розпад, перехідні процеси.

Особливості різних періодів розвитку оподаткування, як соціального процесу наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Еволюція оподаткування як соціального процесу в різні історичні періоди розвитку України

Характерні особливості	Соціальні наслідки
1	2
<i>I етап. Зародження податкової системи (кінець IX - середина XV ст.)</i>	
Податки стягувалися в формі данини з переможених, а також у вигляді мита за провезення товарів	Оподаткування даниною провокує розвиток міжнародних і міжетнічних конфліктів, провокуючи силові форми їх вирішення.
<i>II етап. Розвиток податкової системи (середина XV – середина XIX ст.)</i>	
Податкова система здебільшого має класовий характер, тобто заснована на оподаткуванні селян, які несли основний тягар податкового навантаження, у той час як найбільш заможні члени суспільства звільнялися від сплати податків. Існувала система «сошного» оподаткування, при якій податками обкладалися або окремі верстви суспільства, або окремі особи. Потім ця система була замінена системою подвірного оподаткування. У першій половині XVIII ст. введено подушний податок та деякі інші – податки на сокири, борода і навіть на дубові труни.	Податкова система не була соціально справедливою, оскільки була засобом задоволення інтересів правлячого класу і важким тягарем лягала на плечі незаможних верств населення. Механізм справляння податків був соціально несправедливим, так як ні «сошне», ні «подимне», ні «подушне» не враховували платоспроможності населення. Протягом даного періоду податкова система ставала більш складною, що ускладнювало порядок адміністрування податків та призвело до народних бунтів. Податкова система ускладнилася та стала першопричиною зубожіння переважної частини населення, зростання смертності та зниження рівня життя.
<i>III етап. Стабілізація податкової системи (друга половина XIX - початок XX ст. (до 1917 р.))</i>	
Характеризується наладженою системою фінансових надходжень, в якій переважали прямі і непрямі податки. Політика уряду була спрямована на підтримку вітчизняних виробників. Однак після початку першої світової війни ставки податків і зборів підвищуються, вводяться нові акцизи, які негативно вплинули на економіку.	Підвищення ставок податків і емісія грошей після першої світової війни призвели до зростання темпів інфляції, падіння купівельної спроможності валюти, зменшення золотовалютних запасів. На тлі воєнних дій спостерігається зубожіння населення, загострення класових конфліктів.
<i>IV етап. Адаптація податкової системи до специфічних умов історичного періоду (1917-1930 рр.)</i>	
Податки мали яскраво виражений класовий характер (революційна контрибуція, реквізиція, збори на забезпечення сімей червоноармійців, одноразовий надзвичайний революційний податок тощо). Хаотично вводилися економічно необґрунтовані податки, наприклад податок на грамофони, на боброві шапки і коміри, на виїзних коней тощо.	Класовий характер податків призвів до уповільнення темпів економічного зростання, зниження мотивації підприємців до отримання прибутку. Хаотичність і непродуманість податкової системи, незважаючи на певне економічне зростання в період НЕПу, була сильним гальмом соціально-економічного розвитку.
<i>V етап. Трансформація податкової системи та її пристосування до умов командно-адміністративної економіки (1930-1990 рр.)</i>	
Кардинально змінилася податкова система. Запроваджено принцип загальності податку. Порядок адміністрування податків був досить складним, за окремими податками було передбачено значну кількість ставок (наприклад, щодо податку з обороту: в 1933 р. існувало понад 400 ставок, в 1937 р.	Загальність оподаткування та диференціація ставок податків були спрямовані на забезпечення соціальної справедливості у суспільстві. Однак заплутана система розрахунку окремих податків не була гнучкою і, в кінцевому підсумку, не могла повною мірою реалізувати принцип соціальної справедливості оподаткування.

Продовження табл. 1

1	2
- 1109, а з урахуванням поясів щодо продовольчих товарів і хлібобулочних виробів - 2444). Введені такі специфічні податки як: загальногромадянський податок, натуральний податок, цільовий квартирний податок, податок з неодружених та незаміжніх, малосімейних, збори на потреби житлового та культурно-побутового будівництва.	Податок з неодружених та незаміжніх і малосімейних був важливим соціальним стимулом підвищення народжуваності; загальногромадянський податок, який сплачувало усе працездатне населення і який залежав від рівня доходів та роду занять – спрямовувався на покращення життя дітей, які знаходилися під державною опікою, на боротьбу з епідеміями тощо; цільовий квартирний податок – спрямовувався на будівництво житла тощо. Таким чином, податкова система за радянських часів була в значній мірі соціально орієнтованою. Однак вилучення більшої частини прибутку підприємств (від 66 до 93%) позбавили їх будь-якої господарської ініціативи, що призвело до зниження ефективності централізованого перерозподілу і, в кінцевому підсумку, – до неефективності податкової системи.
<i>VI етап. Розпад чинної за радянських часів податкової системи, її трансформація та перехід до податкової системи властивої країнам з ринковою економікою (1990-2010 рр.)</i>	
Формується нова податкова система, заснована на принципах, запозичених у розвинених європейських держав. Однак трансформована податкова система характеризується непомірно високим податковим тиском, рішення у сфері оподаткування приймаються відповідно до поточних потреб у фінансуванні державного бюджету, має місце неузгодженість методики розрахунку і сплати окремих податків і зборів, неузгодженість податкового законодавства.	Складність оподаткування і високе податкове навантаження показали, що численні уроки історії не були враховані при формуванні нової податкової системи. Реакцією населення на високе податкове навантаження і хаотичне встановлення податків став протест, який проявився у приховуванні доходів та ухиленні від сплати податків, що прийняв загальнодержавні масштаби і призвів до формування тіньової економіки та низького рівня податкової культури нації.
<i>VII етап. Стабілізація податкової системи (2011 р. – до теперішнього часу)</i>	
Після введення Податкового кодексу відбулися позитивні зміни в податковій системі, зумовлені скасуванням низки податків і зниженням податкового навантаження. В Україні діють загальнодержавні та місцеві податки і збори. До загальнодержавних податків належать: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито. До місцевих податків належать: податок на майно; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.	Сучасна податкова система не є досконалою й має багато недоліків, пов'язаних як із соціальною несправедливістю системи оподаткування так і з її неспроможністю забезпечити реалізацію соціальної політики держави, знизити майнову диференціацію населення та забезпечити його соціальну інтеграцію.

Джерело: розроблено автором з використанням [17; 18].

Як показує історичний досвід, оподаткування – це циклічний соціальний процес, який має як певні ідентичні, так і специфічні особливості на різних етапах його розвитку. При цьому очевидно, що рівень розвитку, як процесу оподаткування, так і податкової системи прямо пропорційний рівню розвитку суспільства.

Таким чином, процес розвитку оподаткування дозволяє розглядати його як соціальний процес, в основі якого лежить соціальна взаємодія між суб'єктами оподаткування. Розвиток податкової системи вимагає жорсткого поєднання соціальних принципів оподаткування з його економічними і фінансовими особливостями.

Вплив, який спричиняє оподаткування на соціальні процеси, можна розглядати з декількох позицій, з одного боку, внаслідок необхідності сплати зобов'язань за податками зменшуються реальні доходи населення, але з іншого боку, за рахунок таких платежів через бюджетний механізм відбувається перерозподіл коштів, а отже держава

отримує змогу виконувати свої функції щодо забезпечення соціальних гарантії для своїх громадян та розвитку суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Критичний аналіз наукової думки щодо розкриття сутності поняття «оподаткування» довів, що донині не сформувалось єдиного підходу щодо його визначення як з позицій його сприйняття в якості економічного процесу, так і з позицій його сприйняття як соціального процесу. Обґрунтовано, що під оподаткуванням слід розуміти встановлений у законодавчому порядку процес справляння податків (зборів), що ґрунтується на організаційно-економічних взаємовідносинах, взаємозв'язках та взаємодії між його суб'єктами (учасниками – державою, платниками податків, податковими агентами, суспільством) та об'єктами (податками, зборами), під час провадження якого здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту з метою створення фінансового базису життєдіяльності держави. Доведено, що оподаткування – це циклічний соціальний процес (оскільки в основі процесу оподаткування лежить взаємодія різних суб'єктів (учасників процесу оподаткування), які свідомо орієнтовані один на одного, оподаткування зберігає ідентичність в часі та йому притаманний еволюційний характер), рівень розвитку якого обумовлює не лише загальні показники розвитку держави, але й соціальні показники суспільного добробуту, оскільки за допомогою податків, з однієї сторони, здійснюється фінансування державних потреб і забезпечується можливість виконання державою її функцій (переважно за рахунок податків формується дохідна частина бюджетів різних рівнів – так проявляється фіскальна функція податків), а з іншої сторони, саме за рахунок податків здійснюється регулювання соціальних процесів (так проявляється соціальна функція податків).

Враховуючи складність та важливість дослідження сутнісних властивостей оподаткування як соціального процесу, подальших ґрунтовних досліджень потребують питання спрямовані на гармонізацію відносин та соціальної взаємодії усіх учасників процесу оподаткування (держави, платників податків і громадянського суспільства) та підвищення рівня їх соціальної відповідальності, що сприятиме реалізації стратегії модернізації та соціально-економічного розвитку країни.

Список літератури

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
2. Андрущенко В. Л. Економічні та позаекономічні аспекти оподаткування [Текст] / В. Л. Андрущенко, Ю. І. Ляшенко // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 36–43.
3. Барулин С. В. Парадоксы российской системы налогообложения [Текст] / С. В. Барулин, Е. В. Барулина // Финансы и кредит. – 2012. – № 12 (492). – С. 15–23.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [За заг. ред. В. Т. Бусел]. – Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
5. Вылкова Е. С. Энциклопедия управления налогообложением экономических субъектов. Том 1. Теоретические основы: монография [Текст] / Е. С. Вылкова. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2017. – 338 с.
6. Захожай В. Б. Система оподаткування та податкова політика : навч. посіб [Текст] / В. Б. Захожай, Я. В. Литвиненко, К. В. Захожай, Р. Я. Литвиненко [Під заг. ред. В. Б. Захожая та Я. В. Литвиненка]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
7. Иванов Ю. Б. Податкова система. Підручник. [Текст] / Ю. Б. Иванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К.: Атіка, 2006. – 920 с.
8. Крисоватий А. І. Податкова політика України: концептуальні засади теорії і практики: дис. ... доктора екон. наук : 08.04.11 [Текст] / Андрій Ігорович Крисоватий. – Київ, 2006. – 485 с.
9. Магопєць О. А. Визначення сутності поняття «податок» з урахуванням його змістовних характеристик [Текст] / О. А. Магопєць // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: [зб. наук. пр.] – Кропивницький: ЦНТУ. – 2017. – Вип. 32. – С. 160–171.
10. Налоги и налогообложение: учебник. [Текст] / [Под ред. М. В. Романовского, Н. Г. Ивановой]. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 441 с.

11. Налоговое право: учебник. [Текст] / [Под ред. С.Г. Пепеляева]. – М.: Альпина Паблишер, 2015. – 796 с.
12. Податкова система: навч. посіб. [Текст] / [За заг. ред. В. Л. Андрущенко]. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 416 с.
13. Податковий Кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
14. Райзберг Б.А. Экономика и управление [Текст] / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – М.: Моск. психолого-социальный институт, 2005. – 488 с.
15. Словник української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slovnyk.ua/index.php?swrd>.
16. Словник української мови: в 11 т. [За ред. І. К. Білодіда]. АН УРСР. Інститут мовознавства [Електронний ресурс] – К.: Наукова думка, 1970–1980 рр. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh.
17. Суб'єкти господарювання: оподаткування, контроль та аудит : навч. посіб. [Текст] / Г.М. Давидов, І.К. Дрозд, В.М. Іванков та ін. [За ред. Г.М. Давидова]. – К. : «ТОВ Видавництво «Сова», 2016. – 590 с.
18. Ткаченко Н.М. Податкові системи країн світу та України [Текст] / Н.М. Ткаченко, Т.М. Горохова, Н.О. Ільєнко. – К.: Алерта, 2004. – 554 с.
19. Финансово-кредитный энциклопедический словарь [Текст] / [Под общ. ред. А.Г. Грязновой]. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 1168 с.
20. Финансово-экономический словарь [Текст] / [Под ред. А.А. Абишева]. – Алматы: Экономика, 2006. – 704 с.

References

1. Akademichnyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. *sum.in.ua*. Retrieved from <http://sum.in.ua> [in Ukrainian].
2. Andruschenko, V.A., & Liashenko, V.I. (2005). Ekonomichni ta pozaekonomichni aspekty opodatkuvannia [Economic and non-economic aspects of taxation]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 1, 36-43 [in Ukrainian].
3. Barulyn, S.V., & Barulina, E.V. (2012). Paradoksy rossijskoj systemy nalohooblozheniya [Paradoxes of the Russian Taxation System]. *Fynansy y kredit – Finance and credit*, 12 (492), 15-23 [in Russian].
4. Busel, V.T. (Eds.). (2004). *Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language*. Irpin' : Perun [in Ukrainian].
5. Vylkova, E.S. (2017). *Entsyklopediya upravleniya nalohooblozhenyem ekonomicheskikh sub'ektov. [Encyclopedia of taxation management of economic entities]*. SPb.: Yzd-vo SPbHEU [in Russian].
6. Zakhzhaj, V.B., Lytvynenko, Ya.V., Zakhzhaj, K.V., & Lytvynenko, R.Ya. (2006). *Systema opodatkuvannia ta podatкова polityka [Tax system and tax policy]*. K.: Tsentri navchal'noi literatury [in Ukrainian].
7. Ivanov, Yu.B., Krysovatyj, A.I., & Desiatniuk, O.M. (2006). *Podatkova systema. [The tax system]*. K.: Atika [in Ukrainian].
8. Krysovatyj, A.I. (2006). Podatkova polityka Ukrainy: kontseptual'ni zasady teorii i praktyky [Tax Policy of Ukraine: Conceptual Principles of Theory and Practice]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Mahopets', O.A. (2017). Vyznachennia sutnosti poniattia «podatok» z urakhuvanniam joho zmistovnykh kharakterystyk [Determination of the essence of the concept of "tax" taking into account its content characteristics]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – The collection of Scientific works of Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 32, 160 – 171 [in Ukrainian].
10. Romanovskij, M.V., & Yvanova, N.H. (Eds.). (2015). *Taxes and taxation*. M.: Yzdatel'stvo Yurajt [in Russian].
11. Pepeliaev, S.H. (Eds.). (2015). *Tax Law*. M.: Al'pyna Pablysher [in Russian].
12. Andruschenko, V.L. (Eds.). (2015). *Tax system*. K.: «Tsentri uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
13. Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010, № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page35> [in Ukrainian].
14. Rajzberh, B.A., & Lozovskij, L.Sh. (2005). *Ekonomyka y upravlenye [Economics and management]*. M.: Mosk. psykholoho-sotsyal'nyj ynstytut [in Russian].
15. Slovnyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. *slovnyk.ua*. Retrieved from <https://www.slovnyk.ua/index.php?swrd> [in Ukrainian].

16. Slovnkyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. *ukrlit.org/slovnkyk*. Retrieved from http://ukrlit.org/slovnkyk/slovnkyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].
17. Davydov, H.M., Drozd, I.K., Ivankov, V.M., Makeieva, O.L., Mahopets', O.A., & Nazarova, H.B. «et el». (2016). *Sub'iekty hospodariuvannia: opodatkuivannia, kontrol' ta audyt* [Business entities: taxation, control and audit]. H.M. Davydov, N.S. Shalimova (Eds.). K. : «TOV Vydavnytstvo «Sova» [in Ukrainian].
18. Tkachenko, N.M., Horokhova, T.M., & Il'ienko, N.O. (2004). *Podatkovi systemy krain svitu ta Ukrainy* [Tax systems of countries of the world and Ukraine]. K.: Alerta [in Ukrainian].
19. Hriaznova, A.H. (Eds.). (2004). *Financial and credit encyclopedic dictionary*. M.: Fynansy y statystyka [in Russian].
20. Abyshhev, A.A. (Eds.). (2006). *Financial and Economic Dictionary*. Almaty: Ekonomyka[in Russian].

Olena Magopets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Definition of the Eessence of the Concept of "Taxation" in the Context of its Perception as a Social Process

The purpose of this study is to determine the essence of the concept of "taxation" from the standpoint of its understanding as a social process based on disclosure of its specific properties, characteristics, key features and evolutionary development.

It is grounded that taxation should be understood as the procedure for collecting taxes based on organizational and economic relations, interconnections and interaction between its subjects (participants - the state, taxpayers, tax agents, society) and objects (taxes, meetings), during which the reallocation of the gross domestic product is carried out in order to create a financial basis for the state's activities. The key actors in the tax process are the "state" - on the one hand, as a social institution and various government bodies authorized on behalf of the state to carry out certain actions and functions with the aim of formulating and implementing state tax policy and taxpayers - on the other hand, which have an object of taxation and are obliged to pay taxes and fees. The relationship between these entities is ensured by taxes are the main object of the tax process. The totality of social actions of tax entities, which ensure the functioning and change of taxation as a social system, forms the process of taxation itself. Taxation as a social process took place several evolutionary stages of development, taking different forms: origin, development, stabilization, adaptation, transformation, decay, transients.

Taxation is proved to be a cyclical social process (since the taxing process is based on the interaction of different actors (participants in the taxation process) that are consciously focused on each other, taxation retains identity in time and its inherent evolutionary character), the level of development of which causes not only general indicators of state development, but also social indicators of social welfare, since with the help of taxes, on the one hand, financing of state needs is carried out and possible The implementation of the state functions of its functions (mainly at the expense of taxes formed a revenue part of the budgets of different levels - this shows the fiscal function of taxes), and on the other hand - it is precisely at the expense of taxes that the regulation of social processes is carried out (as the social function of taxes manifests itself).

taxes, taxation, social process, subjects of the taxation process, objects of the taxation process, the tax system

Одержано (Received) 15.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 336.1:352

JEL Classification H7; R11

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.120-129>

Svitlana Popova

Volodymyr Popov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Financial Support for the Development of Joint Territorial Communities

The theoretical bases of research of financial resources and financial support of development of territorial communities are analyzed in the article. The mechanism of their financial support by sources of financial resources is considered. An assessment of current state of the formation of financial and budgetary resources of joint territorial communities and their subsidization was made. The impact on financing of the development of joint territorial communities by the State Fund for Regional Development was analyzed. The basic requirements for the formation of an effective system of financial support for the development of joint territorial communities are formulated.

joint territorial community, financial resources, financial security, local budgets, subsidies, the State Fund for Regional Development, the community's own revenues

С. П. Попова

В. М. Попов, доц., канд. экон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Финансовое обеспечение развития объединенных территориальных общин

В статье анализируются теоретические основы исследования финансовых ресурсов и финансового обеспечения развития территориальных общин. Рассмотрен механизм их финансового обеспечения по источникам финансовых ресурсов. Осуществлена оценка современного состояния формирования финансовых ресурсов бюджетов объединенных территориальных общин и их дотационность. Проанализировано влияние на финансирование развития объединенных территориальных общин со стороны Государственного фонда регионального развития. Сформулированы основные требования по формированию эффективной системы финансового обеспечения развития объединенных территориальных общин.

объединенная территориальная община, финансовые ресурсы, финансовое обеспечение, местные бюджеты, дотации, Государственный фонд регионального развития, собственные доходы общины

Statement of the problem. Current development of European integration processes in Ukraine needs to improve the quality of the formation of effective local self-government on the basis of decentralization of power and budget system. The considerable fragmentation of the majority of territorial communities and limited financial resources of these communities have led them to failure of fulfillment of their tasks. Some of them, especially in small settlements, quite often do not provide even elementary needs for human life.

The subsidization of a significant part of local budgets made them burdensome for the state budget and deprived territorial communities of incentives for socio-economic development. Therefore, the issue of association of territorial communities and search for and the expansion of sources for their effective development remains relevant. In that regard, the substantiation of theoretical foundations of financial support of joint territorial communities (JTCs) becomes especially relevant and promising to form the basis for the development of effective mechanisms for managing their development with the use of financial instruments.

Analysis of recent research and publications. Scientific works of many national economists are devoted to the study of problems of financial provision of territorial communities and the level of their financial capacity. In particular, I.Z. Storonińska and A.O. Pelekhatyi [12] study the issues of financial support for the development of territorial communities (in terms of budgetary relations) as the basis for increasing their financial capacity. V.P. Kosarina solves the problematic issues of the essence of financial resources of local authorities [6]. In the work [11] the financial capacity of a community is interpreted by

the authors in a broad sense, and its dependence on the whole range of financial resources and incomes within and coming from the outside of a community is substantiated. M. A. Kovalenko, G.M. Schvorob, and T.O. Matsiyevych develop ways to improve the financial provision of activities of territorial communities [5]. L.V. Sukharska designs the mechanism of financial support for the development of territorial communities [13] and determines the state and features of financial support for the development of joint territorial communities in modern Ukraine on the basis of establishment of appropriate factor relations [14]. I. V. Abramova substantiates the content and forms of financial support of joint territorial communities and determines the most suitable ones of them [1]. All these and many other scientists considered different aspects of functioning of joint territorial communities and offered their own approaches to the financial provision of their development.

Though, scientific works tackled the problems of local finance, attention has been drawn repeatedly to the need to strengthen the decentralization of management of financial resources of the country, the expansion of the revenue base of local budgets, a more complete and independent financial support for the development of territories, but market conditions require constant search for rational financial security instruments for joint territorial communities.

Statement of the objective. The objective of this study is to synthesize theoretical approaches to the essence of financial support for the development of joint territorial communities and further scientific research on the ways of expanding the sources of their financing on this basis.

Main material. Financial resources of local self-government are the monetary revenues generated by distribution and redistribution of gross domestic product, monetary accumulations and monetary reserves (some of which are concentrated in the specific funds) necessary for local government bodies to perform their functions and tasks in order to ensure socio-economic functioning and development of territorial communities and meeting their common interests [6].

According to M.A. Kovalenko, G.M. Schvorob, T.O. Matsiyevych, "financial resources of a territorial community is a set of financial funds involved in the provision of community activities; the amount of financial resources represented by a local budget, by financial funds of a territorial community, by financial resources of local business entities and households". The authors support the viewpoint of N. Kolesnikova that financial resources of a territorial community encompass the following elements: own funds of business entities engaged in commercial activity in manufacturing and non-manufacturing sectors: funds of credit and financial regional institutions and of their affiliates in a region, as well as affiliates of financial and credit institutions and those operating in this region; funds of non-governmental organizations or foundations engaged in non-profit activities in a region; funds of the population, including current monetary receipts and accumulations in various forms; funds of local budget [5, p. 28].

L.V. Sukharska believes that "financial support for the development of a territorial community" is a process of purposeful influence of all parties with which the territorial community interacts, to meet its needs and interests through the formation and use of financial resources. "A system of financial provision of development of territorial communities" is viewed by her as a set of interconnected elements necessary for the formation and use of financial resources in the process of ensuring the development of a territorial community [13].

I. Storonianska, A. Pelekhatyi came to the conclusion that the financial security of a territorial community is characterized, first of all, by the availability of appropriate financial resources and reflects the ability of local authorities to fulfill their statutory tasks. That is, financial security is a balance between the needs of a territorial community (including local self-government bodies) and its capabilities [12].

We share the following opinion of I. V. Abramova that the financial support of

territorial communities should be understood as the process of formation, distribution and use of financial resources in order to meet the needs and interests of citizens in all spheres of life in a respective territory. In this case, budget funding remains the main form of financial provision of territorial communities. The quality of such funding depends on the level of economic and social development of a community [1, p. 14].

The need to define and substantiate sources of financial support of local self-government acquires scientific and practical importance.

Financial resources of various economic agents, in particular local and central authorities, private entities, financial institutions and non-governmental organizations, as well as foreign states and international financial organizations may be used to meet requirements of JTCs. Financial resources may be classified according to different criteria: by territorial origin, regularity of use, economic content or method of attracting [2, p. 45].

Sources of funding for the development of territorial communities may be classified according to different criteria:

- origin:
  - internal (local budgets, extrabudgetary funds of local self-government, funds of utility companies);
  - external (transfers, investments, charitable help);
- regularity:
  - regular (taxes, rental payments, lease payments);
  - irregular (international technical assistance, grants, loans);
  - one-time (land sales, privatization of communal property);
- source form:
  - budget;
  - investment;
  - loan;
  - grant [13].

Depending on the sources of funding for the development of joint territorial communities, the mechanisms for their financing are classified as shown in Figure 1.

It is worth noting that JTCs already form a rather significant sector in the structure of the administrative-territorial system. As of June 16, 2017, they united 22.5% of all territorial communities with a total area of 17.7% and the population close to 20% of the country's population. The activities of JTCs are quite widely covered in various analytical and scientific works. However, due to a rather short period of existence of JTCs, the statistical data set today is insufficient for full analysis. Thus, out of 524 created JTCs, only 159 had a completed budget cycle in 2016, when they developed and implemented their own budgets, which enable them to evaluate the impact of financial support on the development of communities.

Since the sufficiency of financial resources and the effectiveness of their use depends on the success of communities functioning, we will analyze the revenue part of their budgets.

The composition of the general fund revenues of joint territorial communities is defined in Art. 64 of the Budget Code of Ukraine as follows: 60% of the personal income tax; 50% of rent for special water use; excise tax on sale of excisable goods by business entities; 10% of the corporate profit tax (except profit tax of state and municipal enterprises); corporate and financial institutions of communal property income tax; other incomes [3].

During 2015-2016, the volume of actual revenues of the general fund of local budgets of JTCs of Ukraine (with transfers from the state budget) has increased by almost 6,5 times (from 1092.3 million UAH in 2015 to 7005.2 million UAH in 2016) [4]. The largest amount of income is observed in JTCs of the Khmelnytskyi region (an average of 18% of total revenues of JTCs in Ukraine), the lowest in JTCs of Kherson and Mykolayiv oblasts (an average of 0.2%).

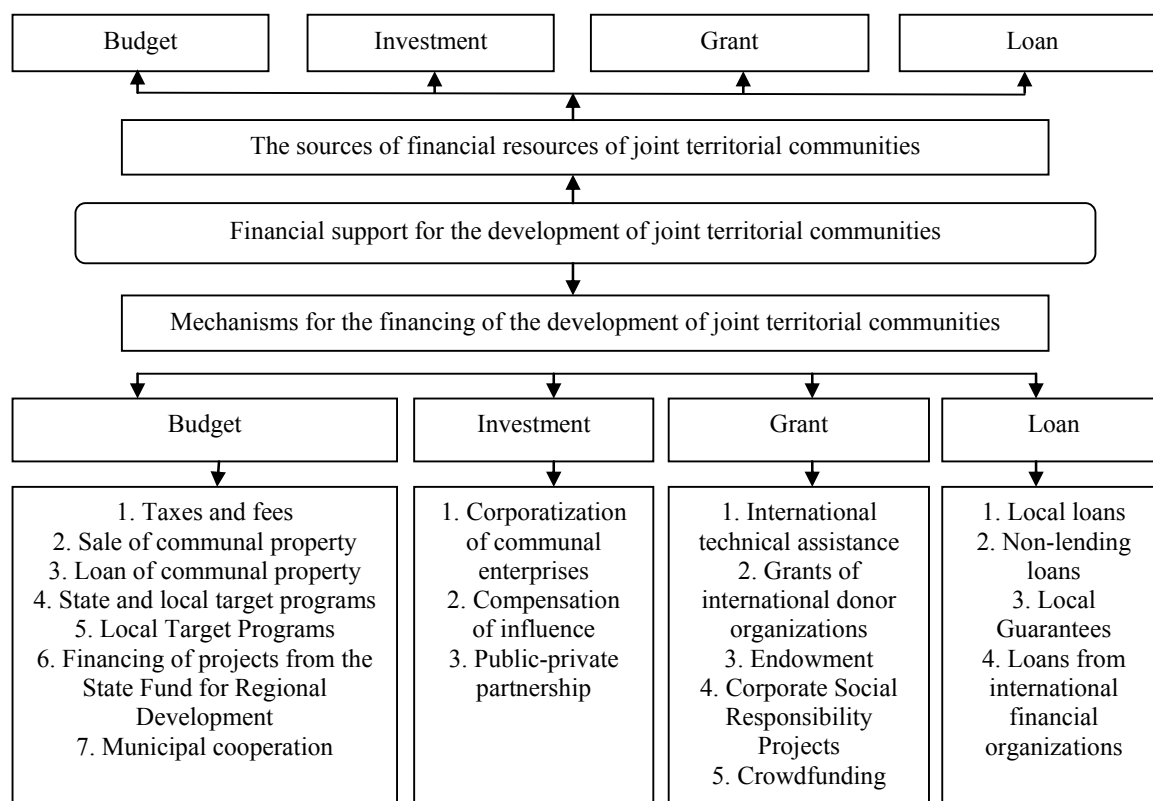

Figure 1 – Mechanisms for the financing of the development of joint territorial communities

Source: developed by the author on the basis of [10].

Actual revenues of local budgets of JTCs consist of indicators of own resources and subventions that are provided to local budgets of JTCs from the state budget. In 2015, the main share of total revenues of JTCs in Ukraine (92.6%) hold own resources in the amount of 1011.3 million UAH. In 2016, the amount of its own resources increased by 2 times (by UAH 2240.5 million), but their share in total revenue was 46.4% (the rest - subventions) [4].

One of the indicators that determines the financial capability of a JTC is the yield per person (Table 1).

Table 1 - Budget revenues for 1 person in JTCs in 2016

Indicator	Number of JTCs	Share, %
More than 2,8 thousand UAH	8	5,0
2,1-2,8 thousand UAH	10	6,3
1,4 – 2,1 thousand UAH	36	22,6
0,7-1,4 thousand UAH	61	38,4
Less than 0,7 thousand UAH	44	27,7
Total	159	100,0

Source: developed by the author using data from [4].

In general, 91 JTCs out of 159 have the earning yield index per person over 1 thousand UAH. The remaining 58 JTCs have lower rates of return. The average budget yield per person is 1,300 UAH, which in fact corresponds to the average national indicator of 1,4 thousand UAH. [4].

If we consider the budgets of newly formed JTCs in absolute terms, then their numbers are also impressive. For example, 3 JTCs have budgets of less than 1 million UAH and 36 other JTCs have budgets in the amount of 1 to 3 million UAH, and only 1/3 of the JTC budgets are over 10 million UAH. The average income of all JTCs is 11.7 million UAH. [4].

The most representative indicator of the financial capability of a JTC is the subsidization of their budgets (Table 2). It shows the real volume of budgeting of newly created JTCs.

Table 2 – Subsidy of JTC budgets in 2016

Indicator	Number of JTCs	Share, %
More than 50%	22	13,8
30,01-50,00%	30	18,9
10,01-30,00%	52	32,7
Less than 10 %	21	13,2
Not subsidized	34	21,4
Total	159	100,0

Source: developed by the author using data from [4].

Only 22% of JTCs (34) have not a subsidized budget. Among subsidized budgets (125), 40% of JTCs (50) have a percentage of subsidies from 0.5% to 20%; another 40% of JTCs (50) have a percentage of subsidies from 20% to 50% and 20% of JTCs (25) have subsidy percentage more than 50%. The average subsidy of budgets of JTCs is 27.6% [4].

Analyzing the structure of own resources of local budgets of JTCs, it should be noted that if the main fillers in it were land payments (UAH 355.3 million) and the single tax (UAH 283.4 million) in 2015, then in 2016 the main share of own revenues of budgets took the Income Tax of Individuals (ITI) (1744.6 million UAH). This is due to the fact that with the beginning of the new fiscal year they switched to direct intergovernmental relations with the state, which provide not only the transfer of intergovernmental transfers, but also the provision of additional own financial resources, in particular, an increase in the percentage of transfer of above mentioned taxes and an additional 60% of the personal income tax, which was previously credited to the district budget. Thus, this tax became the main filler of budgets.

The object of taxation of the Income Tax of Individuals is the total monthly (annual) taxable income, income from sources of origin in Ukraine and foreign incomes received from sources outside Ukraine. This payment serves as a microeconomic stabilizer and regulator of financial support for community development. There is, therefore, a correlation between the development of economic activity in a community, the income of population and the income from the Income Tax of Individuals to local budgets of territorial communities.

The realities of the present testify to the presence of the following problems in the development of joint territorial communities and in the provision of income from taxation of the ITI on a territory concerned:

- the main source of income from ITI is an allocation from wages of employees of budgetary institutions which testifies to low economic activity within the framework of JTC;
- inefficiency of using own economic potential and low efficiency of activity on attraction of economic entities to functioning on the territory of a community;
- reduction of local budget revenues from ITI due to the optimization of networks of educational and healthcare establishments in a number of JTCs (the process of decentralization and administrative-territorial reform are being implemented simultaneously with a number of sectoral reforms that involve the closure of some schools and healthcare institutions that do not meet the requirements or reduce the number of their staff) [15, p. 67-68].

As for the share of subventions from the state budget, in 2015 the subvention was granted only to the JTCs of Donetsk region (UAH 81 million). However, in 2016, the situation changed dramatically: subventions took the bulk of total JTC budgets (53.6%) of their own resources and were provided to each of the JTC budgets.

In general, the analysis shows that the overall picture of JTC activity in Ukraine is

positive. They are moving in the right direction to achieve the maximum level of their financial autonomy.

The existence of an incentive for communities to unite is worth mentioning, as the formation of capable territorial communities takes place through the mechanism of transition of budgets of communities to direct intergovernmental relations with the state budget, empowerment of such communities with powers equivalent to powers of cities of oblast importance, deprivation of the right to perform powers of local self-government bodies delegated by the state in villages, settlements, towns of district significance that have not been united.

An important step in strengthening of financial base of joint territorial communities was the creation of the State Fund for Regional Development (SFRD), which envisages financing of regional development projects on a competitive basis and in accordance with regional development strategies and action plans for their implementation. The funds of the State Fund for Regional Development are directed to implement investment programs and regional development projects (including projects of cooperation and voluntary association of territorial communities) aimed at the development of regions, creation of infrastructure of industrial and innovative parks and meet the priorities defined in the Regional Development Strategy of the state and relevant regional development strategies [9]. Programs and projects implemented at the expense of the SFRD are subject to co-financing from local budgets at the level of 10 percent. The specified condition is a motive for finding these resources and more efficient use of them by a community. It is important to emphasize that when developing and presenting programs and projects to the SFRD, communities should realize the importance of directing most of them not only to targeted restoration or development of infrastructure, but to implement the State Strategy for Regional Development and strategies of regions and to create additional economic value and economic development of a region [16].

So, in 2017 433 projects were implemented for the total amount of UAH 1159.1 million using the funds of the SFRD. 6 JTC projects from this list with a total value of 11792.2 thousand UAH, in which the contribution of SFRD amounted to 8214.0 (69.7%), were implemented. Four of these projects were aimed at the formation of secondary educational institutions (capital repairs and reconstruction of schools) and one of them – to the development of health sector. In addition to the above, six JTC projects are in the process of implementation. Their total cost is UAH 24,674.4 thousand, of which the contribution of the SFRD is 17,909.1 (72.6%). The aforementioned projects are aimed at the reconstruction of administrative buildings and social infrastructure, as well as for repairing of transport infrastructure of localities [8].

The main attention in the vast majority of scientific publications concerning the formation of local community incomes is paid to the budget resources. However, we believe it is worthwhile to emphasize the importance of non-budget sources of financial resources, which should play a significant role in ensuring the financial capacity of territorial communities and should be considered as an integrated indicator of its budget capacity, financial capacity of households and financial capacity economic entities, which together form the financial capacity of a territorial community in a broad sense [11, c. 84].

Strengthening of financial capacity of territorial communities and their economic development depends on the effectiveness of the use of assets owned and managed by a community. Assets of a territorial community include the right of communal ownership to immovable and movable property, natural resources, land, business structures, revenues of local budgets, etc. Therefore, the development of a territory is possible only on the condition of effective use of its internal potential, which involves the capitalization of assets and the creation of value added. The development of entrepreneurial structures in a territory of an administrative-territorial unit allows to ensure, firstly, creation of jobs, and secondly, the increasing of tax revenues to a local budget, and thirdly, the formation of social responsibility

of business to a community. Therefore, the formation of practice of social responsibility of business to the community can ensure its rapid development [15, p. 73].

Funds from community residents, including those received abroad (income of migrant workers), can also become a source of development. It should be acknowledged that firstly such funds are used by households for their own needs (children's education, repairs, purchase of real estate, improvement of their own land plots, etc.). However, it is important to realize feasibility and possibility of directing these resources into structured long-term projects that will have a multiplier effect on a whole community (creation of enterprises, farms, agricultural service cooperatives, infrastructure development and public places improvement). However, for this purpose, it is important for citizens and a community as a whole to understand the need to form an appropriate market and investment environment, infrastructure development, etc., as well as changes in mentality and outlooks [16].

Further steps to strengthen the material and financial base of territorial communities lie in the area of analysis of results, the identification and solution of problematic issues of fiscal decentralization in order to strengthen the community's financial resources, the formation of legislative support for reforms in the areas of land relations and management of communal property.

It is necessary to encourage territorial communities to use their right to borrowing both local and foreign, and obtaining loans from international financial organizations. These funds are directed to implementation of investment programs aimed at development of communal infrastructure, implementing resource-saving technologies, creating, enhancing or updating strategic objects of long-term use or objects that ensure the fulfillment of tasks of local councils in order to meet the interests of their communities. To attract external non-budget resources to finance local development, it is necessary to work on creating a positive image of a territory, forming its attractive "credit" history.

An endowment mechanism can be perspective for funding the development of territorial communities. This is a trust fund intended for non-commercial purposes, usually for the purpose of financing organizations and initiatives in the field of education, health care or culture (primarily in terms of labor potential development), which is funded through charitable donations. Community members must be proactive and constantly offer their own ideas, invite local fellow countrymen, celebrities to local events, which can result in their support (and not only financial). In order to accelerate the process of forming of endowment funds in Ukraine it is necessary to take foreign experience into account and to amend the Tax and Budget Codes to provide taxpayers with tax privileges and state benefits [10].

The innovative tool for financing the development of territorial communities is crowdsourcing. It is a combination of idea of self-help and modern information technology in order to address societal challenges and local issues with broad public participation. In our opinion, the success of projects of crowdsourcing depends, first of all, on the size of social capital of a community, which, in turn, depends on a community's experience in joint resolution of its problems [7]. To this end, local authorities should involve active, skilled, qualified specialists interested in its development.

A special kind of crowdsourcing is crowdfunding, which is aimed at collecting voluntary donations or investments for implementation of certain projects. Creation of the website "Shpilnocosht" was the first crowdfunding project in Ukraine. The authors collected 30 thousand UAH for development of the site. To date, Ukrainians have invested more than 10 million UAH, more than 21 thousand people have been involved in this business and 157 projects have been funded by it. The following areas are supported by "Spilnocosht": education, ecology, social services, entrepreneurship and innovations [10].

Consequently, an increase in volume of financial resources at the disposal of local governments and the formation of their financial capacity is possible due to introduction of a new model of financial provision of territorial communities.

Conclusions and prospects for further research. It is identified that budget financing remains the main form of financial support of joint territorial communities. Its quality depends on the level of economic and social development of these communities. The insufficiency of budget financing of territorial communities necessitates the search for alternative sources of their financial support.

It is necessary to encourage territorial communities to use their right to borrowing both local and foreign, and obtaining loans from international financial organizations. Advisory activities with local government bodies shall be conducted to this end. They shall have enough technical expertise to use such source of funding effectively and to simplify the process of preparing documentation for obtaining such loans. Such mechanisms as endowment and crowdsourcing may be perspective for financing of development of territorial communities. The use of concrete tools and mechanisms on practice depends on the specifics of the development of a community, its capabilities and problem situations.

In order to ensure an effective development of joint territorial communities, the prospects for further research should focus on substantiation of directions of expansion of their financial base, formation of ways of encouraging entrepreneurial initiatives, effective use of local resources, creation of new jobs, etc.

Список літератури

1. Абрамова І.В. Теоретичне обґрунтування змісту та форм фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад [Текст] / І.В. Абрамова // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2017. – № 1 (59), т. 2. – С. 9–18.
2. Богун К.В. Алгоритм створення і реалізації програми маркетингу і брендингу міста [Текст] / К.В. Богун / Экономика и управление. – 2013. – №2. – С. 40–45.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page7>
4. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. 2016 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/De-centr_297x210_April-2017.pdf
5. Коваленко М.А. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад [Електронний ресурс]. / М.А. Коваленко, Г.М. Швороб, Т.О. Мацієвич // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_23
6. Косаріна В.П. Економічна природа та сутність фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування: проблемні питання [Текст] / В.П. Косаріна, О.В. Тимошенко // Фінанси України. – 2010. – № 5. – С. 118–125.
7. Карий О.І. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування [Текст] / О.І. Карий, Я.В. Панас / Асоціація міст України – К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. – 176 с.
8. Перелік проектів Державного фонду регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dftr.minregion.gov.ua/Projects-list>
9. Про Державний фонд регіонального розвитку [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Державного фонду регіонального розвитку; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: <http://dftr.minregion.gov.ua/pro-konkurs>
10. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. [Текст] / [Г.А. Борщ, В.М. Вакуленко, Н.М. Гринчук, Ю.Ф. Дехтяренко, О.С. Ігнатенко, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук, В.В. Юзефович] – К.: – 2017. – 107 с.
11. Сембер С.В. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади [Текст] / С.В. Сембер, О.Г. Чубарь, К.С. Машіко // Регіональна економіка. – 2015. – №3(77). – С. 81-90.
12. Сторонянська І.З. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи [Текст] / І.З. Сторонянська, А.О. Пелехатий // Регіональна економіка. – 2014. – №3(73). – С. 228–238.
13. Сухарська Л.В. Елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальної громади [Електронний ресурс] / Л.В. Сухарська // Вісник Нац. акад. держ. управління при Президенті

- України. – 2016. – № 1. – С. 119–125. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_17
14. Сухарська Л.В. Аналіз стану фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад у сучасній Україні [Електронний ресурс] / Л.В. Сухарська // Державне управління: теорія та практика. – 2017. – № 1. – С. 92–101. – Режим доступу: <http://www.e-rpatr.academy.gov.ua/pages/dop/19/files/fb4bab59-69c4-415d-b4b0-cac93834d1ba.pdf>
15. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації: наукова доповідь [Електронний ресурс] / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2017. – 120 с. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20170701.pdf>
16. Чубарь О.Г., Машіко К.С. Децентралізація і фінансове забезпечення територіальної громади [Текст] / О.Г. Чубарь, К.С. Машіко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2016. – Вип. 1 (47). – Т.1. – С.419–426.

References

1. Abramova, I.V. (2017). Teoretychne obgruntuvannya zmistu ta form finansovoho zabezpechennia ob'iednanykh terytorial'nykh hromad [The theoretical substantiation of content and forms of financial support of joint territorial communities]. *Visnyk Zhytomyr's'koho natsional'noho ahroekologichnoho universytetu - The Bulletin of Zhytomyr National Agroecological University*, Vol. 2, 1(59), 9-18 [in Ukrainian].
2. Bohun, K.V. (2013). Alhorytm stvorennia i realizatsii prohramy marketynhu i brendynhu mista [The algorithm of creating and implementing a program of marketing and branding of a city]. *Ekonomyka y upravlenye - Economics and management*, 2, 40-45 [in Ukrainian].
3. Biudzhethnyj kodeks Ukrainy (2010). [The Budget Code of Ukraine]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page7> [in Ukrainian].
4. Detsentralizatsiia. Mistsevi biudzhety 159 obiednanykh terytorial'nykh hromad. 2016 [Decentralization of local budgets 159 united territorial communities. 2016]. Retrieved from http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/De-centr_297x210_April-2017.pdf [in Ukrainian].
5. Kovalenko, M.A., Shvorob, H.M., & Matsiievych, T.O. (2014). Shliakhy polipshennia finansovoho zabezpechennia diial'nosti terytorial'nykh hromad [Ways to improve the financial support of territorial communities]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia - The theory and practice of public administration and local self-government*, 1, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_23 [in Ukrainian].
6. Kosarina, V.P., & Tymoshenko, O.V. (2010). Ekonomichna pryroda ta sutnist' finansovykh resursiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: problemni pytannia [The economic nature and essence of financial resources of local self-government bodies: problematic issues]. *Finansy Ukrainy - Finances of Ukraine*, 5, 118-125 [in Ukrainian].
7. Karyj, O.I., & Panas, Ya.V. (2015). *Mistsevi initsiatyvy ta zaluchennia hromads'kosti do zdiysnennia mistsevoho samovriaduvannia. Navchal'nyy posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Local initiatives and involvement of the public in the implementation of local self-government. A manual for local self-government officials]*. Asotsiatsiia mist Ukrainy – Kyiv: TOV «PIDPRYEMSTVO «VI EN EJ» [in Ukrainian].
8. Perelik proektiv Derzhavnoho fondu rehional'nogo rozvytku [List of projects of the State Fund for Regional Development]. *dfrr.minregion.gov.ua*. Retrieved from <http://dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list> [in Ukrainian].
9. Pro Derzhavnyy fond rehional'nogo rozvytku. Ofitsijnyy sayt Derzhavnoho fondu rehional'nogo rozvytku; Ministerstvo rehional'nogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunal'nogo hospodarstva Ukrainy [About the State Fund for Regional Development. Official website of the State Fund for Regional Development; Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine]. *dfrr.minregion.gov.ua*. Retrieved from <http://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs> [in Ukrainian].
10. Borsch, H.A., Vakulenko, V.M., Hrynychuk, N.M., Dekhtiarenko, Yu.F., Ihnatenko, O.S. & Kujbida, V.S., et al. (2017). *Resursne zabezpechennia ob'iednanoi terytorial'noi hromady ta ii marketynh: navchal'nyy posibnyk [The resource provision of a joint territorial community and its marketing: manual]*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Sember, S.V., Chubar', O.H., & Mashiko K.S. (2015). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti finansovoi spromozhnosti ta finansovykh resursiv terytorial'noi hromady [The theoretical approaches to the definition of the essence of financial capacity and financial resources of a territorial community]. *Rehional'na ekonomika - The regional economy*, 3(77), 81-90 [in Ukrainian].
12. Storoniian's'ka, I.Z., & Pelekhatyj, A.O. (2014). Finansove zabezpechennia rozvytku terytorial'nykh hromad u konteksti administratyvno-terytorial'noi reformy [Financial support of the development of local

- communities in the context of the administrative-territorial reform]. *Rehional'na ekonomika - Regional Economy*, 3(73), 228-238 [in Ukrainian].
13. Sukhars'ka, L.V. (2016). Elementy systemy finansovoho zabezpechennia rozvytku terytorial'noi hromady [Elements of financial support system for the development of the territorial community]. *Visnyk NADU pry Prezidentovi Ukrainy - NADA Bulletin under the President of Ukraine*, 1, 119-125. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_17 [in Ukrainian].
  14. Sukhars'ka, L.V. (2017). Analiz stanu finansovoho zabezpechennia rozvytku ob'ednanykh terytorial'nykh hromad u suchasniy Ukraini [The analysis of the state of financial support for the development of joint territorial communities in modern Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public Administration: Theory and Practice*, 1, 92-101. Retrieved from <http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/19/files/fb4bab59-69c4-415d-b4b0-cac93834d1ba.pdf> [in Ukrainian].
  15. Kravtsiv, V.S. (Eds.). (2017). *The territorial development and regional policy in Ukraine: current problems, risks and prospects for administrative and financial decentralization: scientific report*, L'viv. *ird.gov.ua*. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20170701.pdf> [in Ukrainian].
  16. Chubar, O.H., & Mashiko, K.S. (2016). Detsentralizatsiia i finansove zabezpechennia terytorial'noi hromady [The decentralization and financial support of a territorial community] *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho universytetu - The scientific bulletin of Uzhgorod University*, Vol. 1, 1(47), 419-426 [in Ukrainian].

С. П. Попова

В. М. Попов, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Фінансове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад

Дотаційність значної частини місцевих бюджетів зробило їх обтяжливими для державного бюджету та позбавило територіальні громади стимулів до соціально-економічного розвитку. Тому питання об'єднання територіальних громад та пошуку й розширення джерел їх ефективного розвитку зберігають свою актуальність. Метою даного дослідження є узагальнення теоретичних підходів щодо сутності фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад та на цій основі подальший науковий пошук напрямків розширення джерел їх фінансування.

Під фінансовим забезпеченням територіальних громад слід розуміти процес формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, з метою задоволення потреб та інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідній території. При цьому, основною формою фінансового забезпечення територіальних громад залишається бюджетне фінансування, від якості якого залежить рівень їх економічного та соціального розвитку. Крім бюджетних джерел фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад можуть використовуватися інвестиційні, грантові та кредитні. Важливим кроком у зміцненні фінансової бази об'єднаних територіальних громад стало створення Державного фонду регіонального розвитку, кошти якого спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури промислових та інноваційних парків.

Недостатність бюджетного фінансування територіальних громад зумовлює необхідність пошуку альтернативних джерел їх фінансового забезпечення. Необхідно стимулювати територіальні громади до використання свого права на здійснення запозичень як місцевих, так і зовнішніх, в тому числі шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій. Перспективними для територіальних громад можуть бути такі механізми фінансування їх розвитку як ендавмент та краудсорсинг. Використання певних інструментів та механізмів залежить від специфіки розвитку конкретної громади, її можливостей та проблемних ситуацій. Перспективи подальших досліджень мають бути спрямовані на пошук напрямків розширення їх фінансової бази, формування шляхів заохочення підприємницької ініціативи, ефективного використання місцевих ресурсів, створення нових робочих місць тощо.

об'єднана територіальна громада, фінансові ресурси, фінансове забезпечення, місцеві бюджети, дотації, Державний фонд регіонального розвитку, власні доходи громади

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА

UDC 657.47

JEL Classification M41; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.130-135>

Besik Bauchadze, Doctor of Economics, Associate professor
Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi, Georgia

Perspectives and Trends in Development of Management Accounting in Georgia

The article is devoted to the problems of development of management accounting in Georgia and directions of their solution. It is substantiated that increase of efficiency of activity of the enterprises and the organizations is connected with using of the information presented by the management accounting. The need of using modern information systems is considered. The components of the automated accounting system are defined. The definition of management accounting as an integrated system of accounting of costs and revenues, rationing, planning, control and analysis, systematizing information for operational management decisions is proposed. It is proved that the existing organizational structure of the enterprise should be regularly analyzed and revised taking into account the changes occurring in its economic activity and the achievements of scientific and technical progress.

accounting, management accounting expenditures, business units, Benchmarking, SMART, direct-costing, market niche

Бесик Баучадзе, д-р экон., ассоциированный профессор
Батумский государственный университет имени Шота Руставели, Батуми, Грузия

Перспективы и тенденции развития управленческого учета в Грузии

Статья посвящена проблемам развития управленческого учета в Грузии и направлениям их решения. Обосновано, что повышение эффективности деятельности предприятий и организаций связано с использованием информации, предоставленной управленческим учетом. Доказана необходимость использования современных информационных систем. Определены компоненты автоматизированной системы бухгалтерского учета. Предложено определение управленческого учета как интегрированной системы учета затрат и доходов, нормирования, планирования, контроля и анализа, систематизирующая информацию для оперативных управленческих решений. Доказано, что существующую организационную структуру предприятия следует регулярно анализировать и пересматривать с учетом изменений, происходящих в его хозяйственной деятельности, и достижений научно-технического прогресса.

учет, управленческий учет, расходы, бизнес-единицы, бенчмаркинг, SMART, директ-костинг, рыночная ниша

Statement of the problem. Developed market economy is a continuous competitive battlefield. The transition to the market economy of the country requires an effective organization of enterprise management, which determines the actuality of the implementation and development of management accounting in the national accounting practice, as well as its acknowledgement as an independent image of economic activity of the economic subjects. Corporate systems are basically based on statistical and critical time-critical strategic information. This is because both the company managers and those who carry out the economic policy are based on the imperfect methodological, quantitative performance and models about the micro and macro environment. Consequently, most solutions are based on intuition and not rational, scientific methodology. The procedures for receiving the shady, despite the difference of professional character, have the same basis and are generally based on the methodological algorithm adopted in general. Decision-making procedures have a certain scheme of intellectual activity. Switching from the centrally controlled socialist economy into the market economy has completely altered the basic norms, according to

which many companies are operating. As the manufacturer and managers of the service companies now ask for accurate and timely information to improve the quality of their work, the timing and efficiency of the timely decision on their individual products, services and customer

Analysis of recent researches and publications. The research of theoretical basis of managerial accounting and methodological approaches to its organization have been reflected in the work of many scientists. Theoretical and methodological aspects of managerial accounting were researched by a large number of both national and foreign scientists. Conceptual bases of managerial accounting were developed by foreign experts: H.R. Anderson, J. Weber, R. Garrison, K. Drury, R. Anthony, J. Rice, B. Ryan, D.S. Caldwell, E. Mayer, B.E. Nedels, T. Scoun, K. Ward and others [2; 4; 6-7; 9; 11; 19].

At the present stage of development of scientific research, integration processes of existing concepts of foreign scientists in national practice take place. The methodology of managerial accounting is presented in the writings of scientists of such countries as Republic of Belarus, Russian Federation [3; 5; 8; 12-14; 16-18; 20-21], and Ukraine [1; 10; 15]. These trends contribute to the formation of new general scientific approaches and concepts of the development of managerial accounting, the definition of scientific paradigms. The attention of scientists to this question confirms that management accounting is in development. It is improved in accordance with modern business requirements, developing its own procedures, tools and methods and adapting ones developed by related sciences. At the same time, the issue of improving management accounting, taking into account the peculiarities of the environment and its constituents, in which the enterprises of each particular country are functioning, require increased attention.

Statement of the objective. The purpose of this research is to substantiate the ways of improving the directions of development of managerial accounting in Georgia, taking into account the specifics of the environment in which Georgian enterprises operate.

The main material. Today, most of the enterprises in Georgia operate in much more difficult conditions. Companies often have the following types of problems:

- (1) The material stockpiles and fixed assets are recorded incorrectly;
- (2) Not timely and correct inventory;
- (3) Costs are not budgeted and management of fact-plan does not exist;
- (4) Manage suspicious debts effectively;
- (5) There is no procurement procedure, therefore high probability of inefficient procurement;
- (6) Detailed analysis of expenses is not in the company;
- (7) Planning of cash flows and relevant reporting does not occur;
- (8) The cost of the product does not effectively be counted;
- (9) Do not use the management regulatory approaches in companies.

As we know, the main functions of the manager are: planning, organizing, managing and controlling, helping them manage the planning, organizing and control of the management.

The aim of management accounting is to develop recommendations for future prospects through analysis of past periods. That's why governance is sometimes called an analysis of future development. The goal and objective of transforming the accounting system in Georgia is to split modern accounting into two subsystems: financial accounting and management accounting. According to international governing regulations, management regulation can be defined as the process of appraisal, analysis, preparation, interpretation and information used by the management in planning, evaluating and verifying that resources are being used effectively and efficiently. Theoretical and practical expansion of accounting shows that the absence of a common approach and general viewpoint on the principle of

management and financial accounting negatively affects their use in practice and economic theory. The term "management accounting" has been introduced into economic literature and practice in the 50s. There are different opinions about its essence. Management Accounting - this is primarily a management support system for management. The essence of the management account and the important peculiarity is that it connects the management process with the recording process. Managing accounting expands the financial accounting framework, including the production operations.

The goal and objective of transforming the accounting system in Georgia is to split modern accounting into two subsystems: financial accounting and management accounting. While considering various positions, we can assert that the center of gravity in the national and foreign sources of gravity will be more and more paid to the term "managerial". This is related to the fact that accounting technology and organization are determined by the management tasks faced by the organization. In addition, analysis and accounting analysis, for their reduction and optimization, is an important part of the commercial structure. But when deciding on this task of management, we will be guided by the principles of optimization of financial activity. Management accounting information requires constant changes, instead of the statutory accounting and financial accounting. The management of one and the same time makes the unity and opposite sides, and the opposite side of the path of researching managerial accounting, which is filled with financial information and analytical studies management [17].

Decision-makers should provide a large place and attention to the organization's demands, and the management of the accounting must be determined to illustrate this. The information about the official accounting is of different kinds that should encourage decision-making in organizations. The management accounting system focuses on people who take decisions at all levels of the organization, so these systems should be flexible and pragmatic. Persons with high-ranking decision-makers should focus on the financial performance of the results of their activities, such as: profit and expenses, as executives use financial information to communicate with people outside the organization. If we consider the hierarchy of the organization below, we find that information that the decision makers need more than financial information is financial rather than financial because people need to know the technical data of the system they are registered and managed. Managerial accounting information is essential for making decisions and solving problems, but in turn the information is never neutral, because the results of the evaluation and the process of informing entities. Various are involved in different studies show that individuals and groups change their behavior when they are informed of the activities performed by Molds for further evaluation.

The burden in the environment that the companies are so huge that reaching the competitiveness can only be achieved by a radical and significant reduction in expenditures. The methodology for realizing the expenditure reduction program in West Practice involves six stages, which enable the use of the desired results (increase product competitiveness, increase profit):

- (1) Use system approach to optimization of expenses
- (2) Analysis of corporate strategy and business model of the company
- (3) Delegation of powers on business units
- (4) Benchmarking
- (5) Focus on controlled costs
- (6) Create an environment for the introduction of changes [20].

The management accounting system allows:

- (1) Determine business development strategy, set goals and develop ways to achieve them;

- (2) Develop financial and non-financial information collection, consolidation and analysis system that will give us a signal of problems;
- (3) Increase efficiency of the company's cash management;
- (4) Creation of interconnection system between structural subdivisions, organizing an efficient, multi-stage system of internal control of the enterprise;
- (5) Creating a cost management system for their optimization;
- (6) Introduction of budgeting system;
- (7) Acceptance of strategic and operative, justified management decisions, management decision making processes based on information on financial results of expenditures and enterprise activities.

The necessity of management accountability in the management system is undoubtedly the main drawbacks of traditional systems. These shortcomings can be generalized as follows:

- (1) Traditional management accounting does not respond to the requirements of today's industrial and competitive environment;
- (2) Traditional methods of calculation distort the information necessary for management decision making;
- (3) The management accounting practice follows financial accounting requirements and is largely determined by it;
- (4) Managing the special attention is paid to internal operations and less attention is given to the environment in which the enterprise works [5].

Improvement of production systems and technologies, improvement of management theory and practice requires further improvement and quality improvement of existing operating system.

The use of modern information systems is necessary for the management of the management. Components of the automated accounting system are:

- Hardware means;
- Software;
- Mathematical provision;
- Information security;
- Functional Support;
- Technological Support.

All of these components are interconnected and it is impossible to determine the sharp boundary between them.

Conclusions and prospects for further researchers. Thus management accounting is an integral system of accounting and revenue, norms, planning, control and analysis, which is systematizing the information necessary for operational management decisions. It is necessary to regularly analyze existing organizational structure of the enterprise and revise the changes in the economic activity and the advancement of scientific-technical progress. In addition to improvement of organizational structure of enterprise, it is important to change the approach to assessing internal reporting and evaluation of performance results. Today, very little organization in Georgia is maintaining complete management. In fact, only in international organizations are producing such counts. However, the way to improve the efficiency of enterprises and organizations goes through the information provided by the management account.

References

1. Atamas, P.I. (2006). *Upravlinskyi oblik [Management accounting]*. Kyiv: TsNL [in Russian].
2. Blocher, E.J., Chen, K.H., & Lin, T.W. (1999). *Cost Management. A Strategic Emphasis*. New York: Irwin Mc Graw Hill [in English].

3. Bogataya, I.N. (2001). *Strategicheskii uchet sobstvennosti predpriyatiya [Strategic account ownership enterprises]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
4. Bromwich, M. (1990). The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets. *Accounting, Organisations and Society*, 15, 27-46 [in English].
5. Chaya, V.T. (2009). *Upravlencheskiy uchet: Uchebnoye posobiye [Managerial Accounting: Textbook]*. Moscow: Eksmo [in Russian].
6. Clark, Y. Maurice (1923). *Studies in Economics of Overhead Costs*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
7. Cooper, R., & Kaplan, R. (1988). Measure costs right: make the right decisions. *Harvard Business Review*, October (Vol. 18), 41-50 [in English].
8. Glushchenko, A.V., & Samedova, E.N. (2012). Kontseptualnyye osnovy upravlencheskogo ucheta [Conceptual foundations of management accounting]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3: Ekonomika. Ekologiya – Bulletin of Volgograd State University. Series 3: Economy. Ecology*, 2 (21), 181-187 [in Russian].
9. Hilton, R.W., Maher, M.W., & Selto F.H. (2004). *Cost Management. Strategies for Business Decisions*. Irwin Mc Graw-Hill [in English].
10. Holov, S. F. (2006). *Upravlinskyi oblik [Management accounting]*. Kyiv: Libra [in Russian].
11. Lord, B. (1996). Strategic management accounting: the emperor's new clothes? *Management Accounting Research*, vol. 7, 3, 347-366 [in English].
12. Magaletsky, K. (2007). Zatraty: ot snizheniya k optimizatsii [Costs: from reduction to optimization]. *Kompan'on - Companion*, 19, 56-59 [in Russian].
13. Manyayeva, V.A. (2010). Teoreticheskiye osnovy razvitiya strategicheskogo upravlencheskogo ucheta [Theoretical basis for the development of strategic management accounting]. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika*, no. 1 (63), 47-51 [in Russian].
14. Nikolayeva, O.Ye., & Alekseyeva, O.V. (2003). *Strategicheskii upravlencheskiy uchet [Strategic management accounting]*. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
15. Pushkar, M. S. (2006). *Kreatyvnyi oblik (stvorennya informatsii dlia menedzheriv) [Creative accounting (the creation of information for managers)]*. Ternopil: Kart-Blansh [in Russian].
16. Samedova, E.N. (2010). Ponyatiyno-kategorialnyy analiz sistemy upravlencheskogo ucheta [Conceptual-categorical analysis of management accounting system]. *Vestnik Astrakhanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Astrakhan State Technical University*, 2, 242-246 [in Russian].
17. Sheremet, A.D. (2009). *Upravlencheskiy uchet: Uchebnik [Managerial Accounting: A Textbook]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
18. Sorina, G.V. (2006). *Osnovy prinyatiya resheniy [Fundamentals of decision-making]*. Moscow: Economist [in Russian].
19. Summons, K. (1982). Strategic management accounting for pricing: a case example. *Accounting and Business Research*, 12, 28-34 [in English].
20. Vakhruzhina, M.A., Rasskazova-Nikolaeva, S.A., & Sidorova, M.I. (2008). *Upravlencheskiy uchet [Management Accounting]*. Moscow: BINFA Publishing House [in Russian].
21. Yudanov, A.Yu. (Eds). (2011). *Bachelor: Microeconomics [Bakalavr: mikroekonomika]*. Moscow: KnoRus [in Russian].

Бесік Баучадзе, д-р екон., асоційований професор

Батумський державний університет імені Шота Руставелі, м. Батумі, Грузія

Перспективи й тенденції розвитку управлінського обліку в Грузії

На сучасному етапі розвитку наукових досліджень та розробок відбуваються інтеграційні процеси наявних концепцій зарубіжних науковців. Ці тенденції сприяють формуванню нових загальнонаукових підходів і концепцій розвитку управлінського обліку, визначенню наукових парадигм. Увага науковців до цього питання підтверджує, що управлінський облік знаходиться в розвитку, удосконалюється відповідно до сучасних вимог бізнесу, розвиваючи власні процедури, інструменти, методи й адаптуючи розроблені суміжними науками. Разом з тим, підвищеної уваги вимагають питання удосконалення управлінського обліку з урахуванням особливостей середовища та його складових, в яких функціонують підприємства кожної конкретної країни.

Метою написання статті є обґрунтування напрямів розвитку управлінського обліку в Грузії з урахуванням особливостей середовища, в якому функціонують підприємства. Дослідження показало, що сьогодні дуже мало суб'єктів господарювання в Грузії застосовують принципи та системи повного управління. Фактично тільки в міжнародних компаніях застосовується система управлінського обліку та відповідні рахунки. Обґрунтовано, що шлях підвищення ефективності діяльності підприємств та організацій лежить через інформацію, надану управлінським обліком. Доведена необхідність

використання сучасних інформаційних систем. В якості компонентів автоматизованої системи бухгалтерського обліку визначені: апаратні засоби; програмне забезпечення; математичне забезпечення; інформаційна безпека; функціональна підтримка; технологічна підтримка. Всі ці компоненти взаємопов'язані і повинні використовуватися у тісному взаємозв'язку.

Обґрунтовано, що управлінський облік - це інтегрована система обліку витрат і доходів, нормування, планування, контролю та аналізу, що систематизує інформацію для оперативних управлінських рішень. Доведено, що існуючу організаційну структуру підприємства слід регулярно аналізувати і переглядати з урахуванням змін, що відбуваються в його господарській діяльності (освоєння виробництва нових видів продукції, зміна технологій, зміна менеджерів тощо), і досягнень науково-технічного прогресу. Удосконалюючи організаційну структуру підприємства, важливо відповідним чином змінювати підходи до складання внутрішньої звітності та оцінки результатів діяльності.

облік, управлінський облік, витрати, бізнес-одиниці, бенчмаркінг, SMART, директ-костинг, ринкова ніша

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 657.3

JEL Classification H83; M48

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.135-143>

О. О. Головченко, доц., канд. екон. наук

Н. Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна

Побудова ефективних систем економічного контролю в житлово-комунальному господарстві в умовах трансформації загальних принципів управління в галузі

У статті систематизовані укрупнені блоки загальних та особливих завдань та цілей управління в житлово-комунальному господарстві. На підставі проведених узагальнень, сформульовані загальні принципи управління в досліджуваній галузі, які мають бути закладені в основу побудови ефективних систем економічного контролю, як функції управління. Систематизовані основні фактори, які впливають на системність та комплексність управління та мають бути враховані при побудові ефективних систем економічного контролю в житлово-комунальному господарстві, з метою орієнтації таких систем на забезпечення управління в інтересах споживачів житлово-комунальних послуг.

житлово-комунальне господарство, житлово-комунальні послуги, принципи управління, система економічного контролю

А. А. Головченко, доц., канд. екон. наук

Н. Ю. Головченко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина

Построение эффективных систем экономического контроля в жилищно-коммунальном хозяйстве в условиях трансформации общих принципов управления в отрасли

В статье систематизированы укрупненные блоки общих и особых задач и целей управления в жилищно-коммунальном хозяйстве. На основании проведенных обобщений, сформулированы общие принципы управления в исследуемой отрасли, которые должны быть заложены в основу построения эффективных систем экономического контроля, как функции управления. Систематизированы основные факторы, которые влияют на системность и комплексность управления и должны быть учтены при построении эффективных систем экономического контроля в жилищно-коммунальном хозяйстве, с целью ориентации таких систем на обеспечение управления в интересах потребителей жилищно-коммунальных услуг.

жилищно-коммунальное хозяйство, жилищно-коммунальные услуги, принципы управления, система экономического контроля

Постановка проблеми. Динаміка та глибина трансформаційних перетворень, що тривають в економіці України від початку незалежності, для кожної окремої галузі суттєво різняться. До галузей, де такі трансформаційні зміни відбуваються найповільніше та найвідчутніше для суспільства, відноситься житлово-комунальне господарство (ЖКГ).

На відміну від більшості галузей національної економіки, де ринкові механізми повністю витіснили елементи командно-директивної моделі господарювання, в галузі ЖКГ й дотепер зберігаються ознаки відомчого управління, надмірної законодавчої зарегульованості процесу господарювання, спотворення та протидії проявам конкуренції, монополістичного ціноутворення, законодавчого обмеження ринкових механізмів тощо.

Відтак, від системи трансформаційних перетворень в ЖКГ вимагається забезпечити не тільки структурний перехід від командно-директивної до ринкової моделі управління підприємствами досліджуваної галузі, а й спрямувати таке управління в інтересах споживачів житлово-комунальних послуг (ЖКП). Важливим елементом такої трансформації ЖКГ, на наш погляд, є ефективна система економічного контролю як функція такого управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження загальних принципів управління в ЖКГ активно проводилось як науковцями радянського періоду [1-4; 6; 8-9; 11-12; 14; 16], так і сучасними дослідниками [5; 7; 13].

Слід зазначити, що для радянського періоду наукових досліджень характерним було концентрування уваги науковців на розкритті принципів управління в ЖКГ, пов'язаних з плановістю [2; 11; 14], централізацією та децентралізацією [2; 12; 14] управління. Також активно досліджувались принципи цілеспрямованості [14], системності та комплексності [2; 14; 16] управління, які є характерними для всіх галузей національної економіки. В перехідний період (1990-ті роки) акцент уваги вітчизняних вчених змістився в напрямку дослідження різноманітності, комбінованості та ефективності управління [1; 8].

Водночас, трансформація завдань та принципів управління в ЖКГ в ринкових умовах, а також вплив оновлених принципів на побудову ефективних інформаційних систем такого управління (облік, регулювання, контроль) опрацьовані сучасними вітчизняними вченими недостатньо.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження загальних цілей та завдань управління в ЖКГ, формулювання на цій основі сучасних вимог до трансформації загальних принципів управління в галузі, а також розкриття впливу загальних принципів управління в ЖКГ на побудову ефективних систем економічного контролю на підприємствах досліджуваної галузі.

Виклад основного матеріалу. Житлово-комунальне господарство є особливою галуззю, яка діє для досягнення конкретної мети – надання суспільних благ у формі житлово-комунальних послуг широкому колу індивідуальних та колективних споживачів – юридичних та фізичних осіб. Для досягнення зазначеної мети на ринку житлово-комунальних послуг відбуваються певні процеси, у результаті яких такі блага створюються, перерозподіляються та споживаються.

Досягнення мети діяльності ЖКГ напряму залежить від ефективності управління процесами, що мають місце на ринку житлово-комунальних послуг та пов'язані з генеруванням, розподілом та споживанням таких послуг.

Сутність управління як процесу, досить коректно, на наш погляд, розкрито у роботі Мухіна В.І. з основ теорії управління: “Управління – діяльність управляючої підсистеми, що полягає у виробленні управляючого впливу та його здійснення та спрямована на ефективне досягнення цілі діяльності системи в цілому” [10, с. 14]. Отже, для того щоб ефективно досягати цілі діяльності житлово-комунального

господарства необхідно забезпечити ефективне управління процесом надання ЖКП як на рівні галузі в цілому, так і на рівні окремого суб'єкта-виконавця послуг зокрема.

Цілі та завдання управління в ЖКГ варто структурно розподілити на:

- загальні цілі та завдання управління, які притаманні будь-якій управлінській системі та спрямовані на забезпечення ефективного здійснення управлінської діяльності;

- особливі цілі та завдання управління, обумовлені галузевими особливостями ЖКГ.

Розгляд особливостей механізму економічних відносин у ЖКГ свідчить про специфічність досліджуваної галузі, як об'єкту управління. У зв'язку з чим можна стверджувати, що система управління галуззю є суттєво відмінною від інших сегментів народного господарства та потребує конкретизації в частині базових завдань та принципів управління.

Досить правильні, на наш погляд, узагальнення щодо специфіки житлово-комунального господарства як об'єкту управління висловив у своїх роботах Безлюдов А.Й.: “ЖКГ є одним з найскладніших об'єктів управління комбінованим виробництвом” [1, с. 4] та “Різноманіття діяльності житлово-комунального господарства визначає своєрідність та специфіку управління ним” [2, с. 7].

Специфічність досліджуваної галузі визначає специфічність завдань та принципів управління в ЖКГ. Під принципами управління ми розуміємо загальновживане для теорії управління визначення – найбільш загальні, основоположні правила та рекомендації, що повинні враховуватись та виконуватись в практичній діяльності на всіх рівнях управління [10, с. 83]. Крім того, вважаємо, що принципи управління напряду впливають і на окремі функції управління (облік, регулювання, контроль тощо).

До основних загальних принципів управління в теорії управління відносять: науковість; системність і комплексність; принцип єдиноначальності в управлінні і колегіальності у формуванні рішень; принцип централізованості і децентралізованості; принцип пропорційності в управлінні; принцип єдності розпорядництва в управлінні; принцип економії часу; принцип пріоритету функцій управління над структурою при створенні організацій та навпаки, пріоритет структур над функціями управління в діючих організаціях; принцип делегування повноважень; принцип зворотного зв'язку [10, с. 83].

Вважаємо, що з метою прикладного використання в ЖКГ зазначені вище принципи управління обов'язково мають враховувати специфічний характер досліджуваної галузі. Крім цього, принципи управління в ЖКГ повинні формулюватись з урахуванням трансформаційних змін економіки, в результаті яких відбувається поступовий відхід від директивної до ринкової моделі управління галуззю, внаслідок чого змінюються й головні завдання управління. В результаті структуру завдань та принципів управління в ЖКГ нами пропонується до розглядати в наступному вигляді (рис. 1).

Особливі принципи управління в ЖКГ повинні формуватись з урахуванням специфіки досліджуваної галузі. Розкриттю таких принципів управління в ЖКГ буде присвячено окрему нашу публікацію. Загальні ж принципи управління в ЖКГ повинні бути спрямовані на вирішення завдань управління в умовах трансформаційної економіки та є рівносправедливими і для інших галузей національної економіки. До загальних принципів управління в ЖКГ ми пропонуємо віднести наступні два:

1. Принцип цілеспрямованості. Будь-яка управлінська діяльність спрямована на досягнення певного набору цілей або вирішення конкретної кількості завдань. Цілі та завдання управління в ЖКГ формуються під впливом технологічних та економічних

особливостей галузі та скеровуються на максимальне задоволення потреб споживачів ЖКП.

Цілеспрямованість управління в ЖКГ повинна забезпечуватись на кожному етапі (стадії) управління. На сьогодні існує класичний поділ підприємств житлово-комунального господарства на технологічні та ремонтно-експлуатаційні. З однієї сторони, структурне відокремлення технологічних підприємств житлово-комунального господарства, надає можливість науковцям говорити про технологічний підхід формування системи управління такими підприємствами, який передбачає здійснення цільового управління на кожному технологічному етапі (стадії) надання (виробництва та реалізації) комунальних послуг. З іншої сторони, і ремонтно-експлуатаційні послуги, і послуги комплексного благоустрою, і управління ЖКГ в цілому, можна розглядати як певну технологію, розподілену на етапи, стадії, процедури на які може здійснюватись цільовий управлінський вплив.

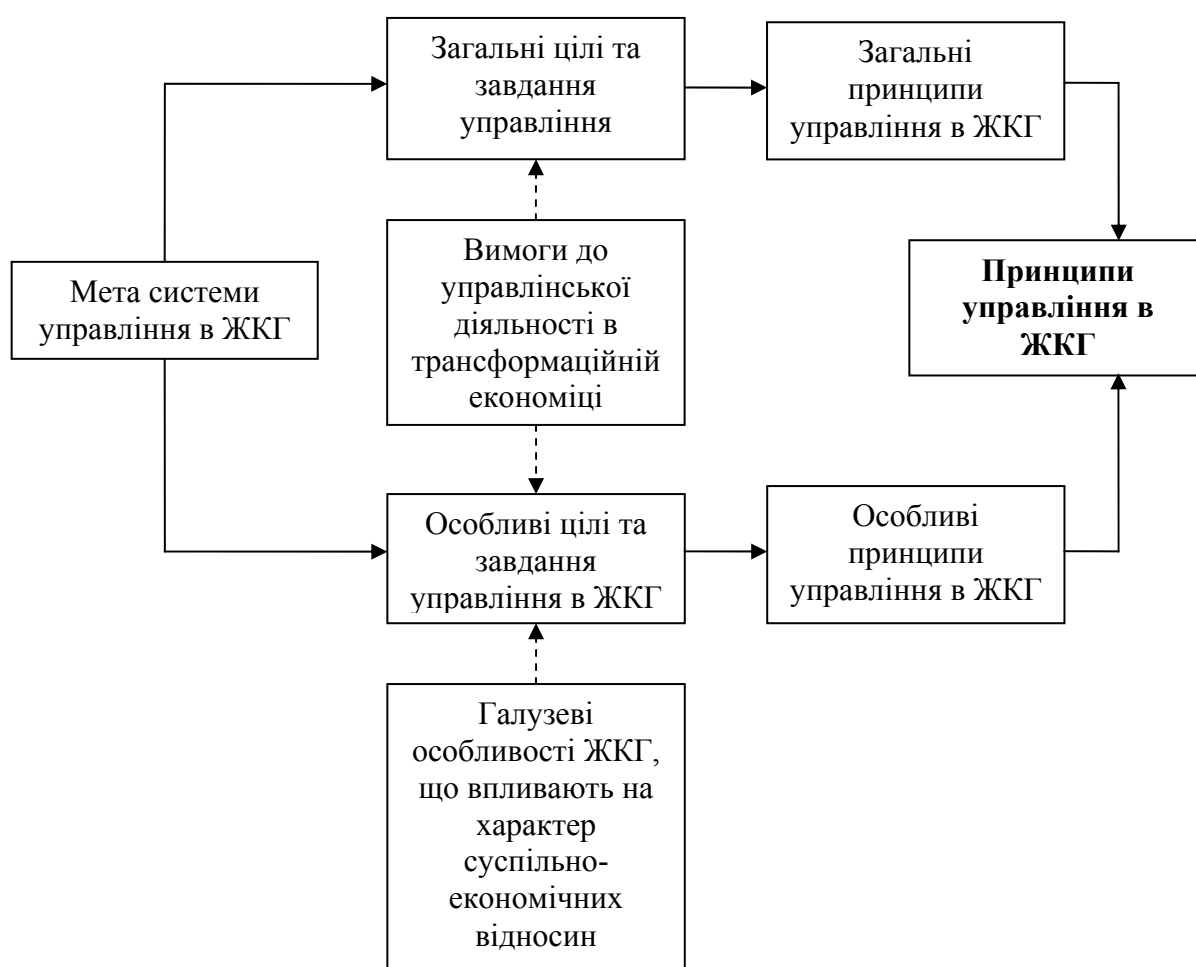

Рисунок 1 – Структура завдань та принципів управління в ЖКГ

Джерело: розроблено автором.

На підтримку такого підходу, Садиков А.С. у своїй роботі пише: “Для окремо взятих підприємств в якості визначального структуроутворюючого фактору виступає технологія виробництва. В той же час на рівні комунального господарства в цілому, де формуються організаційно-виробничі структури управління, таким фактором є технологія функціонування галузевих систем із забезпечення потреб міста” [14, с. 76].

Таким чином, цитований автор абсолютно правильно, на наш погляд, зображує процес надання будь-яких житлово-комунальних послуг, як певну технологію спрямовану на задоволення потреб конкретних споживачів. Звідси, й всі стадії технології надання житлово-комунальних послуг (підготовка, виробництво та реалізація) також повинні бути спрямовані на зазначені цілі.

Застосування принципу цілеспрямованості управління є одним з базових при формуванні концепції управління процесом надання житлово-комунальних послуг в інтересах споживачів, а також при побудові ефективних систем економічного контролю, які повинні забезпечувати таке управління необхідними даними.

2. Принцип системності та комплексності. Даний принцип управління в ЖКГ формується внаслідок, по-перше, визначення досліджуваної галузі, як сукупності підгалузей об'єднаних загальною метою – наданням різнорідних житлово-комунальних послуг широкому колу індивідуальних та колективних споживачів; по-друге, визначення процесу надання ЖКП з технологічних позицій (як комплексу етапів, стадій, процедур тощо).

На розкриття даного принципу управління в ЖКГ, деякі автори-попередники вибудовували комплексну систему управління житлово-комунальним господарством на прикладі великих міст, опосередковано розуміючи, що управління комунальним господарством невеликих міст (сіл, селищ) є більш спрощеним. Відповідно, висновки зроблені щодо завдань та принципів системного та комплексного управління житлово-комунальним господарством великого міста є рівно справедливими й для малих територіальних одиниць.

А.С. Садиков, надаючи визначення комунального господарства великих міст, зазначає: “Комунальне господарство великого міста представляє собою велику галузь, що поєднує підприємства міського пасажирського транспорту, водо-, тепло-, газо- та електрозабезпечення, водовідведення, санітарної очистки та зовнішнього освітлення міст, гарячого водопостачання, міського благоустрою, шляхово-мостового господарства та інші” [14, с. 5].

Комунальне господарство невеликого міста (села, селища) на сьогодні у багатьох випадках може містити лише одну-дві підгалузі комунального господарства, які є властивими для великого міста. Підгалузі міського пасажирського транспорту, зовнішнього освітлення, санітарної очистки тощо практично не властиві для малих територіальних утворень. Натомість підгалузі електро-, газо-, а в багатьох випадках і водопостачання є властивими для комунального господарства невеликих міст (сіл, селищ).

Як наслідок, комунальні підприємства невеликих міст визначались авторами-попередниками як дрібні та економічно слабкі [2, с. 9; 6, с. 5; 14, с. 6], а за своєю організаційною формою розглядались як складова частина комунального господарства великого міста [14, с. 6-7]. Деякі автори взагалі зводили дослідження особливостей управління в галузі житлово-комунального господарства виключено до суб'єктів господарювання, що функціонують в містах [8, с. 18; 12, с. 8].

Досліджуючи фактори, які необхідно враховувати для забезпечення системного та комплексного управління комунальним господарством великого міста, А.С. Садиков до їх складу відносить:

- адміністративно-територіальне значення міста та чисельність населення;
- якісний та кількісний склад об'єктів управління;
- фактори науково-технічного прогресу (в тому числі: техніка, технологія, використання АСУ);
- соціально-побутові фактори (в тому числі: кількісний та якісний склад споживачів; структура послуг; обсяг послуг);

– організаційно-управлінські фактори (організаційні форми управління, органи управління, територіальні принципи управління, галузеві принципи управління) [14, с. 14-17].

Необхідність комплексного поєднання територіальних та галузевих принципів управління відзначалась і Безлюдовим А.Й., який у своїй роботі пише: “В системі управління житлово-комунальним господарством в силу його специфіки важливим є територіальний аспект. Забезпечення оптимального поєднання галузевого та територіального управління економікою – одне з актуальних питань теорії та практики планування” [2, с. 7].

На нашу думку, в умовах трансформаційної економіки системність та комплексність управління житлово-комунальним господарством в цілому та його функцій, зокрема, повинна забезпечуватись з урахуванням іншого набору факторів:

- кількості та структури об’єктів управління;
- кількості та структури споживачів комунальних послуг;
- обсягів споживання комунальних послуг;
- організаційно-технологічних особливостей виконавців (виробників) житлово-комунальних послуг.

Організаційно-управлінські фактори, так само як і адміністративне значення певного міста (села, селища) при формуванні ефективної системи управління комунальним господарством визначного впливу, на наш погляд, на сьогодні не мають.

До схожих висновків доходить й А.С. Садиков, зазначаючи що особливості управління досліджуваною галуззю змінюються залежно від кількості та складу об’єктів управління та технології обслуговування споживачів [14, с. 19].

Всі зазначені нами фактори мають вплив на формування комплексної системи управління житлово-комунальним господарством й на мікрорівні (на рівні конкретного виконавця (виробника) житлово-комунальних послуг). При цьому, на перший план при формуванні системи управління на мікрорівні виходить фактор організаційно-технологічних особливостей виконавців (виробників) житлово-комунальних послуг.

Головним напрямком удосконалення систем управління в ЖКГ на мікрорівні з урахуванням принципу системності та комплексності в радянський період вважалося укрупнення суб’єктів господарювання (у міські та обласні виробничі об’єднання, виробничі управління, трести тощо). Об’єднання комунальних підприємств пропонувалося створювати по територіально-галузевих ознаках [2, с. 46-47; 4, с. 18-21; 12, с. 22].

Наприклад, аналізуючи організаційну структуру та ефективність управління конкретним підприємством міського комунального господарства Файнберг А.І. та Крупицький М.Л. зазначають: “Включення комунального підприємства на правах цеху в міське або обласне об’єднання дозволяє знизити управлінські витрати та забезпечити господарство більш кваліфікованими інженерно-технічними кадрами” [16, с. 19]. Джунь Б.М. крім проблем кадрового забезпечення дрібних житлово-комунальних підприємств, окремо наголошує на неможливості концентрувати на зазначених підприємствах необхідних коштів для впровадження нової техніки та модернізації виробництва [6, с. 6].

Пропозиції щодо укрупнення підприємств житлово-комунального господарства вносились і іншими авторами, які за радянських часів досить широко пропагували ідею виробничих об’єднань комунальних підприємств (у тому числі виробничих енергетичних об’єднань) [1, с. 74; 6, с. 9; 8, с. 22; 11, с. 183; 12, с. 25] та трестів [3, с. 39; 14, с. 5]. При цьому укрупнення у виробничі об’єднання пропонувалося здійснювати на підставі виробничо-технологічної кооперації, а в трести та виробничі управління – на підставі раціональних зон обслуговування [4, с. 18; 14, с. 85]. Окремо досліджувались підходи щодо горизонтального (по однотипних підприємствах галузі) та вертикального

(за пов'язаністю технологічних процесів) об'єднання житлово-комунальних підприємств [2, с. 48].

Ідея укрупнення (об'єднання) підприємств галузі також пропонувалась до впровадження і у сфері утримання житлового фонду та прибудинкових територій [9, с. 78-79], що свідчить про популярність зазначеного підходу у директивній моделі управління житлово-комунальним господарством.

У зв'язку з тривалим періодом укрупнення суб'єктів комунального господарства (в об'єднання та трести) в радянській науковій літературі багато уваги приділялось системності та комплексності управління як комунальним об'єднанням в цілому, так і його структурними підрозділами зокрема. В термінологічній базі радянських часів, відокремлення управління окремими структурними підрозділами комунального об'єднання закріплено як “внутрішній госпрозрахунок”. Для регулювання внутрішнього госпрозрахунку в об'єднаннях комунальних підприємств, авторами робились відповідні пропозиції по формуванню типових положень (інших документів управлінського характеру).

На більшій ефективності укрупнених виробників житлово-комунальних послуг наголошують і сучасні вітчизняні науковці, зокрема Запатріна І.В. у своїй роботі пише: “Досвід показав, що крупні регіональні підприємства централізованого теплопостачання, водопостачання та водовідведення більш життєздатні, ніж дрібні, оскільки за рахунок економії на масштабі можуть вирішувати серйозні задачі, пов'язані з впровадженням ефективного менеджменту, підготовкою і реалізацією стратегічних програм розвитку, залученням позикових коштів без значного збільшення вартості послуг, що надаються” [7, с. 87-88]. У зв'язку з наведеними висновками автор пропонує навіть стимулювати на державному рівні процес укрупнення регіональних житлово-комунальних компаній [7, с. 88].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні при використанні таких загальних принципів управління, як цілеспрямованість, системність та комплексність для побудови ефективних систем економічного контролю в житлово-комунальному господарстві, науковцям слід закладати інший, відмінний від планово-директивного, зміст. Цей зміст полягає у спрямуванні самого управління на потреби споживачів житлово-комунальних послуг, з максимальним врахуванням таких факторів, як: кількість та структура споживачів комунальних послуг; обсяги споживання комунальних послуг; організаційно-технологічні особливості виконавців житлово-комунальних послуг.

З іншої сторони, вирішальною умовою для побудови ефективних систем економічного контролю в ЖКГ є формулювання особливих цілей та завдань управління, які впливають із галузевих особливостей ЖКГ, що істотно впливають на характер суспільно-економічних відносин. Дослідженню особливих принципів управління в ЖКГ та їх впливу на побудову ефективних систем економічного контролю в галузі буде присвячена окрема публікація.

Список літератури

1. Безлюдов А.И. Жилищно-коммунальное хозяйство: проблемы управления [Текст] / А.И. Безлюдов. – М.: Стройиздат, 1990. – 280 с.
2. Безлюдов А.И. Централизованное планирование и управление жилищно-коммунальным хозяйством [Текст] / А.И. Безлюдов. – М.: Стройиздат, 1983. – 176 с.
3. Бронер Д.Л. Статистика жилищного и коммунального хозяйства [Текст] / Д.Л. Бронер, М.Л. Крупицкий, Ю.Д. Бронер. М. Высш. школа, 1979. – 352 с.
4. Гольцман Л.Н. Экономика коммунальных предприятий и расчетные цены [Текст] / Л.Н. Гольцман, Л.А. Федулова. – М.: Экономика, 1969. – 126 с.
5. Гура Н.О. Облік у житлово-комунальному господарстві: теорія і практика [Текст] / Н.О. Гура. – К.: Знання, 2006. – 351 с.

6. Джунь Б.М. Эффективность экономического стимулирования коммунального хозяйства [Текст] / Б.М. Джунь. – К.: Будівельник, 1979. – 104 с. – (Библиотека строителя).
7. Запатрина И.В. Жилищно-коммунальная инфраструктура: реформы и система их финансового обеспечения [Текст] / И.В. Запатрина. – К.: НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозир., 2010. – 336 с.
8. Каспин В.И. Планирование развития жилищно-коммунального хозяйства [Текст] / В.И. Каспин. – М.: Стройиздат, 1990. – 224 с.
9. Кузовчиков В.М. Жилищное хозяйство. Пути перестройки [Текст] / В.М. Кузовчиков, В.А. Галечьян, А.Ю. Жданькова. – М.: Стройиздат, 1989. – 367 с.
10. Мухин В.И. Основы теории управления [Текст] : [Учебник] / В.И. Мухин. – М.: Экзамен, 2002. – 256.
11. Организация и управление коммунальным теплоэнергетическим хозяйством [Текст] / [С.И. Иванов, М.Б. Иванов, А.А. Ахтырский, Э.Б. Хиж]. – М.: Стройиздат, 1986. – 238 с. – (Б-ка работника жил.-коммун. хоз-ва).
12. Орлова Р.И. Экономика жилищно-коммунального хозяйства [Текст] : [Учебн. для техникумов] / Р.И. Орлова, Л.К. Зайцев, А.З. Пронин. – М.: Стройиздат, 1988. – 271 с.
13. Проміжний звіт про науково-дослідну роботу на тему “Дослідження чинного законодавства України у житлово-комунальній сфері та підготовка пропозицій щодо його вдосконалення з метою забезпечення дерегуляції та прозорості шляхом розроблення єдиного уніфікованого базового законопроекту в житлово-комунальному господарстві” [Електронний ресурс]. – К.: ГО “Інститут соціально-економічних стратегій”, 2012. – 125 с. – Режим доступу: http://www.ises.com.ua/Zvit_Konzepsia_LAST.pdf.
14. Садыков А.С. Организация управления коммунальным хозяйством крупного города [Текст] / А.С. Садыков, В.А. Смирнов, В.А. Минасян. – М.: Стройиздат, 1987. – 176 с. – (Б-ка работника жил.-коммун. хоз-ва).
15. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія [Текст] : [підручник] / Б.Ф. Усач. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання-Прес, 2008. – 263 с.
16. Файнберг А.И. Анализ хозяйственной деятельности предприятий и организаций жилищно-коммунального хозяйства [Текст] : [Учебник для техникумов] / А.И. Файнберг, М.Л. Крупицкий М.Л. – М.: Стройиздат, 1981. – 185 с.

References

1. Bezlyudov, A.I. (1990). *Zhilishchno-kommunalnoye khozyaystvo: problemy upravleniya [Housing and communal services: problems of management]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
2. Bezlyudov, A.I. (1983). *Tsentralizovannoye planirovaniye i upravleniye zhilishchno-kommunalnym khozyaystvom [Centralized planning and management of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
3. Broner, D.L., Krupitskiy, M.L., & Filatov, N.L. (1972). *Ekonomika i statistika zhilishchnogo i kommunalnogo khozyaystva [Economics and statistics of housing and communal services]*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
4. Goltsman, L.N. (1966). *Ekonomika kommunalnogo khozyaystva, uslugi, tarify [Economics of public utilities, services, tariffs]*. Moskva: Ekonomika [in Russian].
5. Hura, N.O. (2006). *Oblik u zhytlovo-komunalnomu hospodarstvi: teoriia i praktyka [Accounting in the housing sector: theory and practice]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Dzhun, B.M. (1979). *Effektivnost ekonomicheskogo stimulirovaniya kommunalnogo khozyaystva [The effectiveness of economic stimulation of utilities]*. Kyiv: Budivelnik [in Russian].
7. Zapatrina, I.V. (2010). *Zhilishchno-kommunalnaya infrastruktura: reformy i sistema ikh finansovogo obespecheniya [Housing and communal infrastructure: reforms and system of their financial support]*. Kyiv: NAN Ukrainy; Institut ekonomiki i prognozirovaniya [in Russian].
8. Kaspin, V.I. (1990). *Planirovanie razvitiya zhilishchno-kommunalnogo khozyaystva [Planning of development of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
9. Kuzovchikov, V.M. (1989). *Zhilishchnoe hozyaystvo. Puti perestroyki [Housing sector. Ways of adjustment]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
10. Muhin, V.I. (2002). *Osnovy teorii upravleniya [The basics of management theory]*. Moskva: Ekzamen [in Russian].
11. Ivanov, S.I. (1986). *Organizatsiya i upravlenie kommunalnym teploenergeticheskim hozyaystvom [Organization and management of communal heat-and-power business]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
12. Orlova, R.I. (1988). *Ekonomika zhilishchno-kommunalnogo khozyaystva [The economy of housing and communal services]*. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
13. Instytut sotsialno-ekonomichnykh stratehii. (2012). *Promizhnyi zvit pro naukovo-doslidnu robotu na*

- temu “Doslidzhennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy u zhytlovo-komunalnii sferi ta pidhotovka propozyitsii shchodo yoho vdoskonalennia z metoiu zabezpechennia derehuliatcii ta prozorosti shliakhom rozroblennia yedynoho unifikovanoho bazovoho zakonoproektu v zhytlovo-komunalnomu hospodarstvi” [Interim report on research work on “Study of the current legislation in the housing sector and preparation of proposals for its improvement with the aim of securing deregulation and transparency through the development of a single unified underlying bill in housing and communal services”]. *ises.com.ua*. Retrieved from http://www.ises.com.ua/Zvit_Konzepsia_LAST.pdf [in Ukrainian].
14. Sadykov, A.S., Smirnov, V.A., & Minasyan, V.A. (1987). *Organizatsiya upravleniya kommunalnym khozyaystvom krupnogo goroda* [Organization of management of municipal services of a big city]. Moskva: Stroyizdat [in Russian].
  15. Usach, B.F. (2008). *Kontrol i reviziya* [The control and audit]. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
  16. Faynberg, A.I. (1981). *Analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiy i organizatsiy zhilishchno-kommunal'nogo khozyaystva* [Analysis of economic activity of enterprises and organizations of housing and communal services]. Moskva: Stroyizdat [in Russian].

Oleksandr Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nataliia Holovchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Building of Effective Systems of Economic Control in Housing and Communal Services in the Conditions of Transformation of the General Principles of Management in the Industry

The purpose of this article is to summarize the main goals and tasks of management in the housing sector, to formulate on their basis the modern management principles in researched industry, as well as to identify the influence of general management principles in the housing sector on building effective systems of economic control at the enterprises of the studied sector.

In the article the aggregative units of general and special objectives and goals of management in the housing sector are systemized. On the basis of this summarizing, general principles of management in the studied industry that should be at the core of building an effective system of economic control, as a function of management, were formulated. It was also systematized the main factors that influence on the systematic and complex management and should be taken into account when constructing effective systems of economic control in the housing sector, with the goal orientation of such systems in providing control in the interests of consumers of utility services. The article discloses exclusively general principles of management in the housing and communal services aimed at solving management tasks in the conditions of the transformational economy that are equally fair for other branches of the national economy.

It was concluded that when using the principles of focus, systematic and complexity to build effective systems of economic control in the housing sector, scientists should apply other than planning-directive, sense. This sense consists on the direction of the management on the needs of consumers of housing and communal services, with maximum consideration of such factors as: the number and structure of consumers of public services; the volumes of consumption of utilities; the organizational-technological peculiarities of performers of housing and communal services.

It has also been proved that the decisive condition for building effective systems of economic control in housing and communal services is the formulation by scientists of special goals and management tasks stemming from sectorial peculiarities, which in turn significantly affect the nature of social and economic relations in the communal sphere.

housing and utilities sector, housing and communal services, principles of management, the system of economic control.

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 330 : 658 : 657

JEL Classification M41; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.144-152>

Л.В. Кононенко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Інноваційний розвиток системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства

У статті здійснено дослідження інноваційного розвитку системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства та обґрунтована необхідність оптимізації форм бухгалтерського обліку за порядком оформлення у відповідності як з можливостями автоматизованих систем, так і з вимогами зовнішнього середовища. Доведена циклічність еволюції форм бухгалтерського обліку відповідно до класичної теорії розвитку.

інноваційний розвиток, підприємство, інформаційне забезпечення, еволюція, бухгалтерська інформаційна система

Л.В. Кононенко, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницкий, Украина

Инновационное развитие системы бухгалтерского учета как информационного обеспечения деятельности предприятия

В статье исследовано инновационное развитие системы бухгалтерского учета как информационного обеспечения деятельности предприятия и обоснована необходимость оптимизации форм бухгалтерского учета по порядку оформления в соответствии как с возможностями автоматизированных систем, так и с требованиями внешней среды. Доказана цикличность эволюции форм бухгалтерского учета в соответствии с классической теорией развития.

инновационное развитие, предприятие, информационное обеспечение, эволюция, бухгалтерская информационная система

Постановка проблеми. Роль інновацій у підвищенні ефективності діяльності підприємств не підлягає сумніву, адже саме нововведення для підприємства є основою творчого процесу, який призводить до підвищення конкурентоспроможності як окремого підприємства, так і економіки країни в цілому. Перші місця у світових рейтингах конкурентоспроможності національних економік займають країни, у яких видатні здобутки обумовленні залученням саме інноваційних чинників. Це стосується і інноваційного розвитку системи бухгалтерського обліку, який насамперед полягає у оптимізації форм бухгалтерського обліку як за видом засобів для ведення бухгалтерського обліку, так і за порядком їх оформлення.

Інноваційний розвиток системи бухгалтерського обліку, як інформаційного забезпечення діяльності підприємства, є нерозривною частиною інноваційного процесу підприємства. На сьогодні спостерігається невідповідність існуючої системи бухгалтерського обліку вимогам сучасної економіки, що обумовлює необхідність дослідження інноваційного розвитку системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу інновацій на діяльність підприємств, у тому числі і на інноваційний розвиток системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення підприємств, досліджували у своїх працях як іноземні, так і вітчизняні вчені. Так, напрацювання В. М. Аньшина [9] присвячені концепціям, стратегіям і механізмам інноваційного розвитку. Проблеми вдосконалення облікового процесу в інноваційному розвитку інформаційних технологій та зміст інновацій в обліку, контролі та аналізі досліджував М. М. Бенько [2; 3]. Загальним питанням організації інноваційної діяльності та інноваційного

менеджменту присвячені дослідження О. І. Волкова [7], П. П. Микитюка [17] та Р. А. Фатхутдінова [25]. Питанням перегляду основних напрямів удосконалення бухгалтерського обліку і звітності, узгодження інформаційного забезпечення підприємств України з міжнародними стандартами та визнанню існуючих недоліків побудови бухгалтерського обліку в Україні і розробці пропозицій щодо їх усунення присвячені праці В.Б. Моссаковського [19-20]. І.К. Дрозд [8] у своїх дослідженнях розглядала питання поглиблення теоретичних засад консолідації фінансової звітності на базі використання інформаційних технологій cloud computing забезпечення. Розробці теоретико-методологічних аспектів формування облікової політики, орієнтованої на вирішення стратегічних, тактичних завдань розвитку підприємства присвячені праці Т.А. Бурової [5]. О.М. Вакульчик [6] досліджував напрями вдосконалення концептуальної основи обліку та звітності в Україні з урахуванням вимог міжнародних стандартів і законодавства Європейського Союзу на основі дослідження розбіжностей національних стандартів бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності. Праці С.Ф. Легенчука [13-15] присвячені питанням розробки комплексу заходів щодо прогресивного розвитку бухгалтерського обліку, як головної інформаційної системи сучасних підприємств; ідентифікації та аналізу шляхів розвитку бухгалтерського відображення господарської реальності в умовах використання багатоваріантної методології. Проте, інноваційний розвиток системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства досліджено недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження інноваційного розвитку системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства та обґрунтування необхідності оптимізації форм бухгалтерського обліку за порядком оформлення у відповідності як з можливостями автоматизованих систем, так і з вимогами зовнішнього середовища (потреб системи управління).

Виклад основного матеріалу. Формування достовірної і повної інформації на рівні підприємства як для облікових потреб, так і для потреб аудиторів, аналітиків, економістів та менеджерів усіх рівнів відбувається саме у бухгалтерській інформаційній системі. Ця система відноситься до складних, має цілісну ієрархічну структуру з багатограними зв'язками та складними функціями управління, що пов'язано з обміном зовнішніх і внутрішніх інформаційних потоків, багатоваріантністю видів інформації, яка циркулює в цій системі.

Бухгалтерська інформаційна система активно впливає на об'єкт управління та зовнішнє середовище шляхом створення, накопичення та забезпечення їх достовірною та повною інформацією, а об'єкт управління і зовнішнє середовище – на бухгалтерську інформаційну систему (рис. 1), що створює відкриту інформаційну систему, яка є активно – адаптивною (активність гнучких систем обліку полягає в активізації впливу на об'єкт управління (зовнішнє середовище); а адаптивність – у змінах елементів системи відповідно до змін зовнішнього середовища (потреб системи управління), які повинні мати попереджувальний характер [10; 12; 24; 26]. Саме ці обставини обумовлюють необхідність інноваційного розвитку інформаційного забезпечення діяльності підприємств.

Ретроспективний аналіз інноваційного розвитку бухгалтерського обліку дає підстави стверджувати, що, в основному, він був пов'язаний із змінами форм бухгалтерського обліку.

Рисунок 1 – Інформаційно-кібернетична система бухгалтерського обліку
Джерело: розроблено автором на основі [10; 12; 24; 26].

На рис. 2 наведена послідовність виникнення форм обліку (виокремлено три основних стадії їх розвитку) та інноваційних технологій, які безпосередньо з самим обліком не були пов'язані. Отже, інноваційні зміни у формах обліку були обумовлені інноваційним розвитком технологій у інших сферах.

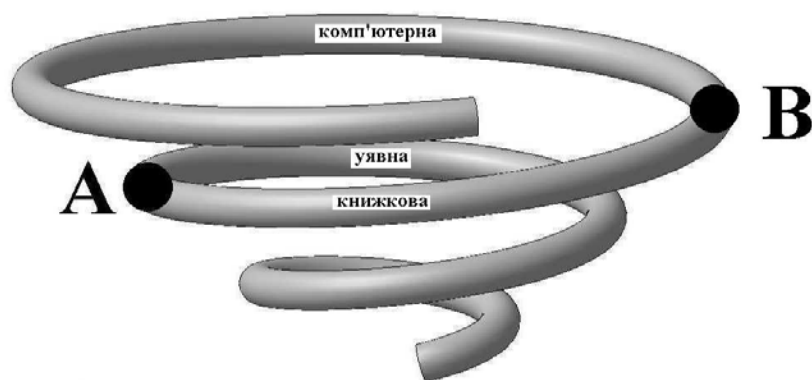

Рисунок 2 – Послідовність виникнення форм бухгалтерського обліку
Джерело: розроблено автором на основі [16].

Крім того, традиційні періодизації розвитку форм обліку виокремлюють дві основні класифікаційні ознаки їх поділу у часовому континуумі: по-перше, за видом засобів для ведення бухгалтерського обліку (рис. 3), а по-друге, за порядком оформлення (рис. 4).

На сучасному етапі спостерігається “повернення” до уявної форми обліку, тому що комп'ютерна форма за способом обробки інформації ближче до уявної ніж до книжкової. Так, комп'ютерна форма обліку, як і уявна, потребує введення інформації у систему та здійснюється автоматично. Еволюція форм обліку відбувається відповідно до класичної теорії розвитку і передбачає циклічні зміни, які у складних відкритих системах (до яких відноситься і бухгалтерська інформаційна система) недостатньо тлумачити як невідпинну еволюцію в одному напрямку.

Інформаційна система бухгалтерського обліку відноситься до складних, що обумовлює характер розвитку в ній еволюційних змін. Сучасна теорія Всесвіту передбачає наявність двох рівнів еволюції складноорганізованих систем.

А – винахід і масове використання письменності,
В – винахід і масове застосування обчислювальної техніки

Рисунок 3 - Послідовність виникнення форм бухгалтерського обліку за видом засобів для ведення бухгалтерського обліку згідно з класичною теорією розвитку
Джерело: розроблено автором на основі [11].

А – винахід і масове використання письменності,
В – винахід і масове застосування обчислювальної техніки

Рисунок 4 – Послідовність виникнення форм бухгалтерського обліку за порядком оформлення згідно з класичною теорією розвитку
Джерело: розроблено автором на основі [11].

Для першого рівня є характерним усталеність, лінійність і передбачуваність (що відповідає досить короткому відрізку будь-якої кривої), для другого – неусталеність та не лінійність [11].

Концепція Медведєва М.Ю. [16], що до розвитку форм бухгалтерського обліку, відповідає класичній теорії розвитку лише до «точки винаходу обчислювальної техніки». Цей етап відповідає першому рівню еволюції складноорганізованих систем, і характеризується лінійним рівнянням. Що ж стосується комп'ютерної форми обліку, то для цього етапу розвитку є характерним другий рівень, який не є лінійним.

Саме на цьому етапі, згідно з класичною теорією розвитку, починається новий цикл (рис. 3, 4). Інноваційний розвиток форм обліку є цілеспрямованим та незворотнім внаслідок циклічного переходу на якісно новий рівень. При цьому, складова розвитку, будучи багатофакторним процесом, обумовлює комп'ютерну форму обліку як більш прогресивну (наочно зближення комп'ютерної та уявної форм обліку наведені на рис. 3).

Інноваційний розвиток форм бухгалтерського обліку за видом засобів для ведення бухгалтерського обліку та за порядком оформлення відбувався циклічно, згідно з класичною теорією розвитку і, крім того, паралельно (табл. 1).

Таблиця 1 – Інноваційний розвиток форм бухгалтерського обліку за різними класифікаційними ознаками

Стадії розвитку форм бухгалтерського обліку	За видом засобів для ведення бухгалтерського обліку	За порядком оформлення
1	2	3
I	Уявна	Уявна реєстрація фактів господарського життя
A	Період переходу від уявної до книжкової	Реєстрація фактів господарського життя за допомогою письменності
II	Книжкова	Меморіально-ордерна, журнально-ордерна з використанням письменності на паперових носіях
B	Період переходу від книжкової до комп'ютерної	Меморіально - ордерна, журнально-ордерна з використанням обчислювальної техніки
III	Комп'ютерна	?

Джерело: розроблено автором на основі [4; 11].

У табл. 1 окрім етапів інноваційного розвитку форм бухгалтерського обліку наведені періоди переходу від однієї форми до іншої (стадії розвитку форм бухгалтерського обліку A, B). Отже, для зміни форми обліку потрібен певний час. Сучасний етап інноваційного розвитку форм обліку можна віднести саме до такого переходу (B), який характеризується еволюційними змінами не тільки у технологіях ведення бухгалтерського обліку, а і у процедурах та способах (але не за порядком оформлення) відображення облікового спостереження (запровадження клоуд - комп'ютерних («хмарових») технологій) [7; 20].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний етап інноваційного розвитку інформаційного забезпечення діяльності підприємств характеризується лише технічним адаптуванням форм бухгалтерського обліку за порядком оформлення до вимог комп'ютерних систем та систем «хмарових обчислень», що обумовлює необхідність розробки шліхів їх оптимізації за порядком оформлення у відповідності як з можливостями автоматизованих систем, так і з вимогами зовнішнього середовища (потреб системи управління). Доцільність розробки цього напрямку підкреслюють і тенденції класичної теорії розвитку (у тому числі і інноваційного).

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані із розробкою шліхів оптимізації інноваційного розвитку системи бухгалтерського обліку як інформаційного забезпечення діяльності підприємства з врахуванням вимог зовнішнього середовища.

Список літератури

1. Ахмятов М.К. Концепция интеллектуального обеспечения инновационного развития предпринимательства [Текст] : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра экон.наук : 08.00.05 / Мавлит Калимович Ахмятов. – СПб., 2010. – 44 с.
2. Бенько М. М. Зміст інновацій в обліку, аналізі і контролі як адаптивної реакції на зміни економічних процесів [Електронний ресурс] / М. М. Бенько // Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(5). – С. 5–14. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(5\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(5)_3).
3. Бенько М.М. Вдосконалення облікового процесу в інноваційному розвитку інформаційних технологій [Електронний ресурс] / М. М. Бенько // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2010. – Вип. 25(1). – С. 173–177. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2010_25\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2010_25(1)_40)
4. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку [Текст] : підручник [для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів] / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – [4-е вид., доп. і перероб.]. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.
5. Бурова Т. А. Інформаційні основи облікової політики та шляхи їх удосконалення [Електронний ресурс] / Т. А. Бурова // Науковий вісник Полісся. – 2016. – Вип. 2. – С. 73–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvp_2016_2_13.
6. Вакульчик О. М. Удосконалення концептуальної основи фінансової звітності підприємств у процесі адаптації бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів [Електронний ресурс] / О. М. Вакульчик, В. Г. Васильєва // Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2015_1_4.
7. Волков О. І., Денисенко М. П. Економіка та організація інноваційної діяльності [Текст] : підручн. / О. І. Волков, М. П. Денисенко ; за ред. О. І. Волкова та М. П. Денисенко. – К. : Центр учбової літ., 2007. – 662 с.
8. Дрозд І. К. Інформаційні технології як фактор удосконалення облікових процесів [Електронний ресурс] / І. К. Дрозд, В. О. Вдовіченко // Незалежний аудитор. – 2013. – № 4. – С. 2–11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Na_2013_4_3.
9. Инновационный менеджмент. Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития [Текст] : учеб. пособ. / В. М. Аньшин, В. А. Колоколов, А. А. Дагаев, Л. Г. Кудинов. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Дело, 2007. – 584 с.
10. Кононенко Л. В. Інноваційні технології у бухгалтерському обліку [Електронний ресурс] / Л. В. Кононенко // Финансы, учет, банки. – 2014. – Вып. 1. – С. 161–166. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_23.
11. Кремень В.Г. Філософія [Текст] : Підр. для вищ. шк./ В.Г. Кремень, М.І. Горлача. – Х.: Прапор, 2004. – 736 с.
12. Кропивко М.Ф. Основи архівно-комп'ютерної форми обліку [Текст] / М.Ф. Кропивко, М.І. Козак, Е.П. Похilenko, Е.П. Романова; за ред. Саблука П.Т. – К.: ІАЕ УААН, 2004. – 131 с.
13. Легенчук С. Ф. Бухгалтерська реальність як об'єкт інституційних досліджень [Електронний ресурс] / С.Ф. Легенчук // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 794. – С. 188–200. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_28.
14. Легенчук С.Ф. Основні тенденції у сфері бухгалтерського обліку: шляхи розвитку в ХХІ столітті [Електронний ресурс] / С. Ф. Легенчук, А. В. Рабошук // Облік і фінанси. – 2016. – № 1. – С. 32–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2016_1_7.
15. Легенчук С.Ф. Шляхи розвитку бухгалтерського відображення господарської реальності в світлі удосконалення концепції багатоваріантності методології бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / С.Ф. Легенчук // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 8. – С. 91–98. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmarpr_2017_8_10.
16. Медведев М. Ю. Общая теория учета: естественный, бухгалтерский и компьютерные методы [Текст] / М. Ю. Медведев. – Москва: Издательство «Дело и сервис», 2001. – 752 с.
17. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / П. П. Микитюк. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
18. Мних Є. В., Брадул О. М. Концепція побудови комп'ютерної інформаційної системи обліку діяльності корпорацій [Текст] / Є. В. Мних, О. М. Брадул // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 4. – С. 41–45.
19. Моссаковский В. Б. Шляхи удосконалення обліку у сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс] / В. Б. Моссаковский // Облік і фінанси. – 2012. – № 1. – С. 30–35. – Режим

- доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_1_6.
20. Моссаковский В. Основные направления усовершенствования учета в Украине [Электронный ресурс] / В. Моссаковский, Т. Кононенко // Бухгалтерский учет и аудит. – 2014. – № 6. – С. 35–40. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_6_5.
  21. Павлюковець М.П. Теоретико-методологічні засади запровадження клауд-комп'ютерної форми обліку [Електронний ресурс] / М. П. Павлюковець // Облік і фінанси. – 2012. – № 1. – С. 149–151. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_1_34.
  22. Палій В. Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета [Текст] / В. Ф. Палій // Бухгалтерский учет. – 2005. – №3. – С. 45-48.
  23. Про інноваційну діяльність : закон України № 40-IV від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
  24. Савченко В.М. Тенденції розвитку функцій бухгалтерського обліку в аграрній сфері [Текст] / В.М. Савченко. // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – Кіровоград: КНТУ, 2005. – Вип. 7, ч. I. – С.209–214.
  25. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент [Текст] : учебн. для вузов. – 6-е изд. / Р. А. Фатхутдинов. – СПб : Питер, 2008. – 448 с.
  26. Ширококов В.Г. Активно-адаптивная система бухгалтерского учета в сельском хозяйстве: концептуальные подходы, теория и практика [Текст] : дис. ... д-ра экон. наук. – Воронеж -2002
  27. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: пер. с англ. [Текст] / Й. А. Шумпетер; под. ред. В. С. Автономова. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008.

References

1. Akhmyatov, M. K. (2010). Kontseptsiya intelektualnogo obespecheniya innovatsionnogo razvitiya predprinimatelstva [Concept of intellectual support of innovative development of entrepreneurship]. *Extendet abstract of Doctor's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
2. Benko, M. M. (2013). Zmist innovatsii v obliku, analizi i kontroli yak adaptivnoi reaktsii na zminy ekonomichnykh protsesiv [Content of the innovation in the accounting, analysis and control as an adaptive response to changes in economic processes]. *Ekonomichni nauky. Seriya : Oblik i finansy – Economic Sciences. Series: Accounting and Finance*, 10(5), 5-14. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(5\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(5)_3) [in Ukrainian].
3. Benko, M. M. (2010). Vdoskonalennia oblikovoho protsesu v innovatsiinomu rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [Improvement of the accounting process in the innovative development of innovative technologies]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Collected Works "ChSTU Bulletin. Series: Economics"*, 173-177. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2010_25\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2010_25(1)_40) [in Ukrainian].
4. Butynets', F.F., Vojnalovych, O.P., & Tomashevs'ka, I.L. (2006). *Orhanizatsiia bukhgalterskoho obliku: pidruchnyk [Organization of accounting]*. Butynets' F.F. (Ed.). (4th ed.). Zhytomyr: PP "Ruta" [in Ukrainian].
5. Burova, T. A. (2016). Informatsiini osnovy oblikovoi polityky ta shliakhy yikh udoskonalennia [Information basis of accounting policies and ways of their improvement]. *Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia*, 2, 73-78. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvp_2016_2_13 [in Ukrainian].
6. Vakulchuk, O. M., & Vasyliieva, V. H. (2015). Udoskonalennia kontseptualnoi osnovy finansovoi zvitnosti pidpriemstv u protsesi adaptatsii bukhgalterskoho obliku do mizhnarodnykh standartiv [Improvement of conceptual basis of financial reporting of enterprises in the process of adaptation of accounting to international standards]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : Ekonomika – Bulletin of the Academy of Customs of Ukraine. Series: Economics*, 1, 11-16. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2015_1_4. [in Ukrainian].
7. Volkov, O. I., & Denysenko, M. P. (Eds.). (2007). *Economics and organization of innovation activities*. Kyiv: Tsentr uchbovoi lit [in Ukrainian].
8. Drozd, I. K., & Vdovichenko, V. O. (2013). Informatsiini tekhnolohii yak faktor udoskonalennia oblikovykh protsesiv [Information technology as a factor to improve accounting processes]. *Nezalezhnyi audytor – Independent Auditor*, 4, 2-11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Na_2013_4_3 [in Ukrainian].
9. Anshin, V. M., Kolokolov, V. A., Dagaev, A. A., & Kudinov, L. G. (2007). *Concepts, multi-level strategies and mechanisms of innovative development*. (3d ed.). Moscow: Delo [in Russian].
10. Kononenko, L. V. (2014). Innovatsiini tekhnolohii u bukhgalterskomu obliku [Innovative technologies in accounting]. *Fynansu, uchet, banky – Finance, accounting, banks*, 1, 161-166. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_23 [in Ukrainian].
11. Kremen, V.H., & Horlacha, M.I. (2004). *Filosofia [Philosophy]*. Kharkov: Prapor [in Ukrainian].

12. Kropyvko, M.F., Kozak, M.I., Pokhilenko, E.P., & Romanova, E.P. (2004). *Osnovy arkhivno-komp'uternoi formy obliku* [Fundamentals of archival-computer accounting forms]. P.T. Sabluka (Ed.). Kyiv: IAE UAAAN [in Ukrainian].
13. Lehenchuk, S.F. (2014). Bukhhalterska realnist yak ob'iekt instytutsiinykh doslidzhen [accounting reality as a subject of institutional research]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development Issues*, 794, 188-200. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_28 [in Ukrainian].
14. Lehenchuk, S.F. (2016). Osnovni tendentsii u sferi bukhhalters'koho obliku: shliakhy rozvytku v KhKhI stolitti [Major Tendencies in Accounting: ways of Development in the XXI Century]. *Oblik i finansy – Accounting and finance*, 1, 32-37. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2016_1_7 [in Ukrainian].
15. Lehenchuk, S. F. (2017). Shliakhy rozvytku bukhhalterskoho vidobrazhennia hospodarskoi realnosti v svitli udoskonalennia kontseptsii bahatovariantnosti metodolohii bukhhalterskoho obliku [Ways of development of accounting reflection of an economic reality in the light of the development of the accounting methodology multivariate concept]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economy, finances, management topical issues of science and practical activity*, 8, 91-98. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2017_8_10 [in Ukrainian].
16. Medvedev, M. Yu. (2001). *Obshchaya teoriya ucheta: estestvennyy, bukhgalterskiy i kompyuternyye metody* [General theory of accounting: natural, accounting and computer methods]. Moscow: Izdatelstvo «Delo i servis» [in Russian].
17. Mykytiuk, P. P. (2007). *Innovatsiyni menedzhment* [Innovation management]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
18. Mnykh, Ie. V., & Bradul, O. M. (2008). Kontseptsii pobudovy komp'uternoi informatsiinoi systemy obliku diialnosti korporatsii [The concept of building a computer information system for accounting corporations]. *Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and auditing*, 4, 41–45 [in Ukrainian].
19. Mossakovskiy, V. B. (2012). Shliakhy udoskonalennia obliku u silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Ways of improving accounting in agricultural enterprises]. *Oblik i finansy – Accounting and finance*, 1, 30-35. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_1_6. [in Ukrainian].
20. Mossakovskiy, V. (2014). Osnovni napriamky udoskonalennia obliku v Ukraini [Main directions of accounting improvement in Ukraine]. *Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and auditing*, 6, 35-40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_6_5 [in Ukrainian].
21. Pavliukovets, M. P. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady zaprovadzhennia kloud-komp'uternoi formy obliku [Theoretical and methodological principles of introduction of a computer-based computer accounting form]. *Oblik i finansy – Accounting and finance*, 1, 149-151. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_6_5 [in Ukrainian].
22. Palii, V.F. (2005). Aktualnye voprosy teoryi bukhhalterskoho ucheta [Actual issues of accounting theory]. *Bukhhalterskyi uchety – Accounting*, 3, 45-48. [in Ukrainian].
23. Pro investytsiynu diialnist : zakon Ukrainy № 1560-XII vid 18.09.1991 r. [On Investment Activity: Law of Ukraine No. 1560-XII of 18.09.1991]. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-XII> [in Ukrainian].
24. Savchenko, V.M. (2005). Tendentsii rozvytku funktsii bukhhalterskoho obliku v aharnii sferi [Trends in the development of accounting functions in the agrarian sector]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad state technical university. Economic sciences*, Vol.7, 1, 209-214 [in Ukrainian].
25. Fatkhutdinov, R. A. (2008). *Innovative management*. (6d ed.). Sankt- Peterburg: Piter [in Russian].
26. Shirobokov, V.G. (2002). Aktivno-adaptivnaya sistema bukhgalterskogo ucheta v selskom khozyaystve: kontseptualnye podkhody, teoriya i praktika [Active adaptive system of accounting in agriculture: conceptual approaches, theory and practice]. *Dodctor's thesis*. Voronezh [in Russian].
27. Shumpeter, J.A. (2008). *The theory of economic development*. V. S. Avtonomova (Ed.). Moscow: Direktmedia Publishing [in Russian].

Lesya Kononenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Innovative Development of Accounting System as Information Support of Company Activity

Innovative development of the accounting system as information support of a company activity is a constituent part of the innovation process of the company. Nowadays, we observe inconsistency of the existing accounting system with the requirements of modern economy. This fact shows the necessity to study innovative

development of the accounting system as information support of a company and to substantiate the need for optimization of the forms of accounting according to the procedure of automated systems as well as the requirements of the environment.

The retrospective analysis of the innovative development of accounting makes possible to state that it was mainly associated with changes in accounting forms. Traditional cycles of the development of accounting forms are distinguished by two main classification features of their division in the time continuum: firstly, by the type of means of accounting, and secondly, according to the procedure of registration. At the same time, their innovative development of forms of accounting by type of means for accounting and the order of registration took place cyclically and in parallel according to the classical theory of development.

The modern stage of the innovative development of accounting forms can be considered as a transition which is characterized by evolutionary changes not only in accounting technologies but also in procedures and methods (but not in the order of registration) of accounting control (the introduction of computer-based "cloud" technologies).

Taking into account that information support of company activity is characterized only by technical adaptation of accounting forms according to the requirements of computer systems and "cloud" technologies, it becomes necessary to develop the ways of their optimization in accordance with the order of registration agreeing with the capabilities of automated systems as well as with requirements of external environment (management system requirements). The expediency of developing this trend is also highlighted by the tendencies of the classical theory of development (including innovation).

innovation development, company, information support, evolution, accounting information system

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 657

JEL Classification H83; K2; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.152-164>

І. В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Н. В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Національні та міжнародні стандарти обліку для державного сектору: особливості застосування

У статті узагальнені передумови реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі у світі та в Україні. Уточнено зміст категорії «державний сектор». Досліджено етапи міжнародної та вітчизняної стандартизації бухгалтерського обліку в державному секторі, зокрема, щодо запровадження міжнародних та національних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору. Запропоновані напрямки удосконалення нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі

бухгалтерський облік, фінансова звітність, державний сектор, стандарти бухгалтерського обліку і фінансової звітності, глобалізація, стандартизація

И. В. Смирнова, доц., канд. экон. наук

Н. В. Смирнова, доц., канд. экон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Национальные и международные стандарты учета для государственного сектора: особенности применения

В статье обобщены предпосылки реформирования системы бухгалтерского учета в государственном секторе в мире и в Украине. Уточнено содержание категории «государственный сектор». Исследованы этапы международной и отечественной стандартизации бухгалтерского учета в государственном секторе, в частности, разработка международных и национальных стандартов бухгалтерского учета для государственного сектора. Предложенные направления совершенствования нормативно-правовой базы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в государственном секторе.

бухгалтерский учет, финансовая отчетность, государственный сектор, стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности, глобализация, стандартизация

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах глобалізації жодна національна економіка, в тому числі і вітчизняна, не може нормально розвиватися у відриві від міжнародної. Відповідно сучасний етап розвитку нормативно-правового забезпечення економічної діяльності в Україні характеризується процесами адаптації до практики світової економіки. При цьому з метою формування достовірної та об'єктивної економічної інформації у світі триває процес запровадження єдиних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а, відповідно, і Україна не може залишитися за його межами.

Необхідно відмітити, що загальний розподіл систем бухгалтерського обліку обумовлений формою власності, масштабами та специфікою окремих видів діяльності суб'єктів господарювання. Саме тому стандартизація бухгалтерського обліку як на міжнародному рівні, так і в Україні, відбувається в межах корпоративного, державного секторів, малого та середнього бізнесу. З метою врахування специфіки діяльності для окремих галузей розробляються окремі стандарти. При цьому, створювані системи обліку не є автономними, всі вони базуються на єдиній методології, але в організаційному плані є відокремленими, оскільки мають різне нормативне забезпечення, істотні особливості поточного обліку, нюанси в змісті фінансової звітності [6].

У сфері державних фінансів реформування системи управління засвідчує тісний зв'язок заходів, спрямованих на досягнення ефективного використання бюджетних коштів, з удосконаленням методів управління, методологічного та методичного забезпечення бухгалтерського обліку та фінансового контролю. Відповідно для України є корисним запозичення системного підходу при розробці нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, бухгалтерського обліку та контролю.

Інформація про активи і зобов'язання, фінансові результати повинна відповідати потребам управління фінансовими ресурсами держави, що може бути забезпечено тільки при наявності відповідної методології бухгалтерського обліку та звітності, яка базується на певних принципах. Такі принципи узагальнюються у міжнародних стандартах бухгалтерського обліку і фінансової звітності [17].

Отже, уваги потребують питання адаптації національної системи бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору з принципами міжнародної практики обліку та звітності в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням удосконалення облікової системи державного сектору економіки займалися такі науковці, як: Воськало Н.М. [1], Дорошенко О.О. [3], Зубілевич С. Я., Позняковська Н. М. [4], Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська, С. В. Свірко, С. О. Левицька [5], Канєва Т., Шевченко С. [6], Ковтуненко К.В., Кучеренко Т.О. [7], Кошинець М. І. [9], Л. В. Гапоненко, Л. В. Гізатуліна [12], Сушко Н. І. [17], Титикало В.С. [18], Фаріон А.І. [19] та ряду інших. Більшість фахівців акцентують увагу на потребі та проблемах узгодження вітчизняних нормативних актів з міжнародними вимогами.

Так, С.В. Свірко наголошує цінність та значення теорії, зокрема, в частині розгляду питань оновлення принципів і методів вітчизняного бюджетного обліку в контексті реалізації Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України, багато уваги приділяє позиціонуванню суб'єктів бухгалтерського обліку в державному секторі, характеризує нові законодавчі ініціативи, пов'язані з переходом на Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, а також відзначає наявність у цьому напрямі низки проблем, які потребують вирішення на науково-теоретичному рівні [16].

Дослідження О.О. Дорошенко присвячені питанням трансформації обліку в розрізі основних об'єктів (активів, власного капіталу, зобов'язань, доходів і витрат), а також виникненню нових об'єктів обліку, не характерних раніше для бюджетних

установ [3].

К.В. Ковтуненко та Т.О. Кучеренко докладно вивчено особливості бухгалтерського обліку бюджетних установ України в умовах переходу до міжнародних стандартів. Вони зазначають заходи, які необхідно провести для продовження реалізації реформ в обліку бюджетних установ, наближенні його до міжнародної практики [7].

А.І. Фаріон проведено дослідження основних протиріч поняття щодо суб'єктного складу державного сектора України в контексті модернізації системи бухгалтерського обліку та нормативно-правового забезпечення ведення бухгалтерського обліку у суб'єктів державного сектору. Як вірно зазначає автор, реформування бухгалтерського обліку відповідно до МСБОДС є революційним для системи управління державними фінансами України. Однак, роботу по адаптації до національних вимог міжнародних стандартів з обліку та звітності слід посилити не тільки в методологічному, але і в законодавчому та організаційному аспектах задля: широкого залучення іноземних інвестицій, покращення управлінських рішень на всіх рівнях та боротьби проти корупції [20].

Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська та ін. присвятили перший розділ своєї праці «Облік витрат на надання соціальних послуг згідно з міжнародними стандартами» загальній характеристиці та досвіду запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору. Автори стверджують, що у державному секторі інформація повинна відповідати потребам управління фінансовими ресурсами держави, що можна забезпечити тільки за наявності відповідної методології бухгалтерського обліку та звітності, заснованої на певних принципах. В рамках кращих світових практик такі принципи узагальнюються у міжнародних та національних стандартах [12, с. 7].

Отже, проведений аналіз свідчить, що існуючі дослідження спрямовані на формування організаційних, методологічних і методичних засад модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі економіки, а також на удосконалення нормативно-правової бази його регулювання. Проте, попри наявність численних публікацій, окремі проблемні аспекти продовжують залишатися невирішеними. Зокрема, особливості застосування на практиці міжнародних та національних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору.

Постановка завдання. Метою написання статті є з'ясування особливостей застосування вимог міжнародних та національних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі задля опрацювання напрямків розвитку методології бухгалтерського обліку в державному секторі.

Виклад основного матеріалу. Передумовами реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі у світі є такі основні фактори еволюції, що встановлені міжнародною практикою: ефективне та прозоре управління, поява нових інформаційних технологій та розповсюдження міжнародних стандартів [7].

Серед передумов реформування обліку і звітності бюджетних установ в Україні доцільно виділити:

- глобалізація та економічна інтеграція світових економік;
- необхідність підвищення прозорості державних фінансів;
- відмінність методик обліку операцій у сфері державного управління та складання фінансової звітності;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення, а також методологічних, методичних та організаційних основ обліку та фінансової звітності;
- поява нових об'єктів обліку та необхідність їх відображення у фінансовій звітності [18, с. 7].

Перш ніж починати дослідження етапів модернізації системи бухгалтерського

обліку в державному секторі, необхідно з'ясувати зміст категорії «державний сектор».

Так, Керівництво зі статистики державних фінансів Світового банку так визначає цю категорію: «Сектор державного управління можна коротко охарактеризувати як сукупність одиниць, котрі проводять державну політику через надання послуг переважно неринкового характеру та перерозподілу доходів і майна, при цьому обидва вказаних види діяльності переважно спираються на обов'язкові збори з інших секторів». При цьому, завдання органів державної влади та інших суб'єктів господарювання державного сектору полягають у наданні послуг, які підвищують або підтримують добробут громадян країни. Ці послуги охоплюють соціальні програми, охорону громадського порядку, державну освіту й науку, національну безпеку та оборону [12, с. 11].

Відповідно до п. 2 ст. 22 Господарського кодексу України [2], до суб'єктів державного сектору економіки віднесено суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка в статутному фонді яких перевищує 50 % чи становить величину, що забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

Згідно з Концепцією розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, органами державного сектору в Україні є:

- міністерства, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші розпорядники бюджетних коштів;
- державні та комунальні підприємства, установи й організації;
- акціонерні, холдингові компанії, інші суб'єкти господарювання, у статутному фонді яких більше ніж 50 % акцій (часток, паїв) належать державі або суб'єктам комунальної власності;
- державні цільові фонди;
- інші підприємства, установи й організації, які отримують бюджетні кошти, кредити, залучені державою або під державні гарантії чи міжнародну технічну допомогу, використовують кошти, що залишаються в їхньому розпорядженні в разі надання їм податкових пільг, державне чи комунальне майно лише під час провадження ними діяльності з використання державних ресурсів [8, с. 75].

Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр. [14] визнає суб'єктами бухгалтерського обліку в державному секторі Міністерство фінансів, що здійснює державну політику в сфері бухгалтерського обліку, розпорядників бюджетних коштів, Державне казначейство та державні цільові фонди, які забезпечують ведення бухгалтерського обліку. Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження НП(С)БОДС» закріплено дещо скорочений їх склад – розпорядники бюджетних коштів, Державне казначейство та державні цільові фонди [13].

Дослідження існуючих підходів до визначення суб'єктів державного сектора у фаховій літературі дозволило зробити висновок про неоднозначність їх ідентифікації та виокремити три точки зору:

- суб'єкти державного сектора – підприємства, організації та установи, що належать до державного сектора;
- суб'єкти державного сектора – підприємства, організації та установи, що належать як до державного, так і комунального сектора;
- суб'єкти державного сектора – це державні підприємства і всі бюджетні установи та організації України [19].

При цьому, порівняльний аналіз наведених варіантів із законодавчим складом державного сектора України засвідчує повну відповідність першого варіанта законодавчо закріпленим положенням та необхідність спростування другого підходу, оскільки він протирічить ст. 22 ГКУ. Третій варіант трактування також суперечить

положенням як ст. 22, так і ст. 24 Кодексу, оскільки бюджетні установи й організації мають як державну, так і комунальну природу створення та фінансового забезпечення і не можуть однозначно бути ідентифіковані в межах тільки одного з цих секторів.

Етап міжнародної стандартизації бухгалтерського обліку в державному секторі фактично розпочався з утворення в 1996 р. в межах Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ) Комітету з питань державного сектору (наразі Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі (МСБОДС), який є постійно діючим комітетом Правління МФБ. Головним завданням цього підрозділу є розробка програм, спрямованих на поліпшення управління фінансами та контролю, а саме:

- розроблення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту, а також сприяння їх добровільному прийняттю;
- розроблення та координація програм, покликаних сприяти розвитку освіти та проведення науково-дослідних робіт у сфері бухгалтерського обліку та аудиту в державному секторі;
- заохочення до обміну інформацією між організаціями-членами МФБ та іншими зацікавленими сторонами і спрощення цього процесу [5, С.17].

На сьогодні Комітетом із питань державного сектору прийнято Концептуальну основу фінансової звітності загального призначення суб'єктів господарювання державного сектору (Концептуальна основа) та 32 МСБОДС [10], що ґрунтуються на використанні методу нарахувань.

У Концептуальній основі фінансової звітності загального використання, вперше опублікованій 2014 року, були викладені принципи фінансової звітності суб'єктів державного сектору. Саме у ній підкреслюється відмінність суб'єктів державного сектору від підприємств, узагальнені інформаційні потреби користувачів фінансової звітності, викладені визначення елементів фінансових звітів та критерії їх визнання, якісні характеристики інформації, яка повинна надаватися, обмеження (суттєвість та затратність), розглянуті підходи до збалансованого застосування цих характеристик, визначена послідовність складання фінансової звітності. Наявність такого документа дозволяє забезпечити єдність та узгодження динамічної системи МСБОДС і керівництв по їх застосуванню, яка потребує постійного удосконалення та розвитку, шляхом встановлення концепцій фінансової звітності загального призначення суб'єктів державного сектору на основі принципу нарахування [4].

МСБОДС є офіційно прийнятими вимогами до фінансової звітності. Вони розроблені шляхом адаптації Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), виданих Радою з МСФЗ, але з урахуванням особливостей функціонування державного сектору. При цьому в тексті МСБОДС максимально збережені підходи, визначені МСФЗ, якщо з того чи іншого питання обліку або звітності немає суттєвих відхилень чи особливостей у державному секторі.

МСБОДС поширюються на всіх суб'єктів державного сектору за винятком державних комерційних підприємств. Найхарактернішими їхніми рисами є повноваження самостійно укладати господарські договори, відсутність постійного фінансування держави, отримання прибутків від діяльності або повна компенсація власних витрат, наявність контролю з боку суб'єкта господарювання державного сектору.

МСБОДС можна класифікувати за такими групами:

- 1) Стандарти, які регулюють склад, порядок формування та подання звітності суб'єктів державного сектору (МСБОДС 1, 2, 6, 18);
- 2) Стандарти, що регулюють порядок обліку і надання у звітності інформації за окремими видами активів, зобов'язань, доходів і витрат суб'єктів державного сектору (МСБОДС 5, 7, 9, 12, 15, 16, 19, 21, 23, 25, 26, 28, 29);
- 3) Стандарти, які регулюють порядок обліку окремих операцій, що

здійснюються суб'єктами державного сектору (МСБОДС 4, 11, 13, 27, 32);

4) Стандарти, що регулюють порядок надання у звітності окремих видів суттєвої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та окремих операцій суб'єктів державного сектору (МСБОДС 3, 10, 14, 20, 22, 24) [12, с. 8-10].

У багатьох країнах процес реформування системи державних фінансів відбувається одночасно із реформою бухгалтерського обліку. Країни, що стали на шлях ринкових перетворень, розпочали реформування бухгалтерського обліку державного сектору на початку нового століття: Хорватія – у 2000 р., Азербайджан – у 2004 р., Вірменія й Македонія – у 2005 р., Грузія – у 2006 р., Україна – у 2007 р., Албанія, Киргизька Республіка та Сербія – у 2008 р., Казахстан – у 2009 р., Таджикистан – у 2010 р., Росія – у 2011 р. [12, с. 23].

Сьогодні процеси гармонізації відповідних національних облікових підсистем з міжнародними положеннями бухгалтерського обліку в державному секторі набули значного поширення. Так, понад 110 країн світу здійснили перехід облікової практики до положень МСБОДС або розробляють національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі на основі МСБОДС.

Серед країн, котрі вже запровадили МСБОДС або гармонізовані з ними стандарти, – Азербайджан, Албанія, Казахстан, Македонія, Сербія, Таджикистан, Хорватія та Чорногорія. Вірменія, Грузія, Киргизька Республіка, Молдова, Росія, Україна.

Сьогодні відповідно до МСБОДС здійснюють бухгалтерський облік та складають фінансову звітність такі впливові міжнародні організації: Співдружність націй, РЄ, ЄС, Інтерпол, НАТО, ОЕСР, системи ООН (власне ООН та її програми і фонди: ВПП, ПРООН, ЮНІСЕФ і УВКБ ООН; спеціалізовані установи: ФАО, ІКАО, МОП, ЮНІДО, ЮНЕС-КО і ВООЗ; відповідні організації: МАГАТЕ, ОЗХЗ і СОТ) [9].

При цьому, МФБ, фахівці МВФ і Світового банку вказують на такі переваги запровадження МСБОДС:

- підвищення якості фінансової звітності суб'єктів державного сектору та порівнянності інформації про них у світовому масштабі;
- покращання інформованості урядів під час прийняття ними рішень із питань розподілу ресурсів, водночас підвищуватимуться прозорість і підзвітність урядів;
- істотне поліпшення процедур управління активами, насамперед основними засобами;
- поліпшення контролю фінансових активів та фінансових зобов'язань;
- підвищення кваліфікації фахівців, що забезпечують функціонування національної фінансової системи;
- ефективніше використання ресурсів національної економіки, включаючи трудові ресурси [12, с. 22].

Україна, в процесі імплементації міжнародного законодавства до вітчизняного нормативно-правового поля, закріпила позицію щодо розроблення Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку державного сектору (НП(С)БОДС) на основі МСБОДС.

Етапи нормативно-правового забезпечення імплементації міжнародного законодавства з бухобліку в державному секторі в Україні представлені рис. 1.

На сьогодні в Україні триває процес реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі з урахуванням вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору.

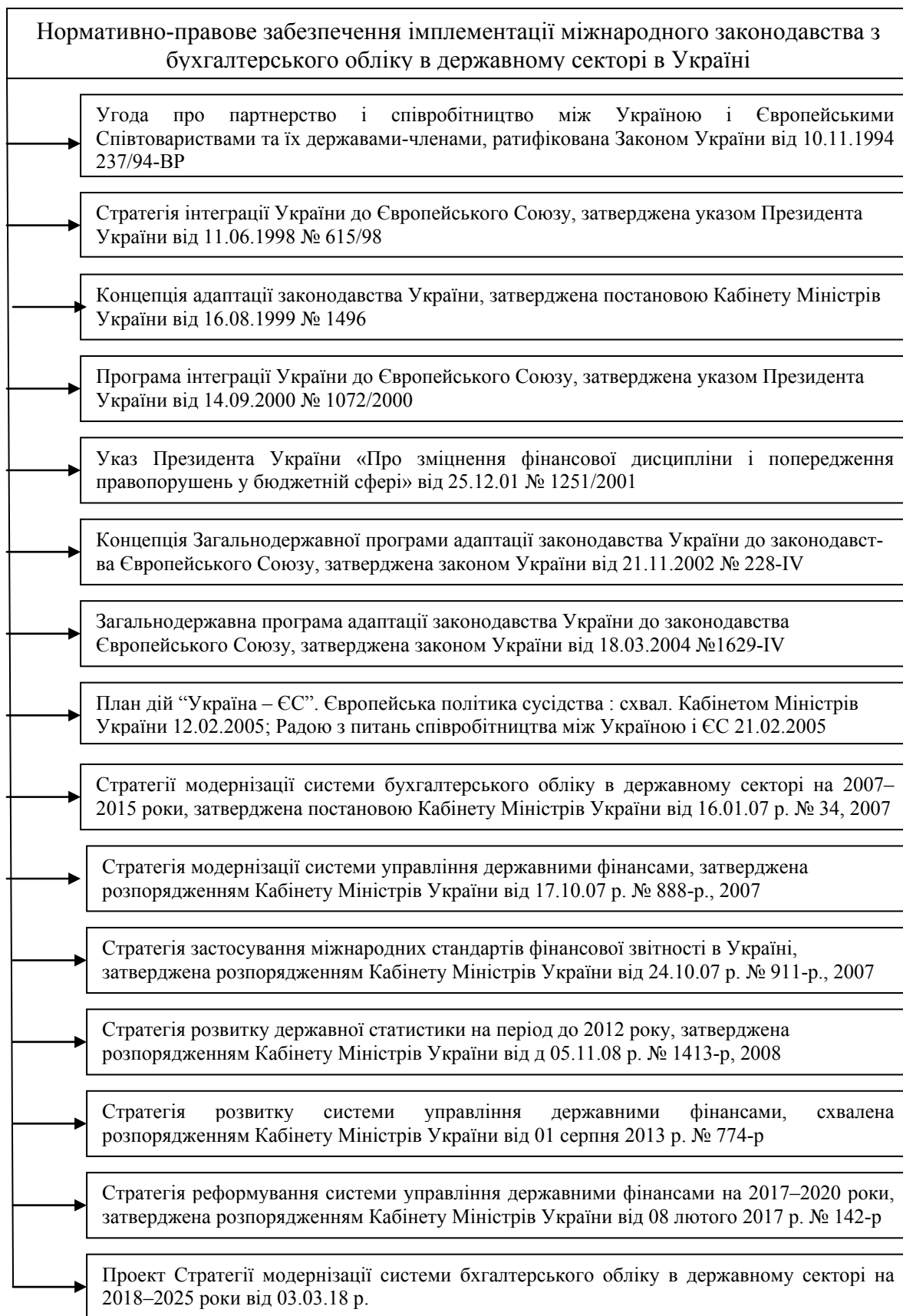

Рисунок 1 – Етапи нормативно-правового забезпечення імплементації міжнародного законодавства з бухобліку в державному секторі в Україні

Джерело: систематизовано та побудовано авторами.

У результаті реалізації Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки [14] здійснено низку заходів з удосконалення системи бухгалтерського обліку в державному секторі, зокрема, затверджено: НП(С)БОДС та методичні рекомендації щодо їх застосування; план рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, розроблений з урахуванням бюджетної класифікації, який містить субрахунки для відображення в бухгалтерському обліку інформації про операції з виконання бюджетів, розпорядників бюджетних коштів та державних цільових фондів, та порядок його застосування; форми фінансової звітності та порядок їх заповнення; типові положення про бухгалтерську службу бюджетної установи; рекомендації щодо співставлення класифікації доходів і видатків у національних стандартах з бюджетною класифікацією доходів і видатків тощо.

Одночасно за результатами попередньої оцінки, здійснюваної Світовим банком, застосування НП(С)БОДС ускладнене різним правозастосуванням окремих норм. Це вимагає актуалізації НП(С)БОДС та відповідно здійснення перекладу на українську мову МСБОДС та змін до них, розробку нових НП(С)БОДС, а також методичних рекомендацій щодо їх застосування.

З цією метою розроблено Проект Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2018–2025 роки [15] в ході реалізації якої передбачається здійснення заходів, які дадуть змогу виправити недоліки системи бухгалтерського обліку та підвищити рівень якості та порівнянності фінансової інформації, у тому числі шляхом встановлення єдиних підходів та вимог до організації бухгалтерського обліку в державному секторі із урахуванням міжнародних стандартів та найкращих світових практик, зокрема:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та фінансової звітності (постійна розробка НП(С)БОДС на основі МСБОДС,
- 2) удосконалення системи бухгалтерського обліку;
- 3) підвищення прозорості та якості фінансової звітності;
- 4) удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації бухгалтерів і аудиторів в державному секторі;
- 5) створення та впровадження уніфікованої інформаційно-аналітичної облікової системи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності суб'єктами державного сектору.

Удосконалення нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та фінансової звітності передбачає:

- постійну розробку НП(С)БОДС на основі МСБОДС, зокрема, затвердження НП(С)БОДС щодо бухгалтерського обліку фінансових інструментів, інвестицій в асоційовані та спільні підприємства, об'єднання в державному секторі та щодо особливостей обліку виконання бюджетів та інших;
- розробку у IV квартал 2018 року змін до НП(С)БОДС у зв'язку зі змінами МСБОДС та з урахуванням змін у національному законодавстві, зокрема, затвердження змін до НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності», 102 «Консолідована фінансова звітність», 124 «Доходи», 135 «Витрати» та інших;
- забезпечення перекладу на українську мову МСБОДС з метою імплементації їх положень в НП(С)БОДС (МСБОДС 33 «Перше застосування методу нарахувань на основі МСБОДС», 34 «Окрема фінансова звітність», 35 «Консолідована фінансова звітність», 36 «Інвестиції в асоційовані та спільні підприємства», 37 «Спільна діяльність», 38 «Розкриття інформації про частки участі в інших суб'єктах господарювання», 39 «Виплати працівникам», 40 «Об'єднання державного сектору» та інші);
- розробка методичних рекомендацій до НП(С)БОДС, зокрема, Затвердження методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів, доходів і

витрат, інвестиційної нерухомості та інших, ураховуючи затвердження нових НП(С)БОДС та змін до НП(С)БОДС.

Розроблення НП(С)БОДС в Україні здійснюється спільно Міністерством фінансів України та Державною казначейською службою України. Сьогодні в Україні затверджено 20 НП(С)БОДС, які гармонізовані з МСБОДС (табл. 1).

Таблиця 1 – Зіставність національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору

НП(С)БОДС		МСБОДС	
101	Подання фінансової звітності	1	Подання фінансових звітів
		2	Звіт про рух грошових коштів
		8	Фінансова звітність про частки у спільних підприємствах
		14	Події після дати звітності
		20	Розкриття інформації щодо зв'язаних сторін
		24	Представлення у фінансових звітах інформації про виконання бюджетів
102	Консолідована фінансова звітність	6	Консолідовані фінансові звіти та облік контрольованих суб'єктів господарювання
		22	Розкриття фінансової інформації про загальний державний сектор
103	Фінансова звітність за сегментами	18	Звітність за сегментами
105	Фінансова звітність в умовах гіперінфляції	10	Фінансова звітність в умовах гіперінфляції
121	Основні засоби	17	Основні засоби
122	Нематеріальні активи	-	-
123	Запаси	12	Запаси
124	Доходи	9	Дохід від операцій обміну
		23	Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)
125	Зміни облікових оцінок та виправлення помилок	3	Чистий надлишок або дефіцит за період, істотні помилки та зміни в обліковій політиці
126	Оренда	13	Оренда
127	Зменшення корисності активів	21	Зменшення корисності активів, які не генерують грошові кошти
		26	Зменшення корисності активів, які генерують грошові кошти
128	Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи	19	Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи
129	Інвестиційна нерухомість	16	Інвестиційна нерухомість
130	Вплив змін валютних курсів	4	Вплив змін валютних курсів
131	Будівельні контракти	11	Будівельні контракти
132	Виплати працівникам	25	Виплати працівникам
133	Фінансові інвестиції	7	Облік інвестицій в асоційовані компанії
134	Фінансові інструменти	15	Фінансові інструменти: розкриття та подання інформації
135	Витрати	5	Витрати на позики
136	Біологічні активи	27	«Сільське господарство»

Джерело: доопрацьовано та систематизовано авторами на основі [1].

Аналіз відповідності НП(С)БОДС міжнародним стандартам показав, що МСБОДС імплементовані в національне нормативно-правове поле з урахуванням економіко-правових особливостей державного сектору України. Фактично

НП(С)БОДС, зберігаючи методологічні засади МСБОДС, не копіюють їх у буквальному розумінні.

Так, частина національних стандартів об'єднує в собі вимоги та положення декількох міжнародних стандартів: НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності», НП(С)БОДС 102 «Консолідована фінансова звітність», НП(С)БОДС 124 «Доходи», НП(С)БОДС 127 «Зменшення корисності активів».

У міжнародних стандартах, на відміну від національних, наведено значно більше прикладів для пояснення термінів чи положень. Водночас міжнародні стандарти не розглядають облік нематеріальних активів, який регулює НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи».

Склад фінансової звітності за міжнародними та національними стандартами не відрізняється, однак перелік статей, за якими необхідно розкривати інформацію про активи, власний капітал та зобов'язання за національними стандартами, є ширший. За міжнародними стандартами для державного сектору не передбачено подання проміжної звітності. Облік витрат розкритий ширше у НП(С)БОДС 135 в розрізі обмінних та необмінних операцій, водночас в ньому не розглядаються витрати на позики, які регулюють міжнародні стандарти. Існує невідповідність у визначенні терміна «витрати» [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Одним із ключових моментів реформування бухгалтерського обліку є формування нового розуміння фінансової інформації державного сектору, яка є підґрунтям нових підходів в управлінні державними фінансами. Досягти позитивних результатів у розвитку методології бухгалтерського обліку в державному секторі можна лише внаслідок застосування єдиних підходів до ведення бухгалтерського обліку. Одним із основних етапів реформи при цьому є застосування на практиці вже існуючих НП(С)БОДС та розробка нових.

НП(С)БОДС ґрунтуються на концептуальних положеннях міжнародних стандартів, які містять єдині методологічні підходи до оцінки й розкриття інформації. НП(С)БОДС відповідають вимогам міжнародних стандартів з урахуванням соціально-економічного розвитку країни й особливостей національного бюджетного законодавства.

Для продовження реалізації реформ в державному секторі, наближенні його до міжнародної практики необхідно здійснити розробку методичних рекомендацій щодо запровадження НП(С)БОДС, а також перегляд нормативно-правового та методологічного забезпечення щодо здійснення операцій з виконання бюджетів з урахуванням змін в системі бухгалтерського обліку.

Продовження процесу модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі сприятиме удосконаленню: управління державними фінансами; системи стратегічного бюджетного планування на середньостроковий та довгостроковий періоди; порядку складення та виконання бюджету на основі програмно-цільового методу в бюджетному процесі; системи контролю за процесом виконання бюджету; інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами; якості та достовірності фінансової звітності.

При цьому подальшої уваги потребують питання адаптації принципів міжнародної практики обліку та звітності суб'єктів державного сектору до національної системи бухгалтерського обліку, а також удосконалення управління державних фінансів відповідно до правил ЄС.

Список літератури

1. Воськало Н.М. Порівняльна характеристика національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору [Текст] / Н.М. Воськало // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.4. – С. 258–263.
2. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Дорошенко О.О. Трансформація об'єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах в контексті модернізації обліку в державному секторі [Текст] / О.О. Дорошенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 209–211.
4. Зубілевич С. Я., Позняковська Н. М. Нові стандарти бухгалтерського обліку у державному секторі України: проблеми запровадження [Текст] / С. Я. Зубілевич, Н. М. Позняковська // Вісник НУВГП. – 2016. – Випуск 2(74). – С. 61–71.
5. Інформаційне забезпечення управління державними фінансами [Текст] : наук.-практ. вид. у 2-х т.: Т. 1: Стандартизація бюджетного обліку як інструмент модернізації державних фінансів України / [Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська, С. В. Свірко, С. О. Левицька та ін.; за заг. ред. Ф. О. Ярошенко]. – К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2010. – 226 с.
6. Канєва Т. Стан і перспективи розвитку обліку в державному секторі України [Текст] / Т. Канєва, С. Шевченко // Вісник КНТЕУ. – 2010— № 5. – С. 33–40.
7. Ковтуненко К.В. Особливості бухгалтерського обліку бюджетних установ України в умовах переходу до міжнародних стандартів [Текст] / К.В. Ковтуненко, Т.О. Кучеренко // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 2(12). – С. 79–82.
8. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансово контролю : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158 [Текст] / Офіційний вісник України. – 2005. – № 22.
9. Кошинець, М. І. Зарубіжний досвід щодо реформування бухгалтерського обліку в державному секторі [Текст] / Маріанна Ігорівна Кошинець // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М. І. Зверькова (голов. ред.) та ін. – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2015. – Вип. 2. – № 57. – С. 71–78.
10. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку для державного сектору / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://195.78.68.18/minfin/document/81046/B4.pdf>.
11. Національні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі 101-135 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=83023.
12. Облік витрат на надання соціальних послуг згідно з міжнародними стандартами [Текст] / Л. Г. Ловінська, Л. В. Гапоненко, Л. В. Гізатуліна, І. Сушко ; за заг. ред. Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінської. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. – 216 с.
13. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства фінансів України № 1202 від 12.10.2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1017-10>.
14. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 р. № 34 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. Проект Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2018–2025 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://buhgalter.com.ua/upload/news/2018/3/Proekt_strategii_18-25.doc
16. Свірко С.В. Принципи та методи вітчизняного бухгалтерського бюджетного обліку в умовах його модернізації [Текст] / С.В. Свірко // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – Вип. 19. – С. 360–369.
17. Сушко Н. І. Класифікація надходжень і витрат в процесі казначейського обслуговування державного бюджету в умовах євроінтеграції [Текст] / Н. І. Сушко // Scientific Journal «ScienceRise». – 2016. – №2/1(19). – С. 47–54.
18. Титикало В.С. Трансформація фінансової звітності бюджетних установ відповідно до МСБОДС [Текст] : авт. дис. кандидата екон. наук: 08.06.04 / Титикало Володимир Сергійович. – Житомир, 2017. – 21 с.
19. Фаріон А. Основні існуючі протиріччя поняття щодо суб'єктного складу державного сектора України в контексті модернізації системи бухгалтерського обліку [Текст] / А. Фаріон // Галицький економічний вісник. – 2012. – №6(39). – С.103–112.
20. Фаріон А.І. Нормативно-правове забезпечення ведення бухгалтерського обліку у суб'єктів державного сектору [Електронний ресурс] / А.І. Фаріон. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvu/Ekon/2010_29_1/statti/22.htm

References

1. Voskalo, N.M. (2014). Porivnialna kharakterystyka natsionalnykh i mizhnarodnykh standartiv bukhhaltenskoho obliku dlia derzhavnoho sektoru [Comparative description of national and international public sector accounting standards]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU*, 24.4, 258–263 [in Ukrainian].
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [A Commercial Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Doroshenko, O.O. (2013). Transformatsiia ob'ektiv bukhhaltenskoho obliku v biudzhethnykh ustanovakh v konteksti modernizatsii obliku v derzhavnomu sektori [Transformation of objects of accounting in budgetary establishments in the context of modernisation of account in the public sector]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 209–211 [in Ukrainian].
4. Zubilevych, S.Ya., & Pozniakovska, N.M. (2016). Novi standarty bukhhaltenskoho obliku u derzhavnomu sektori Ukrainy: problemy zaprovadzhennia [The New standards of accounting in the public sector of Ukraine : problems of input]. *Visnyk NUVHP – Bulletin of the National University of Water Management and Nature Management*, 2(74), 61–71 [in Ukrainian].
5. Yefymenko, T.I., Lovinska, L.H., Svirko, S.V., & Levytska, S.O. (2010). *Informatsiine zabezpechennia upravlinnia derzhavnymy finansamy. Standartyzatsiia biudzhethnoho obliku yak instrument modernizatsii derzhavnykh finansiv Ukrainy [Informative providing of management public finances Standardization of budgetary account as instrument of modernisation of public finances of Ukraine]*. F.O. Yaroshenko (Ed.). (Vols. 1-4). K.: DNU «Akademiia finansovoho upravlinnia» [in Ukrainian].
6. Kanieva, T., & Shevchenko, S. (2010). Stan i perspektyvy rozvytku obliku v derzhavnomu sektori Ukrainy [State and prospects of development of account in the public sector of Ukraine]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNUTE*, 5, 33–40 [in Ukrainian].
7. Kovtunenکو, K.V., & Kucherenko, T.O. (2014). Osoblyvosti bukhhaltenskoho obliku biudzhethnykh ustanov Ukrainy v umovakh perekhodu do mizhnarodnykh standartiv [Features of accounting of budgetary establishments of Ukraine are in the conditions of passing to the international standards] *Ekonomika: realii chasu – Economy: realities of time*, 2(12), 79–82 [in Ukrainian].
8. Kontsepsiia rozvytku derzhavnoho vnutrishnoho finansovo kontroliu : skhval. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.05.2005 № 158 [Conception of development of state internal financial lycontrol : Order of Cabinet of Ministers of Ukraine from 24.05.2005 № 158] (2005). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - Official announcer of Ukraine*, 22 [in Ukrainian].
9. Koshchynets, M. I. (2015). Zarubizhnyi dosvid shchodo reformuvannia bukhhaltenskoho obliku v derzhavnomu sektori [Foreign experience in relation to reformation of accounting in the public sector] *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of socio-economic researches of Odessa national Economic University*, 2, 57, 71–78 [in Ukrainian].
10. *Mizhnarodni standarty bukhhaltenskoho obliku dlia derzhavnoho sektoru. Ministerstvo finansiv Ukrainy [International public sector accounting standards]*. *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://195.78.68.18/minfin/document/81046/B4.pdf> [in Ukrainian].
11. *Natsionalni standarty bukhhaltenskoho obliku v derzhavnomu sektori 101-135 [National public sector accounting standards 101-135]*. *minfin.gov.ua*. Retrieved from http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=83023 [in Ukrainian].
12. Lovinska, L.H., Haponenko, L.V., Hizatulina, L.V., & Sushko, I. (2016). *Oblik vytrat na nadannia sotsialnykh posluh zghidno z mizhnarodnymi standartamy [An account of charges is on the grant of social services according to the international standards]*. T.I. Yefymenko, & L.H. Lovinska (Ed.). Kyiv : DNU «Akad. fin. upravlinnia» [in Ukrainian].
13. *Pro zatverdzhennia natsionalnykh polozhen (standartiv) bukhhaltenskoho obliku v derzhavnomu sektori: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 1202 vid 12.10.2010 r. [About claim of national public sector accounting standards: order of Ministry of finance of Ukraine № 1202 from 12.10.2010]*. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1017-10> [in Ukrainian].
14. *Pro zatverdzhennia Stratehii modernizatsii systemy bukhhaltenskoho obliku v derzhavnomu sektori na 2007–2015: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.01.2007 r. № 34 [About claim of Strategy of modernization of the system of record-keeping in a public sector on 2007-2015: Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine from 16.01.2007 № 34]*. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
15. *Proekt Stratehii modernizatsii systemy bukhhaltenskoho obliku v derzhavnomu sektori na 2018–2025 roky [A project of Strategy of modernization of the system of accounting in a public sector on 2018-2025]*. *buhgalter.com.ua*. Retrieved from https://buhgalter.com.ua/upload/news/2018/3/Proekt_strategii_18-25.doc [in Ukrainian]

16. Svirko, S.V. (2012). Pryntsypy ta metody vitchyznianoho bukhhalterskoho biudzhethnoho obliku v umovakh yoho modernizatsii [Principles and methods of home budgetary international accounting are in the conditions of his modernization] *Finansy, oblik i audyt – Finances, account and audit*, 19, 360–369 [in Ukrainian].
17. Sushko, N.I. (2016). Klasyfikatsiia nadkhodzen i vytrat v protsesi kaznacheiskoho obsluhovuvannia derzhavnoho biudzhetu v umovakh yevrointehratsii [Classification of receivables and charges in the process of treasury maintenance of the state budget in the conditions of eurointegration] *Scientific Journal «ScienceRise»*, 2/1(19), 47–54 [in Ukrainian].
18. Tytykalo, V.S. (2017) Transformatsiia finansovoi zvitnosti biudzhethnykh ustanov vidpovidno do MSBODS [Transformation of the financial reporting of budgetary establishments is in accordance with international public sector accounting standards]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
19. Farion, A. (2012). Osnovni isnuichi protyrichchia poniattia shchodo sub'iektynoho skladu derzhavnoho sektora Ukrainy v konteksti modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku [Basic existent contradictions of concept in relation to subject composition of public sector of Ukraine in the context of modernization of the system of accounting] *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galychina economic announcer*, 39, 103–112 [in Ukrainian].
20. Farion A.I. (n.d.). Normatyvno-pravove zabezpechennia vedennia bukhhalterskoho obliku u subiektiv derzhavnoho sektoru [Normatively-legal providing of conduct of accounting in the state sector]. *nbu.gov.ua* Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statyi/22.htm [in Ukrainian].

Iryna Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nadiya Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

National and International Public Sector Accounting Standards: Features of Application

In the sphere of of public finance, the reform of the management system confirms the close linkage of measures aimed at achieving the effective use of budget funds, with the improvement of management methods, methodological and methodological provision of accounting and financial control. Accordingly, for Ukraine, it is useful to borrow a systematic approach in developing the legal and regulatory framework for the budget process, accounting and control. In order to create reliable and objective economic information, the process of introducing common standards of accounting and financial reporting continues in Ukraine and in the world. Therefore, the aim of writing of the article consists in finding out of features of application of requirements of international and national public sector accounting standards.

Pre-conditions of reformation of the system of accounting in public sector in the world and in Ukraine were generalized in the article. Table of contents of category «a public sector» was specified. The features of development and input of international public sector accounting standards were investigational. The stages of national standardization of accounting in a public sector were systematized. A comparative analysis of international and national public sector accounting standards was conducted. Directions of improvement of normative base from a accounting and financial reporting in a public sector were offered.

Positive results in development of methodology of accounting in a public sector can be attain only as a result of only approaches to accounting. One of the basic stages of reform here are application in practice of already existent national public sector accounting standards and development of new. National public sector accounting standards are based on the conceptual provisions of international standards, which contain common methodological approaches to the assessment and disclosure of information. They are in line with international standards, taking into account socio-economic development of the country and the peculiarities of the national budget legislation. The development of methodological recommendations for the introduction of national public sector accounting standards, as well as the review of regulatory and methodological support for the implementation of budget execution operations, taking into account changes in the accounting system, should be undertaken to continue the implementation of reforms in the public sector and bring it closer to international practice.

accounting, financial reporting, public sector, standards of accounting and financial reporting, globalization, standardization

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 657

JEL Classification M41; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.165-170>**О. С. Роева***Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м.Кривий Ріг, Україна*

Аналіз впливу матеріальних витрат на формування собівартості продукції, робіт або послуг підприємства

У статті проведено аналіз матеріальних витрат підприємств водопровідно-каналізаційного господарства з метою виявлення можливості раціонального використання матеріальних ресурсів та розробки заходів щодо виявлених резервів. Виходячи зі специфіки діяльності підприємств, що надають послуги з водопостачання та водовідведення, визначено об'єкт та предмет дослідження. Запропоновано впровадження низки організаційно-технічних заходів, що дозволять досягти оптимізації рівня витрат та зниження ціни одиниці продукції.

аналіз, матеріальні витрати, водопровідно-каналізаційні господарства, собівартість, загально виробничі витрат

О. С. Роева*Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, город Кривой Рог, Украина.*

Анализ влияния материальных затрат на формирования себестоимости продукции, работ или услуг предприятия

В статье проведен анализ материальных затрат предприятий водопроводно-канализационного хозяйства с целью выявления возможности рационального использования производственных ресурсов и разработки мероприятий по выявленным резервам. Определены объект и предмет исследования, исходя из специфики деятельности предприятий, предоставляющих услуги водоснабжения и водоотведения. Предложено внедрение ряда организационно-технических мероприятий, которые позволят достичь оптимизации уровня затрат и снижения цены единицы продукции.

анализ, производственные затраты, водопроводно-канализационные хозяйства, себестоимость, общепроизводственные расходы

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки, забезпечення конкурентноздатності підприємства, тобто отримання прибутку, нарощування матеріальних потужностей, розширення ринку збуту, особливої актуальності набувають аналіз та контроль матеріальних витрат. Аналіз матеріальних витрат підприємств водопровідно-каналізаційних господарств дозволить встановити ступінь ефективності використання матеріальних ресурсів та встановити можливості більш раціонального використання ресурсів підприємствами, з метою виявлення резервів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах таких науковців, як Д.В. Нехайчук [4], Н.В. Решетило [5], досліджено особливості виробничо-господарської діяльності водопровідно - каналізаційних господарств. Н.В. Решетило [5], у своєму дослідженні зробив акцент лише на прибутку та джерелах його формування. Собівартість та структурно-функціональну модель аналізу витрат підприємств водопровідно-комунального господарства досліджують у своїх працях О.В. Димченко та П.Т. Губенко [2]. Проте, досить мало уваги приділено питанню розробки заходів щодо оптимізації рівня матеріальних витрат, враховуючи їх вплив на результативність діяльності підприємств даної галузі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні шляхів скорочення витрат та можливостей більш раціонального та ефективного використання матеріальних ресурсів та зниження ціни одиниці послуги на підприємствах водопровідно – каналізаційного господарства.

Виклад основного матеріалу. Серед підприємств комунального сектора особливе місце займає галузь водопровідно-каналізаційних підприємств.

Водопровідно-каналізаційні підприємства відносяться до галузі державного сектора економіки, і на жаль, діюча державна система управління підгалуззю не повністю відповідає вимогам сьогодення, тому процес реформування даної підгалуззі відбувається досить повільно.

Нехайчук Д.В. [4, с.179] стверджує, що у порівнянні з іншими галузями економіки, в ВКП є відмінності у складі та структурі витрат, розрахунку нормативів і показників використання, зумовлені специфікою технологічних процесів і фінансово-господарської діяльності.

Науковці, що займаються, дослідженням матеріальних витрат на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства, зазначають, що актуальними є докладні відповіді, на науковій основі й з високою вірогідністю на наступні питання: що втрачаємо, де втрачаємо, кому конкретно наноситься шкода від цього, у яких масштабах, які наслідки? [2, с. 10].

Рівень затрат на послуги водопостачання та водовідведення підприємствами та ефективність використання ресурсів характеризує показник собівартості послуг.

Собівартість продукції (робіт, послуг) відображає:

- по-перше, рівень організації виробничого процесу,
- по-друге, технічний рівень,
- по-третє, продуктивність праці.

В контексті вище зазначеного, собівартість, характеризує ефективність усього процесу виробництва на підприємстві.

До собівартості робіт (послуг) підприємств водопровідно-каналізаційного господарства включаються усі витрати по добуванню, виробництву і транспортуванню споживачам питної води, а також по прийманню, відводу і очистці води для її подальшого використання чи випуску у водойми (в тому числі гарячої води, а також води, яка проходить процес очищення на загальноміських спорудах) [3].

Собівартість послуг підприємств водопровідно-каналізаційного господарства обраховується за видами технологічних процесів (підйом води, подача її в мережу, очищення та подача її споживачам) та за видами послуг - водопостачання та водовідведення.

Аналіз витрат по наданню послуг підприємствами водопровідно-каналізаційних господарств, полягає у виявленні можливості раціонального використання матеріальних ресурсів, інформаційному забезпеченні та всебічній оцінці досягнутих результатів, щодо оптимізації витрат.

Таким чином, аналіз собівартості послуг є важливим інструментом управління витратами, що дозволяє надати узагальнюючу оцінку ефективності використання матеріальних ресурсів і визначити резерви збільшення прибутку підприємства та зниження ціни одиниці послуги. Аналіз змін постійних та змінних витрати має важливе значення для здійснення планування, контролю та управління даними витратами.

Склад витрат послуг водопостачання та водовідведення для підприємств водопровідно-каналізаційного господарства встановлено Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості робіт (послуг) на підприємствах і в організаціях житлово-комунального господарства [3] та ПСБО 16 «Витрати».

Розглянемо структуру виробничих витрат підприємств водопровідно-каналізаційного господарства на прикладі та питому вагу матеріальних витрат у виробничій собівартості продукції робіт послуг, за допомогою наведеної нижче таблиці.

Таблиця 1 – Елементи операційних витрат підприємств водопровідно-каналізаційного господарства

№ п/п	Назва елементів операційних витрат	2015		2016	
		Показник, тис.грн	Питома вага у структурі витрат, %	Показник, тис.грн	Питома вага у структурі витрат, %
КП «Кривбасводоканал», м. Кривий Ріг					
1	Матеріальні витрати	232535,00	55,97	297722,00	56,49
2	Витрати на оплату праці	87821,00	21,14	105731,00	20,06
3	Відрахування на соціальні заходи	32451,00	7,81	38779,00	7,36
4	Амортизація	24918,00	6,0	26857,00	5,09
5	Інші операційні витрати	37665,00	9,08	58002,00	11,00
Разом		415390,00	100	527091,00	100
КП «Житловик», м. Бурштин					
1	Матеріальні витрати	16466,00	44,7	16672,00	48,6
2	Витрати на оплату праці	12423,00	33,7	11963,00	34,8
3	Відрахування на соціальні заходи	4473,00	12,1	4333,00	12,6
4	Амортизація	890,00	2,4	115,00	0,4
5	Інші операційні витрати	2607,00	7,1	1250,00	3,6
Разом			100		100
Комунально - виробниче підприємство "Краматорський водоканал"					
1	Матеріальні витрати	34381,69	68,36	37489,8	72,76
2	Витрати на оплату праці	12028,53	23,91	10347,4	20,08
3	Відрахування на соціальні заходи	2646,28	5,26	2276,43	4,42
4	Амортизація	1231,24	2,45	1393,6	2,7
5	Інші операційні витрати	9,39	0,02	16,25	0,03
Разом		50297,13	100	51523,48	100

Джерело: складено автором на основі фактичних даних комунальних підприємств.

Отже, за даними таблиці можна зробити висновок, що матеріальні витрати складають від 44,7 % до 68,36% виробничої собівартості у 2015 році, а у 2016 - від 48,6% до 76,8 %. Порівняно з іншими статтями витрат спостерігається зростання рівня саме матеріальних витрат, це пов'язано зі зростанням цін на паливно-мастильні матеріали, основні матеріали, комплектуючі вироби та електроенергію. Адже, матеріальні витрати підприємств водопровідно-каналізаційного господарства складаються з витрат палива, електроенергії, теплової енергії, комплектуючих виробів та інших матеріальних ресурсів.

Стосовно інших показників, слід зазначити, що зменшення показника витрат на оплату праці та соціальне страхування, які входять до складу загальновиробничих витрат, досягається, в основному, шляхом скорочення штату працівників, перебуванням працівників у відпустках за власний рахунок, відміни індексації заробітної плати

Постійне зростання вартості складових операційних витрат, тобто собівартості послуг водовідведення та водопостачання, вимагає, відповідно, підвищення тарифів на дані послуги.

Як свідчить практика роботи підприємств водопровідно-каналізаційного господарства, фактичний обсяг водоспоживання і водовідведення населенням в декілька разів перевищує нормативний. Тому, питання щодо, впровадження нових норм водоспоживання, що наближені до фактичного рівня споживання, що дозволить збільшити загальний обсяг реалізації, при цьому дозволить досягти оптимізації витрат потребує негайного вирішення.

Отже, відшкодування витрат пов'язаних із забезпеченням процесу здійснення операційної діяльності підприємств водопровідно-каналізаційного господарства,

залежить від встановлених тарифів на послуги водовідведення та водопостачання, саме тому встановлення економічно обґрунтованих тарифів, знизить рівень непродуктивних витрат, що виникли в результаті недостатньої організації виробничого процесу по наданню послуг водопостачання та водовідведення.

В процесі аналізу структури витрат послуг водопостачання та водовідведення, з'ясовано:

1. Собівартість послуги водопостачання, з урахуванням технологічного процесу, включає витрати по добуванню, виробництву і транспортуванню споживачам питної води, у більшій мірі залежить від умовно-змінних витрат. При таких умовах, збільшення обсягів виробництва призведе до збільшення собівартості, так як, абсолютна величина змінних витрат збільшується разом зі збільшення обсягу послуг, тому резерви зниження собівартості водопостачання полягають у впровадженні заходів по зменшенню споживання ресурсів.

2. Структура витрат послуг водовідведення по прийманню, відводу і очистці води, на відміну від витрат водопостачання, складається у більшій мірі з умовно-постійних витрат, тобто витрат, пов'язаних з обслуговуванням, управлінням та забезпеченням загальногосподарських потреб. Тому, головним резервом зниження собівартості водовідведення буде збільшення обсягів реалізації послуг.

Слід погодитись з думкою А.Г. Агаджанова, який стверджує що, забезпечення ефективного управління матеріальними витратами підприємств водопровідно-каналізаційного господарства вимагає оперативного одержання інформації і миттєвого адміністративного реагування на стан реалізації води, водовідведення, а також функціонування насосних станцій, очисних споруд, водогонів і розподільних мереж [1, с. 312]. Разом з цим, подібного контролю та інформаційного забезпечення вимагає система облікового процесу підприємств водопровідно-каналізаційного господарства, зокрема стосовно матеріальних витрат та собівартості послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведених досліджень, можна зробити наступні висновки. Резерви скорочення виробничих витрат підприємств водопровідно-каналізаційного господарства встановлюються за кожною статтею калькуляції. Найбільш вагомою статтею калькуляції при визначенні собівартості послуг водовідведення та водопостачання є саме стаття матеріальні витрати. Тому, резервом зниження собівартості послуг з водопостачання буде саме усунення невиправданих перевитрат матеріальних ресурсів (виробничих запасів, паливно-мастильних матеріалів, покупної води, електроенергії). Зниження собівартості послуг водовідведення буде досягнуто за рахунок економії електроенергії, яка може бути досягнута через впровадження організаційно-технічних заходів стосовно виробничого процесу.

Слід зазначити, що заміна існуючих тарифів на послуги водовідведення та водопостачання на нові економічно обґрунтовані та доцільні в сучасних економічних умовах господарювання підприємств водопровідно-каналізаційного господарства, призведе до зниження рівня витрат пов'язаних з забезпеченням операційної діяльності підприємства, отримання прибутку та забезпечення конкурентноздатності підприємства у майбутньому. Питання зменшення матеріаломісткості послуг та пошук резервів зниження собівартості, залишається нагальним підприємств ВКГ і потребує подальшого дослідження.

Список літератури

1. Агаджанов А.Г. Економіка водопровідно-каналізаційних підприємств [Текст] : навч. посіб. / А.Г. Агаджанов. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – 2-е вид., перероб. та доп. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 392 с

2. Губенко П.Т., Димиченко О.В. Екологіко – економічний аспект системного розвитку підприємств водопровідно – каналізаційного господарства [Текст] / П.Т. Бубенко, О.В. Димиченко // Комунальне господарство міст. Науково – технічний збірник. – 2013. – № 108. – с. 3–11.
3. Наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості робіт (послуг) на підприємствах і в організаціях житлово-комунального господарства» від 06.03.2002 № 47 (із змінами та доповненнями). / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Нехайчук Д.В. Про методики визначення собівартості послуг та економічно обгрунтованого тарифу на послуги водогосподарських підприємств [Текст] / Д.В. Нехайчук // Держава та регіони. Науково - виробничий журнал. – 2007. – № 4. – с. 178–183.
5. Решето Н.В. Особливості виробничо – господарської діяльності підприємств комунального сектора [Електронний ресурс]. / Н.В. Решето. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua>.
6. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення від 21.07.2005 № 630 зі змінами і доповненнями). / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>

References

1. Ahadzhanov, A.H. (2010). *Economy of water supply and sewage enterprises* (2nd ed.). Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].
2. Hubenko, P.T., & Dymychenko, O.V. (2013). Ekologhiko-ekonomichnyi aspekt systemnoho rozvytku pidpriemstv vodoprovodno – kanalizatsiinoho hospodarstva [Ecological and economical aspect of system development of enterprises of water supply and sewage economy]. *Komunalne hospodarstvo mist. Naukovo – tekhnichniy zbirnyk. - Municipal economy of cities. Scientific and technical collection*, 108, 3-11 [in Ukrainian].
3. Nakaz «Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z planuvannia, obliku i kalkuliuvannia sobivartosti robit (posluh) na pidpriemstvakh i v orhanizatsiakh zhytlovo-komunalnoho hospodarstva» [Order «On approval of Methodical recommendations on planning, accounting and calculation of the cost of works (services) at enterprises and organizations housing and communal services»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Nekhaichuk, D.V. (2007). Pro metodyky vyznachennia sobivartosti posluh ta ekonomichno obgruntovanoho taryfu na posluhy vodohospodarskykh pidpriemstv [On methods for determining the cost of services and economically justified tariffs for water management enterprises]. *Derzhava ta rehiony. Naukovo - vyrobnychy zhurnal - State and regions. Scientific and production magazine*, 4, 178-183 [in Ukrainian].
5. Resheto, N.V. (2010). Osoblyvosti vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti pidpriemstv komunalnoho sektora [Features of production and economic activity of enterprises of the communal sector]. nauka.kushnir.mk.ua. Retrieved from <http://nauka.kushnir.mk.ua> [in Ukrainian].
6. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrudnia 2010. № 2755-VI (zi zminamy i dopovnenniamy) [Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010. No. 2755-VI (with amendments and supplements)]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
7. Pravyla nadannia posluh z tsentralizovanoho opalennia, postachannia kholodnoi ta hariachoi vody i vodovidvedennia vid 21.07.2005 № 630 zi zminamy i dopovnenniamy). [Rules for provision of services for centralized heating, supply of cold and hot water and drainage from 21.07.2005 № 630 with amendments and additions)]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

Olha Roieva

Donetsk National University of economics and trade named after Mykhailo Tugan –Baranovsky, Kryvyi Rih, Ukraine

Analysis of the Influence of Material Cost on the Formation of the Cost of Production, Works or Services of the Enterprise

The goal of this research is to identify the opportunities for cost reduction, rational and efficient use of production resources and decrease in the unit price of the services provided by the water and sewage enterprises.

Analysis of the costs of the services provided by the water and sewage enterprises aims to identify the possibility of rational use of production resources, information support and comprehensive assessment of cost optimization results was achieved. The expenditure level for water supply and sewerage as well as the effectiveness of the recourses application in the industry forms the index of cost price. Net cost of the works or

services produced or provided by water and sewage enterprises includes all costs of drinking water extraction, production and supply to the consumers, water collection, drainage and purification for further use or release into the water ponds (including hot water and water purified in the municipal buildings). Net cost is calculated by type of production process (water lifting, supply to water network, treatment and supply to the consumers) and type of services - water supply and sewage. Water and sewage enterprises, in addition to standard costing items, introduce Purchase Water item. These item costs are included in the net cost of work at the production cost of water. Thus, service net cost analysis is an important cost management tool that enables generalized evaluation of the effectiveness of the production resources and discovering the reserves to increase the enterprise's profitability and reduce service unit price.

The results of the research were leading us to the following conclusions. As well as the reserves of spending cuts are set for each costing item, therefore by eliminating unnecessary cost overruns and unproductive ones in overhead costs, such as savings of lubricants, lighting, reserves of service cost reduction is energy savings through the implementation of organizational and technical measures in compliance with the production process. Also, the replacement of existing tariffs for water supply and sewerage in favor for new economically justified ones that are appropriate in the current economic conditions, management of water supply and sanitation leads to reduction of costs associated with providing operating company, profits and improve competitive ability of enterprises to future.

analysis, material expenses, water supply – sewage farms, prime cost, total expenditures

Одержано (Received) 25.02.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 001.8:005.22:005.521:334.7:338.58

JEL Classification C1; C53; Q1

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.171-181>

Ю.В. Кернасюк, канд. екон. наук

Кіровоградська ДСГДС НААН, м. Кропивницький, Україна

Науково-методичні аспекти прогнозування витрат і планування сталого розвитку агропідприємства

В статті розглянуто питання організації забезпечення прогнозування витрат і планування сталого розвитку сільськогосподарського підприємства. Здійснено аналіз сучасного економічного стану розвитку аграрних підприємств на регіональному, зональному і загальнодержавному рівні. Узагальнено теоретичні аспекти визначення дефініції «сталій розвиток» для аграрного підприємства. Науково обґрунтовано методичні підходи прогнозування витрат і планування сталого розвитку аграрного підприємства з врахуванням впливу ринкового середовища, погодно-кліматичних умов та інших факторів.

прогнозування, витрати, сталий розвиток, модель, планування, підприємство

Ю.В. Кернасюк

Кіровоградская ГСХОС НААН, г. Кропивницкий, Украина

Научно-методические аспекты прогнозирования затрат и планирования устойчивого развития агропредприятия

В статье рассмотрены вопросы организации обеспечения прогнозирования расходов и планирования устойчивого развития сельскохозяйственного предприятия. Осуществлён анализ современного экономического состояния развития аграрных предприятий на региональном, зональном и общегосударственном уровне. Обобщены теоретические аспекты определения дефиниции «устойчивое развитие» для аграрного предприятия. Научно обоснованы методические подходы прогнозирования расходов и планирования устойчивого развития аграрного предприятия с учётом влияния рыночной среды, погодно-климатических условий и других факторов.

прогнозирование, расходы, устойчивое развитие, модель, планирование, предприятие

Постановка проблеми. У сучасній економіці одним із важливих аспектів конкурентоспроможного функціонування підприємств АПК на засадах сталого розвитку є ефективне управління їх фінансовими і матеріальними ресурсами. Нині його складно і проблематично досягти без комплексного використання методів економічного моделювання, системного аналізу та інтелектуальних комп'ютерних технологій, що дозволяють значно розширити існуючі можливості інформаційно-аналітичного забезпечення прогнозування витрат і рівня рентабельності виробничої діяльності, а також надають менеджменту зручний інструмент для обґрунтування та прийняття зважених рішень з врахуванням впливу ринкового середовища, погодно-кліматичних, екологічних умов та інших факторів.

Якщо на макрорівні країни в цілому і регіонів, зокрема, означене питання досить широко вивчалось з точки зору побудови виробничих функцій і відповідних моделей, то на мікрорівні аграрних підприємств існує багато невирішених питань, які в тому числі пов'язані із проблемами прогнозування і планування їх господарської діяльності за умов формування нової загальносвітової парадигми – сталого розвитку і економіки знань. Це потребує проведення нових системних досліджень за вказаним напрямком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомим є визначення прогнозу як особливої форми наукового передбачення, що містить обґрунтування мети розвитку, опис очікуваних якісних змін об'єктів і їх кількісних параметрів. Прогнозу властива деяка невизначеність, так як подані в ньому показники не завжди можуть мати

детальне і змістовне обґрунтування. Розглядаючи теоретичну сутність прогнозування витрат аграрного підприємства, слід розуміти його як науково-обґрунтоване передбачення можливих їх змін із зазначенням кількісних і якісних параметрів або варіантів та періоду отримання.

Серед наукових досліджень із даної проблематики, які заслуговують уваги, варто відзначити праці вчених В.К. Горкавого [2], С.І. Дем'яненка [3], К.П. Личко [7], Ю.О. Лупенка [8], М.М. Одінцова [10], В.П. Павлика [11], П.Т. Саблука [13], Д.В. Шияна [16], P.G. Allen [18] та інші роботи [19].

У більшості із вказаних робіт розглядаються окремі теоретичні і методичні аспекти прогнозування та планування у аграрному виробництві. Зокрема, в одній із своїх наукових робіт С.І. Дем'яненко [3] розглядає формування виробничих витрат сільськогосподарських підприємств через призму функцій менеджменту як процесу планування та вдосконалення тактичних і оперативних аспектів господарської діяльності з метою досягнення поставлених стратегічних цілей. На думку Д.В. Шияна [16, с. 39], «у собівартості продукції знаходять відображення індивідуальні витрати кожного підприємства на її виробництво і реалізацію. Зменшення цих витрат забезпечує підприємству конкурентоспроможність на ринку, зростання прибутку, тому пошук резервів подальшої економії усіх витрат та використання можливості своєчасного втручання у формування собівартості вважаються одними з основних напрямів підвищення рентабельності та ефективності управління підприємством».

З іншої сторони дане питання розглядають М.М. Одінцов [10] та інші науковці, які вважають, що: «у системі планування особливий акцент аграрні організації повинні спрямувати на ефективне управління галузями, а планування продуктивності земель і виробничих ресурсів визнати важливою функцією, що визначає перспективи розвитку виробництва». З точки зору Ю.О. Лупенка [8], «нинішній етап розвитку аграрної економіки значною мірою пов'язаний з динамічністю суспільних процесів, наростанням конкуренції на світових ринках, що вимагає постійного вдосконалення економічних і соціальних відносин, приведення їх у відповідність до поточних та перспективних викликів. Природно, що успішне реагування на найгостріші виклики сьогодення вимагає завершення земельної реформи, остаточне утвердження приватної власності на засоби виробництва у галузі, формування стійкої, конкурентоспроможної та перспективної структури виробництва, реального практичного вибору парадигми сталого сільського розвитку в цілому і аграрного сектору економіки зокрема. Тому економічна наука має дати чіткі відповіді на ці питання, обґрунтувати найдодільніші шляхи та механізми реагування на них, надати об'єктивну оцінку різноманітних варіантів прийнятних рішень тощо». Як стверджує В.П. Павлик [11], «в основі удосконалення управління сільськогосподарськими підприємствами є ефективні зміни в організації їх господарювання. Традиційні методи аналізу, обробки, використання економічної інформації не відображають взаємозв'язок управлінських функцій таких, як мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності у певній системі управління підприємствами, що не дає змогу удосконалювати управління». Тому на погляд В.К. Горкавого [2, с. 138], «одним із засобів економічного аналізу та прогнозування подальшого розвитку реальної ситуації є моделювання. Моделі являють собою формалізовані (логічно, графічно й алгебраїчно) описи різноманітних економічних явищ і процесів із метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними». При цьому, П.Т. Саблук [13, с. 5] та інші науковці наголошують, що «основою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є впровадження сучасних технологій та нормативів».

Можна погодитися із твердженням К.П. Личко [7, с. 4], що «прогнозування і планування в умовах ринкових відносин забезпечує реалізацію перспективних напрямків відтворення робочої сили, регулювання ринку праці, зайнятості, відтворення

основних і оборотних фондів, стимулювання розвитку науково-технічного прогресу, розвитку соціальних відносин і т. п.».

Отже, огляд досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, які вивчали різні аспекти прогнозування витрат та планування діяльності аграрного підприємства, засвідчив їх актуальність та важливість подальшого розгляду даної наукової проблеми в контексті науково-методичного її обґрунтування за умов переходу до моделі сталого розвитку в епоху формування нової економіки знань.

Водночас, на нинішньому етапі важливе значення набуває проблема розробки науково-методичних підходів поєднання економічного прогнозування із плануванням сталого розвитку суб'єктів господарської діяльності.

Постановка завдання. Метою досліджень є узагальнення і розробка науково-методичних підходів прогнозування витрат у поєднанні із плануванням сталого розвитку аграрного підприємства на основі використання методів економічного моделювання, системного аналізу та інтелектуальних комп'ютерних технологій.

Виклад основного матеріалу. Досить широковживаний нині термін «сталий розвиток» з'явився у 1972 році на Всесвітній Конференції з навколишнього середовища у Стокгольмі та набув поширення після публікації доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» у 1987 році. Саме він був використаний для назви концепції, прийнятої у 1992 році на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро, де було затверджено Програму дій «Порядок денний на XXI століття» [1].

За декілька десятиліть це поняття поширилося в багатьох сферах діяльності людини, у тому числі в сучасній економіці, де воно займає одне із чільних місць.

Сталий розвиток (англ. sustainable development) – розвиток, який дає змогу задовольнити потреби теперішніх поколінь і залишає можливість майбутнім поколінням задовольнити їхні потреби. Це збалансований розвиток країни і регіонів, при якому економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь [12].

Проблема забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва пов'язана із необхідністю врахування впливу факторів невизначеності як ринкового економічного середовища, так і природно-кліматичного та іншого на результати господарської діяльності аграрних підприємств. Саме в цьому полягає складність прогнозування витрат та планування сталого розвитку господарств на перспективу.

Адже впродовж багатьох років існує думка, що «кон'юнктура ринку поглиблює протиріччя між приватними інтересами бізнесу й інтересами суспільства, оскільки виробляється прибутковіша продукція без урахування структури сівозмін, а це в свою чергу впливає на екологію та соціальну сферу сільських територій» [5].

Поряд з цим виникають також інші протиріччя, які безпосередньо зумовлені нинішнім станом розвитку аграрного сектору. Як підкреслює Герасимов З.В., спрямованість на ефективний розвиток так чи інакше негативно впливатиме на екологічний стан довкілля, екологізація ж сільськогосподарського виробництва неминуче призведе до зниження економічної ефективності галузі, збільшення витрат, недоотримання прибутків сільгоспвиробниками, тобто, виникнуть протиріччя між екологічною та економічною складовими сталого розвитку [1].

Тому виникає об'єктивна потреба прогнозування витрат аграрних підприємств із урахуванням впливу різноманітних факторів, що мають як економічну, так і не суто економічну природу походження. При цьому необхідно враховувати окремі аспекти даної проблеми.

Герасимів З.В. слушно підкреслює, що рівень розвитку сільського господарства є недостатнім для забезпечення потреб населення в якісних продуктах харчування,

виробництво багатьох видів продукції є збитковим або приносить дуже низькі прибутки, у сільгоспвиробників недостатньо коштів для забезпечення належного розвитку галузі, запровадження нововведень для покращення якості продукції, підвищення ефективності виробництва, зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище, часто спостерігається невідповідність між природно-ресурсним потенціалом певних територій та розмірами його використання [1].

Аналіз даних державної статистики стосовно ефективності розвитку аграрних підприємств свідчить про наявність певного їх відсотку, що одержує збитки від господарської діяльності (табл. 1).

Таблиця 1 – Зональні і регіональні відмінності відносної прибутковості розвитку аграрних підприємств України у 2016 р.

Показники	Україна	Полісся	Лісостеп	Степ	Кіровоградська область
Частка аграрних підприємств, які отримали від реалізації прибуток до загальної їх кількості, %					
від усієї продукції і послуг	90,1	82,1	89,1	93,7	95,7
від зернових культур	89,9	86,3	90,0	91,0	95,0
від соняшнику	95,1	92,8	94,1	96,3	95,6
від сої	89,9	87,0	89,7	93,8	97,1
від ріпаку	88,7	84,7	88,3	91,3	92,2
від великої рогатої худоби на м'ясо	59,6	61,1	59,3	58,4	58,0
від свиней на м'ясо	60,6	63,4	61,3	58,5	60,8
від молока	76,6	79,3	78,0	70,7	69,6
Частка аграрних підприємств, які отримали від реалізації збиток до загальної їх кількості, %					
від усієї продукції і послуг	9,9	17,9	10,9	6,3	4,3
від зернових культур	10,1	13,7	10,0	9,0	5,0
від соняшнику	4,9	7,2	5,9	3,7	4,4
від сої	10,1	13,0	10,3	6,2	2,9
від ріпаку	11,3	15,3	11,7	8,7	7,8
від великої рогатої худоби на м'ясо	40,4	38,9	40,7	41,6	42,0
від свиней на м'ясо	39,4	36,6	38,7	41,5	39,2
від молока	23,4	20,7	22,0	29,3	30,4

Джерело: розроблено автором самостійно за вибірковими даними Державної служби статистики України.

Як видно із даних табл. 1, загалом в 2016 р. із наявної кількості сільськогосподарських підприємств Кіровоградської близько 4,3 % отримали збитки від реалізації усієї продукції і послуг, а в цілому у регіонах Степу їх показник сягав 6,3 %. Для різних видів аграрної продукції вказаний показник відрізнявся в середньому від 5 % при реалізації зернових культур і до 42 % – м'яса великої рогатої худоби.

Відтак, нині питання адекватного і достовірного прогнозування витрат в аграрних підприємствах, як основи планування їх сталого розвитку, набуває стратегічно важливого значення. Адже взаємозв'язок збереження їх конкурентних переваг і підвищення прибутковості господарської діяльності аграрних підприємств безпосередньо залежить від можливостей прогнозування витрат для забезпечення їх сталого розвитку.

Складність вирішення проблеми досягнення сталого розвитку сільського господарства зумовлена [15]:

- високою складністю системи, наявністю великої кількості різних, взаємозалежних між собою елементів, що виконують різноманітні функції;
- багатокритеріальністю самого поняття «сталий розвиток»;
- посиленням взаємозв'язку елементів системи в міру її розвитку, що виявляється у зміні поведінки системи при варіації параметрів зовнішнього середовища, а також у неможливості оцінити всю систему за сукупністю властивостей її окремих елементів і навпаки;
- специфікою аграрних відносин, що виявляють себе в неможливості контролювати чинники, які формують результативність функціонування системи;
- наявністю нелінійних зв'язків між елементами системи, що призводить до появи невизначеності між ними [14, с. 17].

Одним із перспективних науково-методичних підходів прогнозування витрат і планування сталого розвитку аграрних підприємств є використання економічного моделювання на основі побудови відповідних очікуваних сценаріїв (рис. 1).

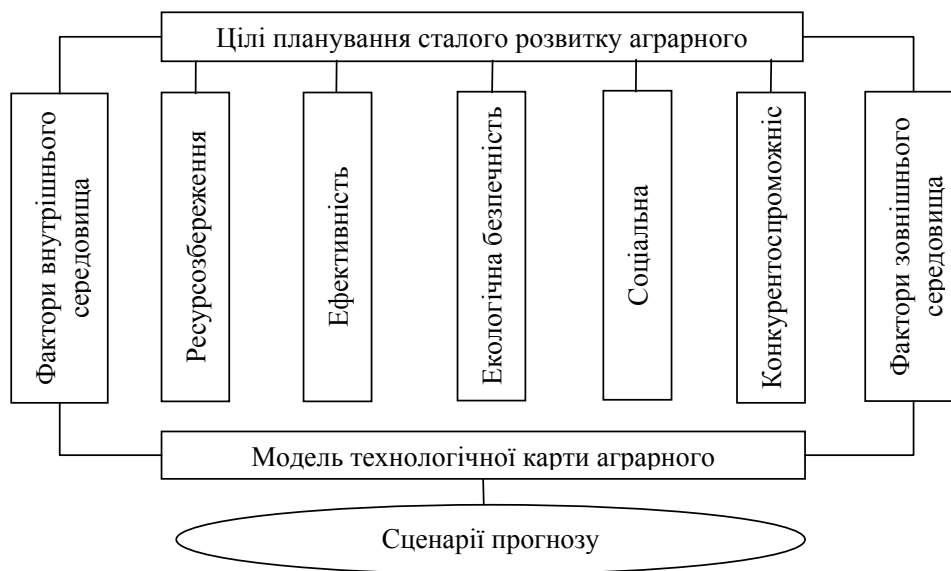

Рисунок 1 – Структура економічної моделі прогнозування витрат для планування сталого розвитку аграрного підприємства

Джерело: розроблено автором самостійно на основі методичних підходів [7; 12].

Методичний підхід на основі сценарію прогнозу дозволяє комплексно врахувати багатоваріантні можливі його результати за умов впливу факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Тому у процесі досліджень з врахування даного аспекту було обґрунтовано п'ять можливих очікуваних сценаріїв прогнозу:

- сприятливий;
- інерційно-стійкий;
- найбільш вірогідний;
- найменш вірогідний;
- несприятливий.

На прикладі виробництва одного із видів продукції – сої із використанням вказаного концептуального наукового підходу розроблено і обґрунтовано модель технологічної карти прогнозування витрат для забезпечення її прибутковості (табл. 2).

Таблиця 2 – Модель технологічної карти прогнозування витрат в аграрному підприємстві на прикладі виробництва сої

Господарство		Аграрне підприємство									Добрива					
Сільськогосподарська культура		Соя		Урожайність, т/га		2,2		Норма висіву насіння, кг/га		100		Планова норма внесення, кг/га		Розрахункова потреба, т		
Сорт або гібрид				Обсяг виробництва, т		220		Потреба насіння, т				Нітроамофоска		10		
Попередник																
Посівна площа, га		100												10		
№ п/п	Найменування виду робіт / технологічної операції	Одиниця виміру	Обсяг виконання робіт, га	Трактори, автомобілі, інші самохідні технічні засоби і машини	Агрегати і технічні знаряддя	Норма виробітку за зміну	Паливно-енергетичні ресурси		Кількість задіяних працівників і їх основна заробітна плата за тарифними розцінками				Кількість нормозмін	Доплати і надбавки, %		Всього прямих витрат на ПММ і оплату праці з нарахуваннями, грн
							кількість, л/кг/кВт		трактористів-машиністів		робітників ручної праці					
							на 1 га, 1 т або за 1 годину	всього	кількість	на 1 особу за годину, зміну/ 1 га, грн	кількість	на 1 особу за годину, зміну/ 1 га, грн				
							Н	І	Ж	К	Л	М		О	Р	
А	В	С	Д	Е	Ф	Г	Н	І	Ж	К	Л	М	Н	О	Р	Q
1	Лущення стерні	га	100	T-150K	ЛД-10M, ЛД-10	30,4	3,5	350,0	1	358,64			3,3			10539,3
2	Оранка	га	100	T-150K	ПЛН-5-35	7	17,1	1710,0	1	416,48			14,3			51718,7
3	Боронування	га	100	T-150K	ЗБР-24	51,1	2,1	210,0	1	358,64			2,0			6316,2
4	Культивація передпосівна	га	100	T-150K	КПП-8	26,7	6,5	650,0	1	358,64			3,7			18538,7
5	Обробка насіння препаратами	т	10,0	ПШЗ-3 ФЕРМСР		3	0,75	20,0	1	277,60	2	215,20	3,3			2935,2
6	Навантаження насіння для сівби	т	10,0			8					2	6	1,3			146,4
7	Навантаження добрив для внесення під час сівби	т	10			8					2	6	1,3			146,4
8	Транспортування добрив до поля	т	10,0	КамАЗ-55111			2	200,0	1	24,95			7,2			5200,0
9	Транспортування насіння до поля	т	10,0	КамАЗ-55111			2	200,0	1	24,95			7,2			5200,0
10	Сівба з висіванням добрив	га	100	МТЗ-80/82	СЗ-3,6А/СЗТ-3,6А	13,9	3	114,0	1	358,64	2	215,20	7,2	10	10	10581,9
11	Транспортування пестицидів	га	100	КамАЗ-55111			2	200,0	1	24,95			2,2	10		5252,6
12	Транспортування води для внесення пестицидів	га	100	ГАЗ-53			1,5	150,0	1				2,2	10		4200,0
13	Внесення пестицидів	га	100	John Deere-4710	самохідний оприскувач	46,3	0,85	32,3	1	416,48	2	322,88	2,2	10	10	3918,7
14	Транспортування пестицидів	га	100	КамАЗ-55111			2	200,0	1	24,95			2,2	10		5252,6
15	Транспортування води для внесення пестицидів	га	100	ГАЗ-53			1,5	150,0	1	24,95			2,2	10		4252,6
16	Внесення пестицидів	га	100	John Deere-4710	самохідний оприскувач	46,3	0,85	32,3	1	416,48	2	322,88	2,2	10	10	3918,7
17	Транспортування пестицидів	га	100	КамАЗ-55111			2	200,0	1	24,95			2,2	10		5252,6
18	Транспортування води для внесення пестицидів	га	100	ГАЗ-53			1,5	150,0	1	24,95			2,2	10		4252,6
19	Внесення пестицидів	га	100	John Deere-4710	самохідний оприскувач	46,3	0,85	32,3	1	416,48	2	322,88	2,2	10	10	3918,7
20	Збирання врожаю сільськогосподарської культури	га	100	John Deere STS-9770		41,1	7,1	269,8	2	416,48			2,4			9487,3
21	Транспортування врожаю до місця зберігання	т	220	КамАЗ 43253			2,5	550,0	1	24,95			2,4			14300,0
22	Первинна очистка зерна	т	220	ОВС 25		25	0,38	5885,4	1	277,60	4	215,20	8,8			28701,1
Разом витрат																204030,3

Джерело: розроблено автором форму і суть моделі самостійно за даними [6; 13].

Соя – особлива сільськогосподарська культура, яка відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку аграрного підприємства. Адже на відміну від багатьох інших сільськогосподарських культур, вирощування сої не порушує основний принцип сталого розвитку – забезпечення економічного зростання без нанесення шкоди теперішньому і його майбутньому. Вона досить вдало поєднує економічний інтерес з агротехнологічним, оскільки є одним з найкращих попередників для інших сільськогосподарських культур, а також завдяки азотфіксуючим властивостям забезпечує збагачення ґрунту азотом.

За узагальненими даними досліджень багатьох вчених соя може практично повністю забезпечити себе азотом та залишати його в ґрунті після вирощування за рахунок активної симбіотичної азотфіксації, а відтак є досить добрим попередником для інших сільськогосподарських культур [4, с. 182-184].

Модель технологічної карти вирощування сої можна побудувати в середовищі будь-якого офісного редактора електронних таблиць. У вище наведеному прикладі використано найбільш поширений редактор електронних таблиць Excel.

При розробці даної моделі було використано власні науково-методичні розробки прогнозування витрат в сільськогосподарському виробництві [6].

Стандартний методичний підхід, що як правило застосовують при прогнозуванні витрат в плануванні розвитку аграрного підприємства, передбачає наступний їх розрахунок (табл. 3).

Таблиця 3 – Розрахунковий типовий прогноз витрат в аграрному підприємстві на прикладі виробництва сої

Статті витрат	Витрати на 1 га, грн	Витрати на 1 т, грн
Оплата праці	925,7	420,8
Сплата ЄСВ з фонду оплати праці	203,7	92,6
Насіння	1800,0	818,2
Добрива	980,0	445,5
Засоби захисту добрив і препарати для обробки насіння	4975,6	2261,6
Електроенергія	171,3	77,8
Пально-мастильні матеріали	1591,8	723,6
Амортизація	900,0	409,1
Ремонт основних засобів	500,0	227,3
Інші витрати і послуги	1000,0	454,5
Загальновиробничі витрати	4000,0	1818,2
Всього витрат	17048,1	7749,2

Джерело: розроблено автором самостійно за даними [6, с. 16].

Як видно із даних табл. 3, прогнозовані витрати на виробництво сої з розрахунку на 1 га складуть 17048,1 грн. За умов отримання середньої врожайності сої 2,2 т/га виробничі витрати на 1 т складуть 7749,1 грн. Водночас, на урожайність може вплинути безліч факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, зокрема зростання цін на матеріально-технічні ресурси, підвищення розміру оплати праці чи погоднокліматичні зміни. Тому цього прогнозу для аграрного підприємства недостатньо, щоб ефективно планувати його сталий розвиток.

Доцільним і оптимальним із точки зору трудомісткість-результат у даному випадку може бути застосування методики багатоваріантних сценарних розрахунків прогнозу витрат. Для автоматизації розрахунків можна скористатися вбудованим

інструментом в редакторі електронних таблиць Excel, що має назву «Диспетчер сценаріїв». Необхідно окремо зазначити, що «Диспетчер сценаріїв» – це досить особливий і унікальний інструмент в редакторі електронних таблиць Excel, призначений для проведення інтелектуального аналізу даних. Він дозволяє проводити багатоваріантні розрахунки, а також надає безліч інших функціональних і аналітичних можливостей для розширення горизонту економічного прогнозування та планування.

Перш, ніж запустити його, слід вибрати спеціальну команду у діалоговому вікні на екрані монітору. Потім за допомогою кнопки «Додати» викликати на екран діалогове вікно «Додавання сценарію». Після цього у даному вікні потрібно ввести найменування чергового сценарію, а в полі «Зміна комірки» відповідно ввести посилання на їх значення, що будуть змінюватися в процесі моделювання різних варіантів прогнозу витрат.

Зробивши послідовно усі вище перелічені дії ми одержуємо результат у вигляді інтелектуального розрахункового прогнозу витрат в аграрному підприємстві на прикладі виробництва сої (табл. 4).

На основі цих даних можна провести системний аналіз кожного сценарію прогнозу витрат та здійснити багатоваріантну оцінку чутливості найбільш імовірного результату стосовно до змін значень змінних, що впливають на нього. Зокрема, це можуть бути як внутрішні, так і зовнішні чинники, а також окремо погодно-кліматичні умови, що передбачені заздалегідь в показнику урожайності. Погодно-кліматичний фактор можливо задати через показник очікуваної урожайності із інтервалом коливань.

Таблиця 4 – Інтелектуальний прогноз витрат в аграрному підприємстві на прикладі виробництва сої за допомогою інструменту «Диспетчер сценарію»

Структура сценарію	Комірка посилання	Сприятливий	Інерційно-стійкий	Найбільш вірогідний	Найменш вірогідний	Несприятливий
Змінні:						
Вартість 1 л паливно-мастильних матеріалів, грн	\$C\$7	28,2	21,7	31,1	23,5	36,7
Вартість 1 кг добрива, грн	\$C\$8	9,8	7,5	10,8	8,2	12,7
Вартість 1 кг насіння, грн	\$C\$9	18,0	13,9	19,8	15,0	23,4
Урожайність, т/га	\$C\$10	2,2	2,5	2,0	1,5	1,0
Результат:						
Собівартість 1 т, грн	\$C\$12	7749,2	6415,8	8744,7	10880,6	18355,0

Джерело: розроблено автором самостійно.

Так, за сприятливого прогнозу, що відповідає даним стандартного розрахунку, собівартість виробництва 1 т сої складе 7749,2 грн. Проте, можна врахувати позитивну динаміку зростання урожайності минулих років, що характерно для інерційно-стійкого прогнозу. За цих умов собівартість складе 6415,8 грн., що зумовлено вищим рівнем урожайності порівняно із попереднім прогнозом. У найбільш вірогідному прогнозі за урожайності 2 т/га собівартість 1 т складе 8744,7 грн., а при найменш вірогідному варіанті – 10880,6 грн. Враховано також несприятливий прогноз, що може виникнути як внаслідок погодно-кліматичних чинників, так і через економічні негаразди.

Загалом, у вказаній моделі передбачено основні можливі фактори впливу на собівартість виробництва продукції. Зокрема, вартість паливно-мастильних матеріалів, добрив, насіння посівного матеріалу. Застосування даного інструменту в прогнозування витрат забезпечує оперативне моделювання результату впливу як окремо та в сукупності багатьох чинників, що важливо в аграрному виробництві.

Таким чином, на основі аналізу одержаних результатів досліджень видно, що прогнозування витрат у поєднанні із плануванням сталого розвитку аграрного підприємства на основі використання методів економічного моделювання, системного аналізу та інтелектуальних комп'ютерних технологій дозволяє надає більше функціональних і аналітичних можливостей його здійснення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі узагальнення положень теорії системного аналізу і економічного моделювання розроблено науково-методичні підходи прогнозування витрат для вдосконалення процесу планування сталого розвитку аграрного підприємства, які полягають у поєднанні методів сценарію, багатоваріантних розрахунків та сучасних комп'ютерних інтелектуальних технологій.

Особливістю вказаного науково-методичного підходу прогнозування витрат є функціонально-вартісний аналіз аграрного виробництва, що здійснюється шляхом побудови моделі технологічної карти із врахуванням поопераційного калькулювання собівартості та автоматизацією усіх розрахунків. При цьому додатково застосовується вбудований інструмент інтелектуального аналізу в редакторі електронних таблиць Excel, що має назву «Диспетчер сценаріїв». За допомогою вказаного інструменту можливо забезпечити багатоваріантне моделювання прогнозу витрат, що зменшує його трудомісткість та підвищує оперативність у планово-економічній роботі аграрних підприємств, а також надає менеджменту стратегічно важливу інформацію для прийняття зважених управлінських рішень.

Перспективним напрямком подальших досліджень є подальше удосконалення розробленої моделі прогнозування виробничих витрат та доповнення її функцією оцінювання економічних показників на основі поєднання різних інструментів і методів інтелектуального аналізу даних.

Список літератури

1. Герасимів З.М. Сталій розвиток сільського господарства [Текст] / З. М. Герасимів // Агросвіт. – 2016. – № 9 – С. 16–19.
2. Горкавий В.К. Формування собівартості продукції та ефективності витрат в сільськогосподарських підприємствах: монографія [Текст] / В.К. Горкавий, Ю.С. Герасименко. – Харків : ХНАУ, 2015. – 239 с.
3. Дем'яненко С.І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві [Текст] / С.І. Дем'яненко. – К : КНЕУ, 1998. – 264 с.
4. Иутинская Г.А. Биорегуляция микробно-растительных систем / Иутинская Г.А., Пономаренко С.П., Андреюк Е.И. и др. – К : Ничлава, 2010. – 464 с.
5. Ільчук М.М. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери [Текст] / М.І. Ільчук, С.О. Нікітченко, Є.Ф. Перегуда // Економіка АПК. – 2016. – № 4 – С. 5–12.
6. Кернасюк Ю.В. Рекомендації зі складання та економічного обґрунтування технологічних карт у рослинництві [Текст] / Ю.В. Кернасюк, В.В. Савранчук, І.М. Семеняка. – К : Державне видавництво «Аграрна наука», 2015. – 48 с.
7. Личко К.П. Прогнозирование и планирование развития агропромышленного комплекса [Текст] / К.П. Личко. – М : КолосС, 2007. – 286 с.
8. Лупенко Ю.О. Моделювання соціально-економічних відносин у процесі наукових досліджень [Текст] / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2018. – № 2 – С. 5–13.
9. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні [Текст] / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 9 – С. 3–12.

10. Одинцов М.М. Прогнозування конкурентоспроможного розвитку аграрного виробництва на основі індикативного планування [Текст] / М.М. Одинцов, О.М. Одинцов // Економіка АПК. – 2014. – № 8 – С. 13–20.
11. Павлик В.П. Використання моделювання в управлінні сільськогосподарськими підприємствами [Текст] / В.П. Павлик // Економіка АПК. – 2018. – № 4 – С. 70–78.
12. ПРОЕКТ Версія 3.0 Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf
13. Саблук П.Т. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур [Текст] / П.Т. Саблук, Д.І. Мазоренко, Г.Є. Мазнев та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 402 с.
14. Собкевич О.В. Розвиток аграрного виробництва як передумова продовольчої безпеки України: аналітична доповідь [Текст] / О.В. Собкевич, В.М. Русан, А.Д. Юрченко. – К : НІСД, 2011. – 39 с.
15. Ужва А.М. Формування сталого розвитку сільського господарства: зарубіжний досвід [Текст] / А.М. Ужва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 5 – С. 174–176.
16. Шиян Д.В. Ефективність витрат у сільськогосподарських підприємствах: монографія [Текст] / Д.В. Шиян, Н.В. Ульянченко. – Харків : Міськдрук, 2012. – 204 с.
17. Шубравська О.В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери [Текст] / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2005. – № 12 – С. 15–20.
18. Allen P.G. Economic forecasting in agriculture [Електронний ресурс] / P.G. Allen // International Journal of Forecasting. – 1994. – No. 10. – pp. 81-135. – Режим доступу : <http://www.forecastingprinciples.com/paperpdf/allen-economic%20forecasting.pdf>
19. Handbook on Agricultural Cost of Production Statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://gsars.org/wp-content/uploads/2016/02/Handbook-on-Agricultural-Cost-of-Production-Statistics-28-02-2016.pdf>.

References

1. Gerasymiv, Z.M. (2016). Stalyj rozvytok sil's'kogo gospodarstva [Sustainable development of agriculture]. *Agrosvit – Agrosvit*, 9, 16-19 [in Ukrainian].
2. Gorkavyj, V.K. & Gerasymenko, Ju.S. (2015). *Formuvannja sobivartosti produkciï ta efektyvnosti vytrat v sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstvax: monografija* [Formation of cost of production and cost efficiency in agricultural enterprises: monograph]. Harkiv: HNAU [in Ukrainian].
3. Dem'janenko, S.I. (1998). *Menedzhment vyrobnychyh vytrat u sil's'komu gospodarstvi* [Management of production costs in agriculture]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
4. Iutinskaja, G.A., Ponomarenko, S.P. & Andrejuk, E.I. et al. (2010). *Bioreguljacija mikrobno-rastitel'nyh sistem* [Bioregulation of microbial-plant systems]. Kyiv: Nichlava [in Russian].
5. Il'chuk, M.I., Nikitchenko S.O. & Pereguda, Je.F. (2016). Dyversyfikacija dijal'nosti pidpryjemnyč'kyh struktur agrarnoi' sfery [Diversification of activities of entrepreneurial structures in the agrarian sphere]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 4, 5-12 [in Ukrainian].
6. Kernasjuk, Ju.V., Savranchuk, V.V. & Semenjak, I.M. (2015). *Rekomendacii' zi skladannja ta ekonomichnogo obg'runtuvannja tehnologichnyh kart u roslynnyctvi* [Recommendations on compilation and economic substantiation of technological maps in crop production]. Kyiv: Derzhavne vydavnytvo «Agrarna nauka» [in Ukrainian].
7. Lichko, K.P. (2007). *Prognozirovanie i planirovanie razvitija agropromyshlennogo kompleksa* [Forecasting and planning the development of the agro-industrial complex]. Moscow: KolosS [in Russian].
8. Lupenko, Ju.O. (2018). Modeljuvannja social'no-ekonomichnyh vidnosyn u procesi naukovykh doslidzhen' [Modeling of socio-economic relations in the process of scientific research]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 2, 5-13 [in Ukrainian].
9. Mesel'-Veseljak, V.Ja. (2010). Organizacijno-ekonomichni umovy rozvytku agrarnogo vyrobnytva v Ukraïni [Organizational and economic conditions for the development of agrarian production in Ukraine]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 9, 3-12 [in Ukrainian].
10. Odyncov, M.M. & Odyncov, O.M. (2014). Prognozuvannja konkurentospromozhnogo rozvytku agrarnogo vyrobnytva na osnovi indykatyvnoho planuvannja [Forecasting the competitive development of agrarian production on the basis of indicative planning]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 8, 13-20 [in Ukrainian].
11. Pavlyk, V.P. (2018). Vykorystannja modeljuvannja v upravlinni sil's'kogospodars'kymy pidpryjemstvamy [Use of modeling in the management of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 4, 70-78 [in Ukrainian].

12. PROJEKT Versija 3.0 Strategija stalogo rozvytku Ukrai'ny na period do 2030 roku. [DRAFT Version 3.0 The Strategy of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030]. (n.d.). *d4ua.org*. Retrieved from http://sd4ua.org/wp-content/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf [in Ukrainian].
13. Sabluk, P.T., Mazorenko, D.I. & Maznjev, G.Je. et al. (2004). Tehnologichni karty ta vytraty na vyroshhuvannya sil'skogospodars'kyh kul'tur [Technological maps and costs of growing crops]. Kyiv: NNC IAE [in Ukrainian].
14. Sobkevych, O.V., Sobkevych, O.V., Rusan, V.M., & Jurchenko A.D. (2011). Rozvytok agrarnogo vyrobnytstva yak peredumova prodovol'choi' bezpeky Ukrai'ny: analitychna dopovid' [Development of agrarian production as a precondition for Ukraine's food security: analytical report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
15. Uzhva, A.M. (2015). Formuvannya stalogo rozvytku sil'skogo gospodarstva: zarubizhnyj dosvid [Formation of sustainable development of agriculture: foreign experience]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu – Scientific herald of Uzhgorod National University*, 5, 174-176 [in Ukrainian].
16. Shyjan, D.V. & Ul'janchenko, N.V. (2012). *Efektivnist' vytrat u sil'skogospodars'kyh pidpryjemstvah: monografija* [Efficiency of costs in agricultural enterprises: monograph]. Harkiv: Mis'kdruk [in Ukrainian].
17. Shubrav'ska, O.V. (2005). Chynnyky ta indykatory stalogo rozvytku agrosfery [Factors and indicators of the sustainable development of the agrosphere]. *Ekonomika APK – Ekonomika APK*, 12, 15-20 [in Ukrainian].
20. Allen, P.G. (1994). *Economic forecasting in agriculture. International Journal of Forecasting*, 10, 81-135. Retrieved from <http://www.forecastingprinciples.com/paperpdf/allen-economic%20forecasting.pdf> [in English].
18. Handbook on Agricultural Cost of Production Statistics. Guidelines for Data Collection, Compilation and Dissemination. (n.d.). *gsars.org*. Retrieved from <http://gsars.org/wp-content/uploads/2016/02/Handbook-on-Agricultural-Cost-of-Production-Statistics-28-02-2016.pdf> [in English].

Yuriy Kernasyuk, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Kirovohrad state agricultural experimental station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine

Scientific and Methodical Aspects of Cost Forecasting and Sustainable Development Planning for Agro-enterprises

The purpose of the article is the generalization and development of scientific and methodical approaches to forecasting expenditures in combination with planning for sustainable development of an agricultural enterprise based on the use of economic modeling methods, system analysis and intelligent computer technologies.

In the modern economy, one of the important aspects of the competitive functioning of agribusiness enterprises on the principles of sustainable development is the effective management of their financial and material resources. Now it is difficult and problematic to achieve high performance results in the management of enterprises without a comprehensive use of economic modeling methods, system analysis and intelligent computer technologies that significantly expand the existing information and analytical support for forecasting costs and the level of profitability of production activities. The article deals with the organization of ensuring the forecasting of expenditures and planning the sustainable development of an agricultural enterprise. The analysis of the current economic state of the development of agrarian enterprises at the regional, zonal and national levels is carried out. The theoretical aspects of defining the definition of "sustainable development" for an agrarian enterprise are generalized. The methodical approaches to forecasting costs and planning sustainable development of an agricultural enterprise, taking into account the influence of the market environment and other factors were substantiated scientifically.

It was suggested to use the tool in the Excel spreadsheet editor, which is called the "Scenario Manager" to automate the calculation of the cost forecast. The scenario approach of the forecast of costs based on 5 variants is grounded. An economic model of cost forecasting based on the example of soybean production is developed. The advantage of this is the ability to provide management with a convenient tool for substantiating and making informed decisions taking into account the influence of the market environment, weather and climate, environmental conditions and other factors. The forecasting model allows to take into account a significant number of factors of influence and trends in the development of super complex systems, including agriculture, and also to ensure a higher level of its reliability.

forecasting, costs, sustainable development, model, planning, enterprise

Одержано (Received) 16.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 331.104:316.77:316.47

JEL Classification C1; D81; J5

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.182-189>**В. А. Панченко**, доц., канд. екон. наук*Вищий навчальний заклад Кіровоградський кооперативний коледж економіки і права імені М.П. Сая
Кіровоградської обласної спілки споживчих товариств, м. Кропивницький, Україна*

Методи розробки динамічної моделі прийняття рішень в системі кадрової безпеки підприємства

У статті представлено підхід до удосконалення процесу обрання методу розробки динамічної моделі управління системою кадрової безпеки підприємства за рахунок побудови аналітичної ієрархічної моделі, що дозволить науково обґрунтувати обрану інтелектуальну технологію шляхом обробки статистичних даних та експертної інформації та підвищити якість управління системою кадрової безпеки підприємства. Розроблені матриці попарних порівнянь альтернатив за визначеними критеріями, проведена нормалізація матриць, розраховані коефіцієнти узгодженості оцінок, визначені ваги критеріїв та побудований середньозважений рейтинг інтелектуальних методів. Обґрунтовано застосування інструментів нечіткої логіки для побудови динамічної моделі прийняття рішень в системі кадрової безпеки підприємства.

кадрова безпека, динамічна модель прийняття рішень, економічна безпека, якісні показники, багатокритеріальні моделі, інтелектуальне управління, нечітка логіка, метод Сааті

В. А. Панченко, доц., канд. екон. наук*Высшее учебное заведение Кировоградский кооперативный колледж экономики и права имени Н.П. Сая,
Кировоградского областного союза потребительских обществ, г. Кропивницкий, Украина*

Методы разработки динамической модели принятия решений в системе кадровой безопасности предприятия

В статье представлен подход к усовершенствованию процесса выбора метода разработки динамической модели управления системой кадровой безопасности предприятия за счет построения аналитической иерархической модели, что позволило научно обосновать выбранную интеллектуальную технологию путем обработки статистических данных и экспертной информации и повысить качество управления системой кадровой безопасности предприятия. Разработаны матрицы попарных сравнений альтернатив по определенным критериям, проведена нормализация матриц, рассчитаны коэффициенты согласованности оценок, определенные веса критериев и построен средневзвешенный рейтинг интеллектуальных методов. Обосновано применение инструментов нечеткой логики для построения динамической модели принятия решений в системе кадровой безопасности предприятия.

кадровая безопасность, динамическая модель принятия решений, экономическая безопасность, качественные показатели, многокритериальные модели, интеллектуальное управление, нечеткая логика, метод Саати

Постановка проблеми. Для формалізації якісних показників моделі та дослідження процесів, що протікають в системі кадрової безпеки підприємства (СКБП) в динаміці, виникає потреба в застосуванні методів штучного інтелекту, так як побудова математичних моделей з високою точністю є неможливою через їх складну формалізацію. Як підприємство в цілому, так і окремо СКБП функціонують в середовищі, властивості якого постійно змінюються та в більшості випадків не можуть бути визначені заздалегідь.

Найбільш поширені методи побудови систем управління засновані на використанні математичних моделей об'єктів. Однак, для переважної більшості як штучних, так і природних об'єктів управління, побудова точних математичних моделей практично неможливо з огляду їх складної формалізації. До того ж, ці об'єкти функціонують в середовищі, властивості якого змінюються або взагалі не можуть бути визначені заздалегідь. У разі поганої формалізації об'єкта управління актуальною є проблема побудови системи, що базується на інтелектуальних принципах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління кадровою безпекою розглянуті в роботах Хорева О.І., Тюріної Н.М., Платонові Н.В. [3; 4].

В роботі [6] розроблена нейронна мережа, призначена для оцінки "психологічного потенціалу керівника" працівників фірми, під якою розуміється здатність людини виконувати керівну роботу. Нейронна мережа створювалася на результатах опитування співробітників ряду великих організацій. В роботі [5] розглянуті інтелектуальні підходи до розробки систем підтримки прийняття рішень для оцінки трудового потенціалу за допомогою двошарової нейромережі, перевагою якої є висока точність моделі, а недоліками виступають складність та високі ресурсні витрати при розробці. Нейронні мережі реалізують непрозорий процес, тому побудовані моделі, як правило, не мають чіткої інтерпретації.

В роботі [2] поставлена задача оцінки різних типів економічних ризиків, асоційованих з діяльністю підприємства, та побудови систем підтримки прийняття рішення як на рівні підприємства в цілому, так і в різних областях функціонування підприємства та представлений сучасний стан використання апарату байесовських мереж для оцінки економічної ризику та підтримки прийняття рішень в умовах невизначеності в контексті управління економічною безпекою підприємства. Існують прогалини в знаннях про механізми взаємовпливу факторів, про їх спільний або протилежний вплив на стан об'єкта дослідження. Недоліком даного методу є умови невизначеності при виборі показників, що впливають на прийняття рішення, і, таким чином, на точність моделі.

В роботах [7; 9] розглядається багатокomпонентна проблема комбінаторної оптимізації для вирішення задачі планування персоналу, де метою є призначення персоналу на завдання із застосуванням генетичного алгоритмічного підходу. В роботі [8] представлено нове застосування генетичного алгоритму для прискорення процесу нейронного навчання для вирішення задачі вибору персоналу в фінансовій галузі. Генетичні алгоритми ефективні в комбінації з іншими класичними алгоритмами, евристичними процедурами, а також в тих випадках, коли про безліч рішень є деяка додаткова інформація, що дозволяє налаштовувати параметри моделі, коригувати критерії відбору, еволюції.

Одним з найбільш перспективних напрямків наукових досліджень в області аналізу, прогнозування та моделювання економічних явищ і процесів є нечітка логіка [1]. Потужність й інтуїтивна простота нечіткої логіки як методології вирішення проблем гарантує її успішне використання у вбудованих системах контролю і аналізу інформації.

Інтелектуальні методи застосування нечіткої логіки розширюють можливості управління кадровою безпекою, так як дозволяють описувати якісні, неточні поняття і знання, а також оперувати цими знаннями з метою отримання нової інформації, при цьому будуючи прозорий процес з можливістю інтерпретації кожного з етапів нечіткого логічного виведення. Разом з тим, недостатньо дослідженими залишаються питання побудови даних моделей для конкретних об'єктів, зокрема і в сфері кадрової безпеки підприємства.

Постановка проблеми. Метою роботи є удосконалення процесу вибору метода розробки динамічної моделі, що базується на інтелектуальних засадах, для підвищення якості управління системою кадрової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Для наукового обґрунтування вибору інтелектуального методу для побудови динамічної моделі управління СКБП побудована багатокритеріальна модель. В якості методу вирішення проблеми обраний метод аналізу ієрархій (MAI). MAI представляє собою систематичну процедуру, що ґрунтується на ієрархічному представленні елементів, які визначають суть проблеми. Проблема

піддається декомпозиції на простіші складові з наступним оцінюванням відносного ступеня взаємодії елементів отриманої ієрархічної структури. МАІ будується на принципі ідентичності та декомпозиції, що передбачає структурування проблем у вигляді ієрархії або мережі і включає процедури синтезу множинних тверджень, отримання пріоритетності критеріїв та знаходження альтернативних рішень [12].

Постановка задачі включає такі елементи:

1. Мета. Цільовою спрямованістю дослідження є оцінка інтелектуальних методів та вибір кращої альтернативи.

2. Критерії. Були сформульовані п'ять критеріїв: K1 – прозорість обчислювань (можливість прослідкувати результати роботи на кожному кроці); K2 – ресурсоемкість (обсяг ресурсів (рівень завантаження процесору, обсяг оперативної пам'яті), необхідних для оцінки методу); K3 – щільність наукових публікацій (кількість наукових публікацій відносно до кількості років існування методу, оцінюється за допомогою запитів в середовищі Google Scholar, табл. 1 [10]); K4 – точність (ступінь близькості результату оцінювання до прийнятого опорного значення.); K5 – рівень модифікації (кількість можливих алгоритмів у межах одного методу). Значення критеріїв K1, K2, K4 були розраховані на основі експертних оцінок методом статистичної обробки.

3. Альтернативи. В якості альтернатив обрані п'ять розглянутих методів, а саме: A1 – нейронні мережі (neural networks); A2 – дерева рішень (decision trees); A3 – нечітка логіка (fuzzy logic); A4 – генетичні алгоритми (genetic algorithms); A5 – байєсовські мережі (Bayes networks).

Таблиця 1 – Статистичні дані для розрахунку критерію K3

K3	Рік виникнення	Кількість років існування	Кількість публікацій	Щільність публікацій
neural networks	1943	75	2250000	30000
decision trees	1966	52	2210000	42500
fuzzy logic	1965	53	1630000	30755
genetic algorithms	1975	43	2190000	50930
Bayes networks	1763	255	314000	1231

Джерело: сформовано автором.

Ієрархічна декомпозиція моделі представлена на рис. 1.

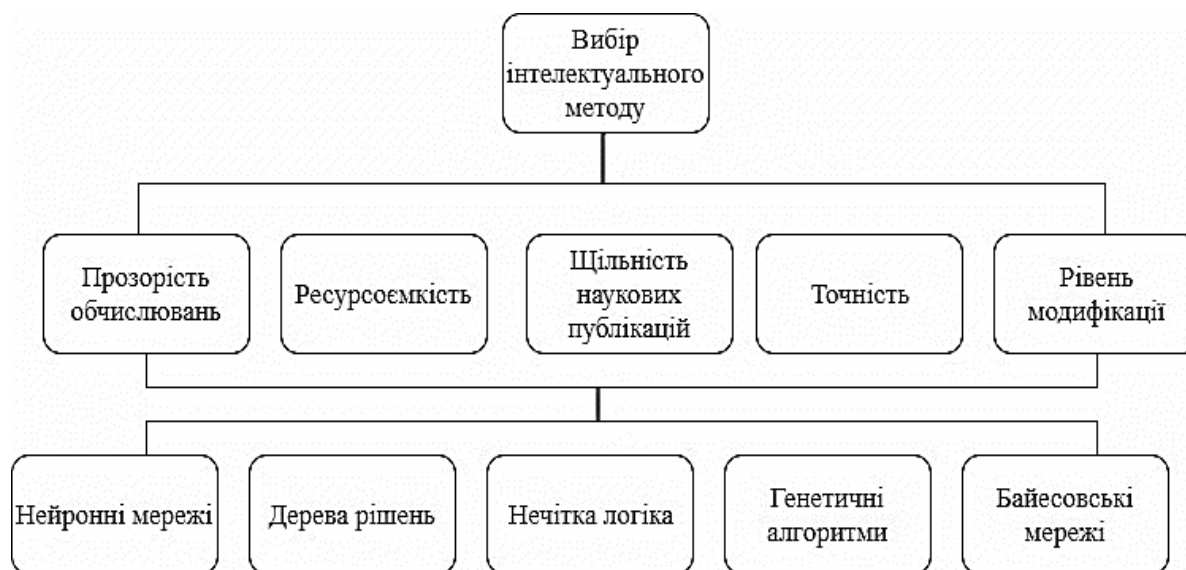

Рисунок 1 – Ієрархічна декомпозиція моделі вибору інтелектуального методу

Джерело: побудовано автором.

Необхідно порівняти задані критерії по відношенню до загальної цілі – вибору оптимального інтелектуального методу, щоб визначити, які з критеріїв матимуть більшу перевагу для здійснення вибору.

Для оцінки критеріїв використана шкала Сааті [11]. Після завершення нормалізації матриці, необхідно обчислити коефіцієнт узгодженості (КУ) і перевірити його значення. Мета цієї операції полягає в тому, щоб переконатися в узгодженості завдання переваг у вихідній таблиці. Якщо цей коефіцієнт більше 0,10, слід переглянути результати попарних порівнянь.

Обчислення КУ складається з трьох етапів.

1. Обчислюється міра узгодженості для кожного постачальника.
2. Визначається індекс узгодженості ІУ.
3. Обчислюється коефіцієнт узгодженості як відношення ІУ / ІР, де ІР – індекс рандомізації (табл. 2).

Таблиця 2 – Індеси рандомізації

n	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Індекс рандомізації	0,00	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,51

Джерело: сформовано автором.

Розрахунок ваг критеріїв представлений у табл. 3.

Таблиця 3 – Розрахунки ваг критеріїв

	K1	K2	K3	K4	K5		
K1	1,00	0,33	5,00	0,20	3,00		
K2	3,00	1,00	7,00	0,33	5,00		
K3	0,20	0,14	1,00	0,13	0,33		
K4	5,00	3,00	8,00	1,00	7,00		
K5	0,33	0,20	3,00	0,14	1,00		
Сума	9,53	4,68	24,00	1,80	16,33		
Нормалізація	K1	K2	K3	K4	K5	Середнє	Міра узгодженості
K1	0,105	0,071	0,208	0,111	0,184	0,136	5,238
K2	0,315	0,214	0,292	0,185	0,306	0,262	5,471
K3	0,021	0,031	0,042	0,069	0,020	0,037	5,087
K4	0,524	0,642	0,333	0,555	0,429	0,497	5,509
K5	0,035	0,043	0,125	0,079	0,061	0,069	5,056
						IУ	0,082
						ІР	1,12
						КУ	0,073

Джерело: сформовано автором.

Далі будуються подібні матриці для порівняння альтернатив по відношенню до кожного із заданих критеріїв. В табл. 4 наведені розрахунки для критерію K1, подібним чином процедура повторюється для критеріїв K2, K3, K4, K5.

Таблиця 4 – Матриця попарних порівнянь (K1)

K1	A1	A2	A3	A4	A5		
A1	1,00	0,33	0,20	3,00	5,00		
A2	3,00	1,00	0,33	5,00	7,00		
A3	5,00	3,00	1,00	7,00	8,00		
A4	0,33	0,20	0,14	1,00	3,00		
A5	0,20	0,14	0,13	0,33	1,00		
Сума	9,53	4,68	1,80	16,33	24,00		
Нормалізація	A1	A2	A3	A4	A5	Середнє	Міра узгодженості
A1	0,105	0,071	0,111	0,184	0,208	0,136	5,238
A2	0,315	0,214	0,185	0,306	0,292	0,262	5,471
A3	0,524	0,642	0,555	0,429	0,333	0,497	5,509
A4	0,035	0,043	0,079	0,061	0,125	0,069	5,056
A5	0,021	0,031	0,069	0,020	0,042	0,037	5,087
						IY	0,080
						IP	1,12
						KY	0,071

Джерело: сформовано автором.

Останнім етапом є розрахунок середнєзваженої оцінки для кожного з інтелектуальних методів, побудова рейтингу та прийняття рішення щодо найкращої альтернативи (табл. 5).

Таблиця 5 – Зважені середні рейтинги

	Зважені середні рейтинги	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,315	0,136	0,088	0,092	0,502	0,306
A2	0,316	0,262	0,629	0,535	0,173	0,150
A3	0,387	0,497	0,329	0,253	0,375	0,540
A4	0,082	0,069	0,046	0,909	0,046	0,072
A5	0,115	0,037	0,241	0,044	0,086	0,038
Ваги		0,071	0,079	0,019	0,058	0,035

Джерело: сформовано автором.

В результаті вирішення задачі методом аналізу ієрархій, було зроблено висновок, що найкращою за обраними критеріями, є альтернатива A3 – метод нечіткої логіки (fuzzy logic). Оцінки інших методів відповідно займають друге, третє, четверте і п'яте місця у наступній послідовності – A2, A1, A5, A4. Таким чином, доцільно вивчити області застосування нечіткої логіки при управлінні системою кадрової безпеки підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Система кадрової безпеки потребує застосування інтелектуальних технологій для обробки якісних показників в динаміці. В роботі виділені критерії вибору інтелектуальних методів, сформовані

матриці попарних порівнянь на основі обробки статистичних даних та експертної інформації та побудовано рейтинг альтернатив, що дозволило обрати найкращу технологію для побудови динамічної моделі прийняття рішень. Запропонований удосконалений підхід до процесу обрання метода розробки динамічної моделі управління системою кадрової безпеки підприємства за рахунок побудови аналітичної ієрархічної моделі дозволить науково обґрунтувати обрану інтелектуальну технологію шляхом обробки статистичних даних та експертної інформації, підвищити якість управління системою кадрової безпеки підприємства. Результати дослідження мають практичну цінність, оскільки визначено напрями застосування методу Сааті для автоматизації процесу вибору методу розробки динамічної моделі управління системою кадрової безпеки підприємства. Перспективами подальших досліджень є розробка динамічної моделі прийняття рішень із застосуванням інструментарію нечіткої логіки для інтелектуального управління системою кадрової безпеки.

Список літератури

1. Леоненков А. В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH [Текст] / А. В. Леоненков. – СПб. : БХВ-Петербург, 2003. – 736 с.
2. Мусина В.Ф. Байесовские сети доверия как вероятностная графическая модель для оценки экономических рисков [Текст] / В.Ф. Мусина // Труды СПИИРАН. – 2013. – Вып. 2(25). – С. 235–254.
3. Тюрін Н.М. Кадровая безопасность как составляющая экономической безопасности предприятия [Текст] / Н.М. Тюрін, О.М. Баксалова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – №. 2. – С. 230–234.
4. Хорев А.И. Управление кадровой безопасностью организации [Текст] / А.И. Хорев, Е.В. Горковенко, И.В. Платонова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №. 11–1. – С. 181–184.
5. Юдина Л.Н. Формирование и разработка системы оценки трудового потенциала [Текст] / Л.Н. Юдина // Сибирская финансовая школа. – 2006. – №. 4. – С. 59–63.
6. Ясницкий Л.Н. Возможности методов искусственного интеллекта для выявления и использования новых знаний на примере задачи управления персоналом [Электронный ресурс] / Л.Н. Ясницкий, Ю.А. Михалева, Ф.М. Черепанов // International Journal of Unconventional Science. Журнал Формирующихся Направлений Науки. – 2014. – №. 6. – С. 32–41. – Режим доступа: <http://www.unconv-science.org/n6/yasnitsky/>
7. Adamuthe A. C., Mane S. U., Thampi G. T. Genetic algorithmic approach for security personnel scheduling [Text] / A. C. Adamuthe, S. U. Mane, G. T. Thampi // 2012 International Conference on Communication, Information & Computing Technology (ICCICT). – IEEE, 2012. – P. 1–6.
8. Gargano M. L., Marose R. A., Kleeck L. von An application of artificial neural networks and genetic algorithms to personnel selection in the financial industry [Text] / Gargano M. L., Marose R. A., von Kleeck L. // First International Conference on Artificial Intelligence Applications on Wall Street, 1991. Proceedings. – IEEE, 1991. – P. 257–262.
9. Herrera F. A linguistic decision model for personnel management solved with a linguistic biobjective genetic algorithm [Text] / Francisco Herrera, Enrique López, Cristina Mendaña, Miguel A. Rodríguez // Fuzzy Sets and Systems. – 2001. – T. 118. – №. 1. – P. 47–64.
10. Kavun, S. A. Method of Internet-Analysis by the Tools of Graph Theory [Text] / S. Kavun, I. Mykhalchuk, N. Kalashnykova, A. Zyma // Advances in Intelligent Decision Technologies. – 2012. – Vol. 15, Part 1. – P. 35–44.
11. Saaty T.L. Decision making for leaders [Text] / T.L. Saaty // IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics. – 1985. – №. 3. – P. 450–452.
12. Saaty T.L. Decision making with the analytic hierarchy process [Text] / T.L. Saaty // International Journal of Services Sciences. – 2008. – T. 1. – №. 1. – P. 83–98.

References

1. Leonenkov, A. V. (2003). *Nechetkoe modelirovanie v srede MATLAB i fuzzyTECH [Fuzzy modeling in the environment of MATLAB and fuzzyTECH]*. SPb. : BHV-Peterburg [in Russian].
2. Musina, V. F. (2013). Bayesovskie seti doveriya kak veroyatnostnaya graficheskaya model dlya otsenki

- ekonomicheskikh riskov [Bayesian belief networks as probabilistic graphical model for economical risk assessment]. *Trudy SPIIRAN – SPIIRAS Proceedings, Vol. 2, 25, 235-254* [in Russian].
3. Tyurin, N.M., & Baksalova, O.M., (2015). Kadrovaya bezopasnost kak sostavlyayuschaya Ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya [Personnel security as a component of the economic security of the enterprise] *Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo universitetu. Ekonomichni nauki – Vestnik Khmel'nitsky National University. Economic sciences, 2, 230-234* [in Ukrainian]
  4. Horev, A. I., Gorkovenko, E. V., & Platonova, I. V. (2014). Upravlenie kadrovoy bezopasnostyu organizatsii. [Management of personnel security of the organization]. *Actualnyye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk - Actual problems of humanitarian and natural sciences, 11-1, 181-184* [in Russian].
  5. Yudina, L.N. (2006). Formirovanie i razrabotka sistemy otsenki trudovogo potentsiala [Formation and development of a system for assessing labor potential]. *Sibirskaya finansovaya shkola - Siberian Finance School, 4, 59-63* [in Russian].
  6. Yasnitskiy, L. N., Mihaleva, Yu. A., & Cherepanov, F. M. (2014). Vozmozhnosti metodov iskusstvennogo intellekta dlya vviyavleniya i ispolzovaniya novykh znaniy na primere zadachi upravleniya personalom [The possibilities of artificial intelligence methods for identifying and using new knowledge on the example of the problem of personnel management]. *Zhurnal Formiruyuschihsya Napravleniy Nauki - International Journal of Unconventional Science, 6, 32-41*. Retrieved from <http://www.unconv-science.org/n6/yasnitsky/> [in Russian].
  7. Adamuthe, A. C., Mane, S. U., & Thampi, G. T. (2012). Genetic algorithmic approach for security personnel scheduling. (2012). *International Conference on Communication, Information & Computing Technology (ICCICT), IEEE*. (pp. 1-6) [in English].
  8. Gargano, M. L., Marose, R. A., & Kleec, L. Von. (1991). An application of artificial neural networks and genetic algorithms to personnel selection in the financial industry. *First International Conference on Artificial Intelligence Applications on Wall Street, 1991. Proceedings. IEEE*. (pp. 257-262) [in English].
  9. Herrera, F., López, E., Mendaña, C., & Rodríguez, M.A. (2001). A linguistic decision model for personnel management solved with a linguistic biobjective genetic algorithm. *Fuzzy Sets and Systems, Vol. 118, 1, 47-64* [in English].
  10. Kavun, S., Mykhalchuk, I., Kalashnykova, N., & Zyma, Z. (2012). Method of Internet-Analysis by the Tools of Graph Theory. *Advances in Intelligent Decision Technologies, Vol. 15, Part 1, 35-44* [in English].
  11. Saaty, T.L. (1985). Decision making for leaders. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, 3, 450-452* [in English].
  12. Saaty, T.L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal of Services Sciences, Vol. 1, 1, 83-98* [in English].

Volodymyr Panchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
 Higher Education Institution Kirovohrad Cooperative College of Economy and Law named after N.P. Sai
 Kirovohrad Regional Union of Consumer Societies, Kropyvnytskyi, Ukraine

Methods of Elaboration of Dynamic Decision Making Model in the System of Personnel Security of Enterprise

The most common methods of constructing control systems are based on the use of mathematical models of objects. However, for the vast majority of both artificial and natural objects of management, the construction of accurate mathematical models is practically impossible in view of their complex formalization. In addition, these objects function in an environment whose properties change or can not be determined in advance. In the case of poor formalization of the control object, the problem of constructing a system based on intellectual principles is updated. The aim of the work is to improve the process of dynamic decision making method based on intellectual techniques, which will allow increasing the quality of the personnel security management system.

The approach to the dynamic decision making method electing in the personnel security system was improved by constructing an analytical hierarchical model that will scientifically substantiate the selected intellectual technology by processing the statistical data and expert information. The matrices of pairwise comparisons of alternatives according to certain criteria were developed, the matrices were normalized, the coefficients of consistency of estimates were calculated, the weight of the criteria was determined, and the weighted average rating of intellectual methods was constructed. The usage of fuzzy logic tools for the construction of a dynamic decision making model in the personnel security system of the enterprise was substantiated.

The scientific novelty of the work is an improved approach to the process of dynamic decision making method electing of the personnel security management system by constructing an analytical hierarchical model that will scientifically substantiate the selected intellectual technology by processing the statistical data and expert information and allow to increase the quality of the personnel security management system. The practical

value lies in applying the Saati method to automate the process of choosing a method for developing a dynamic management model of the personnel security system. The prospect of the study is the development of a dynamic decision-making model with the usage of fuzzy logic tools for the personnel security intelligent management system.

personnel security, dynamic decision making model, economic security, qualitative indicators, multicriterion models, intellectual management, fuzzy logic, Saaty method

Одержано (Received) 16.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 371.26

JEL Classification C1; C4

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.189-198>

Л.М. Макаренко

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Методика шкалювання результатів автоматизованого тестування респондентів соціодинамічних систем

У статті розглянуто питання шкалювання первинних оцінок результатів автоматизованого тестування респондентів соціодинамічних систем щодо лінійних шкал з фіксованим числом діапазонів, а також показано застосування методики шкалювання при поданні результатів тестувань респондентів соціодинамічних систем. Розроблена методика шкалювання первинних тестових оцінок дозволяє одержувати результуючі оцінки в будь-якій лінійній шкалі оцінювання безпосередньо при перегляді результатів. Порівняння отриманих результатів шкалювання зі статистичними даними має практичне співпадіння результатів, що підтверджує достовірність запропонованої методики.

автоматизоване тестування, респонденти, соціодинамічна система, шкалювання нормалізованих оцінок, методика, статистичні дані

Л.М. Макаренко

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Представление результатов автоматизированного тестирования респондентов социодинамических систем

В статье рассмотрены вопросы шкалирования первичных оценок результатов автоматизированного тестирования респондентов социодинамических систем по линейным шкалам с фиксированным числом диапазонов, а также показано применение методики шкалирования при представлении результатов тестирования респондентов социодинамических систем. Разработанная методика шкалирования первичных тестовых оценок позволяет получать результирующие оценки в любой линейной шкале оценивания непосредственно при просмотре результатов. Сравнение полученных результатов шкалирования статистических данных имеет практическое совпадение результатов, подтверждающего достоверность предложенной методики.

автоматизированное тестирование, респонденты, социодинамическая система, шкалирование нормализованных оценок, методика, статистические данные

Постановка проблеми. В останні роки автоматизоване комп'ютерне тестування респондентів соціодинамічних систем (РСС) все ширше використовується в Україні. Але інтерпретація результатів тестування та їх використання щодо подальшого відбору РСС без шкалювання результатів не є можливим.

Результати тестування РСС щодо їх професійно важливих якостей, як правило, виражаються в деяких умовних одиницях (оцінках). Правила формування оцінок визначають систему оцінювання, яка може бути шкаловою або нешкаловою. У шкалованій системі результат у вигляді так званих «первинних» тестових оцінок

ставиться в один з діапазонів шкали оцінювання, а в нешкалованих системах оцінювання розраховується безпосередньо за сумою набраних балів з попереднім визначенням умов рейтингування щодо відбору на цю професію. «Первинні» тестові оцінки обчислюються звичайно як частка (відсоток) правильних відповідей серед усіх відповідей на тестові завдання, які давалися респондентові.

Одним з головних факторів, що впливає на спосіб шкалювання, є форма розподілу «первинних» оцінок по оцінюваному діапазону. У тестуванні прийнято вважати, що більшість розподілів «первинних» оцінок найкраще апроксимується на криву нормального закону розподілу, що дає можливість описувати та обробляти результати тестування з використанням загальноприйнятих процедур математичної статистики [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що на теперішній час достатньо добре опрацьовані питання автоматизованого тестування респондентів з використанням батареї різних тестів, але набагато менше дослідники приділяють увагу багатовимірному шкалюванню (БШ). Так, А.Ю. Терьохіна [13, с. 76] вказує, що “задача БШ полягає у тому, щоб виявити структуру множини стимулів, що вивчаються. Під виявленням структури розуміється виділення набору основних факторів (параметрів), за якими різняться стимули, і опис кожного стимулу у термінах цих факторів (параметрів)”. С.В. Дронов [6, с. 179] вказує, що БШ “...орієнтоване на надання дослідницьким даним наочної структури. Задача БШ вважається вирішеною, якщо вдається зобразити усі дані у вигляді точок простору відносно невеликої розмірності”. А.Д. Наследов [11, с. 299] виділяє мету і завдання БШ. Мета – виявлення структури множини об’єктів. Завдання – “реконструкція психологічного простору, заданого невеликою кількістю вимірів-шкал, і розташування у ньому точок-стимулів так, щоб відстані між ними найкращим чином відповідали вихідним суб’єктивним відмінностям” [11, с. 299]. Методу БШ присвячені також теоретико-методичні роботи М. Дейвісона [5], С.В. Дронова [6], А.Д. Наследова [11], А.Ю. Терьохіної [13], Р.Н. Шепарда [14] та емпіричні дослідження Г.В. Лосика [8], Є.Н. Соколова, Ч.А. Измайлова, В.Л. Завгородньої [12].

З досліджених наукових джерел витікає, що інтенсивний процес розвитку і практичної реалізації різноманітних підходів тестування професійно важливих якостей респондентів соціодинамічних систем відбувається перманентно [4, 9 та ін.]. Багатьма дослідниками (В.В. Мочалін, 1974; Л.С. Нерсисян, О.Н. Конопкін, 1978; Е.М. Псядло, 1999 та ін.) вирішувались питання діагностики окремих професійно важливих якостей респондентів соціодинамічних систем. При цьому абсолютна більшість методик (тестів), що використовуються, передбачає дихотомічні відповіді ("так – ні", "згоден – не згоден") на відповідні питання. Тоді міра властивості певної досліджуваної якості визначається загальною кількістю відповідей згідно "ключа", котра за умови залучення до обстежень представницької вибірки респондентів слугує в подальшому основою для встановлення певної статистичної "норми" [1,3].

Для деяких тестів шкала відповідей має більш деталізований характер і передбачає їх варіювання від абсолютної згоди до абсолютної незгоди з відповідним твердженням. Наведене можна подати, спираючись на методологію нечітких множин як терм-множину (множину термінів, назв) лінгвістичної змінної "ступінь згоди з твердженням". Однак при цьому під час підрахунку результатів тестування звичайно враховуються тільки відповіді у відповідності з "ключем", скажімо, за "повне так" – 2 бали, за "скоріше так, ніж ні" – 1 бал, чому не має пояснення, також як і тому, чому не враховуються інші варіанти відповідей.

Тому представлені у фаховій літературі питання шкалювання первинних оцінок результатів автоматизованого тестування респондентів соціодинамічних систем

потребують подальшого розвитку з метою забезпечення ефективності та результативності методика шкалювання первинних тестових оцінок.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розробка методики як наближеного, так і точного лінійного шкалювання нормалізованих «первинних» тестових оцінок і застосування цієї методики при формуванні результатів тестувань в системі REMAK.

Виклад основного матеріалу. В системі тестування знань REMAK кожен респондент проходить сеанс тестування, що складається з фіксованої і заздалегідь певної кількості N питань різних типів. Кожному питанню ставиться у відповідність максимальний бал за правильну відповідь $B_i^{\max}$ і фактично набраний бал за відповідь B_i . Фактично набраний бал може бути менше максимального. Оцінка за сеанс тестування визначається за формулою (1):

$$B = \frac{\sum_{i=1}^N B_i}{\sum_{i=1}^N B_i^{\max}} * 100 \%, \quad (1)$$

де N – кількість питань в сеансі.

Оцінка B таким чином визначає відсоток (частку) правильних відповідей під час тестування. Для простоти подальшого викладу матеріалу будемо вважати, що в «первинній» оцінці вже усунена частка вгадування правильних відповідей у питаннях закритого типу [10], і аналіз впливу цього фактора не є предметом розгляду в даній роботі.

Недоліком методики перекладу «первинних» тестових оцінок в лінійну шкалу, яка застосовувалася в системі REMAK, було прийняття виду розподілу «первинних» оцінок рівномірним і, як наслідок, відсутність їх нормалізації. Для невеликих груп респондентів (до 30 осіб) похибки, що виникають при цьому, не надавали істотного впливу на межі діапазонів шкали. З ростом кількості респондентів, що використовують систему REMAK виникає необхідність нормалізації «первинних» тестових оцінок для більш точного обчислення меж діапазонів лінійних шкал оцінювання.

Отримати точні оцінки меж діапазонів лінійної шкали можна тільки по завершенню тестування, коли відомі значення M і σ . Але досить часто респонденти бажають дізнатися свій результат в діапазоні лінійної шкали оцінювання безпосередньо після проходження сеансу тестування. Для поточного перегляду оцінок можна скористатися наближеним методом перевodu «первинних» оцінок респондентів в лінійну шкалу на основі ідеалізованої кривої нормального розподілу.

Для визначення способу подання й перетворення первинних тестових оцінок B_i зазвичай розглядають гістограми їх розподілу. Вони дозволяють виявляти ліво- і правосторонню асиметрію, позитивний або негативний ексцес та інші відхилення від нормальності. Для аналізу тестових показників застосовують різні типи лінійного і нелінійного перетворення «первинних» тестових оцінок.

Під стандартною формою розуміють лінійне перетворення нормальної (або штучно нормалізованої) «первинної» тестової оцінки такого вигляду (2):

$$Z_i = \frac{B_i - M}{\sigma}, \quad (2)$$

де Z_i – стандартна тестова оцінка i -го респондента;

B_i – нормальна оцінка i -го респондента;

M і σ – середнє арифметичне значення (медіана) і середнє квадратичне відхилення результату B_i відповідно.

Нормалізованими є стандартні показники, виражені в одиницях розподілу, яке було перетворено з метою його приведення до виду нормальної кривої. Такі показники можна розраховувати за допомогою таблиць, в яких наводиться відсоток випадків, що припадає на ділянки, які відрізняються від середнього значення кривої нормального розподілу на певне число одиниць σ .

Одним з видів нормалізації тестових показників є квантильна стандартизація, при якій кожній оцінці «первинної» шкали B_i присвоюється нове значення її квантильного рангу, який розбиває емпіричний розподіл тестових оцінок на відповідну кількість рівних частин. Квантиль є загальним поняттям, окремими випадками якого є квартилі, квінтелі, ділили і процентилі. Три квартильні відмітки (Q_1, Q_2, Q_3) розбивають розподіл тестових оцінок на 4 частини (кварти) таким чином, що 25% респондентів розташовуються нижче Q_1 , 50% – нижче Q_2 і 75% – нижче Q_3 . Чотири квінтеля (K_1, K_2, K_3, K_4) ділять вибірку аналогічним чином на 5 частин із кроком 20% і дев'ять децилей ($D_1, \dots, D_9$) розбивають вибірку на десять частин з кроком 10%, а 99 процентилів – на 100 частин по 1%. Квантильні показники виражаються в одиницях відсотку осіб, що становлять вибірку стандартизації, результат яких нижче встановленої «первинної» оцінки. Головний недолік квантилів (процентилів) пов'язаний з нерівністю їх як одиниць виміру, особливо на краях розподілу.

Номер відповідного квантилю використовується в якості нової перетвореної тестової оцінки. Квантильна шкала відрізняється тим, що її побудова ніяк не пов'язана з видом розподілу первинних тестових оцінок, яке може бути нормальним або мати будь-яку іншу форму. Єдиною умовою для її побудови є можливість ранжирування респондентів за величиною B_i . Квантильні ранги мають прямокутний розподіл, тобто в кожному інтервалі квантильної шкали міститься однакова частка респондентів. Стандартизація тестових оцінок шляхом їх переведення до квантильної шкали стирає відмінності в особливостях розподілу тестових показників, оскільки зводить будь-який розподіл до прямокутного. Тому з позиції теорії вимірювань квантильні шкали відносяться до шкал порядку: вони дають інформацію, у кого з респондентів сильніше виражена певна властивість, але нічого не дозволяють сказати про те, наскільки або у скільки разів сильніше [7].

Для вирішення поставленої задачі застосовується квантильна стандартизація розбиття вибірки респондентів на D рівних частин, де D – кількість діапазону (бальність) шкали оцінювання. Прийемо, що вибірка респондентів розподілена нормально в довірчому інтервалі 95%.

Виходячи з формули (1) $B_i = M + Z_i * \sigma$ і розбивши Z – оцінку ідеалізованої кривої нормального розподілу на D частин, можемо отримати усереднені наближені границі діапазонів заданої шкали оцінювання.

Для розбиття Z – шкали на рівні частини скористаємося площею кривої нормального розподілення, яка розраховується з використанням функції Лапласа

$$\Phi(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_0^x e^{-\frac{z^2}{2}} dz.$$

Згідно з визначенням площа нормальної кривої в діапазоні

$-3\sigma \leq x \leq 3\sigma$ приймається рівною 1, тобто $2\Phi(3\sigma) \cong 1$ або $\Phi(3\sigma) = 0,5$. Таким чином, якщо приймати весь діапазон ідеальної кривої нормального розподілу за 100%, то $\sigma_i = 16,7\%$.

Будується ідеалізована крива нормального розподілу з показниками $M_{ідеал} = 50\%$ і $\sigma_{ідеал} = 16,7$ для умовної групи із 100 респондентів з довірчим інтервалом 95%, для якого надійність оцінки $\gamma = 0,95$. Для обчислення меж діапазонів використовується функція Лапласа, яка в довірчому інтервалі буде $\Phi(t) = \frac{\gamma}{2}$, а $t = 1,96$. Таким чином, вся шкала оцінювання, яка знаходиться в довірчому інтервалі від $-1,96\sigma$ до $+1,96\sigma$, приймається за 100%.

1. Відповідно з заданою кількістю діапазонів шкали оцінювання D вся площа ідеалізованої кривої нормального розподілу розбивається на $(D-1)$ ділянок рівної площі. Кожна з цих ділянок містить рівну кількість квантилів.

2. Для розрахунку меж діапазонів шкали оцінювання використовується таблиця значень функції Лапласа в інтервалі від 0 до 0,5. Межі діапазонів визначає зворотна функція Лапласа $x = \Phi^{-1}(\delta)$, де δ – значення функції Лапласа для верхньої межі відповідного діапазону. Вказаний інтервал значень функції Лапласа від 0 до 0,5 розбивається на $\left(\frac{D}{2}-1\right)$ рівних відрізків. Таким чином, границя i -го діапазону в

термінах площини нормальної кривої буде $\delta = 0,5 \frac{0,5}{D} * i = 0,5 - \frac{i}{D}$. Зауважимо, що δ і

σ мають протилежні знаки і дорівнюють 0 при $x_i = M_{ідеал} = 50\%$. Отже

$$x_i = \begin{cases} -\Phi^{-1}(\delta_i) & \text{при } \delta_i > 0 \\ \Phi^{-1}(-\delta_i) & \text{при } \delta_i < 0 \end{cases},$$

при цьому область значень x_i буде $-1,96 \leq x_i \leq 1,96$.

3. Розраховуються верхні межі діапазону на лінійній шкалі оцінювання у відсотках оцінки Z – шкали, виходячи з пропорції:

$$\begin{cases} 2 * t * \sigma_{ідеал} & - & 100\% \\ x_i & - & z_i\% \end{cases}.$$

Отже

$$z_i = \frac{x_i * 100}{2 * t * \sigma_{ідеал}} = \frac{x_i * 100}{2 * 1,96 * \frac{100}{6}} = \frac{x_i * 3}{1,96} = x_i * 1,53.$$

Таким чином, на основі $B_i = M + Z_i * \sigma$ верхні межі діапазонів у відсотках лінійної шкали будуть (3):

$$c_i = M + x_i * 1,53 * \sigma, \quad (3)$$

При цьому необхідно враховувати, що верхня межа останнього діапазону дорівнює 100%, а нижня межа першого діапазону – 1%.

За результатами поточного тестування у даному тесті розраховуються показники реального нормалізованого розподілу респондентів M і σ відносно 100-бальної чи 100% шкали.

Якщо значення M і σ невідомі або не розраховані, то вони приймаються рівними відповідним значенням для ідеалізованої кривої нормального розподілу, а саме, $M = 50\%$, $\sigma = 16,7\%$, і верхні межі діапазонів при цьому будуть (4):

$$c_i = M + x_i * 1,53 * \sigma = 50\% + x_i * 1,53 * 16,7\% = 50\% + x_i * 25,55\%. \quad (4)$$

Для ідеалізованих кривих нормального розподілу з $M=50\%$, $\sigma=16,7\%$ межі діапазонів при $D=10$ наведені в табл. 1, а при $D=12$ в табл. 2.

Таблиця 1 – Діапазони ідеалізованих кривих нормального розподілу

Діапазон (i)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
$\frac{i}{D} * 100$	10	20	30	40	50	60	70	80	90
δ	0,4	0,3	0,2	0,1	0	-0,1	-0,2	-0,3	-0,4
x_i	-1,28	-0,84	-0,53	-0,25	0	0,25	0,53	0,84	1,28
c_i	17	28	36	44	50	56	64	72	83

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 2 – Діапазони ідеалізованих кривих нормального розподілу ....

Діапазон (i)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
$\frac{i}{D} * 100$	8,3	16,7	25	33,3	41,6	50	58,4	66,7	75	83,3	91,7
δ	0,42	0,33	0,25	0,16	0,08	0	-0,08	-0,16	-0,25	-0,33	-0,42
x_i	-1,41	-0,97	-0,67	-0,43	-0,21	0	0,21	0,43	0,67	0,97	1,41
c_i	14	25	33	39	45	50	55	61	67	75	86

Джерело: розроблено автором.

Розглянемо, як співвідноситься запропонована методика розрахунку меж діапазонів лінійної шкали оцінювання з результатами реального тестування, отриманого в ході проведення тестування серед респондентів.

У табл. 3 наведені межі діапазонів 12-бальної шкали оцінювання для визначення професійно важливих якостей респондентів соціодинамічних систем таких як схильність до ризику та самовпевненість з параметрами розподілу респондентів $M=48\%$, $\sigma=14\%$ і $M_2=39\%$, $\sigma_2=14\%$.

Таблиця 3 – Межі діапазонів 12-бальної шкали оцінювання для визначення професійно важливих якостей

Діапазон		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Схильність до ризику	7	12	18	23	29	35	42	50	57	62	68
2	Самовпевненість	13	22	30	38	43	48	53	58	64	73	83

Джерело: розроблено автором.

Для зазначених параметрів реальних розподілу респондентів ($M_1=39\%$, $\sigma_1=14\%$, і $M_2=48\%$, $\sigma_2=14\%$) за умови ідеалізованого нормалізованого розподілу респондентів верхні межі діапазонів 12-бальної шкали приведені в табл. 4.

Таблиця 4 – Розподіл респондентів по верхніх межах діапазонів 12-бальної шкали

Діапазон	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
x_i	-1,41	-0,97	-0,67	-0,43	-0,21	0	0,21	0,43	0,67	0,97	1,41
$c_i(M_1, \sigma_1)$	8	16	25	30	34	39	44	50	53	60	70
$c_i(M_2, \sigma_2)$	17	27	34	39	43	48	53	59	62	69	79

Джерело: розроблено автором.

Перший розподіл (другий рядок табл. 3) має лівосторонню (позитивну) асиметрію, тому межі діапазонів зміщені в область менших значень в порівнянні з ідеалізованим розподілом (до 7% розбіжностей для 3-го діапазону). Другий розподіл (третій рядок табл. 3) ближче до нормального, але має негативний ексцес (середня важкість завдань з тесту досить висока – 33,6%), тому початкові діапазони (з 1-го по 3-й) і останні (з 10-го по 12-й) дещо розширені (розбіжність до 5%).

Таким чином, проведені порівняння запропонованої методики з результатами реального тестування дозволяють зробити висновок, що розрахунок усереднених меж діапазонів шкал оцінювання на основі ідеалізованих нормальних розподілів дає цілком прийнятні результати з похибкою, що не перевищує в середньому 5%. Разом з тим запропонована методика шкалювання нормалізованих оцінок має систематичну погрішність у районі двох верхніх і двох нижніх процентільних діапазонів, що обумовлено прийнятим довірчим інтервалом нормального розподілу в 95%. Але ця похибка істотно не впливає на результат шкалювання, так як в ці діапазони потрапляє не більше 0,1% від загальної кількості респондентів в реальній вибірці.

В системі REMAK для реалізації описаної методики шкалювання оцінок в базу даних закладена таблиця значень x_i для 99 верхніх меж діапазонів 100-бальної шкали оцінювання в порядку зростання від 1 до 99.

Для віднесення «первинної» оцінки до відповідного діапазону шкали оцінювання виконуються наступні перетворення.

1. Виконується стандартизація «первинної» оцінки:

$$x_i = \frac{B_i - M}{1,53 * \sigma}.$$

Як згадувалося вище, якщо значення M і σ невідомі або не обчислені, то вони приймаються $M=50\%$, $\sigma=16,7\%$.

2. По таблиці значень сотих часток x_i базі даних REMAK знаходиться відсоткове значення оцінки в лінійній шкалі β .

3. Оцінка у відповідній лінійній шкалі оцінювання буде визначатися номером діапазону, який обчислюється як найближче найбільше ціле від i , тобто

$$i = \left\lceil \frac{\beta}{\frac{100}{D}} \right\rceil = \left\lceil \frac{\beta * D}{100} \right\rceil$$

В системі REMAK лінійне (квантильне) шкалювання оцінок може виконуватися безпосередньо після проходження сеансу тестування при отриманні екранної форми перегляду результатів і після проходження тесту всіма респондентами при аналізі статистики по тесту в цілому.

В першому випадку шкалювання здійснюється виходячи з припущення, що розподіл респондентів близький до нормального з параметрами $M=50\%$, $\sigma=16,7\%$. З

одного боку, таке припущення не має під собою достатнього обґрунтування, але, з іншого боку, дозволяє хоча б наближено представити результати тестування в термінах звичної шкали оцінювання.

В екранній формі перегляду результатів системи РЕМАК ключовими параметрами є часовий інтервал (рік, місяць, число), коли проводилося тестування, ім'я тесту, назва групи (в «випадаючих» списках у верхній частині екрану) і бальність шкали оцінювання.

У формі для перегляду вказується список респондентів, час початку сеансу тестування, тривалість сеансу тестування в хвилинах, ім'я (логін) викладача, який проводив тестування, число питань у сеансі тестування, бал, набраний в ході сеансу кожним студентом (кількість правильних відповідей), відсоток правильних відповідей і оцінка в обраній шкалою оцінювання, розрахована за описаною методикою з урахуванням нормалізації вибірки респондентів. Дана форма дозволяє виконувати впорядкування респондентів за зростанням (спаданням) у будь-якому з стовпців форми. Крім того, існує можливість отримати тверду (друковану) копію відомості результатів тестування).

У другому випадку, після завершення всіх тестувань з даного тесту, при аналізі статистики по тесту в цілому на підставі матриці результатів тестування обчислюються параметри M і σ , що характеризують розподіл респондентів за шкалою оцінювання. Після цього може бути сформована таблиця меж діапазонів вибраної шкали оцінювання та список респондентів з оцінками в цій шкалі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Розроблена методика шкалювання первинних тестових оцінок дозволяє одержувати результуючі оцінки в будь-якій лінійній шкалі оцінювання безпосередньо при перегляді результатів.

2. Результуюча оцінка може бути отримана безпосередньо після проходження сеансу тестування кожним респондентом, виходячи з припущення про нормальний розподіл 95% респондентів, або за результатами реального розподілу респондентів після проходження всього тесту.

3. Порівняння отриманих результатів шкалювання зі статистичними даними показало практичне співпадіння результатів, що підтверджує достовірність запропонованої методики.

4. Розроблена комп'ютерна система тестування знань РЕМАК, яка підтримує основні типи питань закритого типу (типу «вибір одного з декількох», «відповідність»), протягом року функціонує у Центральнотехнічному національному технічному університеті на базі кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики.

Враховуючи практичну спрямованість даного дослідження, подальші розробки в цьому напрямі мають концентруватися на вдосконаленні методики шкалювання первинних тестових оцінок.

Список літератури

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. В 2-х кн.: пер. с англ. [Текст] / А. Анастаси.; под ред. К.М. Гуревича. В.И. Лубовского. – М.: Педагогика. 1982. – Кн. 1. – 320 с., Кн. 2. – 336 с.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование [Текст] / А. Анастаси, С. Урбина; 7-е международное издание. – СПб: Питер, 2003. – 688с.
3. Гуревич К.М. Статистическая норма или психологический норматив? [Текст] / К.М. Гуревич, М.К. Акимова, В.Т. Козлова // Психологический журнал. – 1986. – Т.7, № 3. – С.136–142.

4. Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии [Текст] / Дж. Гласс, Дж. Стенли; Общ.ред. Ю.П. Адлера; Пер. с англ. Л.И. Харусовой. – М. : Прогресс, 1976. – 496 с.
5. Дэйвисон М. Многомерное шкалирование. Методы наглядного представления данных [Текст] / Пер. с англ. В.С. Каменского. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 254 с.
6. Дронов С.В. Многомерный статистический анализ [Текст] / С.В.Дронов. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2003. – 213 с.
7. Дюк В.А. Компьютерная психодиагностика [Текст] / В.А. Дюк. – СПб: Братство, 1994. – 364с.
8. Лосик Г.В. Исследование восприятия гласных методом многомерного шкалирования психодиагностика [Текст] / Г.В. Лосик // Психологический журнал. – 1992. – Т.13, №2. – С. 67–75.
9. Макаренко Н.В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов [Текст] / Н.В. Макаренко. – К.: НИИ проблем военной медицины, 1996. – 336 с.
10. Напрасник С.В., Цимбалюк Е.С., Шкиль А.С, Гаркуша Е.В. Технология построения вопросов закрытого типа с нулевой вероятностью угадывания в системе тестирования OpenTEST2 [Текст] // Образование и виртуальность – 2007. Сборник трудов 11 международной конф. УАДО, Харьков-Ялта, 2007. – Харьков: ХНУРЭ, – 2007. – С. 346–353.
11. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования [Текст] / А.Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
12. Соколов Е.Н. Многомерное шкалирование знаковых конфигураций [Текст] / Е.Н. Соколов, Ч.А.Измайлов, В.Л. Завгородняя // Вопросы психологии. – 1985. – №1. – С. 133–139.
13. Терехина А. Ю. Многомерное шкалирование в психологи [Текст] / А. Ю. Терехина // Психологический журнал. – 1983. – Том 4, №1. – С.76–88.
14. Шепард Р.Н. Многомерное шкалирование и безразмерное представление различий [Текст] / Р.Н. Шепард // Психологический журнал. – 1980. – Т. I, 4. – С. 72–83.

References

1. Anastazi, A. (1982). *Psychological testing*. K.M. Gurevicha, & V.I. Lubovskogo (Ed.). (Vol. 1-2). Moscow: Pedagogika [in Russian].
2. Anastazi, A. & Urbina, S. (2003). *Psychological testing*. (7n ed.). (Trans). SPb: Piter [in Russian].
3. Gurevich, K.M., Akimova, M.K., & Kozlova, V.T. (1986). Statisticheskaja norma ili psihologicheskij normativ? [Statistical standard or psychological standard?]. *Psihologicheskij zhurnal – A psycho. f* .Vol. 7, 3, 136-142 [in Russian].
4. Glass, Dzh., & Stenli, Dzh. (1976). *Statistical methods in pedagogy and psychology* Ju.P. Adlera (Ed.). (L.I. Harusovoj, Trans). Moscow: Progress [in Russian].
5. Dejvison, M. (1988). *Multidimensional Scaling. Methods for visualization of data*. (B.C. Kamenskogo, Trans). Moskow: Finansy i statistika [in Russian].
6. Dronov, S.V. (2003). *Mnogomernyj statisticheskij analiz [Multivariate statistical analysis]*. Barnaul: Izd-vo Altajskogo gos. un-ta [in Russian].
7. Djuk, V.A. (1994). *Komp'juternaja psihodiagnostika [Computer psychodiagnostics]*. SPb: Bratstvo [in Russian].
8. Losik, G.V. (1992). Issledovanie vosprijatija glasnyh metodom mnogomernogo shkalirovanija [The study of the perception of vowels by the method of multidimensional scaling]. *Psihologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, Vol.13, 2 [in Russian].
9. Makarenko, N.V. (1996). *Teoreticheskie osnovy i metodiki professional'nogo psihofiziologiskogo otbora voennyh specialistov [Theoretical bases and methods of professional psychophysiological selection of military experts]*. Kiev: NII problem voennoj mediciny [in Russian].
10. Naprasnik, S.V., Cimbajuk, E.S., Shkil', A.S., & Garkusha, E.V. (2007). Tehnologija postroenija voprosov zakrytogo tipa s nulevoj veroyatnost'ju ugadyvanija v sisteme testirovanija OpenTEST2 [Closed-type closed-loop questioning technology with zero probability of guessing in OpenTEST2 testing system]. *Education and virtuality: 11 mezhdunarodnoj konf. UADO (2007 hod) – 11 International conferences UADO*. (pp. 346-353). Har'kov: HNURJe [in Russian].
11. Nasledov, A.D. (2004). *Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovanija [Mathematical methods of psychological research]*. SPb.: Rech' [in Russian].
12. Sokolov, E.N., Izmajlov Ch.A., & Zavgorodnjaja, V.L. (1985). Mnogomernoe shkalirovanie znakovyh konfiguracij [Multidimensional scaling of sign configurations]. *Voprosy psihologii – Questions of Psychology*, 1, 133-139 [in Russian].
13. Terehina, A. Ju. (1983). Mnogomernoe shkalirovanie v psihologii [Multidimensional scaling in psychologists]. *Psihologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, Vol. 4, 1, 76-88 [in Russian].

14. Shepard, R. N. (1980). Mnogomernoe shkalirovanie i bezrazmernoe predstavlenie razlichij [Multidimensional scaling and dimensionless representation of differences]. *Psichologicheskij zhurnal – Psychological Journal*, Vol. I, 4, 72-83 [in Russian].

Lina Makarenko

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Representation of Results of Automated Testing of Respondents of Sociodynamic Systems

The article deals with the problem of scaling primary assessments of the results of automated testing of respondents of social-dynamical systems in relation to linear scales with a fixed number of ranges, and also shows the application of scaling techniques in presenting the results of tests of respondents of sociodynamic systems.

The purpose of this work is to develop a technique for both approximate and accurate linear scaling of normalized "primary" test ratings and the application of this technique in the formation of test results in the REMAK system. In the REMAK system, linear (quantile) scaling of scores can be performed immediately after passing the testing session when receiving an on-screen form for viewing the results and after passing the test by all respondents when analyzing the statistics for the test as a whole. The disadvantage of the methodology for the translation of "primary" test scores into the linear scale used in the REMAK system was to adopt the kind of distribution of "primary" assessments uniform and, as a consequence, the lack of their normalization. For small groups of respondents (up to 30 people), errors occurring at the same time did not have a significant effect on the boundaries of scale ranges. With the growth in the number of respondents using the REMAK system, there is a need for the normalization of "primary" test ratings to more accurately calculate the limits of the ranges of linear scales.

As a result of the study, a method was developed for scaling primary test scores, which allows you to obtain the resulting scores in any linear scale of evaluation directly when viewing the results. When testing respondents of sociodynamic systems, a result evaluation was obtained immediately after passing the testing session by each respondent, based on the assumption of a normal distribution of 95% of respondents, or on the results of the actual distribution of respondents after passing the entire test. It should be noted that the comparison of the results of scaling with the statistical data showed a practical coincidence of the results, which confirms the reliability of the proposed method.

automated testing, respondents, sociodynamic system, scaling of normalized assessments, methodology, statistical data

Одержано (Received) 19.04.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

УДК 338.48:331.104

JEL Classification M14, L83

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.199-211>

М. В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

С. Р. Пасека, проф., д-р екон. наук

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

М. В. Бугаєва, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розвиток підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу в контексті формування прогресивної корпоративної культури

У статті визначені сутність, особливості та роль корпоративної культури підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму. Обґрунтовано сутність корпоративної культури, її механізму, визначено основні перешкоди на шляху його формування. На основі експертних оцінок сформовано перелік чинників за пріоритетністю впливу на формування корпоративної культури персоналу туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу. Виокремлено декілька основних типів організаційної культури підприємств, які зумовлюють формування специфічних сегментів корпоративної культури. Визначено сучасні пріоритети розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туристичної галузі з позицій розвитку корпоративної культури.

готельно-ресторанний бізнес і туризм, корпоративна культура підприємства, механізм корпоративної культури, механізми розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

М. В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

С. Р. Пасека, проф., д-р екон. наук

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, г. Черкаси, Україна

М. В. Бугаєва, канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Развитие предприятий гостинично-ресторанного и туристического бизнеса в контексте формирования современной корпоративной культуры

В статье определены сущность, особенности и роль корпоративной культуры предприятий гостинично-ресторанного бизнеса и туризма. Обосновано сущность корпоративной культуры, ее механизма, определены основные препятствия на пути его формирования. На основе экспертных оценок сформирован перечень факторов с учетом приоритетности их влияния на формирование корпоративной культуры персонала туристической отрасли и гостинично-ресторанного бизнеса. Выделены несколько типов организационной культуры предприятий, которые обуславливают формирование специфических сегментов корпоративной культуры. Определены современные приоритеты развития предприятий гостинично-ресторанного бизнеса и туристической отрасли с позиций развития корпоративной культуры.

гостинично-ресторанный бизнес и туризм, корпоративная культура предприятия, механизм корпоративной культуры, механизмы развития гостинично-ресторанного и туристического бизнеса

Постановка проблеми. Становлення ринкової економіки в Україні і поява різноманітних форм власності зумовили швидкий розвиток підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму. Однак якість послуг у цій сфері все ще відстає від розвитку аналогічних підприємств в країнах ЄС. Причини такого відставання неоднозначні, серед основних з них експерти називають не стільки нестачу коштів, скільки несформованість прогресивної корпоративної культури підприємств, яка має стати рушійною силою позитивних змін в обслуговуванні споживачів. В інтересах кращого забезпечення потреб споживачів прикладного значення набуває пошук шляхів переорієнтації розвитку готельно-ресторанного бізнесу і туризму на застосування сучасних механізмів корпоративної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти розвитку готельно-ресторанного бізнесу і туризму стали предметом дослідження багатьох вчених. За кордоном ці питання вивчали Дж. Уокер [27], Б. Марвін [18], К. Егертон-Томас [28], М. Паллі [21], Уильям Л. Карл [26]. В Україні найбільш плідно досліджували зазначені проблеми О. Борисова [4], О. Головка, Н.С. Кампов, С.С. Махлинець, Г.В. Симочко [20], Г. Круль [16], М. Мальська, Пандяк І.Г. [17], Л. Нечаюк, Н. Телеш [19]. У роботах цих науковців розглядаються основи організації та розвитку готельно-ресторанного господарства, аналізуються чинники, що впливають на ринок готельно-ресторанного бізнесу в Україні. Водночас вкрай рідко шляхи вирішення проблем розвитку готельно-ресторанного бізнесу і туризму в літературі пов'язують з формуванням прогресивної корпоративної культури.

На важливості ролі корпоративної культури у реалізації стратегічних цілей розвитку підприємств зосереджують увагу такі науковці, як: Ф. Бутинець [5], А. Воронкова [6,7], О. Грішнова [9], М. Дороніна [11], С. Ілляшенко [13], О. Кам'янська [14], А. Колот [15], І. Петрова [22] та ін. Ними розкрито сутність корпоративної культури, розглянуто різні типології та підходи до оцінювання й управління її формуванням та розвитком. Проте нині все ще не вистачає ґрунтовних досліджень феномену корпоративної культури з урахуванням особливостей діяльності та розвитку підприємств різних галузей та видів економічної діяльності, в тому числі і готельно-ресторанного бізнесу і туризму.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування місця та ролі корпоративної культури у сучасному розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму, визначення сутності механізму такої культури та перешкод в її формуванні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що розвиток підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму упродовж тривалого часу в Україні не відносився до пріоритетів розвитку країни [12; 2]. Державний вплив на сферу обслуговування був безсистемним, організаційно-економічна підтримка – слабкою та неефективною, підготовка кадрів не відповідала потребам суспільства, не кажучи про катастрофічне відставання від світових стандартів якості обслуговування туристів (клієнтів).

Саме цим було закладено відставання вітчизняних підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму від західних, яке, за різними оцінками, важко подолати за 30-50 років. Як результат, Україна нині використовує менше 1/3 наявного туристичного і рекреаційного потенціалу. Водночас, за умов його повноцінного використання щорічні надходження до бюджету можуть складати 10 млрд. дол. США [12, с. 26].

Виконаний авторами аналіз наукових джерел та вивчення практичного досвіду засвідчили, що розвиток підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туризму в Україні загалом гальмує низка різноманітних чинників:

- нестача фінансових коштів, яких потребує модернізація галузі;
- низька конкурентоспроможність кадрів у сфері готельно-ресторанного та туристичного бізнесу;
- слабкість корпоративної культури і досвіду функціонування в ринкових умовах;
- обмеженість підготовки висококваліфікованих кадрів саме для цієї галузі;
- недосконалість законодавства щодо туристичного бізнесу;
- нераціональне використання історико-культурної спадщини та довкілля;
- недостатня охорона історико-культурних пам'яток;

- відсутність ефективної державної підтримки малого та середнього туристичного і готельно-ресторанного бізнесу;
- недостатня реклама вітчизняного туристичного продукту і готельно-ресторанних послуг всередині країни та за її межами;
- нерозвиненість соціального туризму, соціальних готелів і ресторанів;
- зменшення обсягів залучення іноземних туристів (на 30-60% залежно від регіону) внаслідок нестабільної політичної ситуації, озброєного конфлікту на сході країни та інших чинників.

Серед сучасних гострих проблем розвитку готельно-ресторанного бізнесу і туризму в Україні найбільш важливим є невисокий рівень якості послуг. Якість послуг готельно-ресторанного і туристичного бізнесу залишається невисокою, що зокрема пояснюється нерозвиненістю корпоративної культури (у західному розумінні). Недоліки обслуговування споживачів у туристичному та готельно-ресторанного бізнесу в Україні зумовлені передусім катастрофічним недоінвестуванням як у розвиток інфраструктури, так і в людський капітал галузі, корпоративну культуру персоналу. Це посилює відставання від якості послуг аналогічних підприємств в країнах ЄС, перешкоджає підвищенню конкурентоспроможності галузі загалом.

Варто відзначити, що менеджери останніми роками вже приділяють цьому увагу через навчання персоналу, проте частіше це стосується форми одягу, не торкаючись глибини засвоєння морально-етичних цінностей і норм корпоративної поведінки. Як наслідок, на практиці часто виникає протиріччя між якістю послуг і очікуваннями туристів або клієнтів готелів і ресторанів. Водночас варто пам'ятати, що особливістю готельно-ресторанного бізнесу є невідривність процесу створення послуги від моменту надання до її отримання, і «кола взаємодії», що пов'язує суб'єктів, що її надають, з суб'єктами, які отримують послугу [2].

Це покладає високу відповідальність на персонал, адже саме споживач оцінює якість отримуваних послуг і приймає рішення щодо повторного їх отримання чи, навпаки, - відмову. У свою чергу, інші клієнти у своїх уподобаннях ґрунтуються на відгуках попередніх клієнтів готелів і ресторанів. Отже, від рівня корпоративної культури персоналу залежить привабливість і перспективи формування капіталу готельно-ресторанних підприємств.

Розкриємо сутність корпоративної культури. Розвиваючи наукову думку [1; 24; 6; 8], вважаємо, що загалом корпоративна культура відображає сукупність цінностей, переконань, традицій, принципів та норм поведінки, формування яких відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників (історичних, культурних, мотиваційних тощо), завдяки чому стають можливими єдність цілей в діяльності персоналу і власників підприємства та їх досягнення з максимальним ефектом (соціальним, економічним, інноваційним тощо).

Зауважимо, що в Україні на феномен корпоративної культури звернули увагу зовсім недавно. Поштовхом для цього стали ринкові перетворення, проголошення демократичного шляху розвитку держави, приватизаційні процеси, відмова від планового управління економікою. Всі ці багатоманітні явища в житті українського суспільства наприкінці XX-го ст. призвели до кардинальних змін в економіці та управлінні підприємствами. Індикатором таких змін стала зміна методів управління, зумовлена новими умовами господарювання, принципово інша організаційна структура більшості підприємств. Проте, незважаючи на численні зміни в діяльності підприємств, менеджери і вчені помітили, що найбільш консервативним елементом в системі вітчизняного менеджменту залишається організаційна культура, а корпоративна культура у західному розумінні цього слова ще не склалася. Поширеною перешкодою у розвитку підприємств та організацій стала неготовність значної частини керівників та

їх підлеглих до нововведень, складність адаптації до змін. Традиційна культура в цьому сенсі виявила консервативні риси. Знання, накопичені у вітчизняній літературі, поки що і сьогодні не дають відповідей на багато запитань, що стосуються важелів формування корпоративної культури у специфічно нових умовах ринкового господарювання.

Доречно підкреслити, що у багатьох джерелах корпоративну культуру практично ототожнюють з організаційною культурою. Дискусія з приводу, в чому полягає сутність та відмінності організаційної та корпоративної культур, в літературі продовжується дотепер. Такі вітчизняні автори, як Воронкова А.Е., Баб'як М.М., Коренев Е.Н., Мажура І.В. дотримуються погляду, що корпоративна культура, організаційна культура, культура фірми, виробнича культура, є, по суті, однаковими за змістом, що дає змогу використовувати узагальнюючий термін «культура підприємства» [6, с. 330]. З такою позицією слід погодитися лише частково, адже корпоративну культуру можна трактувати як підсистему організаційної культури підприємства, яка відображає сукупність певних цінностей, норм і моделей поведінки, які декларуються, поділяються і реалізуються на практиці керівниками підприємств та їх підлеглими (персоналом), доводячи свою ефективність в процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку організації та вимог зовнішнього середовища.

Корпоративна культура є динамічною системою, яка передбачає:

- по-перше, існування певної ієрархії цінностей, що домінує серед керівників та персоналу організації;
- по-друге, сукупність способів їх реалізації, які переважають на певному етапі розвитку підприємства.

І домінуючі цінності, і засоби їх реалізації, незалежно від специфіки діяльності сучасного підприємства, не можуть існувати ізольовано, вони знаходяться під впливом зовнішнього середовища – ринкового попиту, конкуренції, різноманітних чинників і тенденцій (на рівні регіону, галузі, країни, світових ринків), що з різною спрямованістю та силою впливають на організаційну культуру підприємств.

Розвиваючи наукові погляди, зазначимо, що корпоративна культура характеризується низкою характеристик, серед яких доцільно виділити такі:

- цілісність, системність;
- комплексність впливу на розвиток різних сфер трудової діяльності;
- еволюційний (історичний) розвиток;
- соціальна основа (відображає соціальні інтереси, зв'язки домінуючої групи людей в організації);
- тісний зв'язок з особливостями національного трудового менталітету, культурою праці, моральними цінностями певної нації, певного регіону;
- віддзеркалення процесу формування цінностей, норм поведінки;
- сприяння формуванню ритуалів, традицій, символів;
- стійкий характер (важко піддається змінам).

Не можна не погодитися з тим, що вагомий відбиток на стан корпоративної культури спричинює національна культура, зокрема, національна трудова культура, національна культура господарювання, специфічні особливості трудового менталітету. Виходячи з таких міркувань, стає зрозумілим, чому не може бути автоматично перенесена на «український ґрунт» японська або американська модель корпоративна культура.

Для розуміння перешкод у формуванні корпоративної поведінки персоналу та причин тривогого періоду адаптації до змін потребує окремої уваги така риса корпоративної культури як стійкий характер, важкість трансформацій. Її наявність пояснюється тим, що культура тісно пов'язана з особливостями менталітету, який

вважається найбільш консервативною її частиною, оскільки формується упродовж багатьох поколінь, віддзеркалюється у свідомості батьків, дітей, онуків та правнуків, пов'язаний з історичними, етнічно-культурними коренями. Враховуючи таку особливість, слід очікувати складність і довготривалість трансформацій корпоративної культури. Отже, вряд чи можна очікувати на стислі терміни її формування на будь-якому підприємстві. Крім того, формування корпоративної культури не може бути справою ізольованою. Важливо, щоб не лише на підприємстві, а й в регіоні, в країні формувалося середовище, яке б сприяло утвердженню прогресивної корпоративної культури.

Нині зрозуміло, що для більшості українських підприємств, зокрема підприємств у сфері туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, існуюча корпоративна культура увійшла у протиріччя із завданнями адаптації до змін. Недоліки і проблеми у формуванні такої культури, негативно відбиваються на організаційній поведінці керівників, мотивації персоналу до ефективної праці, прояві інноваційної активності, що, у свою чергу, стає однією з головних перешкод у забезпеченні ефективної діяльності підприємств.

Аналіз наукових джерел і практичного досвіду підводить до думки, що упродовж історії зміст корпоративної культури, її цільові орієнтири, принципи, засоби реалізації якісно змінювалися в залежності від зміни суспільно-політичного устрою, форм власності, стану розвитку загальної культури суспільства, пануючих ідеологічних цінностей і норм поведінки. Проте, важливо підкреслити, що ці зміни, на відміну від зміни виробничих відносин, способів виробництва, не можна в будь-якому разі визнавати швидкими і гнучкими, адже вони завжди вимагали достатньо тривалого часу. У радянські часи корпоративної культури, орієнтованої на успіх підприємства на ринку, не було в силу відсутності ринкового середовища. Тому доцільніше згадувати про так звану організаційну культуру підприємств, оскільки мали місце лише окремі риси, притаманні корпоративній культурі в сучасному розумінні цього терміну.

Здобуття Україною незалежності та перехід до ринкової економіки привніс чимало змін у так звану організаційну культуру підприємств. Формування ринкових відносин, приватизаційні процеси, свобода трудового вибору та працевлаштування, конкуренція між роботодавцями з одного боку, між працівниками або особами, які шукають роботу, з іншого, – все це вплинуло на цінності, поведінку та взаємовідносини керівників і підлеглих. Відійшли в минуле централізоване управління підприємствами, гарантоване забезпечення усіма видами ресурсів з боку держави, зокрема централізований розподіл випускників навчальних закладів згідно дефіцитних потреб підприємств. Інтереси керівників підприємств і персоналу стали залежними від ринкового попиту на результати їх спільної праці (продукцію, послуги). Ускладнення управлінських завдань зумовило необхідність жорсткої самоорганізації, нагальних змін в організаційній культурі вітчизняних підприємств, потребу у формуванні в її складі культури корпоративної. При цьому, як доводить український досвід, еволюція організаційної культури старого типу та формування корпоративної культури, адекватної вимогам часу, відбувається вкрай повільно і суперечливо, інколи втрачаючи колишні переваги, супроводжуючись низкою нових і старих протиріч.

Протиріччя у формуванні корпоративної культури пов'язуються, на нашу думку, з особливостями впливу на трудову поведінку працівників множини чинників на різних рівнях економічної системи.

Чинники, що впливають на формування корпоративної культури підприємств туристичної галузі, готельно-ресторанного бізнесу є надзвичайно різноманітними. Ґрунтуючись на результатах експертної оцінки, сформуємо перелік таких чинників з урахуванням їх пріоритетності їх впливу (у % до кількості опитаних експертів):

1. Чинники впливу на національному та світовому рівнях: глобалізація, інтернаціоналізація – 32,62%; національна культура, менталітет – 19,76%; генофонд – 10,77%; інтелектуалізація праці – 7,56%; чинне законодавство – 7,26%; інновації – 6,90%; конкуренція – 4,85%; стан економіки – 4,51%; попит – 3,04%; політична ситуація – 2,73%.

2. Чинники на макрорівні та на рівні індивідуальному: мотивація – 23,15%; система менеджменту – 15,21%; застосована технологія – 14,47%; комунікації, контакти – 12,87%; кваліфікація, освіта – 11,60%; готовність до змін – 8,72%; особистісні риси, стиль взаємодії – 4,90%; дотримувані норми, етика – 3,12%; традиції, легенди – 11%; життєвий досвід – 2,85% [8; 25].

Не зважаючи на множину впливових чинників, стан розвитку корпоративної культури на підприємствах різних галузей в Україні має близькі риси. Це підтвердилося в процесі проведення соціологічного дослідження серед персоналу підприємств різних галузей Кіровоградської, Київської, Черкаської та Дніпропетровської областей (2014-2015 рр.). Аналіз відповідей респондентів засвідчив, що працівники підприємств у переважній більшості (82% від загальної кількості опитаних) поінформовані в недостатній мірі щодо цілей та цінностей корпоративної культури загалом та її складових. Зокрема, більшість серед опитаних (92%) вважають, що корпоративна культура має відношення до етики поведінки, але мало впливає на життєво значимі інтереси та потреби працівників (зокрема, умови праці, оплата праці); 78% опитаних працівників не довіряють керівникам підприємства з питань вирішення ними проблем оплати та умов праці, подолання трудових конфліктів [3].

Авторські спостереження та соціологічні обстеження на підприємствах дали змогу виокремити декілька типів організаційної культури підприємств, які виявляють себе в діяльності сучасних українських підприємств і характеризуються як окремі сегменти корпоративної культури:

1. «Бюрократична піраміда» – тип культури, притаманний більшості великих акціонерних та державних підприємств, які мають стабільні конкурентні позиції на ринку, між працівниками підприємства існує адміністративна ієрархія, усі рішення приймаються керівником без урахування думки підлеглих, у побудові соціально-трудових відносин переважає патерналізм, який будується на підпорядкуванні (підкоренні) підлеглих по усіх питаннях діяльності підприємства та трудового життя.

2. «Диктат власника» – тип культури, притаманний невеликим приватним підприємствам на стадії формування, де власник виступає в декількох ролях (власника, лідера, менеджера, провідного фахівця), прислухається до думки підлеглих, дозволяє проявляти ініціативу, проте в межах власного дозволу та контролю.

3. «Ділове партнерство» – тип культури, притаманний акціонерним та державним підприємствам, які намагаються опанувати певний сегмент ринку, а для взаємовідносин керівників і підлеглих характерні взаємодія та партнерство у реалізації виробничих завдань, «м'яка ієрархія» (без жорсткого контролю, проте з жорстким окресленням обов'язків), керівництво цінує і підтримує ініціативу, у прийнятті управлінських рішень велику роль відіграє колегіальність, проте вирішальне слово належить керівнику (власнику).

4. «Демократизм і координація» – тип культури, притаманний малим акціонерним або приватним (сімейним) підприємствам, діяльність яких пов'язана із інноваційною діяльністю, залежить від формування команди творчих особистостей, вміння гнучко реагувати на потреби ринку, соціально-трудові відносини ґрунтуються на довірі та співробітництві, успіхи підприємства мають тісну залежність від конкурентності освітньо-кваліфікаційних характеристик, ділових та творчих якостей

персоналу, організація праці часто передбачає створення дистанційних (віртуальних) робочих місць, гнучкі графіки роботи, високий рівень відповідальності за доручену справу без жорсткого контролю керівника, функції якого наближені до координатора індивідуальної та колективної діяльності.

Стосовно зазначених сегментів корпоративної культури важливо підкреслити, що вони рідко виявляють себе в так званому «чистому» вигляді, частіше існує комбінація певних типів культури, яка постійно еволюціонує одночасно з розвитком підприємства та зміною цінностей. Найбільш сприятливими для прояву ділової та творчої активності персоналу виявилися третій і четвертий типи корпоративної культури. Разом з тим, демократизм у відносинах, соціальний діалог, соціальне партнерство все ще залишаються дуже рідкісними явищами на українських підприємствах.

Дослідження свідчать, що в Україні найбільш поширені прояви першого та другого типів корпоративної культури, що пояснюємо історичними чинниками, адже взаємовідносини керівників і підлеглих традиційно будуються на принципах патерналізму. Однак підприємствам, діяльність яких будується на засадах такої культури, частіше за все притаманні протиріччя у соціально-трудових відносинах, що породжуються необґрунтовано великою диференціацією в доходах керівників і підлеглих, залежністю розміру заробітку від особистих стосунків з керівництвом, неадекватною оцінкою трудового (творчого) внеску, неувагою до професійної позиції, особистої думки фахівця, умов трудової діяльності, можливостей розвитку творчих здібностей персоналу тощо. Такі недоліки корпоративної культури руйнують мотивацію до інноваційної праці та прояву творчості. Отже, збереження корпоративної культури даного типу межує з небезпекою посилення розбіжностей в цінностях і цілях керівників і персоналу, що створюватиме і надалі перешкоди для ефективного економічного та інноваційного розвитку підприємства.

Пріоритети розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туристичної галузі необхідно пов'язувати з формуванням третього і четвертого окресленого вище типу корпоративної культури («Ділове партнерство», «Демократизм і координація»).

Перспективи євроінтеграції, умови конкурентного середовища змушують сучасні підприємства готельно-ресторанного та туристичного бізнесу орієнтуватись на вимогливість клієнтів, враховувати високі світові стандарти якості послуг. Тому одна із специфічних потреб підприємств даної галузі – потреба мати персонал, який усвідомлює і демонструє причетність до професійної діяльності у сфері туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, засвоює провідні корпоративні цінності, відчуває готовність і спроможність якісно задовольнити потреби клієнтів (туристів). Іншими словами, нагальною є необхідність мати персонал, діяльність якого здійснюється в межах прогресивної корпоративної культури, орієнтованої на тісну соціальну взаємодію в інтересах підвищення якості послуг. Як засвідчує практика, серед багатьох відомих механізмів розвитку галузі (економічних, організаційних, інституційних тощо) часто не вистачає формування дієвого механізму корпоративної культури, який би відповідав сучасним вимогам споживачів.

Зауважимо, що сучасна наукова думка виокремлює декілька механізмів розвитку підприємств туристичного та готельно-ресторанного бізнесу:

- економічний;
- екологічний;
- організаційно-логістичний;
- інформаційно-психологічний тощо

Водночас механізми корпоративної культури (як і сутність цієї культури) все ще залишаються найменш вивченими.

У табл. 1 пропонується систематизація наукової думки щодо складових механізмів розвитку туристичного та готельно-ресторанного бізнесу [10], яку уточнено та доповнено механізмом корпоративної культури.

Таблиця 1 – Основні механізми розвитку підприємств готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

Специфічні особливості готельно-ресторанного та туристичного бізнесу	Механізми регулювання готельно-ресторанного та туристичного бізнесу	Напрями державного регулювання розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
Важливість ролі кадрової компоненти у конкуренції послуг і забезпеченні прибутковості галузі	Інформаційно-психологічний механізм	Підтримка навчальних закладів і програм підготовки фахівців для готельно-ресторанного і туристичного бізнесу
Необхідність інвестування, що передбачає тривалий період окупності інвестицій	Економічний механізм	Надання податкових канікул, сприяння підвищенню ефективності інвестування, в тому числі і з використанням такого інструменту, як амортизація основних засобів
Взаємозалежність складових інфраструктури	Організаційний механізм	Розвиток інституційної інфраструктури, фінансово-інвестиційного потенціалу галузі
Поєднання готельної та ресторанної складових бізнесу, участь туристичної галузі		Організаційно-методична підтримка, розвиток співробітництва суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу і суміжних видів діяльності
Наявність чинника міжгалузевої конкуренції	Інституційний механізм	Покращення фінансово-інвестиційного і ресурсного забезпечення розвитку галузі
Переважає суб'єктів малого і середнього бізнесу		Формування стабільного та сприятливого економіко-правового середовища для розвитку готельно-ресторанного бізнесу
Необхідність забезпечення якісних послуг	Організаційно-логістичний механізм	Розбудова туристичної, дорожньо-транспортної, логістичної та побутової інфраструктури
Здебільшого мережевий тип розвитку	Екологічний механізм	Впровадження стандартів і контролю за якістю та відповідністю, ліцензування та сертифікація послуг
Потреба мати персонал, який усвідомлює і демонструє причетність до професійної діяльності у сфері туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, засвоює провідні корпоративні цінності	Механізм корпоративної культури: сукупність форм та методів стимулюючого впливу на персонал в інтересах засвоєння пріоритетних цінностей і норм поведінки	Створення мережі навчальних закладів і територіальних центрів професійного навчання для туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу; відкриття відповідних спеціальностей з готельно-ресторанного бізнесу і туризму у закладах вищої освіти.

Джерело: розроблено, уточнено та доповнено авторами з використанням джерела [10].

Під терміном «механізм корпоративної культури підприємств готельно-ресторанного та туристичного бізнесу» пропонуємо розуміти сукупність форм та методів стимулюючого впливу на персонал в інтересах засвоєння пріоритетних цінностей і норм поведінки, що демонструють причетність до професійної діяльності у сфері готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. До важливих напрямів державного регулювання зазначених питань відносимо створення мережі навчальних закладів і територіальних центрів професійного навчання для туристичної галузі та готельно-ресторанного бізнесу, відкриття відповідних спеціальностей з готельно-ресторанного бізнесу і туризму у закладах вищої освіти України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Рівень корпоративної культури підприємств туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні залишається слабким внаслідок тривалої традиційної недооцінки її значимості з боку держави, а нині – багатьох власників підприємств у цій галузі, які зосереджують свою увагу на залученні клієнтів та зростанні прибутків за будь-якою ціною.

Водночас, пошук шляхів економічного зростання, як засвідчує світовий досвід, дуже часто потребує зосередження уваги на невикористаних резервах і можливостях. Для економіки України, яка обрала вектор євроінтеграції, таким невикористаним резервом є створення сучасних механізмів розвитку туристичного та готельно-ресторанного бізнесу і, зокрема, ефективного механізму корпоративної культури, адекватного потребам вітчизняних та іноземних споживачів послуг цієї галузі.

Пріоритети розвитку підприємств готельно-ресторанного бізнесу і туристичної галузі необхідно пов'язувати з формуванням найбільш прогресивних типів корпоративної культури («Ділове партнерство», «Демократизм і координація»). Подальшу трансформацію корпоративної культури, орієнтованої на партнерські відносини, слід розглядати як вагомий резерв економічного зростання та інноваційного розвитку вітчизняних підприємств.

Вважаємо, що формування прогресивних типів корпоративної культури сприятиме прояву трудової та творчої активності персоналу, однак це вимагатиме на підприємствах не тільки збереження трудових цінностей і здобутків, притаманних національній трудовій культурі, а й якісної трансформації трудового менталітету керівників і підлеглих у напрямі сприяння соціальному діалогу, соціальному партнерству в інтересах зростання конкурентоспроможності персоналу та підприємства.

Отже, перспективи прискореного розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу в Україні доцільно пов'язувати зі становленням прогресивних типів корпоративної культури, формуванням дієвих механізмів її функціонування на етапі євроінтеграції.

Список літератури

1. Балика О.Г. Культура інноваційної діяльності підприємства [Текст] / Балика О. Г. // Інноваційні засади та виміри стратегічного розвитку підприємств України: колективна монографія / За наук. ред. проф. Петрової І.Л. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2012. – Т.2. – С. 309–319.
2. Басюркіна Н.Й. Проблеми розвитку і особливості державного регулювання готельно-ресторанного бізнесу в Україні [Текст] // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції "Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття" (м. Одеса, 5-8 жовтня 2016 р.). Одеса: ОНАХТ, 2016. – 318 с. – С.85–92.
3. Беляк Т.О. Корпоративна культура: сутність, принципи, моделі та механізм [Текст] / Т.О Беляк // Проблемы социально-экономического развития предпринимательства: Научный журнал «Экономика и финансы» (Украина) совместно с Publishing house «BREEZE» (Canada): Монреаль, Канада, 2014. – Том 1. – С. 193–199.
4. Борисова О.В. Тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні [Текст] / О. В. Борисова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип.

- 1(2). – С. 331–338.
5. Бутинець Ф. Ф. Світовий бізнес [Текст] : навч. посіб. / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : Рута, 2004. – 498 с.
6. Воронкова А.Е. Корпорації: управління та культура [Текст] : [монографія] / А.Е. Воронкова, М.М. Баб'як, Е. Коренєв та ін. [за ред. Воронкової А.Е.] – Дрогобич: Вимір, 2006. – 376 с.
7. Воронкова А. Е. Корпорації: управління та культура [Текст] : монографія / А. Е. Воронкова, М. М. Баб'як, Е. Н. Коренєв, І. В. Мажура. – Дрогобич : Вимір, 2006. – 376 с.
8. Глобальний договір ООН. Звіт про результати КПМГ в Україні в 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kpmg.com/UA/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/KPMG_in_Ukraine_Communication_on_Progress_2011_UKR.pdf
9. Грішнова О.А. Корпоративна культура та стратегія підприємства : взаємозв'язок та взаємообумовленість [Текст] / О.А. Грішнова, О.М. Голяка // Формування ринкової економіки : Зб. наук. пр. – Т. 2. – Ч. І. – К. : КНЕУ, 2007. – С.176–186.
10. Гук Х.З. Ідентифікація концептуальних особливостей функціонування та державного регулювання розвитку готельно-ресторанного бізнесу держави [Текст] / Х.З. Гук // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип.6. – С.134–139.
11. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства [Текст] : [Монографія] / М. С. Дороніна. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. – 432с.
12. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. [Текст]. – К.: НІСД, 2015. – 92 с.
13. Ілляшенко С.М. Засади організаційно-економічного механізму управління розвитком корпоративної культури промислового підприємства [Текст] / С. М. Ілляшенко, М. І. Овчаренко // Ефективна економіка. – 2013. – № 9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_23
14. Кам'янська О.В. Корпоративна культура в системі управління інноваційним підприємством [Текст] / О. В. Кам'янська // Економіка та держава. – 2010. – № 8. – С. 23–24.
15. Колот А. М. Наукове забезпечення управління працею та соціально-трудовими відносинами на засадах міждисциплінарного підходу [Текст] / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2014. – №8. – С. 3–9.
16. Круль Г. Я. Основы гостиничного дела. Учеб. пособие. [Текст] / Г.Я. Круль. – К.: Центр учебной литературы, 2011. – 368 с.
17. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2-вид. перероб. та доп. [Текст] / М.П. Мальська, І. Г. Пандяк. – Київ, 2012. – 472 с. – (Центр учбової літератури).
18. Марвин Б. Маркетинг ресторана. Как привлечь клиента и удержать в вашем ресторане [Текст] / Марвин Билл. – 2010. – 208 с.
19. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент [Текст] / Л. І. Нечаюк, Н. О. Телеш. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 348 с.
20. Організація готельного господарства : Навч. посібник для вузів [Текст] / О.М. Головкин, Н.С. Кампов, С.С. Махлинець, Г.В. Симочко. – Мукачево: Мукачівський державний університет, 2010. – 247 с.
21. Марциано П. Справочник совершенного хозяина ресторана. 100 идей для достижения превосходства в конкурентной борьбе [Текст] / Палли Марциано. – М.: ТК Велби; Проспект, 2010. – 256 с.
22. Петрова І.Л. Зміни корпоративної культури як імператив організаційного розвитку [Текст] / І.Л. Петрова // Вісник Прикарпатського ун-ту, 2014. – серія «Економіка». – Вип. 10. – С. 76–79.
23. Семикіна М.В. Корпоративна культура в системі соціально-трудових відносин [Текст] : [Монографія] / М.В. Семикіна, Т.О. Беяк. – Кропивницький: Видавництво ТОВ «КОД», 2018. – 248 с.
24. Семикіна М.В. Корпоративна культура та якість людського капіталу: особливості взаємовпливу [Текст] / М.В. Семикіна, Т.О. Беяк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 28. – С. 68–75.
25. Спивак В.А. Корпоративная культура [Текст] / В.А. Спивак. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
26. Уильям Л. Карл. Организация обслуживания на предприятиях массового питания [Текст] / пер. с англ. / А. Карл Уильям. – М.: Сирин, 2002. – 354 с.
27. Уокер Дж.Р. Введение в гостеприимство [Текст] : Учебник: Пер. с англ. В. Н. Егорова – 4-е изд. / Дж. Р. Уокер. – М.: Юнити-Дана, 2016. – 711 с.
28. Эгертон-Томас К. Ресторанный бизнес. Как открыть и успешно управлять рестораном [Текст] / Пер. с англ. / К. Эгертон-Томас. – М.: РосКонсульт, 1999. – 272 с.

References

1. Balyka, O.H. (2012). *The culture of enterprise innovation. Innovative principles and dimensions of strategic development of Ukrainian enterprises: collective monograph*. I.L. Petrova (Ed.). K. : Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian].
2. Basiurkina, N.J. (2016). Problemy rozvytku i osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання hotel'no-restorannoho biznesu v Ukraini [Problems of development and features of state regulation of hotel and restaurant business in Ukraine]. *Proceedings from economic and social aspects of Ukraine's development at the beginning of the 21st century : IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (5-8 zhovtnia 2016 r.). - IV International Scientific and Practical Conference*. (pp. 85-92). Odesa: ONAKhT [in Ukrainian].
3. Beliak, T.O. (2014). Korporatyvna kul'tura: sutnist', pryntsypy, modeli ta mekhanizm [Corporate culture: essence, principles, model and mechanism]. *Ekonomika i finansy - Economics and finance, Vol.1*, 193-199 [in Ukrainian].
4. Borysova, O.V. (2012). Tendentsii rozvytku hotel'no-restorannoho biznesu v Ukraini [Trends in the development of hotel and restaurant business in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh - Economic strategy and prospects for the development of trade and services, 1(2)*, 331-338 [in Ukrainian].
5. Butynets', F. F. (2004). *Svitovyy biznes : navch. posib. [World Business: Tutorial]*. Zhytomyr : Ruta [in Ukrainian].
6. Voronkova, A.E., Bab'iak, M.M., Koreniev, E., et.al. (2006). *Corporations: Management and Culture*. A.E. Voronkova (Ed.). Drohobych: Vymir [in Ukrainian].
7. A. E. Voronkova, A.E., Bab'iak, M.M., Koreniev, E.N., & Mazhura, I.V. (2006). *Korporatsii: upravlinnia ta kul'tura : monohrafiia. [Management and Culture: Monograph]*. Drohobych : Vymir [in Ukrainian].
8. Hlobal'nyj dohovir OON. Zvit pro rezul'taty KPMH v Ukraini v 2011 rotsi [Global Compact of OUN. A report on KPMG results in Ukraine in 2011]. (n.d.). *kpmg.com*. Retrieved from https://www.kpmg.com/UA/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/KPMG_in_Ukraine_Communication_on_Progress_2011_UKR.pdf [in Ukrainian].
9. Hrishnova, O.A., & Holiaka, O.M. (2007). Korporatyvna kul'tura ta stratehiia pidpriemstva : vzaimozv'iazok ta vzaimoobumovenist'[Corporate culture and strategy of the enterprise: interconnection and interdependence]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky - Formation of a market economy, Vol.1*, 176-186 [in Ukrainian].
10. Huk, Kh.Z. (2015). Identyfikatsiia kontseptual'nykh osoblyvostej funktsionuvannia ta derzhavnoho rehuliuвання rozvytku hotel'no-restorannoho biznesu derzhavy [Identification of conceptual features of functioning and state regulation of the development of hotel and restaurant business of the state]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky - Global and national problems of the economy, 6*, 134-139 [in Ukrainian].
11. Doronina, M.S. (2002). *Upravlinnia ekonomichnyimi ta sotsial'nymi protsesami pidpriemstva [Management of the economic and social processes of the enterprise]*. Kharkiv: Vyd. KhDEU [in Ukrainian].
12. *The economy of the regions in 2015: new realities and opportunities in the context of the initiated reforms*. (2015). K.: NISD [in Ukrainian].
13. Illiashenko, S.M., & Ovcharenko, M.I. (2013). Zasady orhanizatsijno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia rozvytkom korporativnoi kul'tury promyslovoho pidpriemstva [Principles of the organizational and economic mechanism for managing the development of the corporate culture of an industrial enterprise]. *Efektivna ekonomika - Effective economy, 9*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_23 [in Ukrainian].
14. Kolot, A.M. (2014). Naukove zabezpechennia upravlinnia pratseiu ta sotsial'no-trudovymi vidnosynamy na zasadakh mizhdystyplinarnoho pidkhodu [Scientific support for management of labor and social and labor relations on the basis of an interdisciplinary approach]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor, 8*, 3-9 [in Ukrainian].
15. Kam'ians'ka, O.V. (2010). Korporatyvna kul'tura v systemi upravlinnia innovatsijnym pidpriemstvom [Corporate culture in the management system of the innovative enterprise]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state, 8*, 23-24. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_8_7 [in Ukrainian].
16. Krul', G.Ja. (2011). *Osnovy gostinichnogo dela [The Basics of Hospitality]*. K.: Centr uchebnoj literatury [in Russian].
17. Mal's'ka, M.P., & Pandiak, I.H. (2012). *Hotel business: theory and practice*. (2nd.ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
18. Marvin, B. (2010). *Marketing restorana. Kak privileh' klienta i uderzhat' v vashem restorane [Marketing*

- of the restaurant. How to attract a customer and keep in your restaurant]. BBPG [in Russian].
19. Nechaiuk, L.I., & Telesh, N.O. (2003). *Hotel'no-restorannyj biznes: menedzhment [Hotel and restaurant business: management]*. Kyiv: Tsentr navchal'noi literatury [in Ukrainian].
  20. Holovko, O.M., Kampov, N.S., Makhlynets', S.S., & Symochko, H.V. (2010). *Orhanizatsiia hotel'noho hospodarstva : Navchal'nyj posibnyk dlia vuziv [Organization of the hotel economy: Teaching. a manual for universities]*. Mukachevo: Mukachivs'kyj derzhavnyj universytet [in Ukrainian].
  21. Palli, M. (2010). *Spravochnik sovershennogo hozjaina restorana. 100 idej dlja dostizhenija prevoshodstva v konkurentnoj bor'be [Directory of the perfect master of the restaurant. 100 ideas for achieving superiority in competition]*. M.: TK Velbi; Prospekt [in Russian].
  22. Petrova, I.L. (2014). Zminy korporativnoi kul'tury iak imperatyv orhanizatsijnoho rozvytku [Changes in corporate culture as an imperative of organizational development]. *Visnyk Prykarpats'koho un-tu, Seriiia «Ekonomika - Bulletin of the Carpathian Univ., Series "Economics", 10*, 76-79 [in Ukrainian].
  23. Semykina, M.V., & Beliak, T.O. (2018). *Korporativna kul'tura v systemi sotsial'no-trudovykh vidnosyn: monohrafiia [Corporate culture in the system of social and labor relations: Monograph]*. Kropyvnyts'kyj: Vydavnytstvo TOV «KOD» [in Ukrainian].
  24. Semykina, M.V., & Beliak, T.O. (2015). Korporativna kul'tura ta iakist' liuds'koho kapitalu: osoblyvosti vzaiemovplyvu [Corporate culture and quality of human capital: features of mutual influence]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 28, 68 – 75 [in Ukrainian].
  25. Spivak, V.A. (2001). *Korporativnaja kul'tura [Corporate culture]*. SPb. : Piter [in Russian].
  26. Kahl, William L. (2002). *Advanced modern food and beverage service*. M.: Sirin [in Russian].
  27. Walker, Jonh R. (2016). *Intoduction to hospitality*. (4th ed.). (N. Egorov, Trans.). M.: Juniti-Dana [in Russian].
  28. Egerton-Thomas, Christopher (1999). *How to Open and Run a Successful Restaurant*. M.: RosKonsult [in Russian].

Maryna Semikina, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Stanislava Pasiaka, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

Mariia Buhaieva, PhD in Economics (Candidate of Economics sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Development of Enterprises of Hotel-Restaurant and Tourist Business in the Context of the Formation of Modern Corporate Culture

The emergence of a market economy in Ukraine and the emergence of various forms of ownership were conditioned by the rapid development of enterprises of hotel and restaurant business and tourism. However, the quality of services in this area is still behind the development of similar enterprises in the EU. The reasons for this gap are ambiguous, among the main ones experts distinguish not so much the lack of funds, but the lack of progressive corporate culture of enterprises, which should be the driving force behind the positive changes in customer service. In the interests of better meeting the needs of consumers, the search for ways to redirect the development of hotel and restaurant business and tourism to the application of modern mechanisms of corporate culture is being sought.

The purpose of the article is to justify the place and role of corporate culture in the modern development of enterprises of hotel-restaurant and tourist business, to determine the essence of the mechanism of such a culture and obstacles in its formation. The essence, features and the role of the corporate culture of enterprises of hotel and restaurant business and tourism were determined. The authors substantiated the essence of corporate culture, its mechanism and identified the main obstacles to its formation. The list of factors has been formed according to the priority of influence on the formation of the corporate culture of the personnel of the tourism industry and hotel and restaurant business on the basis of expert assessments. The main types of organizational culture of enterprises that predetermine the formation of specific segments of corporate culture were singled out by the authors. The modern priorities of the development of enterprises of hotel and restaurant business and tourism industry from the standpoint of corporate culture development were identified.

We prioritize the development of enterprises of hotel and restaurant business and tourism industry with the formation of the most progressive types of corporate culture ("Business Partnership", "Democracy and Coordination"). The further transformation of the corporate culture oriented towards partnership relations should be considered as a significant reserve of economic growth and innovative development of domestic enterprises. We believe that the formation of progressive types of corporate culture will contribute to the manifestation of the work and creativity of the staff. However, this will require enterprises not only to preserve the labor values and achievements inherent in the national labor culture, but also to qualitatively transform the working mentality of managers and subordinates in promoting social dialogue, social partnership in the interests of increasing the

competitiveness of staff and enterprises.

hotel-restaurant and tourist business, corporate culture of the enterprise, mechanism of corporate culture, mechanisms of development of hotel-restaurant and tourist business

Одержано (Received) 20.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 330.131.7

JEL Classification D81; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.211-218>

В. А. Вишневська, доц., канд. екон. наук

І. В. Ніколаєв, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Вплив ризиків на показники ефективності діяльності промислових підприємств

Здійснення діяльності промислових підприємств пов'язане з багаточисельними ризиками. За таких обставин суб'єктам господарювання необхідно вміти оцінювати ступінь можливого впливу ризиків та управляти ними з метою зниження. У статті визначено та проаналізовано підходи до трактування сутності промислових ризиків, проведено порівняльний аналіз факторів ризику різних галузей. Запропоновано класифікацію ризиків діяльності промислового підприємства, що є передумовою використання відповідних методів управління ними.

ризик, ефективність економічної діяльності, промисловий ризик, класифікація ризиків

В. А. Вишневская, доц., канд. экон. наук

И. В. Николаев, доц., канд. экон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Влияние рисков на показатели эффективности деятельности промышленных предприятий

Осуществление деятельности промышленных предприятий связано с многочисленными рисками. При таких обстоятельствах субъектам хозяйствования необходимо уметь оценивать степень возможного влияния рисков и управлять ими с целью снижения. В статье определены и проанализированы подходы к трактовке сущности промышленных рисков, проведен сравнительный анализ факторов риска различных отраслей. Предложена классификация рисков деятельности промышленного предприятия, что является предпосылкой использования соответствующих методов управления ними.

риск, эффективность экономической деятельности, промышленный риск, классификация рисков

Постановка проблеми. Підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки стає пріоритетним завданням держави в умовах постійно зростаючої невизначеності, зумовленої політичними і економічними факторами. Зміни в політичних уподобаннях, негативна динаміка на ринках економічних ресурсів призводять до зниження темпів зростання практично за всіма промисловим галузям, і навпаки, формування передумов для сталого розвитку промисловості країни є об'єктивним фактором ризикозахищеності і безпечного розвитку всіх суб'єктів економіки. Забезпечення економічної ризикозахищеності - це гарантія незалежності країни, умова стабільності й ефективної діяльності промисловості, досягнення успіху в соціальній та інших сферах діяльності. Промисловість є одним з найважливіших елементів національної економіки, і, отже, поняття національної ризикозахищеності буде не повним без оцінки ризикологічних проблем промислового виробництва, його стійкості при можливих зовнішніх і внутрішніх загрозах. Саме тому забезпечення

економічної ризикозахищеності належить до числа найважливіших національних пріоритетів будь-якої країни і її суб'єктів.

У таких умовах окрім типових ризиків виникають також ризики, які викликані різноманітними кризовими явищами, нестабільністю економічного і політичного розвитку, значними темпами інфляції, відсутністю чіткої законодавчої бази і частими змінами в ній, використанням застарілої технології та зношеного устаткування, низькою економічною культурою.

За таких обставин суб'єктам господарювання необхідно вміти оцінювати ступінь можливого впливу ризиків та управляти ними з метою зниження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні аспекти сутності та ідентифікації економічного ризику, визначення факторів та причин його виникнення є предметом досліджень низки вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема І. Бланка, В. Вітлінського, Л. Донця, Т. Клебанової, І. Кравченко, А. Матвійчука, С. Наконечного, А. Старостіної, Г. Чернової, А. Штефанича, О. Ястремського та інших науковців [1; 2; 8]. Специфічні аспекти прояву економічних ризиків у діяльності промислових підприємств висвітлюються у дослідженнях В. Данчук, В. Лакізи, Р. Пікус, І. Сараєвої, Н. Чекалової, Ю. Швець [4; 7; 9]. Ще однією публікацією, вартою уваги, є стаття М.О. Левченко [5, с. 177], що розкриває окремі аспекти еволюції поняття економічного ризику, виділяє ті типи ризиків, що притаманні промисловості.

Водночас можна стверджувати, що дослідження проблем ризиків є завжди актуальним питанням внаслідок того, що ризики в економічній діяльності перебувають в постійній трансформації та вимагають безперервного аналізу і розробки відповідних заходів з мінімізації ймовірності їх настання та зниження потенційних негативних наслідків.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та аналіз підходів до трактування сутності промислових ризиків, порівняльний аналіз факторів ризику різних галузей та класифікація ризиків для врахування їх впливу на господарську діяльність промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Промислове виробництво, як будь-яка підприємницька діяльність здійснюється в умовах ризику, тому складно переоцінити значення управління ним, що є скоріше усвідомленою необхідністю, ніж просто як функція системи управління. Це пояснюється, перш за все, тим, що на обсяг випуску продукції, її ефективність впливають певні особливості, характерні для вітчизняного промислового виробництва, що розвивається примусовими способами.

По-перше, існує орієнтація промислового виробництва на одиничне, а не на масове виробництво продукції, що піднімає престиж і задовольняє амбіції вищих керівників.

По-друге, зростання кількості і забезпечення якості продукції здійснюється за рахунок кваліфікації і фізіологічних можливостей виконавця виробничих операцій, а не за рахунок можливостей техніки і технології, що призводить до низької повторюваності якості виробів, продуктивності праці, високої вартості продукції, високої залежності від фізіологічних можливостей конкретного виконавця.

По-третє, процес впровадження інноваційних розробок ускладнений поділом дослідних організацій і підприємств, оскільки для виробника витрати на проведення НДР є непрофільними.

По-четверте, прагнення створити на кожному підприємстві повний цикл виробництва, що призводить до підвищення невиробничих витрат і вартості продукції.

По-п'яте, це слабкі економічні мотиваційні механізми, що недостатньо стимулюють найманих працівників, в т.ч. і керівників функціональних і структурних підрозділів до вдосконалення виконуваних функцій.

По-шосте, для промислового виробництва спостерігається надлишок керівних кадрів і, одночасно, дефіцит ефективних співробітників, орієнтованих на проектне управління.

Вищенаведене свідчить про те, що промисловість відноситься до високоризикованого виробництва.

Фактори ризику - це деякі причини, які породжують можливості небажаного відхилення від запланованого результату.

У дослідженні нами було проведено порівняльний аналіз факторів ризику різних галузей промисловості (табл. 1).

Таблиця 1 – Вплив факторів ризику на показники діяльності різних галузей промисловості

Фактор ризику	Галузь									
	Видобувна промисловість	Електроенергетика	Хімічна промисловість	Металургія	Нафтопереробна промисловість	Машинобудування	Легка промисловість	Харчова промисловість	Целюлозо-паперова промисловість	Промисловість будівельних матеріалів
Політичні ризики	++	+	±	+	++	+	±	+	±	±
Економічні ризики	+	±	++	++	+	+	++	++	+	+
Фінансові ризики	±	+	+	+	+	++	++	++	+	+
Маркетингові ризики	±	-	±	+	±	++	++	++	±	+
Технологічні ризики	+	++	+	++	+	++	++	++	±	±
Екологічні ризики	++	+	++	++	++	±	+	±	++	++
Управлінські ризики	+	±	+	++	++	++	++	++	+	+
Примітка: ++ - підвищений вплив фактора; + - значний вплив фактора; ± - вплив фактора незначний; - - вплив фактора відсутній.										

Джерело: розроблено авторами.

В результаті аналізу ступеня впливу ризиків на ефективність діяльності промислових підприємств виявлено галузі, схильні до найбільшого впливу негативних чинників, обумовлених невизначеністю результату при високій динамічності розвитку економіки України. До таких галузей відносяться, в основному ті, які володіють високою часткою доданої вартості - харчова, легка промисловість, машинобудування, особливо високотехнологічне. Отже, в сучасних умовах динамічної трансформації

економіки, що є джерелом непередбачуваності реалізації процесів, значимість дослідницької діяльності щодо ризику, його причин і наслідків велика.

Хотілося б відзначити, що сутності категорії промислового ризику в наукових публікаціях приділяється недостатня увага.

Виробнича діяльність містить у собі високу частку ризику, яку повинен взяти на себе підприємець, визначивши характер і масштаби ризику. Господарський кодекс України визначає підприємництво як «самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [3]. Таким чином, законодавством встановлено, що здійснення підприємництва в будь-якому вигляді пов'язано з ризиком, який прийнято називати господарським або підприємницьким.

Промисловий ризик - це ризик, що виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, її реалізації, товарно-грошовими і фінансовими операціями, маркетингом, комерцією, здійсненням соціально-економічних і науково-технічних проектів.

На думку Г.В.Чернової, ризик промислового підприємства - це можливість втрат, що виникає в ході здійснення підприємством цілеспрямованої господарської діяльності, внаслідок необхідності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності [8, с. 22].

В.В. Вітлінський та Г.І. Великоіваненко виділяють специфічні причини проявів промислового ризику, розглядаючи його в системі економічних ризиків. Відзначаючи, що ризики підприємств тісно пов'язані з ризиками інших видів підприємництва [2, с. 109].

У своїй монографії К.Д. Семенова та К.І. Тарасова відзначають, що виробничі ризики є дуже комплексними, і «є найбільш небезпечними ризиками, які впливають на діяльність підприємства, і саме вони можуть викликати найзначніші збитки. Виробничі ризики у своїй більшості є внутрішніми до підприємства, тим не менш, існує і ряд виробничих ризиків, які можна назвати зовнішніми – як то ризик впровадження прогресивних технологічних процесів на інших фірмах галузі» [6, с. 35].

Таким чином, для промислових підприємств можна виділити два види основних факторів ризику:

- виробничі ризики – цей вид ризиків особливо важливий для підприємств з безперервним виробництвом;
- ринкові ризики, пов'язані головним чином, з коливаннями цін на вироблені товари.

Науковий практичний інтерес в рамках даного дослідження, безумовно, представляє класифікація ризиків в промисловості.

Класифікація ризиків – це їх розподіл на окремі групи за певними ознаками для досягнення певної мети. Науково обґрунтована класифікація ризиків дозволяє чітко визначити місце кожного ризику в їх загальній системі. Вона створює можливості для ефективного використання відповідних методів і прийомів управління ризиком.

Особливістю класифікації ризиків промислових підприємств є її умовність, оскільки складно провести жорсткий розділ кордонів між видами ризиків, оскільки всі вони знаходяться у взаємозв'язку, змінюючи і доповнюючи один одного, мають змішаний характер, можуть бути складовою частиною один одного.

Класифікація ризиків за рівнем економічної системи представлена в табл. 2.

Таблиця 2 – Класифікація ризиків промислового підприємства

Класифікаційна ознака	Вид ризику	Характеристика ризику
1	2	3
За рівнем економічної системи	Мегаекономічні	Пов'язані з функціонуванням економіки в цілому
	Макроекономічні	Ризики економічної системи держави
	Мезоекономічні	Формуються на рівні галузей економіки
	Мікроекономічні	Внутрішньофірмові ризики окремого підприємства
Місце виникнення	Зовнішній	Зміна економічної політики, стихійні лиха, валютний ризик
	Внутрішній	Пов'язаний з спеціалізацією підприємства: виробничий, фінансовий, страховий
Сфера виникнення	Політичний	Пов'язаний політичною нестабільністю, змінами законодавства
	Екологічний	Пов'язаний з аварійними ситуаціями, забрудненням навколишнього середовища
	Виробничий	Пов'язаний з вимушеними перервами у виробництві: втратою оборотних засобів, виходом з ладу основних виробничих фондів
	Комерційний	Пов'язаний зі зміною умов комерційної діяльності, кон'юнктури ринку
	Транспортний	Пов'язаний зі збереженням вантажу при транспортуванні і дотримання термінів постачання
	Фінансовий	Пов'язаний з ймовірністю втрат фінансових ресурсів
Ступінь допустимості ризику	Допустимий	Ризик, фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми прибутку по інвестиційному проекту, що здійснюється
	Критичний	Ризик, фінансові втрати за яким не перевищують розрахункової суми валового доходу по інвестиційному проекту, що здійснюється
	Катастрофічний	Ризик, фінансові втрати за яким визначаються частковою або повною втратою власного капіталу (цей вид ризику може супроводжуватися втратою і позикового капіталу).
За джерелами виникнення	Несистематичний (внутрішній)	Ризик, пов'язаний з факторами, негативним наслідком яких значною мірою можна запобігти за рахунок ефективного управління проектними ризиками (якість управління, структура активів і капіталу, відносини з партнерами і т.і.)
	Систематичний (зовнішній)	Характерний для всіх учасників інвестиційної діяльності та всіх видів операцій реального інвестування. Він виникає в ряді випадків на які підприємство в процесі своєї діяльності вплинути не може (інфляційний ризик, процентний ризик, податковий ризик)

Продовження таблиці 2

1	2	3
За етапами виконання проекту	Ризики передінвестиційного етапу	Ризики, пов'язані з вибором інвестиційної ідеї, підготовкою бізнес-планів, обґрунтованістю оцінки основних результативних показників проекту
	Ризики інвестиційного етапу	Ризики несвоєчасного здійснення будівельно-монтажних робіт за проектом; неефективний контроль за якістю цих робіт
	Ризики постінвестиційного етапу	Ризики, пов'язані з несвоєчасним виходом виробництва на передбачену проектну потужність; неритмічним постачанням сировини і матеріалів; низькою кваліфікацією операційного персоналу; недоліками в маркетинговій політиці і т.і.
За можливістю страхування	Ризики, що підлягають страхуванню	Ризики, які можуть бути передані відповідним страховим організаціям
	Ризики, що не підлягають страхуванню	Ризики, за якими відсутня пропозиція відповідних страхових продуктів на страховому ринку.

Джерело. розроблено авторами.

На нашу думку саме ця класифікація промислових ризиків більш повно розкриває сукупність причин їх виникнення.

Висновки та перспективи подальших досліджень Отже, промисловими ризиками підприємств слід вважати ризики, що виникають в процесі господарської діяльності підприємств основних галузей промисловості, які можуть мати характер великих, особливих або ризиків стихійних лих.

Проведений аналіз ступеня впливу ризиків на ефективність діяльності промислових підприємств дозволяє виявити галузі, що стикаються з найбільшими ризиками. В той же час, науково обґрунтована класифікація ризиків дозволяє чітко визначити місце кожного ризику в їх загальній системі. Вона створює можливості для ефективного використання відповідних методів і прийомів управління ризиком.

Введення поняття «ризик промислових підприємств» представляється корисним для проведення якісного аналізу можливого виникнення непередбачуваних ситуацій в конкретній практиці діяльності виробничих підприємств як основної ланки економіки.

У подальших дослідженнях увагу слід зосередити на розробці методологічних підходів до управління ризиком.

Список літератури

1. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : Учебный курс [Текст] / И. А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656с.
2. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : Монографія [Текст] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. Лакіза В. В. Ризик регулювання у процесі планування виробничо-господарської діяльності підприємства. [Текст] / В. В. Лакіза // Вісник Національного університету «Львівська

- політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2015. – № 819. – С. 58–65.
5. Левченко М. О. Генезис та класифікація ризиків у діяльності промислових підприємств [Текст] / М. О. Левченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – №5, Т.2. – С. 174 – 178.
  6. Семенова К. Д., Тарасова К. І. Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання: Монографія [Текст] / К. Д. Семенова, К. І. Тарасова. – Одеса : ФОП Гуляєва В.М., 2017. – 234 с.
  7. Чекалова Н. Е. Особливості планування діяльності підприємства в умовах невизначеності та ризику. [Текст] / Н. Е. Чекалова // Бізнес-навігатор. – 2014. – № 2(34). – С. 223–230.
  8. Чернова Г. В. Управление рисками [Текст] : учеб. пособие / Г. В. Чернова, А. А. Кудрявцев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 160 с.
  9. Швець Ю. О. Ризики в діяльності промислових підприємств: види, методи оцінки та заходи подолання ризику [Текст] / Ю. О. Швець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2018. – № 17, ч. 2. – С. 131–135.

References

1. Blank, I. A. (2004), *Financial management*. (2d ed.) Kiev: Elga, Nika-Tcentr [in Russian].
2. Vitlins'kyj, V. V. & Velykoivanenko, H. I. (2004). *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Risk in economics and entrepreneurship]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2003, January 16). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
4. Lakiza, V. V. (2015) Ryzyk rehuliuвання u protsesi planuvannya vyrobnycho-hospodars'koi diial'nosti pidpriemstva [Risk of regulation in the process of planning the production and economic activity of the enterprise]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lvivs'ka politekhnika». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development Issues*, 819, 58–65 [in Ukrainian].
5. Levchenko, M. O. (2009) Henezys ta klasyfikatsiia ryzykiv u diial'nosti promyslovykh pidpriemstv [Genesis and classification of risks in the activities of industrial enterprises]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky - Bulletin of the Khmelnytsky National University. Economic sciences*, 5, 2, 174–178 [in Ukrainian].
6. Semenova, K. D., & Tarasova, K. I. (2017). *Ryzyky diial'nosti promyslovykh pidpriemstv: intehral'ne otsiniuvannya [Risks of industrial enterprises: Integrated assessment]*. Odesa: FOP Huliaieva V.M. [in Ukrainian].
7. Chekalova, N. E. (2014). Osoblyvosti planuvannya diial'nosti pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti ta ryzyku. [Features of enterprise activity planning in conditions of uncertainty and risk]. *Biznes-navihator - Business Navigator*, 2(34), 223–230 [in Ukrainian].
8. Chernova, G. V., & Kudriavtcev, A. A. (2005). *Upravlenie riskami [Management of risks]*. Moscow: TK Velbi, Izd-vo Prospekt [in Russian].
9. Shvets', Yu. O. (2018). Ryzyky v diial'nosti promyslovykh pidpriemstv: vydy, metody otsinky ta zakhody podolannya ryzyku [Risks in activities of industrial enterprises: types, evaluation methods and measures to overcome risk] *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, 17, 2, 131–135 [in Ukrainian].

Viktoriia Vyshnevskia, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ihor Nikolaiev, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Risk Influence on the Indicators of Performance of Industrial Enterprises

The implementation of the activities of industrial enterprises is associated with numerous risks. In such circumstances, business entities must be able to assess the degree of potential impact of risks and manage them in order to reduce. In the article, approaches to the interpretation of the nature of industrial risks are defined and analyzed, comparative analysis of risk factors in various industries are conducted. The classification of the risks of an industrial enterprise is proposed, which is a prerequisite for the use of appropriate management methods for them.

Industrial production, as any business activity is carried out under risk conditions, therefore it is difficult to overestimate the value of management, which is more of a conscious necessity, than just a function of the control system. As a result of the analysis of the degree of risk influence on the efficiency of industrial enterprises the branches are revealed, which are the subject to the greatest influence of negative factors caused by the uncertainty of the result with the high dynamics of the development of the Ukrainian economy. The production activity involves a high proportion of the risk that an entrepreneur must assume by identifying the nature and extent of risk. Industrial risks are very complex, and the most dangerous risks that affect the activities of the company, and they can cause the most significant losses.

Scientific practical interest in this research represents the classification of risks in industry. The scientifically based risk classification allows a clear definition of the place of each risk in their overall system. It creates opportunities for the effective use of appropriate methods and techniques for risk management. Introduction of the concept of "risks of industrial enterprises" is useful for conducting a qualitative analysis of the possible occurrence of unpredictable situations in the concrete practice of the activity of production enterprises as the main link of the economy. The conducted research on revealing the essence of industrial risk has allowed to clarify and supplement it.

risk, efficiency of economic activity, industrial risk, classification of risks

Одержано (Received) 18.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 338.242.3:108

JEL Classification D25; L93; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.218-226>

Н. О. Коваленко, доц., канд. пед. наук

Н. В. Столярчук

Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна

Економічний аналіз та бізнес-планування як базові елементи оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії

У статті досліджено та конкретизовано методи застосування економічного аналізу та бізнес-планування як базових елементів оцінки інвестиційної привабливості авіакомпаній України в умовах міжконтинентальної інтеграції. Надано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності управління комерційною діяльністю авіакомпаній України в умовах євроінтеграції. Визначено основні магістралі подальших досліджень у напрямку обґрунтування принципів та методів управління інвестиційною привабливістю авіапредприємств цивільної авіації України відповідно до вимог представлених у бізнес-плані.

авіакомпанія, бізнес-планування, економічний аналіз, інвестиційна привабливість, менеджмент

Н. О. Коваленко, доц., канд. пед. наук

Н. В. Столярчук

Лётная академия Национального авиационного университета, г.Кропивницкий, Украина

Экономический анализ и бизнес-планирование как базовые элементы оценки инвестиционной привлекательности авиакомпаний

В статье исследованы и конкретизированы методы применения экономического анализа и бизнес-планирования как базовых элементов оценки инвестиционной привлекательности авиакомпаний Украины в условиях межконтинентальной интеграции. Даны практические рекомендации по повышению эффективности управления коммерческой деятельностью авиакомпаний Украины в условиях евроинтеграции. Определены основные магистрали дальнейших исследований в направлении обоснования принципов и методов управления инвестиционной привлекательностью авиапредприятий гражданской авиации Украины согласно требованиям представленным в бизнес-плане.

авиакомпания, бизнес-планирование, экономический анализ, инвестиционная привлекательность, менеджмент

Постановка проблеми. Міжконтинентальна інтеграція суб'єктів цивільної авіації та перехід до ринкових умов функціонування регламентує нові умови діяльності авіакомпаній. Лише деякі авіакомпанії в умовах динамічного розвитку економіки України здатні ефективно функціонувати. Інші, через відсутність чіткого механізму проведення економічного аналізу та невміння залучати додаткові фінансові інвестиції, стають неконкурентоспроможними та змушені використовувати застарілу авіаційну техніку (літаки), потерпати від спільної експлуатації міжнародних повітряних ліній (МПЛ) із закордонними авіакомпаніями, отримувати економічно не вигідні рейси, а також знаходитись на межі банкрутства у зв'язку із дефіцитом коштів на відновлення парку повітряних суден.

Генералізуючим аспектом визначених проблем вітчизняних авіакомпаній є невміння адаптуватись до вимог міжнародного авіаційного ринку. Авіакомпанії України не володіють інструментарієм та механізмом проведення економічного аналізу, планування та управління перспективним розвитком, що відповідно створює умови до зниження конкурентоспроможності у порівнянні із європейськими авіаперевізниками. Такі недоліки призводять до відсутності у авіакомпанії чіткої магістралі діяльності та розвитку у майбутньому, неможливості раціонального використання ресурсів та залучення інвестиційних коштів для удосконалення умов функціонування.

Посилаючись на досвід роботи вітчизняних авіакомпаній слід зазначити, що становлення й розвиток ринкової системи господарювання в Україні потребують принципово нових підходів до організації управління підприємницькою діяльністю суб'єктів цивільної авіації, особливу увагу у цьому процесі займає управління інвестиційною привабливістю з використанням економічного аналізу та бізнес-плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній економічній науці немає єдиного підходу до визначення суті поняття «інвестиційна привабливість підприємства». Дослідники англо-американської економічної школи, а саме Ю. Брігхем, Л. Гапенські, Ф. Дж. Фабоцці зводять інвестиційну привабливість підприємства до сукупності характеристик його фінансово-господарської та управлінської діяльності, перспектив розвитку та можливості залучення інвестиційних ресурсів [8]. Ми вважаємо, що дослідники згаданої школи сприймають інвестиційну привабливість як інтегральну характеристику об'єкта майбутнього інвестування з позиції перспектив розвитку (динаміки обсягів продажу, конкурентоспроможності продукції або послуг), ефективності використання ресурсів та активів.

Однак, незважаючи на вимоги практики, аспекти застосування економічного аналізу та бізнес-планування як елементів оцінки й управління інвестиційною привабливістю є запозиченими, чітко не визначеними й не адаптованими до умов діяльності авіакомпаній України, що актуалізує сутність досліджуваної нами проблеми у межах питання управління комерційною діяльністю підприємств цивільної авіації.

Нами визначено, що незважаючи на численні дослідження присвячені проблемі економіки планування, інвестиційного менеджменту, управління повітряним транспортом та зовнішньоекономічною діяльністю, проведені Алексєєвою М., Бланком І., Удалих О. питання управління інвестиційною привабливістю підприємств цивільної авіації за допомогою елементів бізнес-планування не отримало достатньої уваги як на теоретичному, так і на методологічному рівнях [1; 3; 7]. Теоретичні та практичні аспекти інвестування знайшли відображення в наукових роботах вітчизняних та зарубіжних економістів Бочарова В., Попова В. Д. [4; 2]. На аспекти проведення економічного аналізу, управління плановою та стратегічною діяльністю на підприємствах цивільної авіації, оцінку інвестиційних проектів, визначення економічного інструментарію залучення капіталовкладень з метою забезпечення

конкурентоспроможності, підвищення якості послуг, розширення географії польотів, оновлення парку повітряних суден та подолання дефіциту коштів, звертали увагу у наукових працях вітчизняні та зарубіжні економісти Попов В., Касьянчик В., Олесюк Є., Косиченко Є. та інші [2; 5; 6]. Однак, у зазначених напрацюваннях, не розроблений механізм застосування економічного аналізу та бізнес-планування як базових елементів оцінки інвестиційної привабливості авіакомпаній.

Вищевикладене підтверджує актуальність необхідності вдосконалення механізмів оцінки інвестиційної привабливості з використанням аспектів економічного аналізу та бізнес-планування. З огляду на прагнення України інтегруватись у європейські та світові економічні структури та посиляючись на необхідність переходу вітчизняних авіакомпаній на світові стандарти управління комерційною, плановою та інвестиційною діяльністю, дослідження, присвячені цим проблемам й напрямкам, набувають особливої актуальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження шляхів застосування елементів економічного аналізу та бізнес-планування як механізму оцінки й управління інвестиційною привабливістю, а також розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління комерційною діяльністю авіакомпаній України в сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах для подальшого розвитку українського ринку пасажирських авіаперевезень, підвищення обсягів пасажирських та вантажних авіаперевезень необхідне залучення додаткових інвестицій. Становлення й розвиток ринкової системи господарювання в Україні потребують принципово нових підходів до організації управління підприємницькою діяльністю авіакомпаній, особливу увагу у цьому процесі займає оцінка та управління інвестиційною привабливістю.

Тобто, якщо інвестиційну привабливість авіакомпанії розглядати в якості показника, який характеризує можливість генерування максимального прибутку, то її оцінку необхідно проводити на підставі економічного аналізу фінансово-господарської діяльності. Якщо інвестиційну привабливість авіакомпанії ототожнювати з інвестиційним ризиком, який визначає вірогідність фінансових втрат інвестора, то для її визначення необхідна якісна та кількісна економічна оцінка фінансового ризику та вірогідності банкрутства. Визначаючи інвестиційну привабливість як міру ефективності фінансових потоків, для її аналізу необхідна оцінка рівня рентабельності авіакомпанії. Крім того, інвестиційну привабливість можливо оцінити на підставі порівняльного аналізу, зіставляючи авіакомпанії галузі цивільної авіації України та світу.

Отже, економічний аналіз є базовим елементом у процесі оцінки фінансово-економічного стану авіакомпанії. Оскільки інвестиційна привабливість авіакомпанії – це сукупність характеристик її фінансово-господарської та управлінської діяльності, перспектив розвитку та можливості залучення інвестиційних ресурсів, то оцінка інвестиційної привабливості повинна бути інтегральною характеристикою її внутрішнього середовища. Використання лише елементів економічного аналізу не надасть ані інвесторам, ані власникам авіакомпанії достатньої кількості інформації задля прийняття рішення щодо інвестування.

У повній мірі оцінити стан та перспективи розвитку авіакомпанії можливо лише при розробці інвестиційного проекту у вигляді бізнес-плану, який надасть можливість охопити всі аспекти поточної діяльності та визначити перспективи. Закордонна практика управління авіакомпаніями, що досягли значних успіхів у бізнесі, серед безлічі застосовуваних методів управління також надає перевагу бізнес-плануванню.

Дослідження діяльності зарубіжних авіакомпаній показують, що причинами

абсолютної більшості банкрутств авіаперевізників є прорахунки або відсутність бізнес-планування. Але, на жаль, в Україні застосування бізнес-планування для вдосконалення та підвищення конкурентоспроможності авіакомпанії з метою забезпечення її інвестиційної привабливості, знаходиться на вкрай низькому рівні, і на даному етапі більшість керівників авіаційної галузі досить скептично ставляться до такого методу управління.

Метою оцінки інвестиційної привабливості для авіакомпанії є виявлення слабких та сильних сторін її фінансово-господарської діяльності, для інвестора – визначення стану та потенціалу можливого об'єкта інвестування. Подвійність мети оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії випливає з обов'язкового двостороннього (подвійного) ефекту успішного інвестування: позитивних наслідків як для суб'єкта, так і для об'єкта інвестування.

Призначення бізнес-плану полягає у тому, що він допомагає авіакомпанії реально оцінити фінансово-економічний стан та перспективи розвитку, втілюючи інформацію у відповідну документацію, виявити сильні й слабкі сторони проекту, залучити необхідні інвестиційні ресурси та керувати процесом його реалізації.

Якісний бізнес-план у процесі оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії дасть змогу розв'язати чимало завдань, основними серед яких є такі:

- 1) обґрунтування економічної доцільності нових напрямків розвитку;
- 2) розрахунок очікуваних фінансово-економічних результатів діяльності, насамперед обсягів авіаційних перевезень, прибутку, доходів та капіталу;
- 3) визначення джерел фінансування обраної стратегії, тобто способів концентрації інвестиційних ресурсів;
- 4) підбір працівників, спроможних реалізувати такий план.

Ми вважаємо, що основною метою розроблення бізнес-плану з урахуванням європейських та світових стандартів є планування фінансової, техніко-технологічної, виробничої, маркетингової, організаційної, стратегічної діяльності авіакомпанії на найближчі та віддалені періоди, відповідно до потреб ринку авіаційних перевезень й можливостей отримання необхідних інвестиційних ресурсів, що забезпечать реалізацію проекту.

Реалізуючи себе як частина управлінської діяльності, бізнес-планування повинно дати чіткі орієнтири для оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії, тобто процес планової діяльності мусить завершитись складанням документу в якому інтегруватиметься весь комплекс напрямків розвитку підприємства – фінансових, ресурсних, організаційно-технологічних, інвестиційних, інноваційних, маркетингових та інших аспектів стратегічного управління розвитком авіакомпаній. Саме таким документом є бізнес-план.

На нашу думку, бізнес-план, як елемент оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії – це типові (уніфіковані) проектні рішення на досить віддалену перспективу, у якому дається науково обґрунтована оцінка можливих на даному сегменті ринку кінцевих цільових економічних, фінансових та інших результатів (трудових, виробничих, соціальних, екологічних) діяльності авіапідприємства, що базуються на реальному виробничому, інвестиційному, матеріально-технічному, організаційному і логістичному забезпеченні.

Бізнес-план, як елемент відображення інвестиційної привабливості авіакомпанії за класичною структурою має містити наступні розділи:

- характеристика галузі, авіакомпанії, послуг, робіт;
- аналіз та оцінку фінансово-економічного стану авіакомпанії;
- маркетингове дослідження ринку цивільної авіації на якому діє авіакомпанія із сегментуванням, вивченням споживачів та конкурентів;

- маркетинговий план діяльності авіакомпанії;
- організаційний план діяльності авіакомпанії;
- виробничо-технологічний план діяльності авіакомпанії;
- інвестиційний план;
- фінансовий план;
- оцінка ризиків та страхування.

Ми вважаємо, що розробка бізнес-плану у вище представленій комплексній структурі дає можливість чітко проаналізувати усі напрямки та аспекти діяльності авіакомпанії, оцінити ресурсний потенціал, загрози та перспективи, нейтралізувати або звести до мінімуму слабкі сторони та ризики, а отже й ефективно координувати процес стратегічного розвитку, як напрямку управління інвестиційною привабливістю.

Розробка та реалізація бізнес-плану є процесом зворотнім, оскільки існує необхідність постійного контролю й координації стадій впровадження й потребує комплексного підходу, а тому, усі аспекти діяльності та ресурсного забезпечення функціонуватимуть як єдиний механізм, окремі елементи якого знаходитимуться у логічному поєднанні на досягнення мети авіакомпанії.

Можна констатувати, що бізнес-план виконує основні завдання стратегічного планування, але в більш глобальному елементарному виконанні, що дозволить вітчизняним авіакомпаніям забезпечити конкурентоспроможність у віддаленій перспективи та вчасно адаптуватись до швидкоплинних змін зовнішнього середовища, як методу ефективного управління інвестиціями.

Оцінка та управління інвестиційною привабливістю як основний вектор розвитку визначає досягнення довгострокових цілей за допомогою раціонального, продуктивного й ефективного налагодження процесу інвестування. Але головне – управління цим процесом.

Однак, практична реалізація будь-якого комерційного проекту значно ускладнюється чи навіть стає неможливою без попередньо проведеного економічного аналізу та розробленого бізнес-плану. Цей письмовий документ є не лише дійовим важелем управління авіакомпанією (підприємницькою діяльністю), а й засобом необхідного зовнішнього фінансування для започаткування нового або розширення діючого бізнесу [7].

За умов ринкової системи господарювання жодне підприємство не може працювати прибутково без ретельно підготовленого плану. Досвід організації підприємництва у галузі цивільної авіації свідчить, що аналіз та планування діяльності організації набуває все більшого значення у зв'язку зі швидкими змінами в середовищі функціонування. Що більш динамічним та невизначеним стає середовище діяльності, то більше порядку має бути у самій авіакомпанії, то більше уваги слід приділяти розробці стратегій та оперативних дій для їх реалізації. Брак чіткого економічного аналізу, як підґрунтя бізнес-плану є незаперечним свідченням незадовільного управління підприємством. Успіх підприємницького проекту, незалежно від його масштабів, сфери діяльності, форми організації бізнесу, неможливий без чіткого уявлення про перспективи діяльності, без опрацювання надійних орієнтирів і реального плану господарювання.

Інвестиційний проект – обґрунтування економічної доцільності, обсягів і термінів проведення капітальних вкладень, включаючи необхідну документацію, що розробляється відповідно до прийнятих стандартів, а також опис практичних дій з реалізації інвестицій (бізнес - план) [4].

У рамках бізнес-планування діяльності або розвитку авіакомпанії вирішуються такі основні завдання:

- здійснюється поточний економічний аналіз та оцінка стану авіакомпанії з позиції організаційно-управлінського та фінансово-економічного підходів;
  - проводиться стратегічний аналіз діяльності авіакомпанії фірми та перспектив її розвитку з позиції оцінки потенційних можливостей;
  - здійснюється стратегічне цілепокладання;
  - обґрунтовується доцільність та економічна ефективність конкретних варіантів розвитку авіакомпанії;
  - обґрунтовуються обсяги і потреби в матеріальних, трудових, фінансових ресурсах при реалізації намічених варіантів розвитку;
  - обґрунтовується модель поведінки фірми на ринку, враховуються можливі ризики і фактори впливу зовнішнього середовища.
- Бізнес-план використовується в наступних цілях, відповідно до яких виділяються і конкретні види бізнес-планів:
- пошуку потенційного інвестора і залучення зовнішніх джерел фінансування для реалізації конкретного проекту;
  - отримання кредитних ресурсів;
  - пошуку партнера та спільного ведення бізнесу;
  - перевірки реалізованим і економічної ефективності підприємницьких проектів;
  - коротко-та середньострокового планування діяльності підприємства.

З точки зору забезпечення інвестиційної привабливості авіакомпанії ми розглядаємо бізнес-план в кількох аспектах:

- як самодостатній інструмент внутрішньофірмового планування і аналог стратегічного плану [1];
- як інструмент ділового планування, насамперед планування відносин з контактними аудиторіями організації, від яких залежить обсяг її фінансових ресурсів (кредиторами, інвесторами) [2];
- як плановий документ, що розробляється на рівні структурного підрозділу підприємства – представництва авіакомпанії [8].

На базі синтезу цих підходів найбільш повно, на нашу думку, висвітлює сутність бізнес-плану таке визначення: бізнес-план – це письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації, охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним.

Ми вважаємо, що опрацювання бізнес-плану як комплексного багатофункціонального документу, що реалізує інвестиційну привабливість авіакомпанії має кілька цілей.

По-перше, бізнес-план – це інструмент для залучення зовнішнього капіталу, необхідного для реалізації підприємницького проекту. Бізнес-план містить відомості не лише про виробничі, ринкові, організаційні, а й про фінансові аспекти майбутнього бізнесу. Економічний аналіз та фінансові розрахунки, що наводяться в бізнес-плані, пояснюють, скільки необхідно стартового капіталу, на які цілі будуть витрачатися гроші, як будуть повертатися борги потенційним кредиторам, який рівень ризику бізнесу тощо. Усе це створює надійне, реальне підґрунтя для побудови ділових, конструктивних взаємин з тим, у кого підприємець має намір позичити гроші для реалізації свого проекту.

По-друге, на початковій стадії реалізації підприємницького проекту бізнес-план слугує основним інструментом комунікації між підприємцем та майбутніми інвесторами. За допомогою бізнес-плану підприємець має переконати своїх майбутніх ділових партнерів, а також найманих працівників, що підприємницька ідея справді є

перспективною, а головне, що в підприємця є обґрунтована реальна програма успішної реалізації такої ідеї. Бізнес-план стандартизує процедуру ознайомлення з бізнесом, заощаджує час, упорядковує контакти.

По-третє, бізнес-план – це спосіб моделювання системи управління майбутнім бізнесом. Базуючись на вивченні практичного досвіду ми конкретизуємо, що успіх підприємницької діяльності авіакомпанії визначають три фактори:

- правильне розуміння реальної ситуації на даний момент;
- чітка постановка цілей, яких бажає досягти керівництво;
- якісне планування, що дозволяє розширити коло пошуку інвесторів та викликати у них довіру до проекту [3].

Бізнес-план має розв'язати вищезазначені проблеми. Бізнес-план з його конкретними комерційними цілями та програмою дій для їх досягнення спрямовує просування бізнесу до успіху.

По-четверте, бізнес-план – це спосіб попереднього визначення перешкод та запобігання виникненню проблем на шляху до успіху. Опрацювання бізнес-плану примушує підприємця моделювати ситуації, розробляти різні сценарії, з'ясовувати проблеми, які можуть стати на заваді підприємницькому проекту. Це дає змогу завбачити труднощі, уникнути ускладнень або належним чином до них підготуватися та заздалегідь визначити способи подолання перешкод.

По-п'яте, бізнес-план – це спосіб розвитку особистих управлінських якостей керівництва авіакомпанії. Коли керівник координує бізнес-план, він має охарактеризувати всі сторони майбутнього бізнесу. У процесі розробки бізнес-плану підприємець набуває досвіду оцінки умов конкуренції на ринку цивільної авіації, розробки мережі маршрутних ліній, використання переваг власного бізнесу, фінансового планування тощо. Навіть коли ця інформація ґрунтується на самих тільки припущеннях, процес її усвідомлення дає корисний досвід управління.

По-шосте, бізнес-план дозволяє здійснити перевірку реалістичності підприємницької ідеї ще до її практичної реалізації. Можливо, що в результаті підготовки бізнес-плану з'ясується, що за даних економічних умов здійснення підприємницького проекту є нереальним або економічно недоцільним. Звичайно, це досить сумний висновок, але його ліпше зробити тоді, коли бізнес існує лише в проекті, а не тоді, коли на нього вже витрачено гроші та сили [2].

Отже, бізнес-план, призначений для залучення зовнішнього фінансування, має переконати власників капіталу в тому, що авіакомпанія є інвестиційно привабливою та їхнім інтересам ніщо не загрожує в процесі реалізації відповідного проекту.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, економічний аналіз, як підґрунтя бізнес-плану дозволяє забезпечити вільний доступ інвесторів та кредиторів до інформації щодо інвестиційної привабливості авіакомпанії й дозволить переконати їх у безпеці капіталовкладень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження шляхів застосування елементів економічного аналізу та бізнес-планування як механізму оцінки й управління інвестиційною привабливістю дозволяє зробити наступні висновки:

1) економічний аналіз повинен використовуватись як базовий елемент у процесі оцінки інвестиційної привабливості авіакомпанії, оскільки саме він надає можливість визначити основні показники фінансово-господарської та виробничої діяльності суб'єкта інвестування;

2) інтегративним документом, який ґрунтується на економічному аналізі та висвітлює комплексну оцінку сучасного стану та перспектив розвитку авіакомпанії є бізнес-план;

3) бізнес-план є елементом управління інвестиційною привабливістю авіакомпанії, оскільки саме він дозволяє оцінювати, контролювати, координувати діяльність підприємства, створюючи його конкурентоспроможним та цікавим для інвесторів;

4) економічний аналіз та бізнес-планування є сучасним інструментарієм й єдиним механізмом, який вже тривалий час застосовується підприємствами цивільної авіації у світі. Залучення такого механізму авіакомпаніями України дозволить створити умови для їхнього ефективного функціонування та комерційного розвитку в сьогоденних ринкових умовах.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення та обґрунтування принципів та методів управління інвестиційною привабливістю авіапідприємств цивільної авіації України відповідно до аспектів й вимог представлених у бізнес-плані.

Список літератури

1. Алексеева М.М. Планування діяльності фірми [Текст] / Алексеева М.М. – К.: Фінанси і статистика, 2015. – 248 с.
2. Бізнес-план: вітчизняний і зарубіжний досвід [Текст] : [За ред. В.М. Попова] – Х: Мрія, 2016. – 264 с.
3. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент [Текст] / Бланк И.А. – М.: МП «ИТЕМ» ЛТД, 2017. – 448с.
4. Бочаров В.В. Инвестиционный менеджмент [Текст] / Бочаров В.В. – СПб: Питер, 2015. – 160 с.
5. Касьянчик В.Д. Ефективність експлуатації міжнародних авіаліній [Текст] / В.Д. Касьянчик, Є.А. Олесюк. – Л.: Брідж, 2015. – 216 с.
6. Косиченко Є.Ф. Удосконалення управління транспортом в умовах економічної реформи: на прикладі цивільної авіації [Текст] / Косиченко Є.Ф. – К.: Транспорт, 2016. – 199 с.
7. Удалих О.О. Управління інвестиційною діяльністю [Текст] / Удалих О.О. – Київ.: Фінанси і статистика, 2016. – 292 с.
8. Фабощи. Ф.Дж. Управление инвестициями [Текст] / Ф.Дж. Фабощи. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 931 с.

References

1. Alekseeva, M.M. (2015). *Planuvannya diyalnosti firmy [Planning of the firm's activities]*. Kyiv: Finansi i statistics [in Ukrainian].
2. Popov, V.M. (Eds.). (2016). *Business plan: domestic and foreign experience*. Kharkov: Mriya [in Ukrainian].
3. Blank, I.A. (2017). *Investicionniy menedgment [Investment management]*. Moskva: MP «ITEM» [in Russian].
4. Bocharov, V.V. (2015). *Investicionniy menedgment [Investment management]*. SP: Piter [in Russian].
5. Kasyanchik, V.D., & Olesuk, E.A. (2015). *Efektivnist ekspluatatsii mizhnarodnih avialinij [Operating efficiency of international airlines]*. Lviv: Bridzh [in Ukrainian].
6. Kosichenko, E.F. (2016). *Udoskonalennya upravlinnya transportom v umovakh ekonomichnoi reformi: na prikladi tsivilnoi aviatsii [Improvement of transport in economic reform: the case of civil aviation]*. Kyiv: Transport [in Ukrainian].
7. Udaliikh, O.O. (2016). *Upravlinnya investitsiynoyu diyalnistyu [Management of investment activity]*. Kyiv: Finansi i statistics [in Ukrainian].
8. Fabotstsy, F.Dzh. (2016). *Upravlinnya investitsiyami [Investment management]*. Moskva: INFRA-M [in Russian].

Nadiia Kovalenko, Associate Professor, PhD in Pedagogu (Candidate of Pedagogical Sciences)

Nataliia Stoliarchuk

Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Economic Analysis and Business Planning as the Basic Elements for Assessing the Investment Attractiveness of the Airline

The paper is devoted to the research exploring ways to apply elements of economic analysis and business planning as a mechanism for evaluating and managing investment attractiveness, as well as the

development of practical recommendations for improving the management of commercial activities of airlines in Ukraine in today's market environment.

Intercontinental integration of civil aviation actors and the transition to market conditions of operation regulates the new conditions of the airlines. Most airlines of Ukraine exist in the absence of funds, outdated fleet of aircraft, imperfect management, which accordingly leads to the loss of airlines ability to function effectively. The article, explores and specifies the methods of applying economic analysis and business planning as the basic elements for assessing the investment attractiveness of Ukrainian airlines in terms of intercontinental integration. Practical recommendations for improving the efficiency of commercial airline business management in Ukraine under the conditions of European integration are given.

The analysis of literary sources has made it possible to concretize that the problem of system city and elaboration of the issues of evaluation and management of investment attractiveness of airlines using economic analysis and business planning related to the reflection of new trends in the development of world air transport is insufficient and does not meet the requirements of the practice of modern world aviation.

The article proposes ways of applying elements of economic analysis and business planning as a mechanism for managing investment attractiveness and developing practical recommendations for increasing the efficiency of commercial activity of Ukrainian airlines in modern conditions. Prospects for further research in this area are defining and substantiating the principles and methods of managing the investment attractiveness of aviation enterprises of civil aviation in accordance with the aspects and requirements presented in the business plan.

airline, business planning, economic analysis, investment attractiveness, management

Одержано (Received) 08.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.06.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.06.2018

УДК 334

JEL Classification H21; K34; L2

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.226-235>

О. В. Шелковникова, доц., канд. екон. наук

Приватне підприємство „КОМПАНИЯ ШЕЛС”, м. Київ, Україна

В. С. Шелковникова

Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Привабливість підприємницької діяльності в Україні та за її межами: організаційний та податковий аспекти

У статті розглянуто найбільш привабливі країни для ведення підприємницької діяльності з точки зору її організації та оподаткування, а також визначено найпривабливішу країну для наших підприємців. Проведено порівняльний аналіз діяльності суб'єктів підприємництва в Естонії та Україні з питань відкриття та керування підприємством, організації розрахунків та діючих систем оподаткування. З'ясовано позитивні риси підприємництва в Україні та окреслено коло невирішених проблем. На основі успішного досвіду Естонії розроблено пропозиції щодо покращення привабливості діяльності суб'єктів вітчизняного підприємництва.

підприємницька діяльність, організаційні особливості, системи оподаткування, досвід закордонних країн, привабливість підприємництва

Е.В. Шелковникова, доц., канд. екон. наук

Частное предприятие „КОМПАНИЯ ШЕЛС”, г. Киев, Украина

В.С. Шелковникова

Киевский Национальный Университет имен Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

Привлекательность предпринимательской деятельности в Украине и за ее пределами: организационный и налоговый аспекты

В статье рассмотрены наиболее привлекательные страны для ведения предпринимательской деятельности с точки зрения ее организации и налогообложения, а также определена наиболее привлекательная страна для наших предпринимателей. Проведен сравнительный анализ деятельности субъектов предпринимательства в Эстонии и Украине по вопросам открытия и управления предприятием, организации расчетов и действующих систем налогообложения. Определены позитивные черты предпринимательства в Украине и очерчен круг нерешенных проблем. На основе опыта Эстонии разработаны предложения относительно улучшения привлекательности деятельности субъектов отечественного предпринимательства.

предпринимательская деятельность, организационные особенности, системы налогообложения, опыт зарубежных стран, привлекательность предпринимательства

Постановка проблеми. Загальна проблема полягає у тому, що значна кількість засновників малого та середнього бізнесу України рано чи пізно приймають та реалізують рішення про відкриття підприємств за межами нашої країни як в США, так і в країнах Євросоюзу. Про це свідчать запити наших підприємців щодо відкриття бізнесу в певних країнах [17], багато пропозицій Інтернет посередників [1; 4], які виконують та консультують таке відкриття, а також відгуки підприємців про результати їх діяльності за кордоном [5]. Як результат, з України відбувається: по-перше, витік вітчизняного капіталу у вигляді статутних фондів внесених у відкриття підприємств за кордоном та, по-друге, недоотримання доходів бюджетом у вигляді податків від прибутків (доходів) від реалізованих за межами нашої країни бізнес-ідей наших підприємців. В першому випадку, розвиток економіки уповільнюється тому, що капітал працює на іншу країну. У другому випадку, втрати бюджету від реалізації вітчизняних бізнес-проектів на території інших країн не дають забезпечити економічне зростання та реалізацію нагальних видатків нашої країни. Отже, актуальним постає питання, яким чином створити привабливе середовище для розвитку підприємницької діяльності в нашій країні?

Будь-який підприємець в ринковій економіці розуміє, що його бізнес буде рентабельним лише за умови виробництва продукції (послуг), яка є конкурентноспроможною. Тому такий підприємець досліджує особливості бізнесу конкурентів, вивчає позитивні здобутки та на цій основі покращує свої умови виробництва (реалізації) і, як наслідок, підвищує прибутковість. Аналогічні підходи мають застосовуватися не лише на мікро, а і на макрорівні, тобто у відношенні конкуренції країн. Вирішити вище окреслену проблему на рівні держави можливо лише шляхом достатнього та всебічного системного вивчення внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на привабливість підприємницької діяльності як у нас, так і за кордоном. При цьому актуальними напрямками дослідження мають бути: організаційні-правові особливості, валютний контроль, штрафні санкції за порушення, податкове навантаження, порядок електронних розрахунків та інші. Серед таких чинників не останнє місце належить системам оподаткування, які на наш погляд, підлягають першочерговому детальному дослідженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження проблематики підприємницької діяльності в Україні з оглядом на досвід зарубіжних країн здійснили чимало авторів. Так, Кашубою Я. М. [6] висвітлено систему оподаткування як чинник активізації підприємницької діяльності в Японії та Україні. Кміть В.М. [7] розглянув зарубіжний досвід податкового стимулювання підприємництва в різних країнах, що можна застосувати в наших реаліях. Л.В. Рібун, Г.А. Лех, І.М. Васкович [12] приділили увагу зарубіжному досвіду розвитку малого бізнесу, який є підґрунтям для розвитку підприємницької діяльності в нашій країні. Автори наводять багато важливих проблемних питань, висновків та пропозицій щодо покращення підприємницького клімату в Україні, які заслуговують на увагу та можуть бути основою для подальшого дослідження.

Проте, Інтернет видання з питань ведення бізнесу за кордоном надають виключно позитивні висновки щодо підприємницької діяльності та систем оподаткування, натомість про Україну говориться як про взагалі не привабливу та мало перспективну країну. Так, наприклад, в Інтернет виданні зазначається, що основна перевага ведення власної справи за кордоном полягає в тому, що бізнес там більш-менш передбачуваний, а законодавчі акти стабільні [3]. Інше видання наголошує, що для українських підприємців відкрити бізнес в Європі означає унікальну можливість виходу на європейський ринок, стабільний розвиток компанії, динамічний прибуток. Більшість країн Європейського союзу мають лояльну політику в питанні іноземного капіталу, оформлення фірми іноземними громадянами, так як більша частина бюджету таких країн складається з надходжень саме від підприємств, заснованих іноземцями [4]. У третьому джерелі зустрічаємо твердження, що на сьогодні відкриття нерезидентних компаній - актуальний крок, оскільки на даному етапі економічного розвитку український бізнес як ніколи потребує виходу на нові ринки, освоєння нових механізмів роботи, інтеграції у міжнародну торгівлю та досягнення максимального економічного ефекту [9]. Проте, вказані джерела мають або загальний характер без аналітичного матеріалу та доказових висновків або наводяться певні переваги у вигляді переліку привабливих процентних ставок за податками. Отже питання привабливості підприємницької діяльності за кордоном для вітчизняного бізнесу залишаються не достатньо вирішеними.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження й аналіз привабливості підприємницької діяльності за кордоном для вітчизняного бізнесу та розробка на цій основі дієвих пропозицій щодо покращення умов здійснення діяльності на території України для наших підприємств.

Виклад основного матеріалу. Підприємці, досліджуючи конкурентів за бізнесом, виділяють за певними умовами з великої кількості респондентів найбільш „реальних” та „близьких”. Отже, і ми для більш глибокого аналізу виберемо країну за досвідом якої в кінцевому висновку можливо запропонувати для України стимулюючі чинники та заходи розвитку вітчизняного бізнесу без його „витікання” за межі нашої країни.

Дослідження питання відкриття підприємств українцями за кордоном відбувалося в двох напрямках: бізнес в США та в Євросоюзі. Стосовно першого напрямку слід сказати, що підприємці діляться своїми висновками, що планували витратити 250 тисяч доларів на бізнес в США і вийти на окупність через півроку, але не змогли передбачити деяких важливих речей, що спонукало до вливання додаткових коштів. Крім того, в цій країні дуже дорогі працівники, великі податки, а також, виключно довготермінова оренда офісів [11]. Стосовно європейського напрямку слід сказати, що в багатьох країнах Євросоюзу не обов’язково наймати як мінімум 3-4 чоловік на роботу і сплачувати їм зарплату 70-100 тис. доларів на рік, як в США для ведення успішного бізнесу. Наприклад, в прибалтійських країнах середня річна зарплата становить 12 тис.євро [14]. А податок на прибуток варіює від 19% до 30%, в той час як в США від 30% до 40%. Таким чином, нами зроблено висновок про те, що Євросоюз більш привабливий для наших підприємців, тому що не потребує значних первинних фінансових вкладень, що важливо для малого та середнього бізнесу.

Подальший аналіз привабливості європейських країн для нашого підприємництва, дозволив з’ясувати, що серед лідерів країн, де легко відкрити та вести власну справу, виділяють Ірландію, Естонію і Швецію [2]. Крім того, згідно досліджень МБРР-МАР [13] систем оподаткування країн, рейтинг оподаткування вказаних країн 4, 14 та 27 відповідно зі 190 респондентів. Україна в рейтингу

"Оподаткування 2018" піднялася на 43 позицію з 190 країн порівняно з 84 місцем за результатами в рейтингу "Оподаткування 2017" [16].

Дослідження різноманітних періодичних джерел за 2017-2018 роки вказує на те, що саме Естонія останнім часом все більше приваблює наших співвітчизників. Ірландія і Швеція також мають свої переваги, але там не поширена російська мова так, як у Естонії, і є ряд інших чинників, які українцям подобаються у Естонії більше, а саме: середня заробітна платня найманим працівникам менша в 4 рази ніж у Ірландії та Швеції; відсутність податку на прибуток до розподілу; ставка ПДВ (20%) менша ніж у Ірландії (23%) та у Швеції (25%); ставка податку на доходи фізичних осіб складає 20%, а у Ірландії максимальна ставка - 41%, у Швеції максимальна ставка також складає 57%.

Українці посідають перше місце за кількістю зареєстрованих юридичних осіб в Естонії - вже 314 українських компаній за допомогою карти е-резидента змінили прописку на естонську. А на розгляді в департаменті поліції та прикордонній охороні цієї країни перебувають ще понад 1600 заяв із проханням про е-резидентство від наших співгромадян [17].

Таким чином, наше дослідження звужується до порівняння особливостей ведення бізнесу в Естонії та Україні. За результатами аналізу можна виділити наступні важливі моменти:

- наявність карти е-резидента, що дозволяє іноземцю користуватися державними послугами Естонії через мережу Інтернет незалежно від місця перебування. За допомогою карти е-резидента можна віддалено реєструвати компанії та керувати ними, підписувати електронні документи та договори, перевіряти справжність підписаних документів, користуватися онлайн-банкінгом, Pay-Pall і дистанційно проводити грошові перекази. Зареєструвати компанію при наявності карти е-резидента в Естонії можна за добу. Додатково до компанії можна дистанційно відкрити банківський рахунок в Естонії. Фактично карта е-резидента – це щось подібне до електронного цифрового підпису в Україні. На початку 2018 року Мін'юст України повідомив про запровадження нових стандартів ідентифікації громадян, включаючи Mobile ID. Це технологія, яка дає можливість ідентифікувати особу через мобільний телефон. Завдяки механізму електронної ідентифікації Mobile ID українці зможуть отримувати через Інтернет державні послуги, посвідчувати документи, які матимуть таку ж силу, як і паперові з печаткою та підписом, користуватися комерційними сервісами. Також громадяни зможуть відкрити, внести зміни чи закрити бізнес; отримати виписки з реєстру нерухомості й бізнес-реєстру; отримати електронні послуги у земельній сфері тощо [15];

- корпоративний податок на прибуток становить 0% у випадку, коли фірма в Естонії не розподіляє прибуток між власниками в кінці звітного періоду, а також, якщо прийнято рішення вкласти прибуток в бізнес або реінвестувати. Тобто якщо компанія якийсь час не виплачує дивіденди, то й податок на прибуток не сплачується. В Україні є податок на прибуток 18% та єдиний податок 5% (або 3% платник ПДВ). Проте, Український уряд схвалив законопроект на початку жовтня 2017 року щодо скасування старого податку на прибуток. Планується замінити його з 1 січня 2019 року податком на виведений капітал [8];

- якщо компанія не продає товари або послуги на території Естонії, приватним особам у ЄС або фірмам на території ЄС без VAT номера, то ПДВ у компанії йде за ставкою 0%. В Україні експортні операції також мають 0% ПДВ;

- якщо компанія не платить зарплату працівникам-резидентам Естонії, то податки за цим пунктом теж не виникають. Обов'язку платити зарплату членові правління естонської компанії немає, і якщо не розподіляються накопичені прибутки,

то податки теж не виникають. В Україні треба платити мінімальну зарплату хоча б директору, якщо підприємство діюче, і директор не є власником, що працює на безоплатній основі;

- привабливим у Естонії є відсутність валютного контролю, а також жорстких каральних заходів щодо сплати податків і подачі звітності, останні замінені на попереджувальні повідомлення-листи. В Україні Нацбанк видав проект Закону про валюту, який передбачає ліберальну модель валютного ринку [10], а саме: повна відсутність валютних обмежень, принцип "дозволено все, що не заборонено", а також прості повідомлення НБУ про операції замість отримання дозволів. При умові доопрацювання проект може стати суттєвим кроком уперед для економіки України. Він може допомогти компаніям інтегруватися у глобальні ринки, підштовхнути експорт, стати рушійною силою розвитку фінансового ринку;

- дані рейтингу "Оподаткування-2018" свідчать, що річні витрати часу на облік та звітність в Естонії складає 50 годин, а на підготовку і подання податкової звітності в Україні в середньому потрібно 327,5 години на рік, тоді як в ЄС цей показник – 161 година, а загальний світовий – 240 годин.

Перелічені особливості естонського бізнесу дійсно є суттєвими і приваблюють наших підприємців, проте чи дійсно починати бізнес в Естонії вигідніше в податковому сенсі ніж в Україні. Щоб зробити належні висновки проаналізуємо ставки основних податків двох країн (табл. 1).

Таблиця 1 – Основні податки та збори Естонії й України станом на 2018 рік

Податки	Естонія	Україна
податок на прибуток, %	0	18
податок з обороту (VAT) в певних випадках, %	20; 9; 0	20; 7; 0
соціальний податок, %	33	22
прибутковий податок на оплату праці, %	20	18
податок на дивіденди, %	20	5; 9; 15; 18
податок на безробіття (для працівника), %	1,6	0
податок на безробіття (для підприємства), %	0,8	0
військовий збір, %	0	1,5
розмір не оподаткованого прибутковим податком доходу з 1 січня 2018 року (дохід до якого застосовується соціальна пільга за ПДФО з 1 січня 2018 року)	500 євро	2470грн
мінімальна зарплата з 1 січня 2018 року	500 євро	3723грн

Джерело: розроблено авторами.

Наступний етап порівняльного аналізу передбачає розрахунок кінцевих фінансових результатів діяльності підприємців нашої країни, що можуть працювати в Естонії та в Україні, за двома моделями: в першому випадку - нараховуючи зарплату резидентам Естонії (табл. 2); в другому випадку - сплачуючи зарплату найманим працівникам за межами Естонії (табл. 3).

Таблиця 2 – Результати діяльності та оподаткування в Естонії та Україні за умови нарахування заробітної плати працівникам, які знаходяться на відповідних територіях

Показник			ЕСТОНІЯ	УКРАЇНА	РІЗНИЦЯ
1	Виручка за рік		4000000	4000000	-
2	Витрати	РАЗОМ	325980	301200	24780
		зарплата	210000	210000	0
		соціальний внесок 33% та 22% відповідно	69300	46200	23100
		безробіття збір 0,8%	1680	0	1680
		відрядження	45000	45000	0
3	Податок на прибуток або дохід (5% єдиного податку для спрощенців в Україні)		0	200000	-200000
4	Прибуток до розподілу		3674020	3498800	175220
5	Податок на дивіденди (відповідно 20% та 9% для спрощенців)		734804	314892	419912
6	Військовий збір 1,5 %			52482	-52482
7	На руки дивідендів фізичній особі		2939216	3131426	-192210

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 3 – Результати діяльності та оподаткування в Естонії та Україні за умови нарахування заробітної плати працівника, що знаходяться за межами Естонії

Показник			ЕСТОНІЯ	УКРАЇНА	РІЗНИЦЯ
1	Виручка за рік		4000000	4000000	-
2	Витрати	РАЗОМ	297000	301200	-4200
		зарплата (або послуги фізичної особи нерезидента)	210000	210000	0
		соціальний внесок 22%		46200	-46200
		ПДВ на імпорт послуг нерезидента 20% (зарплата працівникам, що працюють за межами Естонії)	42000		42000
		відрядження	45000	45000	
3	Податок на прибуток або дохід (5% єдиного податку для спрощенців в Україні)		0	200000	-200000
4	Прибуток до розподілу		3703000	3498800	204200
5	Податок на дивіденди (відповідно 20% та 9% для спрощенців)		740600	314892	425708
6	Військовий збір 1,5%			52482	-52482
7	На руки дивідендів фізичній особі		2962400	3131426	-169026

Джерело: розроблено авторами.

Як видно з таблиці 1, найбільшою перевагою естонської податкової системи є відсутність податку на прибуток, що подобається не лише нашим співвітчизникам, але і підприємцям інших країн. Відсутність податку на прибуток до розподілу дозволяє розвивати бізнес, спрямовуючи увесь прибуток на розширення справи, і лише при виплаті дивідендів засновникам вони оподатковуються за ставкою 20%. Аналогічний підхід до оподаткування прибутку, на наш погляд, має бути застосовано і в нашій країні, що дозволить підприємцям розширяти свою діяльність за рахунок збільшення вкладень майже одну п'яту від прибутку минулого періоду, що буде залишатися в їх розпорядженні. В той же час такий підхід спростить порядок ведення обліку та формування звітності в частині визначення фінансового результату.

Усі інші податки в нашій країні (не рахуючи військового збору) нижчі ніж у Естонії, що характеризує нашу систему як більш податково привабливу, тому їх розмір має залишатися незмінним. Так податок на доходи фізичних осіб в Естонії 20%, а в Україні 18%. Соціальний внесок в Естонії становить 33%, а в нашій країні - 22%.

Крім того, податок на дивіденди в Україні має різні ставки від конкретної ситуації при цьому найбільша 18%, а у Естонії єдина - 20%. Стосовно мінімальної заробітної плати слід сказати, що її розмір має зростати та спрямовуватися до рівня естонської 500 євро, тому що фактично такий нормативно закріплений рівень мінімальної зарплати забезпечить виведення тіньової її частини та збільшить надходжень до бюджету нашої країни. Звичайно таке зростання має бути поступовим та економічно зваженим і обґрунтованим.

Крім того, в якості переваги нашої податкової системи слід виділити наявність єдиного податку (3% або 5%), який звільняє наших підприємців від сплати певних податків та значно спрощує порядок обліку та звітності підприємств, що відносяться до малого бізнесу. Для початку бізнесу такий підхід дуже важливий тому, що забезпечує „спрощенням” можливість наростити свої обороти до рівня середніх та великих підприємств, які „можуть собі дозволити” платити ПДВ та податок на прибуток в діючих розмірах.

Таким чином, проаналізуємо ситуацію в двох варіантах: відкриття бізнесу в Естонії та відкриття юридичної особи „спрощенця” в Україні. Який варіант виявиться більш доцільним для наших підприємців?

З результатів таблиці 2 видно, що за результатами підприємницької діяльності в Естонії підприємець може отримати на руки дивідендів після сплати податків на 192,2 тис. грн. менше ніж в Україні, за умови отримання однакового доходу в 4 млн. грн. та нарахування зарплати працівникам резидентам Естонії та України відповідно у розмірі 15000 грн. в місяць.

Але, як показує дослідження, багато підприємців, уникаючи сплати соціального внеску в Естонії в розмірі 33%, відкривають підприємство і не наймають працівників резидентів Естонії, а виплачують зарплатню працівникам, які перебувають за межами цієї країни у вигляді послуг. Це зменшує податкове навантаження, тому що в даному випадку сплачується податок на додану вартість 20% на імпорт послуг, що на 13% менше соціального внеску. Проаналізуємо таку ситуацію на цифрових прикладах в таблиці 3. За результатами аналізу бачимо, що дивідендів в Естонії засновник після сплати податків отримає 2,96 млн. грн., а в Україні – 3,13 млн. грн., що на 169,0 тис. грн. більше ніж в Естонії. Отже, як і в першому випадку, при сплаті заробітної плати на території Естонії, так і в другому – при сплаті зарплати у вигляді послуг за межі Естонії, дивіденди підприємця будуть менші, ніж в Україні, що свідчить про доцільність відкриття та ведення малого бізнесу саме в нашій країні за спрощеною системою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що підприємницька діяльність в Україні має ряд позитивних рис: знижено податковий тиск завдяки впровадженню ЕСВ у розмірі 22%, створено вигідні умови ведення обліку й оподаткування для малих підприємств-спрошених, започатковано впровадження Mobile ID, розроблено законопроект щодо заміни податку на прибуток податком на виведений капітал та законопроект про валютні операції.

Проте є багато невирішених питань, що обмежують подальший розвиток підприємництва: повільне впровадження механізму дії електронного цифрового підпису, суттєвий податковий тиск на оподаткування прибутку підприємств до розподілу, складність ведення обліку та формування звітності платників податку на прибуток, жорсткий валютний контроль, неможливість вільно проведення розрахунки за різними платіжними системами, значні штрафні санкції.

На підставі проведеного дослідження та з урахуванням аналізу досвіду Естонії нами розроблено наступні пропозиції щодо покращення привабливості підприємницької діяльності в Україні, а саме: забезпечити оперативну реалізацію на державному рівні можливості користуватися електронними системами для підприємництва за допомогою електронного цифрового підпису; розробити дієві заходи прискорення впровадження податку на виведений капітал замість податку на прибуток на підставі розробленого урядом законопроекту; здійснити спрощення процедур ведення обліку та формування звітності внаслідок виконання заходів щодо ліквідації податку на прибуток до розподілу; виконати узгодження та реалізацію законопроекту про валютні операції запропонованого НБУ; забезпечити впровадження вільних розрахунків за відомими платіжними системами світу; знизити штрафні санкції щодо організаційних і податкових питань підприємницької діяльності на підставі розробки та реалізації механізму першочергового попередження.

Подальші дослідження доцільно вести у напрямку розробки конкретних детальних заходів з реалізації запропонованих пропозицій, а також у поглибленні дослідження у напрямку аналізу більш дієвих механізмів розвитку підприємництва у країнах, що мають позитивний досвід розвитку економіки.

Список літератури

1. Бізнес в Естонії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hochusvalit.com/biznes/biznes-v-estonii>.
2. Бізнес в Європі 2017: в якій країні відкрити свою справу? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://closeurope.com/biznes-v-evrope/>.
3. Бізнес за кордоном: яку країну обрати? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://olans.com.ua/2017/06/28/бізнес-за-кордоном-яку-країну-обрати/>.
4. Відкрити бізнес в Європі. Бізнес-імміграція до Європи українців [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://krok-v-ec.com.ua/uk/biznes/>.
5. Голодрига Ю. Як українці створюють власний бізнес за кордоном: реальні історії [Електронний ресурс] / Ю. Голодрига. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2016/01/11/168227-ukrayinci-stvoryuyut-vlasnyy-biznes-kordonom-realni-istoriyi>.
6. Кашуба Я. М. Система оподаткування як чинник активізації підприємницької діяльності в Японії та Україні [Текст] / Я.М. Кашуба // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №3(7). – С.133–138.
7. Кміть В.М. Зарубіжний досвід податкового стимулювання підприємництва [Текст] / В.М. Кміть // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – №3(08). – С.265–269.
8. Мінфін розробив законопроект щодо податку на виведений капітал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/minfin--rozrobyv-zakonoproekt-shchodo-podatku-na-vyvedenyi-kapital?category=dohidna-politika&subcategory=podatki>.
9. Найбільш вигідні з точки зору податків країни Європи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fru.ua/ua/events/naibolee-vygodnye-s-tochki-zreniya-nalogov-strany-evropy>.
10. Новий закон про валюту від НБУ: до чого готуватися Україні [Електронний ресурс] – Режим

- доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/17/628105/>.
11. Прокина Н. Как открыть компанию в США [Електронний ресурс] / Н. Прокина. – Режим доступу: <http://www.the-village.ru/village/business/management/169967-kak-otkryt-kompaniyu-v-ssha>.
  12. Рібун Л.В. Зарубіжний досвід розвитку малого бізнесу [Текст] / Л.В. Рібун, Г.А. Лех, І.М. Васкович // Економічні проблеми макроекономічного та регіонального рівнів. - Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С.230–235.
  13. Рейтинг стран по налогообложению [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes>.
  14. Средние зарплаты в Европе: уровень зарплат по странам Евросоюза, таблицы зарплат в 2018, 2017 году [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru-geld.de/salary/europe.html>.
  15. Центр адмінпослуг буде в телефоні кожного українця завдяки технології Mobile ID [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vobu.ua/ukr/analytics/news/item/tsentr-adminposlugh-bude-v-telefonikozhnoho-ukraintsia-zavdiaky-tekhnohologii-mobile-id>.
  16. Україна вдвічі покращила свої позиції у рейтингу оподаткування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/11/21/631393/>.
  17. Ясинчук Л. Бізнес в Україні, податки в Естонії [Електронний ресурс] / Л. Ясинчук. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2018/01/07/279541-biznes-ukrayini-podatky-estoniyi-pryvablyuye-nashyh-pidpryemciv-ciy>.

References

- 1 Biznes v Estonii [Business in Estonia]. *hochusvalit.com*. Retrieved from <http://hochusvalit.com/biznes/biznes-v-estonii> [in Ukrainian].
- 2 Biznes v Yevropi 2017: v yakii kraini vidkryty svoiu spravu? [Business in Europe 2017: in what country better to open the business?]. *closeurope.com*. Retrieved from <http://closeurope.com/biznes-v-evrope/> [in Ukrainian].
- 3 Biznes za kordonom: yaku krainu obraty? [Business abroad: what country to choose?]. *olans.com.ua*. Retrieved from <http://olans.com.ua/2017/06/28/biznes-za-kordonom-iaku-krainu-obraty/> [in Ukrainian].
- 4 Vidkryty biznes v Yevropi. Biznes-immihratsiia do Yevropy ukraintsiv [To open business in Europe. Ukrainians business-immigration in Europe]. *krok-v-ec.com.ua*. Retrieved from <http://krok-v-ec.com.ua/uk/biznes/> [in Ukrainian].
- 5 Holodryha, I. (2016). Yak ukraints stvoriliu vlasnyi biznes za kordonom: realni istorii [How Ukrainians create own business abroad: the real histories]. *expres.ua*. Retrieved from <http://expres.ua/main/2016/01/11/168227-ukrayinci-stvoryuyut-vlasnyy-biznes-kordonom-realni-istoriyi> [in Ukrainian].
- 6 Kashuba, I. M. (2010). Systema opodatkuvannia yak chynnyk aktyvizatsii pidpriemnytskoi diialnosti v Yaponii ta Ukraini [The taxation system like a factor of activation the entrepreneurial activity in Japan and Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Announcer of the Zaporizhzhya national univerity, №3(7)*, 133-138 [in Ukrainian].
- 7 Kmit, V.M. (2017). Zarubizhnyi dosvid podatkovoho stymuliuvannia pidpriemnytstva [Foreign experience of enterprise tax stimulation]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – East Europe: economy, business and management, №3(08)*, 265-269 [in Ukrainian].
- 8 Minfin rozrobiv zakonoproekt shchodo podatku na vyvedenyi kapital [Minfin worked out a bill in relation to the shown out capital tax]. *www.minfin.gov.ua*. Retrieved from <https://www.minfin.gov.ua/news/view/minfin--rozrobiv-zakonoproekt-shchodo-podatku-na-vyvedenyi-kapital?category=dohidna-politika&subcategory=podatki> [in Ukrainian].
- 9 Naibilsh vyhidni z tochky zoru podatkov krainy Yevropy [The best advantageous at the point of view of taxes in European countries]. *fru.ua*. Retrieved from <http://fru.ua/ua/events/naibolee-vygodnye-s-tochki-zreniya-nalogov-strany-evropy> [in Ukrainian].
- 10 Novyi zakon pro valiutu vid NBU: do choho hotuvatysia Ukraini [New law on currency from NBU: to what Ukraine should be prepared]. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/17/628105/> [in Ukrainian].
- 11 Prokina, N. (2014). Kak otkryt kompaniiu v SShA [How to open a company in the USA]. *www.the-village.ru*. Retrieved from <http://www.the-village.ru/village/business/management/169967-kak-otkryt-kompaniyu-v-ssha> [in Russian].
- 12 Ribun, L.V., Lekh, H.A., & Vaskovych, I.M. (2016). Zarubizhnyi dosvid rozvytku maloho biznesu [Foreign experience of development a small business]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy - Scientific announcer NLTU Ukraine, №26.2*, 230-235 [in Ukrainian].
- 13 Reitynh stran po nalohooblozheniyu [Rating of countries at taxation]. *russian.doingbusiness.org*. Retrieved from <http://russian.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes> [in Russian].

- 14 Srednie zarplaty v Evrope: uroven zarplat po stranam Evrosoiuza, tablitsy zarplat v 2018, 2017 godu [Average salaries in Europe: salaries' level in EU countries, wages in 2018, 2017]. *ru-geld.de*. Retrieved from <https://ru-geld.de/salary/europe.html> [in Russian].
- 15 Tsentr adminposluh bude v telefoni kozhnoho ukrainsia zavdiaky tekhnolohii Mobile ID [The center of admin services will be in all Ukrainian telephones due to technology of Mobile ID]. *vobu.ua*. Retrieved from <http://vobu.ua/ukr/analytics/news/item/tsentr-adminposluh-bude-v-telefoni-kozhnoho-ukrainsia-zavdiaky-tekhnolohii-mobile-id> [in Ukrainian].
- 16 Ukraina dvichi pokrashchyla svoi pozytsii u reitynhu opodatkuvannia [Ukraine twice improved the positions in taxation rating]. *www.epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2017/11/21/631393/> [in Ukrainian].
- 17 Iasynchuk, L. (2018). Biznes v Ukraini, podatky v Estonii [Business in Ukraine, taxes in Estonia]. *expres.ua*. Retrieved from <http://expres.ua/news/2018/01/07/279541-biznes-ukrayini-podatky-estoniya-priyablyuye-nashyh-pidpryemciv-ciy> [in Ukrainian].

Olena Shelkovnykova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Chief financial officer of a private enterprise "SHELS Company", Kyiv, Ukraine

Valeriia Shelkovnykova

Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Attractiveness of Entrepreneurial Activity in Ukraine and Out of Borders: Organizational and Tax Aspects

A lot of Ukrainian entrepreneurs sooner or later accept and make decisions to open a business outside the country. As the result, the economy development slows down, because the capital works for another country. In addition, budget losses from domestic business projects implementation on the territory of other countries do not provide economic growth and realization urgent expenses our country. The article's aim is study and analyze the attractiveness of entrepreneurial activity abroad for domestic business and develop on this basis effective proposals to improving the conditions for carrying out activities in Ukraine for our enterprises.

In the article are considered the most attractive countries for the conduct entrepreneurial activity at the point of organization view and taxation. During the research, the features of entrepreneurial activity of European countries, and also USA, were analyzed. In the result of analysis we found a country with the most optimal terms of doing business for our businessmen. The comparative analysis of business activity was conducted in Estonia and Ukraine at the questions of opening and management an enterprise, calculation organizations and taxation operating systems.

The enterprise positive lines were identified in Ukraine and the circle of unsolved problems was outlined. Suggestions were worked on the base of Estonian experience connected to improvement attractiveness for subjects of domestic business activity. The most significant proposals: ensure the operational realization possibility to use electronic systems by an electronic digital signature; develop effective measures to accelerate the introduction tax on capital withdrawn; simplify accounting and reporting procedures; coordinate and implement the draft law of foreign exchange transactions; ensure the free payments introduction with the world-known payment systems; reduce penalties and ensure the implementation mechanism of priority warning.

entrepreneurial activity, organizational features, taxation systems, experience of foreign countries, enterprise attractiveness

Одержано (Received) 01.03.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

УДК 656.7.025

JEL Classification L93; M21

DOI: <https://doi.org/10.32515/2413-340X.2018.33.236-242>**О. М. Саркісова***Льотна академія національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна***А. Ф. Токарь***Одеський автомобільно-дорожній коледж Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса, Україна*

Аналіз діяльності по здійсненню авіаційних перевезень в Україні

У статті досліджена діяльність по здійсненню авіаційних перевезень в Україні, її сучасний стан та проаналізовано основні показники авіаційної діяльності. Наведено та проаналізовано проблемні аспекти організації українського авіаційного транспорту, які потребують вирішення. Надано практичні рекомендації щодо підвищення конкурентоздатності авіаційного транспорту України.

авіаційний транспорт, авіаперевезення, пасажирооборот, вантажооборот, авіакомпанія, повітряне судно, пасажироперевезення, вантажоперевезення

О. М. Саркісова*Летная академия национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина***А. Ф. Токарь***Одесский автомобильно-дорожный колледж Одесского национального политехнического университета, г. Одесса, Украина*

Анализ деятельности по осуществлению авиационных перевозок в Украине

В статье исследована деятельность по осуществлению авиационных перевозок в Украине, ее современное состояние и проанализированы основные показатели авиационной деятельности. Приведены и проанализированы проблемные аспекты организации украинского авиационного транспорта, которые требуют решения. Даны практические рекомендации по повышению конкурентоспособности авиационного транспорта Украины.

авиационный транспорт, авиaperезовки, пассажирооборот, грузооборот, авиакомпания, воздушное судно, пассажироперевозки, грузоперевозки

Постановка проблеми. Сьогодні для підтримки швидкого темпу життя, взаємозв'язків між різними країнами є необхідність у найефективнішому та найдодільнішому виді транспорту, яким є авіаційний або повітряний транспорт. До складу повітряного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, аерофотозйомку, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації, та майданчики для експлуатації повітряних суден, інші підприємства, установи й організації, незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту [1].

Авіаційний транспорт – один із наймолодших видів сполучення. Перевагами його є: швидкість; більш короткі в порівнянні з іншими видами транспорту маршрути проходження; можливість досягнення віддалених та важкодоступних районів. Авіатранспортом здійснюють переважну більшість трансконтинентальних пасажироперевезень та перевезень вантажів та товарів із невеликим строком зберігання на значні відстані. Але у авіаційного транспорту є і недоліки, це: висока вартість, залежність від метеорологічних умов та залежність від аеропортової інфраструктури.

За допомогою системи повітряного транспорту суспільство має змогу задовольняти свої потреби у подорожах, перевезеннях вантажу, багажу і пошти. Все це регулюється міжнародними нормативно-правовими актами, міжурядовими угодами та безліччю інших угод, які у свою чергу підвищують ефективність повітряних перевезень та рівень авіаційної безпеки.

Роль нашої держави в системі світового авіаційного транспорту визначити важко. В Україні дуже привабливе географічне положення та велике населення, що дає їй величезний потенціал для розвитку галузі. Але, потужності використовуються недоцільно та неефективно. В Україні великі міста мають аеропорти, які обслуговують 32 вітчизняні авіакомпанії, інфраструктура ринку авіаперевезень не є розвинутою. Проблемною залишається організація самих перевезень повітряним транспортом, яку потрібно покращувати. Тому дана тема залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку авіаційних перевезень в Україні, дослідженням сучасних особливостей, присвячені наукові праці таких учень як Назаренко А. А. [2], Родіонов П. Ю. [7], Кравченко М.В. [6], Собкевич О.В., Михайличенко К.М. [8] та інші. Разом з тим, визначення стратегічних аспектів розвитку авіаційного транспорту, його конкурентоспроможності та механізмів державного регулювання в складних соціально-економічних умовах та в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів потребують подальшого теоретичного та науково-методичного обґрунтування за допомогою поглибленого та детального аналізу діяльності по здійсненню авіаційних перевезень.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу сучасного стану ринку авіаперевезень України та виділення його головних проблем, а також розробка практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоздатності України на світовому ринку авіаційних перевезень.

Для статистичного аналізу показників діяльності на ринку авіаперевезень використовувалися дослідження Державної служби статистики України [4]. Для аналізу показників діяльності ринку авіаперевезень використовувалися дослідження Державної авіаційної служби України, які щорічно публікують підсумки діяльності авіаційної галузі України [5; 3]. Проблеми авіаринку України вивчалися за допомогою робіт А. Назаренко [2] та П. Родіонова [7]. Також аналізувалися публікації Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [8].

Виклад основного матеріалу. Перший етап розвитку української авіації почався на теренах колишнього СРСР на початку XX століття. Ще у 1923 році в Україні було створено авіакомпанію «Укравоздухпуть». Високі показники її роботи стали основою для об'єднання «Укравоздухпуті» з російським «Доброльотом». Так у 30-х роках народилась авіакомпанія «Аерофлот». Нова доба в історії цивільної авіації України розпочалася зі створення у жовтні 1992 року державного органу регулювання авіаційної діяльності – Укрaviaції, що співпало з започаткуванням ринкових відносин у цивільній авіації. У вересні 1992 року Україна стала членом ІКАО, у травні 1993 року прийняла власний Повітряний Кодекс та стрімко встановила повітряні мости з багатьма країнами світу. У рамках загальної адміністративної реформи в Україні, початок якої співпав з прийняттям України 15 грудня 1999 року у члени Європейської конференції цивільної авіації, відбувається послідовне реформування системи управління цивільною авіацією [2].

В Україні упродовж 2017 року на ринку пасажирських та вантажних авіаперевезень здійснювали польоти 32 вітчизняні авіакомпанії, якими виконано 93,0 тис. комерційних рейсів, що забезпечило зростання порівняно з 2016 роком на 17 відсотків [5; 3].

При цьому, за статистичними даними, кількість перевезених пасажирів збільшилась порівняно з 2016 роком на 27,5 відсотки та склала 10555,6 тис. чоловік.

Разом з цим, обсяги перевезень вантажів та пошти зросли на 11,4 відсотки та склали 82,8 тис. тон.

Пасажиropотоки через аеропорти України зросли на 27,6 відсотка та становили 16498,9 тис. чоловік.

В Україні за 2017 рік найбільше вантажів було перевезено залізничним транспортом (53,4%); автомобільним – на половину менше (27,6%); трубопровідним і водним – 18,1% і 0,93% відповідно. Авіаційним транспортом було перевезено вантажів у 2017 році настільки мало, що у відсотковому співвідношенні цифра сягає 0,02% – 0,1 млн. тон. (рис. 1).

Рисунок 1 – Питова вага видів транспорту в перевезенні вантажів і пасажирів в Україні за 2017 рік
Джерело: побудовано за даними [4].

Щодо пасажироперевезень: від загальної частки перевезень пасажирів повітряним транспортом було здійснено лише 0,2% (у 2017 році перевезено 10,6 млн. пасажирів). Найбільше було перевезено автомобільним та громадським видами транспорту – 43,4% і 52,8% відповідно. Щодо інших видів транспорту, то залізничним було перевезено 3,6%, а водним – лише 0,01%.

Проаналізувавши тенденцію вантажообороту авіаційних перевезень, можна побачити, що вона є негативною: незважаючи на зростання обсягу вантажообороту в 2016 та 2017 рр., до 2015 він постійно скорочується. У 2015 році вантажообіг становив – 210 млн. т/км. Трохи інша ситуація із пасажирооборотом. У 2010 був спад, але до 2012 спостерігалось збільшення обсягу пасажирообігу. Внаслідок загострення політичних проблем, із 2012 р. обсяги пасажирообороту почали скорочуватися і в 2015 році склали 11362,4 млн. пас./км. Проте два останніх роки спостерігається значне підвищення обсягів пасажирообороту, так в 2017 році вони склали 20345,7 млн.пас./км. (рис.2).

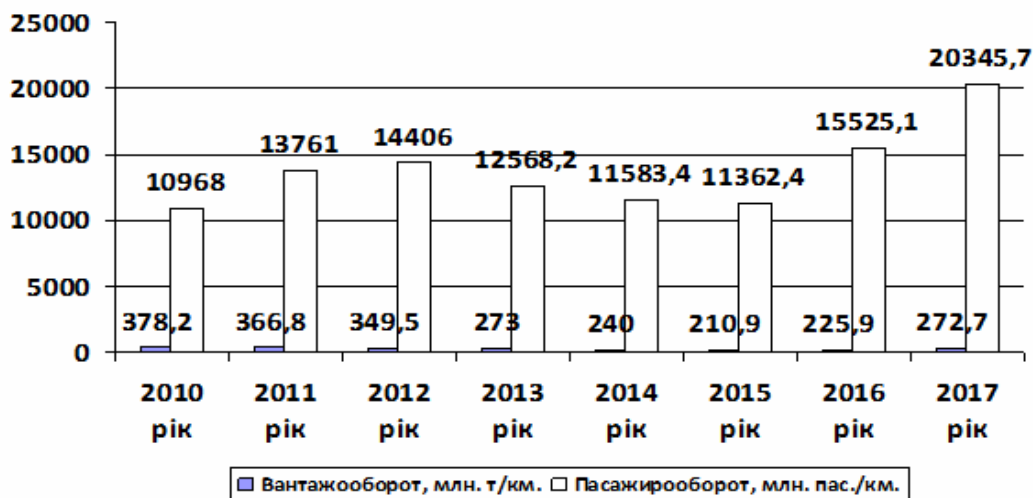

Рисунок 2 – Динаміка вантажообороту та пасажирообороту авіаперевезень України з 2010 по 2017 роки

Джерело: побудовано за даними [4].

Перевезення вантажів та пошти у 2017 році виконували 23 вітчизняні авіакомпанії, більша частина перевезень яких – це перевезення чартерними рейсами в інших державах в рамках гуманітарних та миротворчих програм ООН, а також згідно з контрактами та угодами з іншими замовниками. Лідери перевезень - АТП ДП «Антонов», авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», «ЗетАвіа», «Максімум Ейрлайнс», «Українські вертольоти», «Україна Аероальянс» та «Альфа Ейр». Зазначеними авіапідприємствами у звітному періоді було виконано майже 85 відсотків загальних обсягів перевезень вантажів та пошти.

Згідно з даними Державіаслужби України, у 2016 році відбувалось відновлення ринку пасажирських авіаперевезень після спаду, що мав місце у 2013-2015 роках. Якщо за підсумками 2016 року обсяги пасажирських перевезень вітчизняних авіакомпаній перевищили показник «докризисового» 2013 року на 2,1%, то за 2017 рік – вже на 30,1%. Протягом 2017 року пасажирські перевезення здійснювали 18 вітчизняних авіакомпаній.

За статистичними даними за 2017 рік 93% загальних обсягів пасажирських перевезень здійснено п'ятьма провідними авіаперевізниками. Крім авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», лідерство зберігається за такими компаніями, як «Роза вітрів», «Азур Ейр Україна», «Атласджет Україна» та «Браво» [5, 3].

Позитивна тенденція, що сформувалась в останні два роки, пов'язана, насамперед, з успішним розвитком сектору міжнародних повітряних перевезень. Також присутні додаткові заходи з безпеки польотів, покращення привабливості галузі для інвесторів, придбання нових повітряних суден.

Серед основних проблем українського ринку авіаперевезень – монополізація і закритість. Це, разом із несправедливим веденням бізнесу призвело до встановлення високих цін на послуги авіаперевізників. У той час як у Європі цивільна авіація є одним із дешевших видів транспорту: вартість квитка варіюється у межах 1-45 євро. В Україні ж ціни значно вищі. Також дуже важливим питанням є високі тарифи на хендлінгові послуги авіакомпаніям, наприклад, проведення навігаційних систем чи повітряний супровід. Це пов'язано насамперед з монополізацією ринку хендлінгових послуг, тому тарифи практично нічим необґрунтовані [8].

Також проблемою авіаційних перевезень є залежність від стану економічного розвитку, особливо від купівельної спроможності громадян та інфляційних процесів в країні. Ще однією значущою проблемою є парк повітряних суден вітчизняних авіакомпаній: по-перше, це кількість повітряних суден, по-друге, їх вік [6]. Більша частина парку є застарілою та неефективною. Українські авіаперевізники володіють новітніми літаками, але їх кількість недостатня.

Не останню роль відіграють аеропорти [5, 3]. Упродовж 2017 року комерційні рейси обслуговували 20 українських аеропортів та аеродромів. Аеропортом «Бориспіль» досягнуто зростання кількості обслугованих пасажирів порівняно з 2016 роком на 22,1%. Високі темпи приросту пасажиропотоків зафіксовано в провідних аеропортах: «Київ (Жуляни)» (64,2%), «Львів» (46,3%), «Харків» (34,7%), «Запоріжжя» (26,5%), «Одеса» (18,8%), а також в регіональних аеропортах, зокрема «Кривий Ріг» (в 3,7 рази), «Чернівці» (в 3,5 рази), «Вінниця» (78,6%) та «Херсон» (64,7%). Серед провідних аеропортів лише в аеропорту «Дніпропетровськ» мало місце скорочення пасажиропотоку (на 2,8%).

Варто відмітити, що 98 % загальних пасажиропотоків та поштовантажопотоків сконцентровані в 7 провідних аеропортах, а саме «Бориспіль», «Київ (Жуляни)», «Одеса», «Львів», «Харків», «Дніпропетровськ» та «Запоріжжя». При цьому, доля головного аеропорту країни «Бориспіль» в загальному обсязі пасажирських перевезень скоротилась з 67% у 2016 році до 64% у 2017 році та одночасно дещо збільшились

частки аеропортів «Київ (Жуляни)», «Львів» та «Харків» (рис. 3).

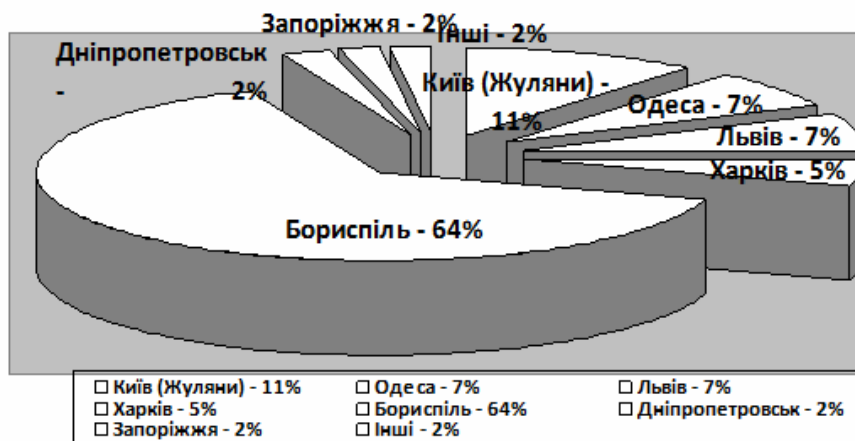

Рисунок 3 – Обсяги пасажирських перевезень через аеропорти України

Джерело: побудовано за даними [5].

Щодо існуючих проблем, то українські аеропорти не здатні обслуговувати багато рейсів, які можуть дозволити собі авіаперевізники. Існує невідповідність їх сервісу міжнародним стандартам [6]. Наприклад, довжина злітної смуги, стан її покриття спричиняють проблеми під час прийняття літаків сучасного типу [2].

Українські авіаперевізники є неконкурентоспроможними не тільки на світовому ринку авіаперевезень, а й навіть на своєму внутрішньому ринку. Краща організація роботи та вищий рівень надання послуг дозволяє іноземним компаніям завойовувати прихильність українських споживачів, а відтак збільшувати свою частку на нашому ринку повітряних перевезень. Перевагами таких перевізників є нижчі ціни, гарний стан повітряних суден, висококваліфікований і культурний персонал – чинники, які набувають все більшого значення. З одного боку, зарубіжна конкуренція значно зменшує попит на послуги вітчизняних авіаперевізників. А з іншого, вона дає стимул українським компаніям розвиватися та вдосконалювати свою роботу, особливо у сфері ціноутворення, спектру послуг та їх якості [7].

Підвищення ефективності роботи авіаційного транспорту полягає у визначенні того, яким чином найбільш ефективно використовувати наявні ресурси кожного підприємства (чи то аеропорту, авіакомпанії, хендлінгової компанії тощо). Жорстка конкуренція на ринку транспортних послуг спонукає до проведення систематичних і докладних аналізів своєї діяльності, на підставі яких необхідно обґрунтовано давати економічну оцінку роботи. Така докладність надасть можливість своєчасно виявляти недоліки в роботі на кожному етапі процесу перевезень пасажирів, вантажу чи пошти, оцінювати їх наслідки, запобігати їхній появі та швидко реалізовувати ефективні заходи щодо їх усунення (якщо вони виникли). Крім того, на підставі результатів таких аналізів підприємство має відпрацьовувати тактику і стратегію поведінки на транспортному ринку взагалі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, становлення української авіації почалося на теренах колишнього СРСР. Нова доба в історії цивільної авіації України розпочалася зі створення у жовтні 1992 року державного органу регулювання авіаційної діяльності – Укрaviaції, що співпало з започаткуванням ринкових відносин у цивільній авіації. Хоча протягом останніх років спостерігалися позитивні тенденції за більшістю показників діяльності, але все ж таки питома вага авіаційних перевезень в системі транспорту займає дуже малий відсоток. Насамперед

це пов'язано з економічною та політичною нестабільністю в країні, монополізацією ринку авіап перевезень України, неплатоспроможністю населення, дещо застарілою авіаційною інфраструктурою та мало кількісним парком повітряних суден вітчизняних авіакомпаній. Також значно скоротилася кількість рейсів до України та через її територію. А повітряний простір над східною частиною нашої держави взагалі закрили.

Внаслідок цього, виокремлено такі проблеми українського ринку повітряних перевезень: значна його монополізація; залежність від рівня економічного розвитку та купівельної спроможності населення; застарілий парк повітряних суден; диспропорційний розвиток наземної авіаційної інфраструктури; не конкурентоспроможність вітчизняних авіаперевізників.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення та обґрунтування принципів та методів розвитку авіаційної галузі України практично-прикладного характеру, шляхів усунення монополізації, оновлення парку повітряних суден та інше.

Список літератури

1. Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 № 232/94-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80>
2. Назаренко А. Сучасний стан та тенденції розвитку авіатранспортної галузі України / А. Назаренко // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – №5. – С. 3–6.
3. Офіційний сайт Державної авіаційної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.avia.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2017 рік // Департамент фінансів та економіки Державної авіаційної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://avia.gov.ua/pro-nas/statistika/periodychna-informatsiya>.
6. Проблемні питання конкурентоздатності авіаперевізників України / М.В. Кравченко // Видавництво «Освіта та Наука» (Publishing house Education and Science) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2011/Gosupravlenie/2_90964.doc.htm.
7. Родіонов П.Ю. Аналіз діяльності цивільної авіації України за методом М. Портера / П.Ю. Родіонов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 24. – С. 49–53.
8. Щодо удосконалення механізмів державного регулювання ринку авіаційних перевезень в умовах інтеграції України до ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс] / О.В. Собкевич, К.М. Михайличенко // Відділ секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1496>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro transport» vid 10.11.1994 № 232/94-VR [Law of Ukraine "On Transport", 10.11.1994 № 232/94-VR]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Nazarenko A. (2010). Suchasnyj stan ta tendentsii rozvytku aviatransportnoi haluzi Ukrainy [Current state and trends of the air transport industry in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo.- Economics. Finance. Law*, 5, 3-6 [in Ukrainian].
3. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoi aviatsijnoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Aviation Service of Ukraine]. avia.gov.ua. Retrieved from <https://avia.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Ofitsijnyj sajт Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
5. Pidsumky diial'nosti aviatsijnoi haluzi Ukrainy za 2017 rik [The results of the aviation industry in Ukraine for 2017]. Departament finansiv ta ekonomiky Derzhavnoi aviatsijnoi sluzhby Ukrainy [Department of Finance and Economics of the State Aviation Service of Ukraine]. avia.gov.ua. Retrieved from <https://avia.gov.ua/pro-nas/statistika/periodychna-informatsiya> [in Ukrainian].

6. Kravchenko, M.V. (2011). Problemni pytannia konkurentozdatnosti aviapereviznykiv Ukrainy [Problematic issues of competitiveness of air carriers of Ukraine]. Publishing house Education and Science. *rusnauka.com*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/22_PNR_2011/Gosupravlenie/2_90964.doc.htm [in Ukrainian].
7. Rodionov, P.Yu. (2013). Analiz diial'nosti tsyvil'noi aviatsii Ukrainy za metodom M. Portera [Analysis of civil aviation activity in Ukraine by M. Porter]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Seriya «Ekonomika»: zbirnyk naukovykh prats' – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Economics series '.* Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», 24, 49-53 [in Ukrainian].
8. Sobkevych, O.V. & Mykhajlychenko, K.M. (2014). Schodo udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання rynku aviatsijnykh perevezen' v umovakh intehratsii Ukrainy do European Union. [Concerning the improvement of the mechanisms of state regulation of the air transport market in the conditions of Ukraine's integration into the EU]. *Analitichna zapyska. Analytical note. Department of Sectoral Economy of the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine. niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1496> [in Ukrainian].

Olena Sarkisova

Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytsky, Ukraine

Ada Tokar

Odessa Automobile and Road College of Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

Analysis of Air Transportation Activity in Ukraine

The developed transport system is a guarantee of sustainable economic growth and improvement of interstate relations of Ukraine. Activities of all types of transport are an integral part of the process of becoming a state as an economically independent unit. One of the main problems of the aviation industry is the imperfection of infrastructure, due to the monopolization and closure of the air transport market.

The purpose of the article is to analyze the main indicators of aviation activity, the shortcomings and reasons for insufficiently high rates of aviation transportation compared with other modes of transport. The role and tendency of air transport development in Ukraine are determined. Air transportation has advantages in the use for transcontinental passenger transportation, but it is considerably inferior to short-distance transportation, which is clearly illuminated and illustrated in the article. That is why, the reason for the slow growth of volumes of transportation is still the problem of updating the aviation park, the development of airports, which together with the high cost of carriage on the Ukrainian market of airline services and the difficult economic situation in the country leads to disappointing indicators of the industry of air transport.

In order to improve the efficiency of air transport, a number of recommended proposals for improving the process of aviation transportation, increasing the competitiveness of domestic carriers and increasing demand for transportation among the population of Ukraine was identified. Improving the efficiency of air transport is to determine how the most efficient use of available resources of each enterprise. Fierce competition in the market of transport services leads to systematic and detailed analysis of its activities, on the basis of which it is necessary to justify the economic evaluation of work. Such detail will enable the timely identification of deficiencies in the work at each stage of the process of transportation of passengers, cargo or mail, to evaluate their consequences, to prevent their appearance and to quickly implement effective measures to eliminate them.

air transport, aviation operations, passenger traffic, cargo turnover, airline, aircraft, passenger carriage, cargo operations

Одержано (Received) 14.05.2018

Прорецензовано (Reviewed) 22.05.2018

Прийнято до друку (Approved) 28.05.2018

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Бесік Баучадзе – доктор економіки, асоційований професор, Батумський державний університет імені Шота Руставелі, м. Батумі, Грузія, *E-mail: besikb@mail.ru*

Бесик Баучадзе – доктор экономики, ассоциированный профессор, Батумский государственный университет имени Шота Руставели, Батуми, Грузия, *E-mail: besikb@mail.ru*

Besik Bauchadze – Doctor of Economics, Associate professor, Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi, Georgia, *E-mail: besikb@mail.ru*

Бугаєва Марія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Бугаева Мария Викторовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Maria Buhaieva – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: bmw87forever@gmail.com*

Вишневська Вікторія Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: vishnevsk9181@gmail.com*

Вишневская Виктория Анатольевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры Экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: vishnevsk9181@gmail.com*

Viktoriia Vyshnevsk9181 – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: vishnevsk9181@gmail.com*

Гвоздєв Юрій Валерійович – аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, *E-mail: isvinous@ukr.net*

Гвоздев Юрий Валериевич – аспірант, Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина, *E-mail: isvinous@ukr.net*

Yuriy Gvozdev – Postgraduate, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, *E-mail: isvinous@ukr.net*

Головченко Наталія Юріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: natali.holovchenko@gmail.com*

Головченко Наталья Юрьевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: natali.holovchenko@gmail.com*

Nataliia Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: natali.holovchenko@gmail.com*

Головченко Олександр Олександрович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: gaa211177@gmail.com*

Головченко Александр Александрович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: gaa211177@gmail.com*

Oleksandr Holovchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: gaa211177@gmail.com*

Горпинченко Ольга Володимирівна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: 77ov77@ukr.net*

Горпинченко Ольга Владимировна – ассистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: 77ov77@ukr.net*

Olha Horpynchenko – Assistant of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: 77ov77@ukr.net*

Драган Оксана Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, *E-mail: draganok@ukr.net*

Драган Оксана Александровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина, *E-mail: draganok@ukr.net*

Oksana Dragan – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine), *E-mail: draganok@ukr.net*

Кернасук Юрій Валентинович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник лабораторії маркетингу, економічного аналізу і захисту інтелектуальної власності, Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Кернасук Юрий Валентинович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник лаборатории маркетинга, экономического анализа и защиты интеллектуальной собственности, Кировоградская государственная сельскохозяйственная опытная станция Национальной академии аграрных наук Украины, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Yuriy Kernasyuk – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Researcher, Laboratory of Marketing, Economic Analysis and Protection of Intellectual Property, Kirovohrad State Agricultural Experimental Station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: kernasyuk@ukr.net*

Коваленко Маргарита Олександрівна – кандидат економічних наук, Старший викладач кафедри управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна, *E-mail: kovalenkomargo@gmail.com*

Коваленко Маргарита Александровна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет, г. Запорожье, Украина, *E-mail: kovalenkomargo@gmail.com*

Marharyta Kovalenko – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Lecturer of the Department of Personnel Management and Labor Economics, Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine, *E-mail: kovalenkomargo@gmail.com*

Коваленко Надія Олегівна – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки, права та туризму, Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Коваленко Надежда Олеговна – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры менеджмента, экономики, права и туризма, Лётная академия Национального авиационного университета, г.Кропивницкий, Украина, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Nadiia Kovalenko – Associate Professor, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor Department of Management, Economics, Law and Tourism, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Коваль Лілія Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м.Кропивницький, Україна, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Коваль Лилия Анатольевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г.Кропивницкий, Украина, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Lillia Koval – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Кононенко Леся Віталіївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Кононенко Леся Виталиевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Lesya Kononenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: slv2828@ukr.net*

Магопєць Олена Анатоліївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: magserg@ukr.net*

Магопєц Елена Анатольевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: magserg@ukr.net*

Olena Magopets – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: magserg@ukr.net*

Макаренко Ліна Миколаївна – викладач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: makarenkolm1969@gmail.com*

Макаренко Ліна Николаевна – преподаватель доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: makarenkolm1969@gmail.com*

Lina Makarenko – Lecturer of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: makarenkolm1969@gmail.com*

Мельнік Антон Валерійович – аспірант кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: antikos09@gmail.com*

Мельник Антон Валерьевич – аспірант кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: antikos09@gmail.com*

Anton Melnik – Postgraduate of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: antikos09@gmail.com*

Миценко Іван Михайлович – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: mignarodnaekonomika@gmail.com*

Мыщенко Иван Михайлович – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: mignarodnaekonomika@gmail.com*

Ivan Mytsenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of International Economic Relations Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: mignarodnaekonomika@gmail.com*

Несторишен Ігор Васильович – доцент, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Несторишен Игорь Васильевич – доцент, кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела исследования таможенных рисков, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Igor Nestoryshen – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Leading Researcher of Research Department of Issues of Customs Risks, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: nestor_nema@ukr.net*

Ніколаєв Ігор Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: niku@ukr.net*

Николаев Игорь Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: niku@ukr.net*

Igor Nikolaiev – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: niku@ukr.net*

Панченко Володимир Анатолійович – доцент, кандидат економічних наук, Заступник директора з навчально-виховної роботи, Вищий навчальний заклад Кіровоградський кооперативний коледж економіки і права ім. М.П.Сая Кіровоградської обласної спілки споживчих товариств, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: op_panchenko@ukr.net*

Панченко Владимир Анатольевич – доцент, кандидат экономических наук, Заместитель директора по учебно-воспитательной работе, Высшее учебное заведение Кировоградский кооперативный колледж экономики и права имени Н.П. Сая Кировоградского областного союза потребительских обществ, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: op_panchenko@ukr.net*

Panchenko Volodymyr – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Deputy Director on Educational Work, Higher Education Institution Kirovohrad Cooperative College of Economy and Law named after N.P. Sai Kirovohrad Regional Union of Consumer Societies, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: op_panchenko@ukr.net*

Панченко Євеліна Олександрівна – аспірант кафедри міжнародного менеджменту, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна, *E-mail: eve.panchenko@gmail.com*

Панченко Эвелина Александровна – аспірант кафедри міжнародного менеджменту, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна, *E-mail: eve.panchenko@gmail.com*

Evelina Panchenko – Postgraduate Student, Departments of the International Management, SHEE “Kyiv national economic university named after Vadym Hetman”, Kyiv, Ukraine, *E-mail: eve.panchenko@gmail.com*

Пасєка Станіслава Раймондівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри туризму і готельно-ресторанної справи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна, *E-mail: apaseka@ukr.net*

Пасєка Станислава Раймондовна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедрой туризма и гостинично-ресторанного дела, Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого, м. Черкассы, Украина, *E-mail: apaseka@ukr.net*

Stanislava Pasiaka – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Head of Hotel Restaurant and Tourism Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, *E-mail: apaseka@ukr.net*

Плинокос Дмитро Дмитрович – доцент, кандидат економічних наук, докторант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ddplynocos@gmail.com*

Плинокос Дмитрий Дмитриевич – доцент, кандидат экономических наук, докторант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: ddplynocos@gmail.com*

Dmytro Plynocos – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Postdoctoral Student of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ddplynocos@gmail.com*

Попов Володимир Миколайович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: popovvm@ukr.net*

Попов Владимир Николаевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: popovvm@ukr.net*

Volodymyr Popov – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: popovvm@ukr.net*

Попова Світлана Петрівна – асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, *E-mail: popova-sp@ukr.net*

Попова Светлана Петровна – ассистент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: popova-sp@ukr.net*

Svitlana Popova – Assistant of the Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: popova-sp@ukr.net*

РешитькоТетяна Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, Доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: Reshetkov1959@gmail.com*

Решитько Татьяна Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, Доцент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, *E-mail: Reshetkov1959@gmail.com*

Tatyana Reshitco – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: Reshetkov1959@gmail.com*

Роева Ольга Сергіївна – асистент кафедри обліку та аудиту, Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*

Роева Ольга Сергеевна – ассистент кафедры учета и аудита, Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михайла Туган-Барановского, г. Кривой Рог, Україна, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*

Roieva Olha – Assistant of the Department of Accounting and Auditing, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih, Ukraine, *E-mail: olha.roieva@gmail.com*

Романчук Сергій Анатолійович – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Романчук Сергей Анатольевич – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Sergiy Romanchuk – Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: Licinio@ukr.net*

Рудич Оксана Олександрівна – доцент, кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, *E-mail: 8282@ukr.net*

Рудич Оксана Александровна – доцент, кандидат экономических наук, заведующая кафедры финансов, банковского дела и страхования, Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Україна, *E-mail: 8282@ukr.net*

Oksana Rudych – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, *E-mail: 8282@ukr.net*

Рябоволик Тетяна Федорівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ryabovolik@ukr.net*

Рябоволик Татьяна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, *E-mail: ryabovolik@ukr.net*

Tetiana Ryabovoliik – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Lecturer of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ryabovoliik@ukr.net*

Саркісова Олена Миколаївна – старший викладач кафедри менеджменту, економіки та права, Льотна академія національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: illusions.com86@gmail.com*

Саркісова Елена Николаевна – старший преподаватель менеджмента, экономики и права, Летная академия национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: illusions.com86@gmail.com*

Olena Sarkisova – Senior Lecturer of the Department of Management, Economics and Law, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytsky, Ukraine, *E-mail: illusions.com86@gmail.com*

Семикіна Анна Валеріївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри управління персоналом і економіки праці, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Семикина Анна Валерьевна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры управления персоналом і экономики труда, Одесский национальный экономический университет, г. Одесса, Украина, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Anna Semykina – PhD in Economics (Candidate of Economics sciences), Lecturer of Human Resource Management and Labor Economics Department, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Семикіна Марина Валентинівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Семикина Марина Валентиновна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Maryna Semykina – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Head of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: SemikinaMV@i.ua*

Смірнова Ірина Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смирнова Ирина Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Iryna Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смірнова Надія Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: smirnova.iryana@ukr.net*

Смирнова Надежда Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, *smirnova.iryana@ukr.net*

Nadiya Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Accounting, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *smirnova.iryana@ukr.net*

Столярчук Наталія Віталіївна – старший викладач кафедри менеджменту, економіки, права та туризму, Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Столярчук Наталия Витальевна – старший преподаватель кафедры менеджмента, экономики, права и туризма, Лётная академия Национального авиационного университета, г. Кропивницкий, Украина, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Nataliia Stoliarchuk – Senior Lecturer of the Department of Management, Economics, Law and Tourism, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: nadinkovalenko508@gmail.com*

Стратан Віктор – студент, Центральнотраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: ryabovoliuk@ukr.net*

Стратан Віктор – студент, Центральнотраїнський национальный технический университет, г. Кропивницький, Украина, *E-mail: ryabovoliuk@ukr.net*

Viktor Stratan – Student, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: ryabovoliuk@ukr.net*

Токарь Ада Федорівна – викладач, Одеський автомобільно-дорожній коледж Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса, Україна, *E-mail: Tokar_Ada@icloud.com*

Токарь Ада Федоровна – преподаватель, Одесский автомобильно-дорожний коледж Одесского национального политехнического университета, г. Одесса, Украина, *E-mail: Tokar_Ada@icloud.com*

Ada Tokar – Lecturer, Odessa Automobile and Road College of Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, *E-mail: Tokar_Ada@icloud.com*

Туржанський Віталій Анатолійович – доцент, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України, м. Хмельницький, Україна, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Туржанский Виталий Анатольевич – доцент, кандидат экономических наук, Старший научный сотрудник отдела исследования таможенных рисков, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики Университета государственной фискальной службы Украины, г. Хмельницкий, Украина, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Vitaliy Turzhanskyi – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Researcher of the Study of Problems of Customs Risks, Customs Research Center of the Research Institute for State Fiscal Policy of Fiscal Service University of Ukraine, Khmelnytsky, Ukraine, *E-mail: turzhansky81@gmail.com*

Царенко Ілона Олександрівна – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральнотраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Царенко Ілона Александровна – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральнотраїнський национальный технический университет, г. Кропивницький, Украина, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Iлона Tsarenko – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, *E-mail: tsarenko.ilonka@gmail.com*

Шелковникова Олена Василівна – доцент, кандидат економічних наук, фінансовий директор, Приватне підприємство „КОМПАНІЯ ШЕЛС”, м. Київ, Україна, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Шелковникова Елена Василевна – доцент, кандидат экономических наук, финансовый директор, Частное предприятие „КОМПАНИЯ ШЕЛС”, г. Киев, Украина, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Olena Shelkovnykova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Chief financial officer, Private enterprise "SHELS Company", Kyiv, Ukraine, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Шелковникова Валерія Сергіївна – студентка, спеціальність «Маркетинг», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Шелковникова Валерия Сергеевна – студентка, специальность «Маркетинг», Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Valeriia Shelkovnykova – student, speciality “Marketing”, Taras Shevchenko National University, department of international economy and marketing, Kyiv, Ukraine, *E-mail: lena@gis.org.ua*

Шепель Тетяна Павлівна – кандидат економічних наук, докторант, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна, *E-mail: tanya.ruda@gmail.com*

Шепель Татьяна Павловна – кандидат экономических наук, докторант, Белоцерковский национальный аграрный университет, г. Белая Церковь, Украина, *E-mail: tanya.ruda@gmail.com*

Tetiana Shepel – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), postdoctoral student, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine, *E-mail: tanya.ruda@gmail.com*

Наукові праці

Кіровоградського національного технічного університету

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 33

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка І.М. Каліч

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 24.05.2018. Підписано до друку 29.05.2018. Формат 60х84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 31,25
Тираж 300 прим. Замовлення № 0237

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*